

კოსტა

КЪОСТА

KOSTA

წიგნი-ალბომის გამოცემის ინიციატორი და ფინანსური მხარდამჭერია ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიაზე დროებითი ადმინისტრაციულ - ტერიტორიული ერთეულის ადმინისტრაცია - სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაცია.

რედაქტორები:

ქართული ტექსტის - მარინა ქრისტესიაშვილი
ოსური ტექსტის - რაზიათ კუმარიტოვა
ინგლისური ტექსტის -ნინო გუდაშვილი

მთარგმნელები:

ტექსტი რუსული ენიდან ქართულზე და ოსურზე თარგმნა - მაღინა ტეხოვამ
ტექსტი ქართული ენიდან ინგლისურზე თარგმნა - ნინო მეუნარგიამ

სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაცია წიგნი-ალბომისთვის საჭირო მასალის მოძიება - მოწოდებისთვის მადლობას უხდის: საქართველოს ეროვნულ არქივს, საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკას, საქართველოს ხელოვნების სახლის-კულტურის ისტორიის მუზეუმს, საქართველოს გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმს.

Чиныг- альбомы мыхуыры рауагъды инициатор æмæ финансон æххуысгæнæг у раздæры Хуссар Ирыстоны Автономон областы территорийыл рæстæгмæ административон – территориалон иуæг Администраци - Хуссар Ирыстоны Администраци

Редактортæ:

Гуырджиаг тексты - Кристесиашвили Марина
Ирон тексты -Куымæридтæты Рæзиæt
Англисаг тексты - Гудашвили Нино

Текст уырыссаг æвзагæй гуырджиаг æмæ ирон æвзагмæ ратæлмац кодта Текты Мадинæ
Текст гуырджиаг æвзагæй англисагмæ - Нино Меунаргия

Хуссар Ирыстоны Администраци бузныг зæгъы: Гуырдыстоны националон архивæн, Гуырдыстоны парламенты националон библиотекæйæн, Гуырдыстоны аивад-культурæйы хæдзары историон музейæн, Георгий Леонидзейы номыл гуырджиаг литературæйы паддзахадон музейæн чиныг - альбомы хъæугæ æрмæгæй сифтонг кæныны тыххæй.

The book-album is published on the initiative and with the financial support of the Administration of the temporary Administrative-Territorial unit on the territory of the former Autonomous Region of South Ossetia -Administration of South Ossetia.

Editors:

Marina Kristesiashvili - Georgian text
Raziat Kumaritova - Ossetian text
Nino Gudashvili - English text

The text from Russian into Georgian and into Ossetian was translated by Madina Tekhova
The text from Georgian into English was translated by Nino Meunargia

The Administration of South Ossetia gratefully acknowledges the following for their contributions to the book-album: National Archives of Georgia, National Parliamentary Library of Georgia, Art Palace of Georgia - Museum of Cultural History, Giorgi Leonidze State Museum of Literature.

ISBN 978-9941-8-7182-5

კოსტა
ΚΩΣΤΑ
KOSTA

**ნეტავი მას, ვინც ხალხის წინაშე,
სიტყვას იტყვის ფასდაუდებელს
კოსტა ხეთაგუროვი**

**Tæхуды, йæ дзыллæйы раз
Чи ракæны барджын ныхас
Хетæгкаты Къоста**

**Blessed is the man who will
say a precious word before the people
Kosta Khetagurov**

მსოფლიო - ტაძარი ჩემი,
სიყვარული - სინმინდე,
სამყარო - სამშობლო ჩემი.
კ. ხეთაგუროვი

ეს სიტყვები ეკუთვნის ადამიანს, ვისთვისაც ადამიანი ყოფიერების უმაღლესი ღირებულებაა, ადამიანს, რომელსაც შეუძლია იცხოვროს ხალხის სახელით, იცხოვროს ხალხისთვის და ამაში ხედავდეს თავის უმთავრეს დანიშნულებას. ჰუმანიზმისადმი ერთგულება, შეხედულებათა სიფართოვე, ცოდნის წყურვილი, ძლიერი ინტელექტი, სიახლისადმი ინტერესი, ოსური კულტურის მსოფლიო კულტურის ნაწილად შეცნობა - ეს ყველაფერი მიზეზია იმისა, რომ მთელი მსოფლიო კოსტას შემოქმედებით ტაძრად, ხოლო მთელი სამყარო მის სამშობლოდ იქცა.

განმანათლებლობის ერთ-ერთი ყველაზე ნათელი წარმომადგენელი კოსტა ხეთაგუროვი ეროვნული კულტურის ისტორიაში შევიდა, როგორც ოსური ლიტერატურის ფუძემდებელი, გამოჩენილი პუბლიცისტი, დრამატურგი და მხატვარი. კოსტა ხეთაგუროვის შემოქმედებას სამართლიანად უწოდებენ მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის ოსური ცხოვრების ენციკლოპედიას. კოსტა არის პოეტი, რომელმაც თავის ხალხში ეროვნული თვითშეგნება გააღვიძა, ხალხის სულიერი განვითარების ისტორია შეცვალა და თავისი ხალხისთვის „წმინდანად“ იქცა. მისი ნამუშევრები დღემდე ცოცხლობს ადამიანთა გულებში და ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობის განუყოფელი ნაწილია. მისი მოღვაწეობა გამსჭვალულია ღრმა პატრიოტიზმითა და დიდი სიყვარულით მშობლიური მიწისა და ხალხის მიმართ.

კოსტა (კონსტანტინე) ლევანის ძე ხეთაგუროვი (ხეთაგქათი) დაიბადა 1859 წლის 3 (15) ოქტომბერს სოფელ ნარში (ჩრდ. ოსეთი). მამამისი, ლევან ელიზბარის ძე ხეთაგუროვი, რუსულ ჯარში პრაპორშჩიკის ჩინით მსახურობდა. 1890 წელს მიღებული მძიმე ქრილობების გამო სამხედრო სამსახური პორუჩიკის წოდებით დაასრულა და თერგის პოლიციის მეორე ასეულის მეთაურის მოადგილედ დაინიშნა. ლევან ხეთაგუროვი უფროსების განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებდა, რადგან მთელი ნარ-მამისონის მოსახლეობის სათავეში იდგა და მისი ოჯახი ხელისუფლებისადმი ერთგულებითა და პატიოსანი მსახურებით გამოირჩეოდა. „თავისი ხანგრძლივი სამსახურის განმავლობაში იგი თავს ყოველთვის საუკეთესო მხრიდან ავლენდა, მრავალ ექსპედიციაში მონაწილეობდა და, უკვე ხანდაზმულ ასაკში, თავისი გავლენით მრავალი სირთულე ააცილა ყუბანის რაიონში ოსების გადასახლების პროცესს“ - ნათქვამია 1872 წლის 27 ივლისის კავკასიის გუბერნატორის მთავარი სამმართველოს დეპარტამენტის დირექტორის მოხსენებაში.

ხეთაგუროვების გვარის წარმომადგენლები ერთგულებითა და თავდადებით ემსახურობდნენ, აგრეთვე, ქართულ სახელმწიფოს. საქვეყნო საქმისადმი ერთგულება დასტურდება - მეფე ერეკლე II-ის ჩუქების სიგელით: დოხჩიყო ხეთაგურს (ხეთაგუროვი) ებოძა მამული ცხინვალში, ვაჟის, ბოლათიყოს ასპინძის ბრძოლაში თავდადებული მსახურებისათვის („ომში მოიკლა“) და მეფე კონსტანტინე II-ის მიერ სოფელ ნარში მცხოვრებ ოს ზიდახან (სიდა) ხეთაგურის სახელზე ერთგული სამსახურისათვის გაცემული სიგელით.

ლევანის მეუღლე, რუსეთის არმიის პორუჩიკის ქალიშვილი, მარია გავრილის ასული გუბაევა, კოსტას დაბადებიდან მალევე გარდაიცვალა. პატარა კოსტას ზრდიდა მამის შორეული ნათესავი ჩენძე - კეთილი ადამიანი, რომელმაც დადებითი კვალი დატოვა კოსტას მეხსიერებაში. ლევან ელიზბარის ძე, მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, მეორედ დაქორწინდა, ყიზმიდა სუხიევაზე. მათ ქალიშვილი-ოღლა ეყოლათ. მამამ კოსტა თავისთან გადმოიყვანა და სასწავლებლად ჯერ სოფელ ნარის სკოლაში, ხოლო 1869 წელს, ვლადიკავკაზის პროგიმნაზიაში მიაბარა. 1870 წელს მიწის უქონლობის გამო, ლევან ხეთაგუროვი ნარის ხეობიდან, სხვა ოსებთან ერთად, ყუბანის ოლქში გადასახლდა, სადაც სოფელი გეორგიევსკო-ოსეტინსკოე დააარსა. ამჟამად, ეს სოფელი კოსტა ხეთაგუროვის სახელს ატარებს.

1871 წელს კოსტა ხეთაგუროვმა სწავლა სტავროპოლის გიმნაზიაში გააგრძელა. ბავშობიდან მხატვრობით გატაცებულმა კოსტამ სწავლის პირველივე დღეებიდან ხატვის მასწავლებლის, ვასილ ივანეს ძე სმირნოვის ყურადღება მიიქცია. მისი ნამუშევრები არაერთხელ გამოიფინა გიმნაზიაში, ხოლო 1877 წელს მისი ნახატები წარადგინეს მოსკოვში, საშუალო სასწავლებლების მოსწავლეთა სამხატვრო ნამუშევრების გამოფენაზე.

1881 წელს კოსტა, ვასილ ივანეს ძე სმირნოვის რჩევით, სანკტ-პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიაში აგრძელებს სწავლას, თუმცა უსახსრობის გამო, იძულებული ხდება მიატოვოს იგი. კოსტა, სანკტ-პეტერბურგში მყოფი მრავალი მთიელის მსგავსად, ახლობლობდა გიორგი იორამის ძე თარხან-მოურავის (თარხნიშვილი) სტუმართმოყვარე ოჯახთან, რომლის მეუღლე, სოფიო (სონა), ესენოვების ოსური სათავადაზნაურო გვარის წარმომადგენელი იყო. იგი 1851 წელს პოლკოვნიკ ყასბოლათ გაბისოს ძე ესენოვის ოჯახში დაიბადა. 1867 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ, დედასთან ერთად საცხოვრებლად ოსეთში გადავიდა, სადაც გაიცნო და ცოლად გაჰყვა თავად გიორგი იორამის ძე თარხან-მოურავს. გიორგი იორამის ძე თარხან-მოურავი დაიბადა 1841 წელს სოფელ ახალქალაქში, 1860 წლიდან იგი გენერალ-მაიორის ჩინით კავკასიის გრენადერთა საარტილერიო ბრიგადაში მსახურობდა, მონაწილეობდა რუსეთ-ოსმალეთის ომში; მუშაობდა ბერლინის კონგრესის გადანყვეტილებით დაარსებულ რუსეთ-ოსმალეთის ახალი სახელმწიფო საზღვრის დამდგენ კომისიაში; იყო გენერალური შტაბის მთავარი სამოხილიზაციო სამმართველოს უფროსი, ქართული საადგილმამულო ბანკის დირექტორი და გორის მაზრის მომრიგებელი შუამავალი. დაჯილდოებულია: წმინდა ანას და წმინდა სტანისლავის სხვადასხვა ხარისხის ორდენებით. გარდაიცვალა 1911 წელს, დაკრძალულია სოფელ ახალქალაქში, საგვარეულო სასაფლაოზე.

წევის გამზირზე მდებარე მათი უზარმაზარი ბინა განათლებული კავკასიელების შეხვედრების ადგილს წარმოადგენდა.

ა. ცოტნიაშვილი ნაშრომში - „კოსტა ხეთაგუროვი და ქართული საზოგადოება“-წერს, რომ კოსტა ხეთაგუროვი გიორგი თარხან-მოურავსა და მის მეუღლეს ალექსანდრე ყაზბეგის ახლო მეგობართა წრეში შეხვდა, გაეცნო და დაუახლოვდა. სოფიო თარხან-მოურავი არაერთხელ დაეხმარა და თანადგომა აღმოუჩინა რთულ ცხოვრებისეულ მდგომარეობაში მყოფ კოსტა ხეთაგუროვს. მეგობრებთან მიწერილ პირად წერილებში კოსტა თბილი სიტყვებით იხსენიებს „მშვენიერ თავადის ქალს“, „თავის მფარველ სონას“.

1885 წლის ზაფხულის დასაწყისში კოსტა მამასთან გეორგიევსკო-ოსეტისკოეში დაბრუნდა, იმავე წლის შემოდგომაზე კი ვლადიკავკაზში გადავიდა, სადაც მისი შემოქმედებითი მოღვაწეობის ნაყოფიერი პერიოდი დაიწყო. პოეტი რუსულსა და ოსურ ენებზე წერდა ლექსებს, მოთხრობებს, პიესებსა და სტატიებს. ამას გარდა, ხატავდა, დეკორაციებით აფორმებდა თეატრალურ დადგმებს. სწორედ აქ გახდა პოეტი უშუალო მოწმე ოსური ყოფის საზარელი სინამდვილისა. სიღარიბემ, უსამართლობამ, გაუნათლებლობამ და ხალხის სულიერმა დათრგუნვამ მის პოეზიაში, პუბლიცისტიკასა და მხატვრობაში ჰპოვა ასახვა (ლექსები: „დოდოი“, „მთიელი ქალის სიკვდილზე“, ნახატები: „წყალზე“, „ქვისმთლელი ბავშვები“).

კოსტა ხეთაგუროვი მთელი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე კავკასიის ხალხთა განათლებისა და კულტურის ამაღლებისთვის მებრძოლთა პირველ რიგებში იდგა. ის აქტიურად იყო ჩართული „თერგის ოლქის მთიელთა შორის განათლებისა და ტექნიკური ცოდნის გამავრცელებელი საქველმოქმედო საზოგადოების“ საქმიანობაში, რომელიც თერგის ოლქის ინტელიგენციის წარმომადგენელთა ინიციატივით 1882 წელს ვლადიკავკაზში დაარსდა და ფასდაუდებელი სამსახური გაუწია მთიელებს. საზოგადოებას სათავეში ედგა ოსი ინტელიგენციის პროგრესული ნაწილი. ოსი ხალხის საუკეთესო შვილები საკვირაო სკოლების გახსნით, სახალხო კითხვების მოწყობით, მხატვრული ტილოების გამოფენით ხელს უწყობდნენ მთის მოსახლეობის ინტელექტუალური დონის ამაღლებას, მათ გათვითცნობიერებასა და გამოფხიზლებას. იმავე წელს ტიფლისის მთავარი სამმართველოს უფროსის, გენერალ-ლეიტენანტ დიმიტრი სტაროსელსკის მიერ დამტკიცდა წესდება, რომლის მიხედვით: „საზოგადოება დაკავებული იყო ქველმოქმედებითი საქმიანობით, სასწავლო დაწესებულებების მშენებლობით, მთიელი მოსწავლეებისათვის მატერიალური დახმარების გაწევით“. მას უფლება ჰქონდა თერგის ოლქის მოსახლეობისათვის დადგენილი წესის შესაბამისად გაეხსნა დაწყებითი სკოლები, სადაც კავკასიის სასწავლო ოკრუგის მიერ გამოქვეყნებული პროგრამის პარალელურად, რუსულ და მშობლიურ ენაზე წერა-კითხვა და ხელსაქმე უნდა ესწავლებინათ. 1883 წლის იანვარში შედგა საზოგადოების პირველი კრება, რომელზეც თავჯდომარედ მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი აირჩიეს. ის საზოგადოებას 1890 წლამდე ხელმძღვანელობდა.

მოგვიანებით აღნიშნული საზოგადოების თავმჯდომარეები იყვნენ: ოსი ეთნოგრაფი, ნართების თქმულებების შემგროვებელი და ადვოკატი ჯანთემირ შანაევი და ქალაქისთავი გაპო ბაევი (1902-1906 წწ.). საზოგადოება არსებობდა თავისი წევრებისა და მოქალაქეთა ფულადი შემოწირულობებით. ქველმოქმედების ერთ-ერთ სახეს ლატარია-ალეგრი წარმოადგენდა, რომელიც თერგის ოლქის უფროსის ნებართვით ტარდებოდა ამა თუ იმ ორგანიზაციის დასახმარებლად. ლატარიის ჩატარებას ხანგძლივი მოსამზადებელი პერიოდი უძღოდა წინ: ქველმოქმედებით დაკავებული ხალხის მოსაზიდად გაზეთებში წინასწარ იბეჭდებოდა ინფორმაცია

ლატარიის ჩატარების მიზნის, ადგილის, თარიღისა და ბილეთის ფასის შესახებ. მსგავსი ლატარიები ვლადიკავკაზის ქართული სკოლის დასახმარებლად ეწყობოდა. შემოწირულობების მოზიდვის ერთგვარ საშუალებად ითვლებოდა ფასიანი კონცერტებისა და საღამოების გამართვაც. პირველი მსგავსი კონცერტი ოსმა მევიოლინემ სულთანბეგ აბაევმა ჩაატარა. 1901 წლის თებერვალში კი სასტუმრო „ცენტრალის“ დარბაზში შედგა ხეთაგუროვის კომედია „დუნიას“ პრემიერა. სპექტაკლიდან შემოსული თანხა მთლიანად „თერგის ოლქის მთიელთა შორის განათლებისა და ტექნიკური ცოდნის გამავრცელებელ საქველმოქმედო საზოგადოებას“ გადაერიცხა. შეგროვილი თანხით 1903 წელს ვლადიკავკაზის მოსწავლეთათვის საერთო საცხოვრებელი აშენდა.

კოსტა 1891-წლამდე ვლადიკავკაზში, მღვდელალექსანდრე ცალიკოვის ოჯახში ცხოვრობდა, რომელსაც განათლება ტიფლისის სასულიერო სემინარიაში ჰქონდა მიღებული, ქართველი თავადის, ტუსიევის (ტუსიშვილი), ქალზე იყო დაქორწინებული და სამი ქალიშვილი, - იულიანა, ელენა და ანა - ჰყავდა. ა. ცალიკოვი კოსტას დედინაცვალს, ყიზმიდას უხიევას ენათესავებოდა და ბავშვობიდან იცნობდა მას. აქვე, ცალიკოვების ბინაში, კოსტა ხეთაგუროვმა დაწერა პეტიციის ტექსტი, რომელიც ქალთა საგანმანათლებლო დაწესებულების დახურვის წინააღმდეგ იყო მიმართული და მისი საქმიანობის განახლების მოთხოვნასაც შეიცავდა. პეტიციაში ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ქალთა სკოლამ, რომელიც ოსეთში ოცდაექვსი წლის განმავლობაში წარმატებით ფუნქციონირებდა, დიდი როლი ითამაშა ქალთა სახალხო განათლებაში - „ჩვენი სამშობლოს შორეულ კუთხეებში მართლმადიდებლობის მარცვლები დათესა, აღზარდა დაუღალავი მუშაკები ჩვენი სოფლის სკოლებისთვის“. მსგავსი შუამდგომლობის წერილი გაეგზავნა ჰერცოგინია ოლგა ფედორის ასულსაც (მის სახელს ატარებდა აღნიშნული დაწესებულება). ალექსანდრე ცალიკოვი, თავისი ხასიათისა და რწმენის გამო, გარე დამკვირვებლად ვერ დარჩებოდა. ელენა ცალიკოვა თავის მოგონებებში წერდა: „მამაჩემი ძალიან აფასებდა დაწესებულებას და მისი დახურვის გამო ღრმად აღშფოთებულმა, გადაწყვიტა ბრძოლა. სხვა ოს ინტელიგენტებთან ერთად დაიწყო ენერგიული საქმიანობა ადგილობრივი ხელისუფლების გადაწყვეტილების შესაცვლელად. კოსტა მალევე აღმოჩნდა მოვლენების ცენტრში და მამასთან ერთად შეკრიბა ჯგუფი, რომელიც დაწესებულების შესანარჩუნებლად იბრძოდა“.

კოსტას აქტიური საზოგადოებრივი მოღვაწეობა აღიზიანებდა ადგილობრივ ხელისუფლებას და 1891 წელს თერგის ოლქის უფროსის, გენერალ-ლეიტენანტ ს. კახანოვის განკარგულებით იგი ვლადიკავკაზიდან გადაასახლეს. გადასახლების მიზეზი მთიელ ქალთა სკოლის დახურვის თაობაზე უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორისადმი საზოგადოების წერილობითი მოთხოვნა გახდა, რომელსაც თექვსმეტამდე სასულიერო და საერო წარმომადგენელმა მოაწერა ხელი (მათ შორის იყო ალექსანდრე ცალიკოვის ხელმოწერაც), სინოდმა გააუქმა განკარგულება სკოლის დახურვის შესახებ, მაგრამ კ. ხეთაგუროვი თერგის ოლქიდან მაინც გადაასახლეს.

1891 წლის 11 ივნისს ის ისევ ჩავიდა მამასთან, სოფელ გეორგიევსკო-ოსეთინსკოეში. 1891 წლის სექტემბრიდან 1893 წლის თებერვლამდე კოსტა ყარაჩაის ტყვია-ვერცხლის საბადოზე დამკვირვებლად მუშაობდა და იქაც აგრძელებდა ლიტერატურულ და სამხატვრო მოღვაწეობას. ამ პერიოდშია დაწერილი მისი ნაწარმოები „ნადირობა ჭიხვებზე“, ლექსები: „სურვილი“, „ფიქრი“, „ჯუკტური“, შექმნილია ნახატები: „ბუნებრივი ხიდი“, „თებერდის ხეობა“, „ზიკარას უღელტეხილი“, „დიდი ყარაჩაის ხედი“ და ა.შ. ეს ნახატები გამოქვეყნდა 1892 წელს პეტერბურგის ჟურნალ „სევერ“-ში. მოუცლელობის მიუხედავად, მას ენატრებოდა ურთიერთობა ახლობელ ადამიანებთან და მეგობრებთან, მათ შორის შრედერსების ოჯახთან - მოსამართლე ვლადისლავ დომინიკეს ძესთან და მის მეუღლე ვარვარასთან, რომელიც აქტიურად მოღვაწეობდა განათლების სფეროში, იყო ვლადიკავკაზის პირველი საჯარო ბიბლიოთეკის დამფუძნებელი. კოსტამ მას მიუძღვნა რამდენიმე ლექსი, აჩუქა ერთ-ერთი თავისი ნახატი (თავსაფრიანი ოსი გოგონა მთების ფონზე) წარწერით: „თქვენ პირველმა შემოუშვიტ სინათლის სხივი ჩვენს ბნელ აულებში, თქვენ პირველმა მოუწოდეთ მთიელ ქალს სწავლისაკენ...“. პოეტის დამოკიდებულება ამ ქალისადმი უფრო ნათლად ჩანს მისთვის მიძღვნილ სტროფში:

ეს განშორება მძიმეა და დევნა მტანჯველი,
მაგრამ სიმართლის ჩირაღდანი ანთია მარად.
ნათლად გხედავთ და მხიარული ხმა მესმის თქვენი,
ანგელოზის დღის ნიშნად გიძღვნიტ მხურვალე სალამს.
(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 1)

კოსტა ხშირად ურთიერთობდა შრედერების ოჯახთან, მაშინაც კი, როცა ვლადიკავკაზში ცხოვრება აეკრძალა, ფარულად სტუმრობდა მათ. 1893 წლის იანვარში ხელისუფლებამ ს. კახანოვის შეტყობინებით გაიგო ამის შესახებ, პოეტი დააკავეს და ციხეში გადაიყვანეს, საიდანაც მხოლოდ ხელწერილის (რომ არ იცხოვრებს ვლადიკავკაზში) დადების შემდეგ გაათავისუფლეს.

1893-1895 წლებში კოსტა სტავროპოლში თავის ხატვის მასწავლებლის, ვასილ ივანეს ძე სმირნოვის ოჯახში ცხოვრობდა და გაზეთში „სევერნი კავკაზ“- მუშაობდა. იგი მალევე გახდა ამ გაზეთის რედაქტორი, ხოლო 1896-1897 წწ. - თანაგამომცემელი. ეს მისი შემოქმედებითი ცხოვრების ყველაზე ინტენსიური პერიოდია: ლექსები, პოემები, სტატიები იბეჭდება კავკასიის გაზეთებში: „კაზბეკი“, „სევერნი კავკაზი“, ჟურნალში „ტერსკიე ვედომოსტი“ და სხვა პერიოდულ გამოცემებში, 1893 წელს გაზეთში - „სევერნი კავკაზ“- ქვეყნდება პოემა „სასამართლოს წინაშე“. კოსტა ხეთაგუროვისთვის პუბლიცისტიკა შემოქმედებითი საქმიანობის ისეთივე ორგანული ფორმა იყო, როგორც პოეზია. მან გამოიყენა თითქმის ყველა პუბლიცისტური ჟანრი - ფელეტონიდან, საგაზეთო ჩანაწერიდან, სტატიებიდან დაწყებული, წერილებით და ეთნოგრაფიულ-მემუარული ნაშრომებით („ვლადიკავკაზის წერილები“, „ოსობა“) დამთავრებული. პოლემიკის მგზნებარე ტონი, ფაქტების მკაფიო ანალიზი, სიტუაციაში კარგად ორიენტირებისა და ხალხის ინტერესების ხმამაღალი, ლიბერალური ფრაზებისგან გარჩევის უნარი - ამაშია ხეთაგუროვის, როგორც პუბლიცისტის, უნიკალურობა. კ. ხეთაგუროვის პუბლიცისტიკა აერთიანებდა ტკივილს, რომანტიკას, ოცნებებს და ცხოვრებისეული რეალობის მკაფიო აღქმას. მის მიერ წამოჭრილი საკითხების სპექტრი უჩვეულოდ ფართოა. ის თავის სტატიებში ყურადღებას ამახვილებდა იმ საზოგადოებრივ პრობლემებზე, რომლებიც მძიმე ტვირთად აწვა მშრომელ ხალხს. უბრალო ადამიანები მუდმივ დევნას განიცდიდნენ ცარისტული ადმინისტრაციის წარმომადგენლებისა და ადგილობრივი ჩინოვნიკების მხრიდან, რამაც კოსტას მნიშვნელოვან ნაშრომებში: „ჩრდილოეთ კავკასიის უწესრიგობები“, „წინადაღეს“, „ვლადიკავკაზის წერილები“, „შინაური მტრები“, „მთის ჯარიმები“, „სამღვდელო სკოლები ოსეთში“, „სასიცოცხლო მნიშვნელობის საკითხები“, „მიმოსვლის გზები კავკასიის მთიან ზოლში“, „ღია წერილი ოს ინტელიგენციას“ და ა.შ. ჰპოვა ასახვა.

თავის მრავალრიცხოვან სტატიებში კოსტა ხეთაგუროვი განათლების მქადაგებლად გამოდის და სასტიკ ბრძოლას უცხადებს ხალხის უვიცობასა და სიბნელეს. მისი საგანმანათლებლო საქმიანობა მიზნად ისახავდა კულტურისა და განათლების აქტუალური პრობლემების გადაჭრას. ის განათლების სისტემის დემოკრატიზაციის მომხრე იყო; იბრძოდა ახალი სკოლებისა და საგანმანათლებლო დაწესებულებების გახსნისთვის; მხარს უჭერდა საეკლესიო სკოლების საერო სკოლებად გარდაქმნას; ხელს უწყობდა ბიბლიოთეკებისა და საკვირაო სკოლების ორგანიზებას; იბრძოდა სკოლებისთვის კვალიფიციური ეროვნული კადრების მომზადებისა და მათი შრომის მაღალი ხელფასებით დაფასებისათვის; მოუწოდებდა საზოგადოებას მთიელი ბავშვების სწავლების საკითხით დაინტერესებისა და მათთვის ოსურ ენაზე კარგი სახელმძღვანელოების შექმნისაკენ. თვითონ შთაგონებით ქმნიდა ბავშვებისთვის, მოამზადა კიდევ „ოსური ქნარის“ ცალკე გამოცემა საკუთარი ილუსტრაციებით „ჩემი საჩუქარი ოსეთის ბავშვებს“.

პოეტის სიცოცხლეშივე ლექსები ამ წიგნიდან ა. კანუკოვის დაწყებითი კლასების სახელმძღვანელოში შეიტანეს. 1895 წელს გაზეთში „სევერნი კავკაზ“- რუსულ ენაზე ქვეყნდებოდა კ. ხეთაგუროვის თხზულებები.

1897 წლის ზაფხულის დასაწყისში კოსტას ძვლის ტუბერკულოზი გაურთულდა. მას 18 ივლისს ვლადიკავკაზში გაუკეთდა ოპერაცია, რომელიც უშედეგო აღმოჩნდა და ოქტომბერში სანკტ-პეტერბურგში მოუწია წასვლამ. ალექსანდრეს სახელობის საავადმყოფოში ურთულესი ოპერაციის გაკეთების შემდეგ ექვსი თვე ლოგინიდან ვერ ადგა. საავადმყოფოში ის აგრძელებდა ოსური ლექსების კრებულზე - „ოსური ქნარი“ („Ирон фæндыр“) მუშაობას და 1898 წლის 3 სექტემბერს ხელნაწერი გაპო ბავეს გადასცა გამოსაქვეყნებლად.

ვლადიკავკაზიდან კოსტას პირველი გადასახლების შემდეგ, თერგის ოლქის უფროსი ს. კახანოვი რამდენიმე წლის განმავლობაში დაჟინებით დევნიდა მას. სხვადასხვა დანესებულებებს უგზავნიდა ყალბი ბრალდებების შემცველ მოხსენებებს, რის შედეგადაც კოსტა მეორედ გადაასახლეს, ახლა, უკვე, კავკასიის საზღვრებიდან. მეორე გადასახლების შესახებ ცნობის მიღებისას პოეტი ტიფლისში გაემგზავრა, რათა თავად გარკვეულიყო სიტუაციაში. იქ, კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბში მომსახურე ნაცნობებისგან მან მიიღო დასტური, რომ ნამდვილად იქნა მიღებული გადაწყვეტილება მისი კურსკის გუბერნიაში გადასახლების შესახებ. ცნობები კოსტას თბილისში ჩამოსვლის თაობაზე მკლევარებმა იულია ცალიკოვას მოგონებებს დაუკავშირეს, სადაც ის გ. ძასოხოვისადმი გაგზავნილ ბარათში წერდა: „და აი, ჩვენ ყველამ გავამგზავრეთ კოსტა ტიფლისში, სადაც მან გაიგო, რომ მისი გადასახლების ამბავი მართალია, მაგრამ არა პენზაში, არამედ კურსკის გუბერნიაში“. ტიფლისიდან პიატიგორსკში დაბრუნების შემდეგ პოეტმა ანდუყაფარ ხეთაგუროვს ტელეგრაფით შეატყობინა: „მაგზავნიან კურსკის გუბერნიაში. რა ვქნა?“. ა. ხეთაგუროვმა უპასუხა: „სასწრაფოდ ჩამოდი პეტერბურგში“. კოსტამ ცალიკოვებისგან ფული ისესხა და ყოველგვარი ოფიციალური მითითების გარეშე, 1899 წლის თებერვლის ბოლოს სანკტ-პეტერბურგში გაემგზავრა, რათა პირადად მიეღო მონაწილეობა თავისი ბედის გადაწყვეტაში. დედაქალაქში მან დახმარებისთვის მიმართა ახლო მეგობრებს - ანდუყაფარ ხეთაგუროვს და სოფია (სონა) თარხანოვა-ესენოვას, გავლენიანი ნაცნობების დახმარებით მათ დაიწყეს მოქმედება. ანდუყაფარს, როგორც ექიმს, ბევრი პაციენტი ჰყავდა, მათ შორის ცნობილი ადვოკატი კონი, რომელმაც აცნობა, რომ უკვე დაგვიანებული იყო თავად გადასახლების ბრძანების გაუქმება. პეტერბურგიდან კოსტა თავის მეგობარს, ალექსანდრე ცალიკოვს, ატყობინებდა, რომ დაწერა თხოვნა ხელმწიფის სახელზე, რომელიც მისმა მეტად ენერგიულმა შუამავალმა, სონამ გადასცა თავის ნაცნობს - ხელმწიფის სახელზე თხოვნების მიმღები კომიტეტის უფროსის თანაშემწეს, რის შემდეგაც გადასახლების ადგილი - კურსკის გუბერნია - თავრიდის გუბერნიით შეიცვალა, რომელიც ოსეთთან უფრო ახლოს იყო და ზღვის სანაპიროზე მდებარეობდა.

მაისის ბოლოს კოსტა ნიკოლაევიდან ხერსონში გემით ჩავიდა. მას, როგორც მეთვალყურეობის ქვეშ მყოფ პირს, სამთავრობო უწყებებში მუშაობის უფლება არ ჰქონდა. პატარა ქალაქში ფულის შოვნის სხვა შესაძლებლობა კი ძალიან მწირი იყო. კოსტას თხოვნა ოდესაში გადასვლის შესახებ არ დაკმაყოფილდა, მოგვიანებით კი ოჩაკოვოში გადასვლის ნებართვა მიიღო, სადაც 1899 წლის 26 ივნისს ჩავიდა გემით. იგი მოიხიბლა გარემოს სილამაზით და გული დაწყდა, რომ საღებავები თან არ ჰქონდა. 1899 წელს ოჩაკოვოში ყოფნის დროს კოსტამ ვლადიკავკაზში თავისი ოსურ ენაზე დაწერილი ლექსების კრებულის - „Ирси хъахдыр“ („ოსური ქნარი“) გამოცემის შესახებ შეიტყო, რამაც ძალიან გაახარა. თუმცა პოეტს დიდი იმედგაცრუება ელოდა: ზოგიერთი ლექსი ცენზურამ შეცვალა, ზოგიერთი კი მათი რევოლუციური შინაარსის გამო საერთოდ არ შეიტანა წიგნში.

1899 წლის 5 აგვისტოს კოსტა ხეთაგუროვი ხერსონში დაბრუნდა. კოსტა იმ პერიოდის წერილებში ჩივის უკიდურესი სიღარიბის გამო, რადგან სამსახურის შოვნა შეუძლებელი იყო და გაუარესებული ჯანმრთელობის მკურნალობისათვის საჭირო სახსრებიც არ გააჩნდა. სიტუაცია თანდათან გაუმჯობესდა, როდესაც ნოტარიუს ტიმჩინსკის შეხვდა. კოსტა მის შვილს ხატვის გაკვეთილებს უტარებდა, რის სანაცვლოდაც შესანიშნავად კვებავდნენ. მან ნოტარიუსის ერთ-ერთი ქალიშვილის პორტრეტი დახატა, ტიმჩინსკებმა ასევე იყიდეს მის მიერ დახატული ქრისტეს გამოსახულება, ხოლო კათოლიკე მღვდელმა, მათმა ნაცნობმა, კოსტას ხატების რესტავრაცია შეუკვეთა. დროთა განმავლობაში კოსტას სანაცნობო წრე გაფართოვდა, ის ქალაქის ცხოვრებაშიც ჩაერთო და ადგილობრივ თეატრალურ დასს დაუახლოვდა. ხერსონში გადასახლების პერიოდში კოსტა აგრძელებდა ლიტერატურულ მოღვაწეობას. მან შექმნა არაერთი ლექსი ოსურ და რუსულ ენებზე, დაიწყო მუშაობა მათეს სახარების ოსურად თარგმნაზე, პოემაზე - „მტირალი კლდე“ და ოსი ხალხის ისტორიული წარსულისადმი მიძღვნილ პოემაზე - „ხეთაგი“.

პოეტის მეგობრები და ახლობლები ცდილობდნენ გადასახლების ვადის შემცირებას და მიაღწიეს კიდეც: ჯერ ხუთიდან - სამ წლამდე, შემდეგ კი - რვა თვემდე. კოსტასთვის დიდი ხნის ნანატრი ამბავი გადასახლების დასრულების შესახებ 1899 წლის 30 დეკემბერს გახდა ცნობილი, ოფიციალური დოკუმენტები ახალი წლის დადგომისთანავე მიიღო და მხოლოდ 1900 წლის 6 მარტს შეძლო ხერსონის დატოვება. ხელისუფლების ბრძანებით ხეთაგუროვს ვლადიკავკაზსა და მის მახლობლად ცხოვრება აეკრძალა, ამიტომ ხერსონიდან იგი პიატიგორსკში გაემგზავრა. 1901 წლის მარტის შუა რიცხვებში კოსტა პიატიგორსკიდან სტავროპოლში გადავიდა, სადაც თანამშრომლობა განაახლა გაზეთთან - „სევერნი კავკაზ“. კოსტა აქტიურად ჩაერთო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

აქვეყნებდა სტატიებს, ფელეტონებს და ლექსებს რუსულ ენაზე. ამ პერიოდს მიეკუთვნება კოსტა ხეთაგუროვის სტატიები, რომლებიც ოსეთში ქალთა განათლებას ეძღვნება: სტატია - „სკოლების განვითარება ოსეთში“ - დაიბეჭდა გაზეთ „სევერნი კავკაზში“, ხოლო სტატია „ქალთა განათლება ოსეთში“ - „სანკტ-პეტერბურგის ვედომოსტებში“.

კოსტას საქმიანობა მხოლოდ გაზეთში მუშაობით არ შემოიფარგლებოდა. მას თანამემამულენი ხშირად მიმართავდნენ დახმარებისათვის; ის აქტიურად იყო ჩართული სოფელ ფასნალში მდებარე სამთო-გადამამუშავებელი ქარხნის და სადონის მალაროს მუშების პრობლემების მოგვარებაში; 1900 წლის 26 ოქტომბერს სოფელ ნარის მცხოვრებლებმა მიმართეს კოსტას სოფლის საჭიროებიდან გამომდინარე ყველა საქმის (სასამართლო, ადმინისტრაციული) მართვის თხოვნით; ამავე დროს, სანდო წარმომადგენლის სტატუსით მონაწილეობდა სოფელ გეორგიევსკო-ოსეტინსკოეს მცხოვრებლების მიწის საკითხების გადაწყვეტაში; კოსტა, 1902 წელს გორის მაზრის ოსური სოფლების - სათიხარისა და გეხაუს გლეხებსაც დაეხმარა ადგილობრივ მმართველთან დაძაბული ურთიერთობის მოგვარებაში.

1901 წლის 7 ოქტომბერს კოსტა გაათავისუფლეს პოლიციის ზედამხედველობისგან, რითაც ვლადიკავკაზში დაბრუნების შესაძლებლობა მიეცა, იგი ვლადიკავკაზში გადავიდა და იქ სამუდამოდ დასახლება გადაწყვიტა. ვლადიკავკაზში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ყველა ადგილობრივ კულტურულ და საგანმანათლებლო ღონისძიებაში: ხატავდა, ეწეოდა პუბლიცისტურ მოღვაწეობას, აგრძელებდა მუშაობას პოემაზე - „ხეთაგი“, ცდილობდა ნიჭიერი ბავშვებისთვის სამხატვრო სკოლის გახსნას და გეგმავდა გაზეთ „კაზბეკის“ რედაქტორობას. მამისგან მემკვიდრეობით მიღებული მიწის ნაკვეთის გაყიდვის შემდეგ კოსტამ ვლადიკავკაზში სახლის აშენება დაიწყო, მაგრამ ჯანმრთელობის გაუარესების გამო დაწყებული საქმე ბოლომდე ვერ მიიყვანა. 1903 წელს პოეტის ჯანმრთელობა მკვეთრად გაუარესდა და ზაფხულისთვის ავადმყოფობა იმდენად გაურთულდა, რომ კოსტას ვლადიკავკაზელმა ნათესავებმა ის თავისთან, ხოლო მოგვიანებით, მამის სახლში, გეორგიევსკო-ოსეტინსკოეში გადაიყვანეს. მომჯობინების შემდეგ კოსტა ვლადიკავკაზში დაბრუნდა, მაგრამ მალე ავადმყოფობამ იგი ლოგინად ჩააგდო. კოსტა საარსებო წყაროს გარეშე დარჩა. ამ პერიოდში მისი მატერიალური მდგომარეობა იმდენად უიმედო იყო, რომ ხანდახან მეგობრებისთვის პურის თხოვნაც კი უწევდა. 1904 წლის ზაფხულში დამ, ოლღამ ისევ სოფელში, გეორგიევსკო-ოსეტინსკოეში წაიყვანა და ავადმყოფ ძმაზე ზრუნვა თავის თავზე აიღო. მძიმე ავადმყოფობით დაღლილი კოსტა 1906 წლის 19 მარტს (1 აპრილს) საღამოს 5 საათზე გარდაიცვალა. 1906 წლის 22 მარტს (4 აპრილი) კოსტა ხეთაგუროვი, მამის გვერდით, გეორგიევსკო-ოსეტინსკოეში დაკრძალეს.

ოსი საზოგადოების დაჟინებული მოთხოვნით თანამემამულის ცხედარი ვლადიკავკაზში გადაასვენეს. ხალხი სამგლოვიარო პროცესიას რკინიგზის სადგურებზე ხვდებოდა. განსაკუთრებული შეხვედრა ბესლანის სადგურზე გაიმართა, სადაც მიცვალებულის თაყვანისმცემლები და ყველა მიმდებარე სოფლის მცხოვრებლები სასულიერო პირების ხელმძღვანელობით მივიდნენ. ვლადიკავკაზის სადგურზეც უამრავი ადამიანი შეიკრიბა. მიუხედავად იმისა, რომ სამგლოვიარო ეტლი მოამზადეს, კუბო მთელი გზა ხელით ატარეს. ყველა ცდილობდა შეხებოდა მას: სტუდენტები, ოფიცრები, უბრალო ხალხი. გზადაგზა ოსები, ქართველები და სომხები პანაშვიდს მშობლიურ ენაზე აღასრულებდნენ, ოსურ ტაძარში პანაშვიდი რუსულ და ოსურ ენებზე გაიმართა, წაიკითხეს მისი ლექსებიც. ეკლესიიდან გამოსვენების შემდეგ მუსულმანმა ოსებმა თავიანთი სამგლოვიარო წესი შეასრულეს. გარდაცვლილისათვის ცხენის მიძღვნის რიტუალიც ჩაატარეს. მზე თითქმის ჩასული იყო, როცა 1906 წლის 29 მარტს (16 აპრილს) კოსტა ოსური ეკლესიის ეზოში მდებარე ნეკროპოლში დაკრძალეს.

„როგორც შემოქმედი პიროვნება, კოსტა მსოფლიო ლიტერატურის დიდ წარმომადგენლებთან ერთ სიმაღლეზე დგას, - წერს ცნობილი მწერალი და ლიტერატურათმცოდნე ნაფი ჯუსოითი - ის, რასაკვირველია, შუა კავკასიის ველურ ბუნებაში დაკარგული ოსური სოფლის, ნარის, ჩვეულებრივი ბიჭი იყო.... მაგრამ მან, როგორც ნართების გმირმა, გადასწია ამ ხეობის მთები; გადასწია არა ძლიერი მხრებით, არამედ ბრძნული აზროვნებითა და დიდი მხატვრული ნიჭით; ავიდა კავკასიის უმაღლესი მთების მწვერვალებზე და იქიდან არწივის თვალთაგან გადმოხედა არა მხოლოდ კავკასიის წმინდა მთებს, არამედ მთელ სამყაროს“.

და სავსებით კანონზომიერია, რომ შორეულ გალაქტიკაში ანათებს „გამჭრიახი გონებით დაჯილდოებული დიდი და უკვდავი პოეტის, პუბლიცისტის, დრამატურგისა და მხატვრის, ოსეთის დიდებული შვილის“ სახელობის ვარსკვლავი.

ეს გადანაცვეტილება კანადაში გალაქტიკის შესწავლის საერთაშორისო ცენტრმა მიიღო და აშშ-ში დაარეგისტრირა, ხოლო გველეშაპის თანავარსკვლავედის ამ ვარსკვლავზე უფლების დამადასტურებელი სიგელი შვეიცარიაში ინახება. ასე ახდა კოსტას წინასწარმეტყველება: „მსოფლიო - ჩემი ტაძარია, სიყვარული - სინძინდე, სამყარო კი - სამშობლო ჩემი“.

წიგნმა - „ოსური ქნარი“ („Ирон чæндыр“) საფუძველი ჩაუყარა ოსურ ლიტერატურას, შექმნა ეროვნული სალიტერატურო ენა და ამავედროულად, უზარმაზარი გამაერთიანებელი როლი ითამაშა, იქცა ისტორიულ ფენომენად. „იშვიათად ხდება, რომ ისეთი პატარა წიგნის გამოჩენამ, როგორიც არის „ოსური ქნარი“, - წერს ოსი მეცნიერი ვ. აბაევი - ასეთი დიდი მნიშვნელობა იქონიოს ხალხის ცხოვრებაში, გახდეს ნათელი ეტაპი მის ისტორიაში და მოახდინოს გარდაქმნა მის გონებაში... „ოსური ქნარი“ ახალგაზრდა ოსი ერისთვის იქცა მომავლის შუქად, პირდაპირ საუბრად ავტორსა და მის ათასობით მკითხველს შორის. წიგნი მთის ცხოვრების ყველაზე აქტუალურ საკითხებს ეხება. მისი თემატიკა მრავალფეროვანია, მისი ავტორი - მრავალსახიანი. ის აკრიტიკებს, ბობოქრობს, აპროტესტებს, ქმნის, ეძებს, ეჭვობს, იბრძვის“. 1898 წლის 3 სექტემბრით თარიღდება „ოსური ქნარის“ („Ирон чæндыр“) პირველი ხელნაწერის გამოჩენა ქვესათაურით: „გულის ფიქრები, სიმღერები, ლექსები და იგავ-არაკები“.

„ეროვნული მუსიკალური ინსტრუმენტის სახელწოდებამ (ფანდირი - ქნარი), რომელიც წიგნის სათაური გახდა, ხაზი გაუსვა ახალი ხელოვნების ორგანულ კავშირს ხალხის სასიმღერო შემოქმედებასთან: სიმღერები და ლექსები, როგორც წესი, ფანდირის თანხლებით სრულდებოდა. სიტყვა „ირონ“ (ოსური) ახალი პოეტური ტრადიციის ეროვნულ ხასიათს ადასტურებდა“, - ასე ხსნის ავტორის მიერ წიგნის სათაურის არჩევას ნაფი ჯუსოითი. კოსტამ წიგნის ყველა ნაწარმოები თემატურად სამ ნაწილად დაყო: ლირიკა, სიტყვის ფართო გაგებით, იგავ-არაკები და ლექსად დანერგილი ზღაპრები.

ლირიკული ნაწილი მრავალფეროვანი თემატიკითა და ჟანრით გამოირჩევა, მაგრამ მთავარი ადგილი ხალხის ბედის, პოეზიის მნიშვნელობისა და დანიშნულების, თავად პოეტის ცხოვრების ამსახველ ლექსებს უკავია. მის ლექსებში ხალხი წარმოდგენილია, როგორც შემოქმედი, მაგრამ ტანჯული და ჩაგრული ძალა. ლექსებს: „მოთქმა“ („Доиды“), „იმღერე“ („Азар“), „შფოთვა“ („Катай“), „გამოხედე“ („Ракæс“), „უმწყემსო“ („Æнæ фыыйæу“) „ობლების დედა“, („Сидзæргæс“), „ლარიბის სიმღერა“, („Мæгуыры зарæг“), „ლარიბის გული“ („Мæгуыры зæрдæ“) და ა.შ. საფუძველად დაედო ცარიზმისა და ადგილობრივი მჩაგვრელების წინააღმდეგ ბრძოლის იდეა.

სამშობლოს ქედებო, რატომ არ გრცხვენიათ
სჯობდა, რომ მენახეთ ქცეული ნაცრად,
დე, მწვანე კალთებზე ზვავიც დაგცემიათ
თუ თქვენს სიმამაცეს ვერ ვნახავ ნაცადს.

ვით მონებს, დღეს მტერი ჩვენ გვითხრის სამარეს,
ჩუმად, უსახელოდ ვქრებით, ვიღუპებით
ხალხმა თუ ისურვა, კლდეს შეაზანზარებს.
ჰეი, სად ხართ? გვიშველეთ! ჩქარა! ვიღუპებით!
„მოთქმა“ (ნაწყვეტი)

* * *

თუმცა თავისდღეში კარგი არ უნახავს,
თუმც ცხადი ცხოვრება ჯაფაში გალია,-
სიზმარში ნახულობს სახილველს უნახავს,
სიზმარში მხნეა და ამაყი ძალიან.
„ლარიბის გული“ (ნაწყვეტი)

(ლექსები დედანში იხილეთ დანართში. № 2)

„ოსური ქნარი“ არის წიგნი მთიელის ცნობიერების ემანსიპაციისა და თავისუფალი, საკუთარი ბედის მშენებელი ადამიანის ფორმირებისათვის ბრძოლის შესახებ. კოსტას შეიძლება ვუწოდოთ არა მხოლოდ ოსური ლიტერატურის ფუძემდებელი, არამედ ოსი ინტელიგენციის ჩასახვისა და ჩამოყალიბების საწყისებში მდგარი მოაზროვნე, რაც კიდევ უფრო ამაღლებს მის მნიშვნელობას ოსეთისთვის.

კოსტამ ოსური ლიტერატურა იგავ-არაკის ჟანრითაც გაამდიდრა. მან შექმნა ოსურ ფოლკლორზე დაფუძნებული იგავ-არაკების ციკლი: „ბოლოკი და თაფლი“ („Булокъ æмæ мыд“), „მარხვის მცველი“ („Марходарæг“), „საყვედური“ („Уайдзæф“), „ჩვევა“ („Ахыыр“), „ირემი და ზღარბი“ („Саг æмæ уызын“), „მელა და მაჩვი“ („Рувас æмæ зыгъарæг“). მან ასევე თარგმნა ი. კრილოვის იგავ-არაკები: „ყვავი და მელა“ („Халон æмæ рувас“), „მგელი და წერო“ („Бирæгъ æмæ хърихъупп“), „ბატები“ („Хъазтæ“).

კოსტა ხეტაგუროვმა კარგად იცოდა ოსური ენათმეცნიერების ფუძემდებლის ვ. მილერის დამსახურება ოსი ხალხის წინაშე. ჯერ კიდევ 1893 წლის 16 ივლისს, პოეტური კრებულის მომზადების დროს, გ. ბაევი სწერდა კოსტას: „მილერი ამჟამად მუშაობს ოსურ - რუსულ-გერმანულ ლექსიკონზე. მან შეაგროვა 8 000 სიტყვა. ეს კაპიტალური ნაშრომი ძალიან საჭირო იქნება ჩვენი ინტელიგენციისთვის, რადგან უმრავლესობამ ზედაპირულად იცის საკუთარი ენა, რომელიც არც ისეთი ღარიბია, როგორც ზოგიერთები ამბობენ! ამიტომ „ირონ ფანდირის“ გამოცემა შესაძლებელი იქნება მოსკოვშიც, სადაც არის მილერის შესაფერისი შრიფტი და იქნებ, თავად მილერს ვთხოვოთ, იყოს ცენზორი!...“

ყვევლოდ მილერი ყოველთვის დაინტერესებული იყო ოსი ხალხის კულტურული მიღწევებით და 1899 წელს „ოსური ქნარის“ პირველი გამოცემა დაბეჭდვისთანავე მას გაეგზავნა. მადლიერმა მკვლევარმა ნიჭიერ ავტორს გულწრფელად უსურვა წარმატებები „ამ ნაყოფიერ სარბიელზე“- და დაამატა- „დაე, იყოს ერთიანი და წარმატებული ოსი ინტელიგენციის ძალისხმევა ამ კეთილშობილურ, ეროვნულ საქმეში!...“

„ოსური ქნარის“ გამოცემასთან დაკავშირებული დოკუმენტები და წერილები გვიჩვენებს, თუ რა რთული გზა და ცენზურის რა ბარიერები გადაილახა. რა ძალისხმევა, სიბრძნე და გონიერება დასჭირდა ქრისტეფორე (ფორა) ჯიოევს იმისათვის, რომ წიგნი დაბეჭდილიყო. აი რამდენიმე მათგანი:

* * *

კ. პ. იანოვსკის

მონყალეო ხელმწიფევ, კირილ პეტრეს ძევ!

ჩემდამი რწმუნებულმა კომიტეტმა საცენზურო განხილვისთვის მიიღო ხელნაწერი ოსურ ენაზე. გამომდინარე იქიდან, რომ კომიტეტში ენის მცოდნე არავინაა, თავს უფლებას ვაძლევ, მივმართო თქვენს აღმატებულებას მოკრძალებული თხოვნით, რომ მიანდოთ ხელნაწერის „ოსური ქნარის“ განხილვა ერთ-ერთ თქვენს დაქვემდებარებულ ჩინოვნიკს, რომელმაც იცის ოსური ენა და შედეგებზე მაცნობოთ ხელნაწერის დაბრუნებისთანავე. გთხოვთ, მიიღოთ ჩემი უდიდესი პატივისცემისა და ერთგულების დადასტურება.

(დოკუმენტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 3)

* * *

კავკასიის ცენზურის კომიტეტის თავმჯდომარეს

თქვენი 12 სექტემბრის № 2446 მომართვის საპასუხოდ, მაქვს პატივი, თქვენს აღმატებულებას გადავუგზავნო ოსური ლექსების ხელნაწერი კრებული „ოსური ქნარი“ ერივანის გიმნაზიის ღვთის სჯულის მასწავლებლის, ნამდვილად ოსური წარმოშობის ჯიოევის, მიმოხილვით. თქვენს ყურადღებას ვამახვილებ ცენზურის თვალსაზრისით მიუღებელ ლექსზე „აზარი“.

რწმუნებული კ.პ. იანოვსკი (დოკუმენტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 4)

თავის გრძელ მოხსენებაში ფორა ჯიოევმა დაახასიათა ყველა ის ლექსი, რომელიც საეჭვო იყო ცენზურისთვის და „ცდილობდა ფერების მაქსიმალურად შერბილებას, რათა საერთო შთაბეჭდილება ხელსაყრელი ყოფილიყო „ირონ ფანდირისთვის“.

* * *

კავკასიის ცენზურის კომიტეტს
ვლადიკავკაზში, საკუთარ სახლში მცხოვრებ
ნაფიცი მსაჯულის თანაშემწის, გეორგი ვასილის ძე ბაევის,
განცხადება.
დაევალოს ცენზორ ჯიოევს

„კავკასიის ცენზურის კომიტეტმა ცოტა ხნის წინ დაუშვა ოსური ხელნაწერის - „ოსური ქნარი“- გამოცემა. ამ კრებულში შესატანად დამატებით გიგზავნით იმავე ავტორის ახალ ნაწარმოებს, ლეგენდას „სასაფლაოზე“ („Ущелкѣдты“) - და გთხოვთ დაბეჭდვის ნებართვას. ამასთან, უმორჩილესად გთხოვთ, ხელნაწერი გადაეცეს ბატონ ჯიოევს, რომელმაც მანამდე განიხილა „ოსური ქნარი“. ამას თან ვურთავ 80 კაპიკის ღირებულების ორ გერბიან მარკას.
ნაფიცი მსაჯულის თანაშემწე გეორგი ვას. ბაევი. (დოკუმენტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 5)

* * *

ბატონ კავკასიის ცენზურის კომიტეტის თავმჯდომარეს
თერგის ოლქის ხელმძღვანელი 10 მარტის მოხსენებაში იტყობინება, რომ ტიფლისის ცენზურამ დაუშვა კავკასიიდან გადასახლებული კონსტანტინე ხეთაგუროვის მიერ ოსურ ენაზე დაწერილი ლექსების გამოქვეყნება. ეს ლექსები, ზოგიერთი სანდო ოსის აზრით, უაღრესად აღმაშფოთებელი და ანტისახელმწიფოებრივი შინაარსისაა და გარდა ამისა, ხოტბას ასხამს ოსთა იმ მანკიერებებს, როგორიცაა, მაგალითად, შურისძიება, რომელთა აღმოსაფხვრელად გამოყენებულ უნდა იქნას განსაკუთრებით მკაცრი ზომები. არაკეთილსინდისიერი შინაარსით გამორჩეულია სამხედრო სამსახურის წინააღმდეგ მიმართული ლექსები: „ჯარისკაცი“ და „ფარაჯა“. გენერალ-ლეიტენანტ კახანოვის აზრით, ოს ხალხში ასეთი ლექსების გავრცელება ძალზე საზიანოა და შუამდგომლობს მასზე, რომ შეჩერდეს მათი ბეჭდვა და გადაეგზავნოს მას გასაცნობად, რათა შემდგომ მოახსენოს საოლქო ჯარების მეთაურს. ამის შეტყობინებით, მე მაქვს პატივი, ვთხოვო თქვენს აღმატებულებას, არ თქვათ უარი შესაბამის განკარგულებაზე, თერგის ოლქის ხელმძღვანელის შუამდგომლობის დასაკმაყოფილებლად და შემდგომში შემატყობინოთ..
შტაბის უფროსის მოადგილე გენერალ-მაიორი პაშჩინსკი
განყოფილების უფროსი აბრამოვი (დოკუმენტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 6)

* * *

კავკასიის ცენზურის კომიტეტის თავმჯდომარეს
ერივანის გიმნაზიის ხვთის სჯულის მასწავლებელი
1899 წ. 30 აპრილი
ქ. ერივანი

ჩემს სახელზე გადმოგზავნილ თქვენს, ამა წლის 12 აპრილის № 1064, ოფიციალურ ქაღალდში ნათქვამია, რომ თერგის ოლქის ხელმძღვანელამდე მოღწეული ინფორმაციის თანახმად, გამოსაცემად დამტკიცებული კონსტანტინე ხეთაგუროვის ოსური ლექსების კრებული „ირონ ფანდირი“, ჩემი მიმოხილვის შესაბამისად, თითქოს „შეიცავს ლექსებს, რომლებიც უკიდურესად აღმაშფოთებელი და ანტისახელმწიფოებრივია, კერძოდ: განდიდებულია ოსების ის მანკიერებები, როგორიცაა შურისძიება, რომელთა აღმოსაფხვრელად განსაკუთრებით მკაცრი ზომები უნდა იქნას მიღებული, გამორჩეულია სამხედრო განვევის წინააღმდეგ მიმართული ლექსები: „ჯარისკაცი“ და „ფარაჯა“; თქვენი წინადადებით, ხელნაწერს კვლავ ყურადღებით გადავხედე, შევადარე დაბეჭდილ ეგზემპლარს და მივედი ურყევ რწმენამდე, რომ ინფორმაცია, რომელიც თერგის ოლქის უფროსამდე მივიდა, არა არის სხვა, თუ არა ყველაზე უცერემონიო ცილისწამება, ცრუ დასმენა, ჩადენილი ისეთი ადამიანის მიერ, რომელსაც ოდნავი წარმოდგენაც არ აქვს არა მხოლოდ შინაგან შინაარსზე, არამედ კ. ხეთაგუროვის ლექსების კრებულის გარე კომპოზიციაზეც კი. აღნიშნული კრებული მოიცავს მხოლოდ

იმ ლექსებს, რომლებიც ადრე მიმოვიხილე და ვაღიარებდი, რომ გარდა ერთისა, რომელიც არ იყო შეტანილი ბეჭდურ კრებულში, არ შეიცავს რაიმე ანტისახელმწიფოებრივ ან საერთოდ ანტიცენზურულ რაიმე თვალსაზრისს, მეტი სიცხადისა და დამაჯერებლობისთვის მოვიყვანე ყველა ორიგინალური ლექსის შინაარსი რუსულ ენაზე; სხვათა შორის, მაშინ დავწერე, რომ კხეთაგუროვის ნაშრომებმა შეიძლება სასიკეთო გავლენა მოახდინოს ოსების უხეში ზნეობის შერბილებაზე. კრებულის მეორედ შემოწმებისას არათუ ვერ ვიპოვე ამ მოსაზრებისგან გადახვევის საფუძველი, არამედ, პირიქით, კიდევ უფრო დავრწმუნდი მის უტყუარობაში. ზოგადად, საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნო, რომ თუ ხეთაგუროვის კრებულში მართლაც არსებობდა ლექსები, რომლებიც არა მხოლოდ „აღმაშფოთებელი და ანტისახელმწიფოებრივი“, არამედ გარკვეულწილად, ორაზროვანი და საეჭვო შინაარსისაა კი იყო, არ მივცემდით თავს გაჩუმების უფლებას. ამას თან ახლავს ხეთაგუროვის ლექსების ორი ხელნაწერი რვეული და ამავე კრებულის ერთი დაბეჭდილი ეგზემპლარი (შემოკლებით).

ერივნის გიმნაზიის ღვთის სჯულის მასწავლებელი ქრ. ჯიოევი (დოკუმენტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 7)

* * *

ბატონ კავკასიის ცენზურის კომიტეტის თავმჯდომარეს

1899 წლის 8 მაისი, № 7133 ქ. ტიფლისი

ოლქის ჯარების დროებითი მეთაურის 5 მაისის № 1214 მოხსენების თანახმად, გენერალ-ლეიტენანტმა, ფრეზემ, - იმის გათვალისწინებით, რაც აღნიშნული გამომხატულებიდან ჩანს, რომ ხეთაგუროვის ლექსების კრებული კვლავ იქნა განხილული და მასში ვერაფერი იპოვეს ისეთი, რაც გამოსაცემად არ იყო შესაფერისი, - დამავალა, მეთხოვა თქვენი აღმატებულებისათვის გაეცეს განკარგულება აღნიშნული კრებულის დაუყოვნებლივ გაგზავნის და ბეჭდვის გაგრძელების შესახებ. თქვენი ზემოთ აღნიშნული № 1214 გამომხატულების პასუხად მაქვს პატივი ვაცნობო თქვენს აღმატებულებას ამის შესახებ.

შტაბის უფროსის საქმეთა დროებით შემსრულებელი, გენერალ-მაიორი, განყოფილების უფროსი აბრამოვი

(დოკუმენტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 8)

* * *

ხანგრძლივი მიმოწერისა და მრავალჯერადი გადამოწმების შემდეგ გამოიცა განკარგულება 8/უ კ. ხეთაგუროვის ლექსების კრებულის გამოცემის ნებართვის შესახებ, „გაეცით ბილეთი, დააბრუნეთ ხელნაწერი სტამბაში და გაავრცელეთ 12 ეგზემპლარი დანიშნულებისამებრ“.

კრებული „ოსური ქნარი. გულის ფიქრები, სიმღერები, ლექსები და იგავ-არაკები“ 1899 წლის მაისში ვლადიკავკაზში, ზინოვი შუვალოვის სტამბაში დაიბეჭდა. კრებულში შევიდა 50 ლექსი. პირველი გამოცემა ვლადიკავკაზში, კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმშია დაცული. ცენზურის პირობების გამო, „ოსური ქნარის“ პირველ კრებულში არ შევიდა ლექსები: „იმღერე!“, „ჯარისკაცი“, „მოთქმა“, „შფოთვა“ და პუშკინის ნაწარმოების - „ყორანი ყორანთან მიფრინავს“- თავისუფალი თარგმანი.

ახალი ლექსებით შევსებული „ოსური ქნარი“ ვლადიკავკაზში 1909 წელს, კოსტა ხეთაგუროვის გარდაცვალებიდან სამი წლის შემდეგ გამოიცა და პირველი გამოცემის ათი წლისთავს მიეძღვნა. 1911 წელს კრებული პეტრე კორნეის ძე გრიგორიევის სტამბაში დაიბეჭდა. 1922 წელს ემიგრაციაში მყოფმა გაპო ბაევმა გერმანიაში, ბერლინში, „ოსური ქნარის“ მეოთხე კრებული გამოსცა.

ლექსი „ანდერძი“ („Настыан“), რომლითაც „ოსური ქნარი“ იხსნება, მსოფლიოს ხალხთა საკუთრებად იქცა. 8 სტრიქონიანმა ლექსმა საუკუნეს გაუძლო, დარჩა ხალხის მეხსიერებაში, როგორც პოეტის, კაცის, მოქალაქის, პატრიოტის დანაბარები, პოეტისა, რომლის შემოქმედებაც დღემდე ოსური ეროვნული კულტურის უმნიშვნელოვანეს ნაწილს წარმოადგენს. ლექსის ყველა თარგმანის ერთ წიგნში გაერთიანების იდეა პროფესიონალ ბიბლიოგრაფ ირინა ბიბოევას გაუჩნდა და პირველი გამოცემა, მისივე წინასიტყვაობით, კოსტას დაბადებიდან 150 წლის იუბილეს მიეძღვნა. წიგნში შეტანილია 35 ენაზე თარგმნილი „ანდერძი“. დღეისათვის „ანდერძი“ სხვადასხვა ქვეყანაში მცხოვრები ოსი ეროვნების წარმომადგენლების მიერ 105 ენაზეა თარგმნილი და გამოცემულია ცალკე წიგნად, რომელშიც თვით კოსტა ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული ილუსტრაციებიცაა შეტანილი.

დიდი მხატვრული ღირებულება გააჩნია კოსტას პოემებსაც. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი და სრულყოფილი რომანტიული პოემა - „ფატიმა“. კავკასიური თხზულება“- (1889 წ.) ასახავს მნიშვნელოვან ცვლილებებს კავკასიის ხალხთა სოციალურ ცხოვრებასა და ცნობიერებაში. ნაწარმოების სიუჟეტი აგებულია სოციალურ კონფლიქტზე, კლასობრივ წინააღმდეგობებზე თავადაზნაურობასა და გლეხობას შორის. ავტორი მოცულობით პატარა, მაგრამ ღრმა შინაარსის მქონე პოემაში ეყრდნობა სოციალურად მნიშვნელოვან ისეთ ღირებულებებს, როგორებიცაა: თავისუფლება, ომი და მშვიდობა, სიკეთე და ბოროტება, ბედნიერება და სიყვარული.

ოსი ხალხის ისტორიულ წარსულს ეძღვნება პოემა „მტირალი კლდე“, რომელზეც პოეტი ხერსონში გადასახლების წლებში მუშაობდა და დაუმთავრებელი დარჩა. ამ პოემის მთავარი პათოსია განმანათლებლობა. ხალხმა გაუაზრებელი ქმედებების, წეს-ჩვეულებათა მონური მორჩილების შედეგები მხოლოდ აზაუს ვაჟის მსხვერპლად შეწირვის შემდეგ გააცნობიერა. უბრალო მთიელი ქალის აზაუს მიმართ გამოხატულმა საერთო სახალხო მონანიებამ და ადამიანურობის წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულის შეცნობამ ქვაც კი აატირა.

პოემის - „სასამართლოს წინაშე“ მთავარი თემა - სასიყვარულო ურთიერთობაა, რომელიც თავისუფლებისმოყვარე მთიელსა და ძალისუფლებას შორის სოციალური კონფლიქტის ფონზე ვითარდება. მშობლებმა ზალინა, რომელსაც ღარიბი ესკი უყვარს, მდიდარ საქმროს მიათხოვეს. შესაძლოა, ეს არის კოსტას ერთადერთი ნაწარმოები, რომელშიც გოგონას გული წარმოშობით მისთვის შეუფერებელი ადამიანის სიყვარულს გამოეხმაურა. ახალგაზრდების გულები მზადაა შეერთდნენ, მაგრამ უფროსების სასტიკი ნება, ადათი და სოციალური ცრურწმენა, მათ ბედნიერებას მიუღწეველს ხდის. ესკის ამის მოთმენა არ სურს და ზალინას საქმროს კლავს. კოსტა რამდენიმე მოთხრობის ავტორიცაა, რომლებშიც გაჭირვებით სავსე მთიელი ღარიბების ცხოვრებაა აღწერილი. მის სახელს უკავშირებენ, აგრეთვე, ოსური თეატრისა და დრამატურგიის წარმოშობასაც. 1897 წელს დაწერილმა პიესამ - „დუნია“ - მნიშვნელოვანი ბიძგი მისცა ოსური დრამატურგიის განვითარებას. ამ პიესის პირველი წარმოდგენები ოსეთის სოფლებში 1900-იანი წლების დასაწყისში გაიმართა.

კოსტა ხეთაგუროვის შემოქმედებაში, როგორც პოეზიაში, ასევე მხატვრობაში, მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია რელიგიურ თემებს, მაგრამ ყველაზე ხშირად მის შემოქმედებაში ქრისტეა მოხსენიებული, ჯერ კიდევ ადრეულ ნაწარმოებებში ასახული მისი მხატვრული სახე იმკვიდრებს ადგილს მოწიფული ოსტატის შემოქმედებაში, როგორც შედეგი ქრისტეს მრავალი განსაცდელის, რწმენის, მსხვერპლშეწირვის, ტანჯვის შესახებ ნაფიქრისა და განსჯისა. კოსტას პოემაში, „ზე ადამიანი“ („Ce челоовек“), ისეთი სიზუსტითაა აღწერილი ლოცვად დამდგარი იესო ქრისტე, თითქოს პოეტი ბეთლემის ერთ-ერთი მაღლობიდან ცხადად უყურებდა ამ სულისშემძვრელ სურათს:

ფოთოლი არ თრთის... მშვიდობა სუფევს...
ჩუ, წყნარი ოხვრა არხევს სიჩუმეს...
ქიტონი ძველი და დაფლეთილი,
ის ფეხშიშველი, მუხლმოდრეკილი...
დაღლილი სახე, თვალცრემლიანი,
თმას დაუფარავს შუბლი ჭკვიანი...
ქრისტეა. ლოცულობს სევდიანი.

(ნაწყვეტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 9)

ლექსებში - „ქრისტე აღსდგა“ (ორი ლექსი ერთი სახელწოდებით - 1893 და 1894 წწ.), „აღდგომისთვის“ (ორი ლექსი ერთი სახელწოდებით - 1895 და 1896 წწ.), ვხედავთ გასხივოსნებულ, მხიარულ პოეტს, რომელმაც ქრისტეს აღდგომის სასწაული გააცნობიერა:

შორს ჩვენგან ურვა, სევდა და ეჭვი, -
ეს სასწაული აღსრულდა, ახდა:
უკუნეთიდან ამაოების
დღეს ქრისტე აღსდგა! დღეს ქრისტე აღსდგა!

უხორცო სულთა გალობა წმინდა
გვამცნობს ჩვენი გადარჩენის ამბავს,
საზეიმო ხმა გრიალებს ციდან:
დღეს ქრისტე აღსდგა! დღეს ქრისტე აღსდგა!
(„ქრისტე აღსდგა“, 1893 წ.)

(ნაწყვეტი. ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 10)

ლირიული გმირი ლექსისა - „მოგონება“- აზრობრივად შორეული ბავშვობის წლებში ბრუნდება, როდესაც ძიძა პირველად უამბობს ბიჭს ქრისტეს მიერ კაცობრიობის გადარჩენისათვის გაღებული მსხვერპლის შესახებ, ქრისტეს სახელს ბავშვის გონებაში მყარად უკავშირდება სიტყვა - „სიყვარული“.

მაგრამ გჯეროდეს, მისი აღდგომა
დაგვრჩა, როგორც საწინდარი ხსნისა,
სიყვარულმა ბოროტება მოსრა,
მან სიკვდილი - წმინდა სიკვდილითა.
(„მოგონება“, 1889 წ.)

(ნაწყვეტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 11)

თუმცა პოეტი ყოველთვის ვერ ახერხებს სიმშვიდისა და აღფრთოვანების შენარჩუნებას: მისი ლექსი „სადღესასწაულო დილა“ (1888 წ.), რომელიც ზარების საზეიმო რეკვის აღწერით იწყება, უეცრად ივსება ტკივილითა და ბრაზით კაცობრიობის არასრულყოფილების გაცნობიერების გამო.

„გადაუხდელი ვალის“ თეორია, მსხვერპლშენიშვნის ფილოსოფია, კაცობრიობის ბოროტებისა და არასრულყოფილების გამო თავის სასიკვდილოდ გადადება კოსტას სიტყვებშიც აისახა: „ჩემს მარტოხელა, ობოლ სულს ოს ხალხს ზვარაკად ვწირავ, „ოსურ ფანდირს“ კი საჩუქრად ვუძღვნი“...

Мæ дуне — кувæндон!
Уарзондзинад – мæ дзуар,
Æгас дуне - Фыдыбæстæ мæнæн!
Хетæгкаты Къоста

Ацы ныхæстæ хауынц адæймагмæ, кæцыйæн адæймаг- уæвынады бæрзонддæр аргъдзинад у, кæцыйæн йæ бон у цæра адæмы номыл, адæмы тыххæй æмæ уым уына йæ сæйраг нысаниуæг.

Гуманизмæ æнувыддзинад, æргомзæрдæдзинад, зонындзинадмæ дойны, тыхджын интеллект, ногдзинадтæм цымыдисдзинад, ирон культурæйы æмбарынад куыд дунеон культурæйы хай – уыдон систы аххосаг уымæн, цæмæй дуне Къостайы сфæлдыстадон аргъуан суадаит, æгас дуне та – йæ Фыдыбæстæ.

Рухсады ирддæр минæвæрттæй сæ иу – Хетæгкаты Къоста национ культурæйы историйы фæзынд куыд ирон литературæйы бындурæвæрæг, зынгæ публицист, драматург æмæ нывгæнæг. Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстад раст схуыдтой XIX æнусы кæроны æмæ XX æнусы райдианы ирон царды энциклопеди. Къоста у поэт, кæцы йæ адæмы 'хсæн райхæл кодта национ хæдæмбарынад, кæцы фæивта адæмы удварнон рæзты истори, адæймаг, кæцыйы ном адæмы 'хсæн «табуйаг» сси. Йæ уацмыстæ абон дæр цæрынц адæмы зæрдæты æмæ сты национ культурон бынты æнæфæхицæн хай. Йе сфæлдыстад æххæст у арф патриотизмæй, стыр уарзондзинадæй йæ райгуырæн бæстæ æмæ адæммæ.

Хетæгкаты Леуаны фырт Къоста райгуырдис 15-æм октябры 1859 азы Нары хъæуы, Цæгат Ирыстоны. Йæ фыд, Хетæгкаты Елызбары фырт Леуан, службæ кодта Уæрæсейы æфсады прапорщикы рæнхъы. 1890 азы уæззау цæфтæ райсгæйæ йæ службæ фæцис поручикы хуындадæй. Уый Терчы пълещайы дыккаг сæдæйы хистæры хæдивæгæй баурæдтой. Хетæгкаты Леуан уæлдай хъусдарды аккаг уыд йæ хистæрты 'рдæгæй, уымæн æмæ æгас Нар æмæ Мамысоны хъæубæсты сæргъы лæууыд, йæ мыггаджы минæвæрттæ иууылдæр хицæн кодтой хицауадæн æнувыд æмæ иузæрдæг службæйæ. Йæхæдæг, «йæ дæргъвæтин службæйы рæстæджы, йæхи æппæты хуыздæрæй æвдыста, иузæрдæгæй архайдта бирæ экспедициты æмæ, ацæргæ кары уæвгæйæ, уый йæ ахадзындзинадæй бирæ зындзинæдтæ аиуварс кодта Хъобаны районы ирæтты æрвысты процессы», - дзырдæуы 1872 азы 27-æм июлы Кавказы губернаторы сæйраг хайады департаменты директоры доклады. Бæстæйы хъуыддæгты тыххæй мыггаджы иузæрдæгдзинад бæлвырдгонд цæуы æндæр документтæй дæр, сæрмагондæй, паддзах Иракъли II-ы лæвары гæххæттæй (1786 азы 17 июлы) Дохчико Хетагурийæн (фæстæдæр Хетæгкаты) Цхинвалы зæххытæ раттыны тыххæй йæ фырт Болатикъойы æнувыд службæйæн Аспиндзæйы тохы (хæсты фæзиан) æмæ иузæрдæг службæйæн Нары хъæуы цæрæг ирон Зидахан (Сидæ) Хетагурийы номыл паддзах Къонстантине II-ы раттгонд лæвары гæххæттæй (1723-1729).

Леуаны бинойнаг, Губаты Гаврилы чызг Мария, уырыссаг æфсады поручикы чызг уыдис. Уый Къостайы райгуырдæй чысыл фæстæдæр амард æмæ сабийы схъомыл кодта йæ фыды дард хæстæг Чендзæ – хæларзæрдæ адæймаг, кæцы хорз фæд ныуагъта Къостайы мысæнты. Йæ цардæмбалы амæлæты фæстæ, Леуан Елызбары фырт, дыккаг ус ракуырда, Сухиты Хъызмыдæйы æмæ сын чызг, Ольгъæ, райгуырд. Къостайы йæ фыд сæхимæ акодта æмæ йæ ахуырмæ фыццаг Нары хъæуы скъоламæ барвыста, стæй та Дзæуджыхъæуы прогимназимæ. 1870-æм азы зæхцух уæвгæйæ Хетæгкаты Леуан Нары комæй æндæр ирæттимæ иумæ, Хъобаны облæстмæ алыгъд, цыран Георгиевско-Осетинское хъæуæн бындур æрæвæрдта æмæ дзы æрбынат кодта, ныртæккæ ацы хъæу хæссы Хетæгкаты Къостайы ном.

1871 азæй Хетæгкаты Къоста йæ ахуыр адаргъ кодта Стъараполы гимназийы. Уый йæ саби бонтæй фæстæмæ нывкæнынмæ рæвдз уыд. Йæ ахуыры фыццаг бонтæй нывкæнын ахуыргæнæг В. И. Смирнов, лæппумæ рахатыд нывгæнæджы æвæджиауы курдиат. Йæ конд нывтæ бирæ хæттыты æвдыст уыдысты гимназийы, 1877 азы та æрвыст æрцыдысты Мæскуымæ, астæуккаг скъолаты ахуырдауы аивадон куыстыты æппæтуæрæсейон равдыстмæ.

Къоста, Василий Иваны фырт Смирновы уынаффæмæ гæсгæ, 1881 азы йæ ахуыр адарддæр кодта Бетъырбухы аивæдты Академийы, фæлæ йæ æнæ 'хца уæвгæйæ, ныуагъта. Къоста, Бетъырбухы бирæ хохагау æнгом æмæ æввахс уыд Гиорги Йорамы фырт Тархан-Моуравы (Тархнишвили) уазæгуарзон бинонтæм. Йæ цардæмбал, Есенты Софья (Сонæ) уыд ирон уæздан мыггагæй рацæугæ. Уый райгуырд 1851 азы

инæлар Хъасполат Габисы фырт Есенты бинонты. Йæ фыды мæлæты фæстæ, йæ мадимæ, Ирыстонмæ æрыздæхт, цыран фембæлд æмæ йæ цард баиу кодта Гиорги Йорамы фыртимæ, кæцы райгуырд 1841 азы Ахалкалакы хъæуы, 1860 азæй фæстæмæ службæ кодта Кавказы гренадерты артиллерион бригадæйы, Терчы хъазахъхъаг æфсады бæхджын артиллерийы. Хайад иста Уæрæсе-Османты (1877-1878) хæсты. 1878-1879 азты куыста Берлины конгрессы уынаффæмæ гæсгæ ног уæрæсейаг-осмайнаг паддзахадон арæны фæткæвæрд къамисы. 1881-1890 азты уыд Генералон штабы сæйраг мобилизацион хайады сæргълæууæг, кæцыйы 1890 азы ныууагъта. Уый фæстæ уыд гуырдзиаг бынæттон банкы директор, стæй та Гуры уезды æхсæнлæг. Хорзæхджын уыд Сыгъдæг Аннæ æмæ Сыгъдæг Станиславы ордентæй. Амардис 1911 азы, ныгæд у Ахалкалакы хъæуы, мыггагон уæлмæрды.

Сæ егъау фатер, Невы проспекты, уыд ахуыргонд кавказæгты æмбырдгæнæн бынат. А. И. Цотниашвили йæ куысты «Къоста æмæ гуырдзиаг æхсæнад» фыссы, зæгъгæ Гиорги Тархан-Моурави æмæ йæ цардæмбал Сонæ Хетæгкаты Къостайыл раджы фембæлдысты, Алыксандр Хъазбеджы æввахс хæлæртты 'хсæн, уым базонгæ æмæ схæлар сты. Софья Тархан-Моурави бирæ хæттыты баххуыс кодта уæззау царды уавæры бахаугæ Хетæгкаты Къостайæн. Йæ хæлæрттæм сæрмагонд фыстæджыты Къоста хъарм ныхæстæй мысы «рæсугъд къыйазы усы», «йæ сæрылхæцæг Сонæйы».

1885 азы сæрды райдианы Къоста æрыздæхт йæ фыдмæ, Георгиевско-Осетинскоемæ, æмæ уыцы аз, фæззæджы та Дзæуджыхъæумæ ацыд, кæцыран парахатæй райдыдта йæ сфæлдыстадон куыст. Поэт фыста æмдзæвгæтæ, радзырдтæ, пьесæтæ æмæ уацмыстæ уырыссаг æмæ ирон æвзæгтыл. Уымæй уæлдай ма ныв кодта, декорациæ арæзта театралон равдысттæн, уагъта литературон-музыкалон изæртæ. Къоста сси ирон уæвынады æвирхъау æцæгдзинады æвдисæн. Адæмы магуырдзинад, æнæрастдзинад, æнæахуырдзинад æмæ адæмы æнкъарддзинад æвдыст æрцыдысты йæ поэзийы, публицистикæ æмæ нывкæнынады (æмдзæвгæтæ: «Додой», «Хохаг сылгоймаджы мæлæты тыххæй», нывтæ: «Дон хæссынмæ», «Сывæллæттæ-дурсæтджытæ»).

Йæ царды бонты дæргъы Хетæгкаты Къоста лæууыд Кавказы адæмы ахуырад æмæ культурæйы сæрыл тохгæнджыты фыццаг рæнхъыты. Уый активон хайад иста «Терчы облæсты хохæгты 'хсæн ахуырад æмæ техникон зонындзинæдтæ парахат кæныны хæрзаудæн æхсæнады» архайды, кæцы арæст æрцыд 1882 азы Дзæуджыхъæуы, Терчы облæсты интеллигенцийы минæвæртты къорды инициативæйæ, æмæ styr æххуыс бакодта хохаг адæмæн. Æхсæнады сæргъ лæууыд ирон интеллигенцийы прогрессивон хай. Уый хуыцаубоны скъолатæ байгом кæнгæйæ, адæмон фæрстыты кæнгæйæ æмæ аивадон нывтæ æвдисгæйæ, ахъаз кодта хæххон цæрæг адæмы интеллектуалон æмвæзад фæбæрзонддæр кæныныл, кусæг адæмы хæдæмбарынад райхъал кæныныл. Уыцы аз Тифлисы сæйраг дивизийы сæргълæууæг инæлар-лейтенант Д. Старосельски сфидар кодта уагæвæрд, кæцымæ гæсгæ: «Æхсæнад архайдта хæрзаудæн куыстытыл, ахуырадон уагдæтты арæзтадыл, хæххон ахуырдаутæн материалон æххуыс кæныныл. Уымæн уыд Кавказы ахуырадон программæимæ иумæ Терчы облæсты цæрджытæн райдиан скъолатæ байгом кæныны бар, цыран уырыссаг æмæ мадæлон æвзагыл кæсын-фыссынимæ иумæ æрмдæсныад дæр ахуыр кодтаиккой. 1883 азы январы, æхсæнады фыццаг æмбырдыл сæрдарæй сæвзæрстой Михеил Заалы фырт Хъипианийы, кæцы 1890 азмæ æхсæнады æнæивгæ разамонæг уыд. Фæстæдæр амынд æхсæнады хæдивджытæ уыдысты ирон этнограф, нæртон таурæгъты æмбырдгæнæг æмæ юрист Шанаты Дзантемыр, 1902-1906 азты та, Дзæуджыхъæуы горæты сæргълæууæг Байаты Гаппо. Æхсæнад арæст уыдис йæ уæнгты æмæ æмбæстæгты æхцайы фæрæзтæй. Терчы облæсты сæргълæууæджы барлæвæрдæй хæрзаудæн мадзæлтты хуызтæй иу уыд лотерейæ-аллегри, кæцы арæст цыд иу кæнæ иннæ организациæн баххуысы тыххæй. Йæ размæ-иу дæргъвæтин цæттæгæнæн рæстæг уыд. Хæрзаудæн куыст чи кæны, уыцы адæмы æнгом кæныны тыххæй газетты рагацау мыхуыргонд цыд лотерейæ уадзыны тыххæй информаци: бон, рæстæг, бынат, билеты номыр æмæ аргъ. Ахæм лотерейæтæ Дзæуджыхъæуы гуырдзиаг скъолайæн баххуыс кæныны тыххæй дæр арæст цыдис. Æргъыл концерттæ æмæ изæртæ уадзын дæр нымад цыд мысайнæгтæ æмбырд кæныны фæрæзыл. Фыццаг ахæм концерт сарæзта скрипкæйыл цæгъдæг, ирон, Абайты Султанбег. 1901 азы февралы уазæгдон «Централ»-ы агъуысты та æвдыст æрцыд Хетæгкаты Къостайы комеди «Дуня»-йы премьерæ. Равдыстæй цы æфтиæгтæ райстой, уыдон æххæстæй хаст æрцыдысты «Терчы облæсты хæххон адæмы 'хсæн ахуырад æмæ техникон зонындзинæдтæ парахат кæныны хæрзаудæн æхсæнадмæ». Æхсæнад цы æхца æрæмбырд кодта, уыдонæй 1903 азы Дзæуджыхъæуы ахуырдаутæн æмдзæрæндон сарæзта.

Къоста 1891 азы онг цард Дзæуджыхъæуы, сауджын Цæлыккаты Алыксандры бинонтимæ. Алыксандр ахуыр фæцис Тифлисы динон

семинари, йæ бинойнаг уыдис гуырдзиаг кънйазы чызг Туситы (Тусишвили) мыггагæй æмæ сын æртæ чызджы – Юлианæ, Еленæ æмæ Аннæ уыд. Цæлыккаты Алыксандр Къостайы фыды дыккаг усы, Хъызмыдæйы хæстæг уыд æмæ лæппуйы йæ саибонтæй зыдта. Уый хæдзары, Къоста ныффыста петицийы текст, Дзæуджыхъæуы цы Ольгæйы номхæссæг чызджыты уагдон уыд уый сæхгæды ныхмæ æмæ курдиат уый архайд сног кæныны тыххæй. Петицийы нысангонд æрцыд, дыууын æхсæз азы дæргъы Ирыстоны æнтыстджынæй чи куыста, уыцы сылгоймæгты скъолайæн стыр нысаниуæг кæй уыд адæмон ахуырады, «нæ райгуыраен бæстæйы дæррдзæф къуымты рæстдинон дин байтыдта, нæ хъæуты скъолатæн æвæллайгæ кусджыты схъомыл кодта». Ахæм курдиат æрвыст æрцыд герцогиня Ольгæ Федыры чызгмæ дæр (амынд уагдон йæ ном хæссæг уыд). Цæлыккаты Алыксандр йæ удыхъæд æмæ уырнындзинадмæ гæсгæ, æддаг цæстдарæгæй нæ баззад. Цæлыккаты Еленæ йæ мысинæгты фыста, зæгъгæ, «мæ фыд стыр аргъ кодта уагдонæн, æмæ йæ сæхгæдæй арф мæстыйæ, сфæнд кодта тох кæнын. Ирон интеллигенциимæ иумæ уый тох райдытта бынæттон хицауады уынаффæ аивыны тыххæй. Къоста дæр сæм æрбаиу æмæ уайтагъд фестадис мадзалы центры».

Къостайы активон æхсæнадон куыст бынæттон хицауады зæрдæмæ нæ цыд æмæ йæ Терчы облæсты сæргълаууæг инæлар С. В. Кахановы бардзырдæй 1891 азы Дзæуджыхъæуæй арвыстой. Арвысты ахосаг уыд йæ фыстæг Сыгъдæг Синоды сæйраг прокурормæ, Дзæуджыхъæуы Ольгæйы номыл сылгоймæгты иунæг скъолайы сæхгæды тыххæй. Æхсæнады фыст куырдиатмæ гæсгæ, кæцыйыл сæ къухтæ æрфыстой æхсæрдæс дины кусæг æмæ æнæдинон минæвæрттæ (се 'хсæн уыд Цæлыккаты Алыксандры къухфыст дæр), Синод аивта скъолайы сæхгæныны фæдыл бардзырд, фæлæ Къоста æндæр аххосагæй уæддæр æрвыст æрцыд Терчы облæстæй.

1891 азы 11 июны Къоста æрыздæхт Георгиевско-Осетинское хъæумæ, йæ фыдмæ. 1891 азы сентябрæй 1893 азы февралмæ куыста цæстдарæгæй Хъæрæсейы зды-æвзист æрзæткъахæнты, уым дарддæр кодта йæ литературон æмæ аивадон куыст. Уыцы рæстæджы ныффыста йæ уацмыс «Дзæбидырдуан», æмдзæвгæтæ: «Бæллиц», «Сагъæс», сарæзта нывтæ: «Æрдзон хид», «Тебердайы ком», «Зикъарайы æфцæг», «Стыр Хъæрæсейы уынд» æмæ æндæртæ. Ацы нывтæ мыхуыргонд æрцыдысты 1892 азы Бетъырбухы журнал «Север»-ы. Уæззау куыстмæ æнæкæсгæйæ, уый бæллыд æввахс адæм æмæ хæлæртты æмахастытæм, сæ нымæцы уыдысты Шредерсты бинонтæ дæр – тæрхонгæнæг Доминик Владиславы фырт æмæ йæ бинойнаг Варварæ, кæцы активонæй куыста ахуырады фæдыджы. Уый сси Дзæуджыхъæуы фыццаг æхсæнадон библиотекæйы бындурæвæрæг. Къоста йын снывонд кодта цалдæр æмдзæвгæйы, балæварын кодта йæ нывтæй иу, хæххон чызг сæрбæттæны – ахæм фыстимæ: «Ды фыццаг æрбауагътай рухсы тын нæ талынг агъуыстытæм, ды фыццаг фæдзырдтай хæххон сылгоймагмæ ахуыр кæнынмæ...». Поэты ахаст ацы сылгоймагмæ ирддæрæй зыны йе снывондгонд æмдзæвгæйы:

Разлука тяжела, мучительно изгнание
Но светоч истины – неугасимый свет, –
Я ясно вижу вас и слышу ликованье,
И вам с днем ангела горячий шлю привет.

Къоста арæх цыдис Шредерсты бинонтæм, Дзæуджыхъæуы йын цæрыны бар куы нæ уыд, уæддæр иу сæм сусæгæй бауад. Уый, 1893 азы январы, С. В. Кахановы дзырдхæсджыты фæрцы хицауттæ базыдтой, поэты æрцахстой æмæ йæ ахæстоны бакодтой, цыранæй йæ'ссæрибар кодтой æрмæстдæр (Дзæуджыхъæуы нæ цæрыны) къухфысты æривæрды фæстæ.

1893-1895 азты Къоста цард Стъараполы йæ нывкæныны ахуыргæнæг Василий Иваны фырт Смирновмæ æмæ куыста газет «Северный Кавказ»-ы, тагъд рæстæджы сси ацы газеты редактор, 1896-1897 азты та æмрауадзæг. Ацы азтæ Къостайы сфæлдыстадон царды иттæг æнтыстджын систы. Йæ æмдзæвгæтæ, поэмæтæ, уацмыстæ мыхуыр цыдысты Кавказы газетты: «Казбек», «Северный Кавказ», журнал «Терские ведомости» æмæ æндæр периодикон рауагъдты. 1893 азы газет «Северный Кавказ»-ы мыхуыргонд æрцыд йæ поэмæ «Тæрхоны раз». Хетæгкаты Къостайæн периодикон куыст йе сфæлдыстады архайдзы поэзийы хуызæн органикон формæ уыд. Зæгъæн ис æмæ Къоста спайда кодта æппæт публицистон жанртæй дæр – фельетонæй, газетты скъуыддзæгтæй æмæ уацтæ райдайгæйæ фыстæджытæ æмæ этнографион-мысинæгтæй фæуæгæйæ («Владикавказские письма», «Особа»). Полемикæйы зæрдæргъæвд тон,

фактты бөлвөрд анализ, уавэры хорз ориентаци æмæ адæмы цымыдисдинад либералон хъæр дзырдбастытæй хицæн кæнын – у Къостайы, куыд публицисты, уникалондинад. Йæ публицистикæйы æнгом баиу сты рыст æмæ тыхст, романтикæ, бæллицтæ æмæ царды æцæгдинады ирд æнкъарæнтæ. Йæ фарстæты спектр у æнахуыр уæрæх. Йæ уацты уый йæ хъус æрдардта уыцы социалон проблемæтæм, кæцытæ фæллойгæнæг адæмыл уæззау уаргъæй уыдысты. Хуымæтæг адæмы æппынæдзух æфхæрдтой паддзахы администрацийы минæвæрттæ æмæ бынæттон чиновниктæ. Уый æвдыст æрцыд Къостайы ахсджиаг уацмысты: «Цæгат Кавказы змæстытæ», «Бон раздæр», «Владикавказы фыстæгтæ», «Хæдзарон знæгтæ», «Хæххон æфхæрдтæ», «Динон скъолатæ Ирыстоны», «Царды ахсджиаг фарстытæ», «Кавказы хæххон фадыгы фæндæгтæ», «Æргом фыстæг ирон интеллигенцимæ» æмæ æндæртæ.

Йæ бирæнымæц уацты Къоста йæхи æвдисы ахуырады уацамонгæйæ æмæ карз тох сиды адæмы æнахуырдинады æмæ талынгдинады ныхмæ. Къостайы ахуырадон архайд здæхт уыд культурæ æмæ ахуырады актуалон фарстæтæ аскъуыддзаг кæнынмæ. Уый ахуырады системæйы демократизацийы фарсыл лæууæг уыдис; тох кодта ног скъолатæ æмæ ахуыргæнæндæттæ байгом кæныныл; фарс хæцыд аргъуаны скъолатæ æнæдинон скъолатæм раивыныл; æххуыс кодта библиотекæтæ æмæ хуыцаубоны скъолатæ саразынæн; тох кодта скъолатæн хорз национ кадртæ цæттæ кæныныл æмæ сын сæ куыстæн стыр мыздтæй аргъ кæныныл; сидт æхсæнадмæ цымыдис кæной хæххон сывæллæтты ахуыр кæнынмæ; рауадзой сын хорз ахуыргæнæн чингуытæ ирон æвзагыл. Уый разæнгардæй фæлдыста сывæллæттæн, бацæттæ сын кодта «Ирон фæндыр»-ы хицæн рауагъд дæр йæхи иллюстрацитимæ – «Мæ лæвар Иры сывæллæттæн». Ацы чиныгæй поэты æмдзæвгæтæ хаст æрцыдысты Хъаныхъуаты Алмахсиды райдиан кълæсты ахуыргæнæн чиныгмæ. 1895 азы газет «Северный Кавказ»-ы уырыссаг æвзагыл мыхуыр æрцыдысты Хетæгкаты Къостайы уацмыстæ.

1897 азы сæрды райдайæны Къостайæн фæфыддæр йе стæгниз, 18-æм июлы йын сарæзтой Дзæуджыхъæуы операци, кæцы æнтыстджын нæ разынд, æмæ йæ бахъуыд октябры мæйы Бетъырбухмæ ацæуын. Алыксандры номыл рынчындоны иттæг вазыгджын операцийы фæстæ уый йæ уатæй æхсæз мæй нал сытад. Рынчындоны хуысгæйæ куыста ирон æмдзæвгæты æмбырдгонд, «Ирон фæндыр»-ыл æмæ 1898 азы 3-æг сентябры къухфыст Байаты Гаппомæ мыхуыр кæнынмæ радта.

Дзæуджыхъæуæй фыццаг арвысты фæстæ, Терчы облæсты хицау С.В. Каханов хицауадмæ ахæм мæнг аххосæгтæ æмæ хъусинагтæ фыста, кæцыты фæстиуæгæн Къоста дыккаг хатт æрвыст æрцыд, ныр та – Кавказы арæнтæй. Арвысты тыххæй хабар фехъусгæйæ, поэт Тифлисмæ ацыд, уавæр йæхæдæг сбæрæг кæнын тыххæй. Уым Кавказы æфсæддон округы штабы службæгæнæг зонгæтæй бөлвөрдæй базыдта Курскы губернимæ йæ кæй æрвитынц уый тыххæй. Тифлисмæ Къостайы æрцыды хабар, иртасæнтæ Цæлыккаты Юляйы мысинæгтæй рахастой, цыран уый Гиги Дзасоховмæ æрвыст посты къамы фыста: «Æмæ мæнæ мах Къостайы арвыстам Тифлисмæ, кæцыран базыдта, йæ арвысты хабар æцæг кæй у, æрмæст Пензæмæ нæ, фæлæ Курскы губернимæ». Тифлисæй Пятигорскмæ æрыздæхты фæстæ поэт Хетæгкаты Андурхъапарæн телеграфæй фехъусын кодта: «Мæн æрвитынц Курскы губернимæ. Цы бакæнон?». Уый ын дзуапп радта: «Тагъддæр Бетъырбухмæ». Къоста Цæлыккаты æхца æфстау райста æмæ æнæ официалон амынддзинадтæй, 1899 азы февралы кæрон æрхæццæ Бетъырбухмæ, цæмæй йæхæдæг бацархайдтаит йæ хъысмæты уынаффæйыл. Æрхæццæ уæвгæйæ, æххуысагур, йе'ввахсдæр хæлартты – Андурхъапар æмæ Софья (Сонæ) Тарханова-Есенты зонгæты æххуысæй архайын райдыдта. Куыд дохтыр, афтæ Андурхъапарæн уыд бирæ пациенттæ, уыдон нымæцы уыд зындгонд адвокат Кони дæр, кæцы йын фехъусын кодта, депортацийы бардзырд ивд кæй нал æрцæудзæн. Бетъырбухæй Къоста ныффыста йе 'мбал Цæлыккаты Алыксандрмæ, хицауы номыл куырдиат кæй ныффыста уый тыххæй æмæ йæ хъаруджын æхсæнлæууæг Сонæ та радта йæ зонгæмæ – комитеты сæргълæууæджы æххуысгæнæгмæ, хицауы номыл куырдиаттæ чи иста уымæ, уый фæстæ æрвысты бынат – Курскы губерни ивд æцыд Тавриды губернимæ, кæцы уыд денджызы былгæрон æмæ Ирыстонмæ хæстæгдæр.

Майы кæрон Къоста Николаевæй Херсонмæ науыл æрцыд. Куыд цæстдарды бын уæвæг адæймаг, афтæ йын хицауадон уагдæтты кусыны бар нæ уыд, чысыл горæты та æхца бакусыны æндæр фадæттæ тынг цъус уыдис. Къоста Одессæмæ ацæуыны бар ракуырда, фæлæ йын не сразы сты. Фæстæдæр ын Очаковомæ ацæуыны бар радтой, кæдæм 1899 азы 26-æм июны науыл ныххæццæ. Йæ зæрдæмæ фæцыд æрдзы рæсугъддинад æмæ фæфæсмон кодта, йемæ ахорæнтæ кæй нæ уыд, ууыл. Очаковы Къоста фехъуыста, Дзæуджыхъæуы ирон æвзагыл фыст йе 'мдзæвгæты æмбырдгонд «Ирон фæндыр» мыхуыры кæй рацыд. Поэтмæ æнхæлмæ каст стыр фыдæнхæл:

æмдзæвгæтæй цалдæр цензурæйы руаджы ивд æрцыд, кæцыдæртæ та сæ революцион мидисмæ гæсгæ чиныгмæ æппындæр хаст не 'рцыдысты.

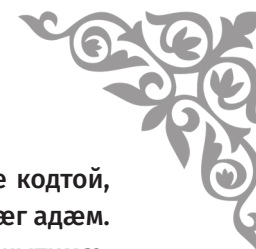
1899 азы 5-æм августы Къоста æрыздæхт Херсонмæ. Куыст ссарын тынг зын уыд, йæ фæцудыд æнæниздзинад дзæбæх кæнынæн йын æхца нæ фаг кодта. Йæ фыстæджыты хъаст кæны æгæрон мæгуырдзинады тыххæй. Уавæр сындæггай фæхуыздæр, Къоста нотариус Тимчинскиимæ куы фембæлд, уæдæй фæстæмæ. Тимчинскийы фыртæн лæвæрдта ныв кæныны уроктæ, уый бæсты йын уыдон иттæг хорз хæрын кодтой. Къоста сныв кодта нотариусæн йæ чызджытæй сæ иуы портрет, стæй ма балхæдтой Къостайæн йæхи сконд Чырыстийы ныв дæр, æмæ сæ зонгæ католикон сауджын та, Къостайæн дзуарнывтæ (иконаетæ) сног кæнын бахæс кодта. Рæстæг куыд цыд, афтæ Къостайы зонгæты нымæц фæфылдæр, горæты царды хайад иста æмæ бынæттон театримæ дæр бахæстæг. Херсоны цæргæйæ дæр Къоста йæ литературон куыст нæ ныууагъта. Уым ирон æмæ уырыссаг æвзæгтыл ныффыста æмдзæвгæтæ, райдыдта Матфейы евангели тæлмац кæнын, кусын поэмæ «Кæуаг айнаг» æмæ ирон адæмы историон ивгъуыды æвдыст поэмæйыл «Хетæг».

Поэты хæлæрттæ æмæ хиуæттæ архайдтой йе 'рвысты рæстæг фæцыбырдæр кæныныл æмæ сын бантыст: фыццаг фондз азæй æртæмæ, стæй та аст мæймæ. Рагæй бæллиццаг ссæрибары хабар зындгонд сси 1899 азы 30-æм декабры. Хетæгкаты Къоста райста официалон документтæ ног 1900 азы, фæлæ Херсонæй ацæуын йæ бон сси æрмæстдæр 1900 азы 6-æм мартыйы. Хицауады рахаст уынаффæмæ гæсгæ, кæцыйы фæдыл Къостайæн Дзæуджыхъæуы æмæ Дзæуджыхъæумæ хæстæг цæрыны бар нæ уыдис, уый Херсонæй ацыд Пятигорскмæ. 1901 азы мартыйы æмбисы, Къоста Пятигорскæй Стъараполмæ æрыздæхт, уым ногæй райдыдта æмгуыстад газет «Северный Кавказ»-имæ. Къоста зæрдиагæй архайдта æхсæнадон куысты куыд публицист, мыхуыр кодта уацтæ, фельетонтæ æмæ æмдзæвгæтæ уырыссаг æвзагыл. Ацы рæстæгмæ хауынц Къостайы уацтæ, кæцытæ номарæн сты Ирыстоны сылгоймæгты ахуырады райрæзтæн: газет «Северный Кавказ»-ы мыхуыры рацыд уац «Развитие школ в Осетии» (Ирыстоны скъолæты рæзт), «Санкт-Петербургские Ведомости»-йы та уац «Женское образование в Осетии» (Ирыстоны сылгоймæгты ахуырад).

Къостайы архайд æрмæст газеты куыстæй нæ фæуд кодта; йе 'мзæххонтæ йæм арæх цыдысты æххуысагур сæ фарстатæ аскъуыдзаг кæныны фæдыл. Уый архайдта Фæсналы хъæуы цы хæххон-куыстгæнæн комбинат æмæ Садоны æрзæткъахæнтæ уыд, уыдоны кусджыты фарстатæ аскъуыддзаг кæныныл. 1900 азы 26-æм октябры Нары хъæуы цæрджытæ бахатыдысты Къостамæ, цæмæй хъæуы æппæт хъуыддæгтæн (тæрхонгæнæн, административон) разамынд кæна æмæ чиновниктимæ æндæр уагдæтты ахастытæ скъуыддзаг кæна. Уыцы рæстæджы Къоста, куыд æууæнкджын минæвар, архайы Георгиевско-Осетинское хъæуы цæрджыты зæххы фарстатæ скъуыддзаг кæныны хъуыддаджы. Зæрдыл дарын хъæуы уый дæр, æмæ 1902 азы æнæзивæгæй кæй баххуыс кодта Гуры уезды ирон хъæуты – Сатихъар æмæ Гехауы зæхкусджытæн.

1901-æм азы 7-æм октябры Къостайы ссæрибар кодтой пъæлицæйы цæстдардæй, цæй фæрцы йын Дзæуджыхъæумæ æрыздæхыны фадат фæци, æмæ дзы æнустæм æрцæрын сфæнд кодта. Дзæуджыхъæуы активон хайад иста æппæт бынæттон культурон-рухстауæн мадзæлтты дæр, ныв кодта, бавнæлдта публицистон куыстмæ, дарддæр куыста поэмæ «Хетæг»-ыл, архайдта курдиатджын сывæллæттæн нывкæныны скъола байгом кæныныл æмæ фæнд кодта газет «Казбек»-ы редактор суæвын. Йæ фыдæй цы зæххыты бынтæ баззад, уыдон ауæй кæнынæй цы æхца райста, уыдонæй Къоста райдыдта хæдзар аразын Дзæуджыхъæуы, фæлæ йе 'нæниздзинад кæй фæцудыдта, уымæ гæсгæ йæ бон нæ баци куыстытæ кæронмæ ахæццæ кæнын. 1903 азы поэты æнæниздзинад карзæй фæцудыдта, сæрдмæ афтæ фæфыддæр æмæ йæ Дзæуджыхъæукаг хæстæджытæ сæхимæ ракодтой, фæстæдæр та йæхи куырдиатмæ гæсгæ Георгиевско-Осетинскойы хъæумæ, йæ фыды хæдзармæ арвыстой. Куыддæр фæхуыздæр афтæ та æрыздæхт Дзæуджыхъæумæ, фæлæ йæ тагъд рæстæджы низ хуыссæны ныппæрста. Къоста баззад æнæ царды фæрæзтæй. Уыцы рæстæджы йæ материалон уавæр афтæ æвæрæз уыд, æмæ-иу æй хаттæй хатт йæ хæлæрттæй дзул курын бахъуыд. 1904 азы сæрды йæ хо, Ольгæ, Къостайы фæстæмæ Георгиевско-Осетинскойы хъæумæ акодта æмæ йæ рынчын æфсымæрмæ йæхæдæг зылд. Уæззау низæй фæллад Къоста 1906 азы 19-æм мартыйы [1-аг апрелы] изæры 5 сахатыл йæ цардæй ахицæн. 1906 азы 22-аг мартыйы [4-æм апрелы] ныгæд æрцыд Георгиевско-Осетинское уæлмæрды йæ фыды фарсмæ.

Ирон æхсæнады домæнмæ гæсгæ се 'мзæххоны мардаластой Дзæуджыхъæумæ. Ирыстоны, мæсæллæг кæнынмæ, æфсæнвæндаджы вокзалты æмбæлдис бирæ адæм. Беслæны станцæйы арæзт æрцыд сæрмагонд фембæлд, æппæт æввахс хъæуты цæрджытæ дины кусджыты

разамындæй æрбацыдысты. Дзæуджыхъæуы станцæйы дæр бирæ нымæц адæм æрæмбырдис. Кæд марды ласынмæ бацæттæ кодтой, уæддæр чырын æнæхъæн фæндаг къухæй фæхастой. Алчидæр архайдта чырынмæ бавналыныл: студенттæ, офицертæ, хуымæтæг адæм. Фæндагыл ирæттæ, гуырдзиагтæ æмæ сомихæгтæ æххæст кодтой марды мадзæлттæ, алчидæр йæхи æвзагыл, йæхи зарæггæнджытимæ. Ирон аргъуаны уырыссаг æмæ ирон æвзæгтыл уагъд æрцыд панихидæ, бакастысты йын йе 'мдзæвгæтæ дæр. Аргъуанæй рахæссыны фæстæ пысылмæттæ сæхи 'рдыгонау скад кодтой мардæн. Æгъдаумæ гæсгæ йын бæх дæр ныффæлдыстой. 1906 азы 29-æм мартыйы [16-æм апрелы] хуры аныгуылдмæ 'ввахс ирон аргъуаны кæрты Некрополы чырын бавæрдтой.

«Куыд сфæлдисæг, Къоста дунеон литературæйы стыр сфæлдисджытимæ иу рæнхъы лæууы», - фыссы ирон зындгонд фыссæг æмæ литературæиртасæг Джусойты Нафи, - уый уыд, кæй зæгъын æй хъæуы, Кавказы хъæддаг æрдзы астæу сæфт ирон Нары хъæуы хуымæтæг лæппу... Фæлæ уый, Нарты хъайтарау, ахæцыд ацы комы хæхтыл; фидар уæхсчътæй нæ, фæлæ зондджын хъуыдытæй æмæ стыр аивадон курдиатæй. Схызт Кавказы бæрзонддæр хæхты цъуппытæм æмæ уырдыгæй цæргæсы цæстæй рафæлгæсыд æрмæст Кавказы сыгъдæг хæхтæм нæ, фæлæ æгас дунемæ дæр».

Æмæ æнæхъуаджы не 'рттивы дард Галактикæйы «Ирыстоны гениалон фырты, номдзыд æмæ æнæмæлгæ поэты, публицист, драматург æмæ нывгæнæджы номы стъалы». Ацы уынаффæ рахаста Канадæйы Галактикæйы ахуыр кæныны æхсæнадæмон центр æмæ регистрацигонд у АИШ-ы, фæлæ кæфхъуындары стъалыйады ацы стъалыйы бæлвырдгæнæн гæххæт та æфснайд ис Швейцарийы. Афтæ сæххæст Костайы пехуымпардзинад: «Мæ дуне — кувæндон! Уарзондзинад – мæ дзуар, æгас дуне - Фыдыбæстæ мæнæн!

«Ирон фæндыр» у чиныг, кæцы æрæвæрдта бындур ирон литературæйæн, литературон æвзагæн, уыцы рæстæг сæххæст кодта егъау мобилизацион роль æмæ ссис историон феномен. «Арæх нæ вæййы, æмæ ахæм чысыл чиныг, куыд «Ирон фæндыр», - фыссы ирон ахуыргонд Абайты В., - адæмы царды афтæ стыр нысаниуæг суа, æмæ сын сæ зонды хъуыдытæ фæива...». «Ирон фæндыр» æвзонг ирон нацийæн сси сæ фидæны рухс», æргом, комкоммæ ныхас автор æмæ йæ мингай кæсджытимæ. Чиныджы дзырд цæуы хæххон царды актуалондæр фарстæтыл. Йæ темæтæ сты алыхуызон, йæ автор у бирæфарсон. Уый критикæ кæны, ныхмæлæууы, агуры, дызæрдыг æмæ тох кæны. 3-аг сентябры 1898 азы рухс федта «Ирон фæндыр»-ы фыццаг къухфыст сæргондимæ: «Зæрдæйы сагъæстæ, зарджытæ, æмдзæвгæтæ æмæ æмбисæндтæ».

Национ музыкалон инструменты ном, фæндыр, кæцы ссис чиныджы сæргонд ном, бахахх кодта ног аивады органикон бастдинад адæмон зарджыты сфæлдыстадимæ : зарджытæ æмæ æмдзæвгæтæ, фæткмæ гæсгæ, фæндыры цагъдмæ æххæстгонд цыдысты. Дзырд «ирон», сбæлвырд кодта ног поэтикон традицийы национ фæлгонц», - афтæ æмбарын кæны чиныджы сæргонды равзæрст Джусойты Нафи. Къоста чиныджы æппæт уацмыстæ адих кодта æртæ тематикон хайыл – лирикæ уæрæх нысаниуæгмæ гæсгæ, æмбисæндтæ æмæ аргъæуттæ.

Лирикон хай хицæн кæны алыхуызон темæтæй, фæлæ дзы сæйрагдæр бынат ахсы адæмы хъысмæт, уæззау уавæр, цард æмæ хъуыдыты æвдисæг æмдзæвгæтæ, поэтæн йæхи цардыл фыст æмдзæвгæтæ. Поэзийы, адæм æвдыст цæуы куыд фæлдисæг тых, фæлæ хъызæмар æмæ æфхæрд.

Æмдзæвгæтæ «Додой», «Азар», «Катай», «Ракæс», «Æнæ фыййау», «Сидзæргæс», «Мæгуыры зарæг», «Мæгуыры зæрдæ», «Ныстуан» æмæ æнд., æривæрдтой бындур паддзахи æмæ бынæттон тыхгæнджыты ныхмæ тохы идейæйæн, кæцы бæлвырдæй зыны Къостайы бындæр æрхаст æмдзæвгæты цалдæр строфтæй.

Додой фæкæнат, мæ райгуырæн хæхтæ,
Сау фæныкæй уæ куы фенин фæлтау!
Зæй уæ фæласа, нæ тæрхоны лæгтæ, –
Иу ма уæ фезмæлæд искуы лæгау!..

Оххай–гъе! Не знаг нæ былмæ фæтæры, –
Кадмæ бæлгæйæ æгадæй мæлæм...
Адæмы фарнæй къæдзæх дæр ныннæры, –
Гъе, мардзæ, исчи! – бынтон сæфт кæнæм!
(«Додой», скуыдздзаг)

* * *

Кæд рухс нæ баййафы йæ цардæй,
Йæ бон кæд арвиты зынтæй, –
Уæддæр нæ ныххуыссы æнкъардæй –
Йæ зæрдæ хъал вæййы фынтæй.
(«Мæгуыры зæрдæ», скуыдздзаг)

(Æмдзæвгæтæ æххæстæй кæсут æфтауцы. №2)

«Ирон фæндыр» у тох хохаджы æнкъарæнты ссæрибар кæныныл, йæхи хъысмæт чи аразы, ахæм сæрибар адæймаджы равзæрдыл. Къостайы схонæн ис æрмæст ирон литературæйы бындурæвæрæг нæ, фæлæ ма ирон интеллигенцийы равзæрды райдианы лæууæг дæр, кæцы ноджы стырдæр кæны йæ ахадындзинад Ирыстонæн.

Къоста ирон литературæ фæхъæздыгдæр кодта æмбисæндты жанрæй. Уый ирон фольклоры бындурыл сфæлдыста: «Булкъ æмæ мыд», «Марходарæг», «Уайдзæф», «Ахуыр», «Саг æмæ уызын», «Рувас æмæ зыгъарæг». Ратæлмац кодта И.А. Крыловы æмбисæндтæ дæр: «Халон æмæ Рувас», «Бирæгъ æмæ хърихъупп», «Хъазтæ».

Хетæгкаты Къоста хорз зыдта ирон æвзагзонынады бындурæвæрæг В.Ф. Миллеры лæггæдтæ ирон адæмы раз. Нырма дæр 1893 азы 16-æм июлы поэतिकон æмбырдгонд цæттæ кæныны рæстæджы, Байаты Гаппо ныффыста Къостамæ: «Миллер ныртæккæ кусы ирон-уырыссаг-немыцаг дзырдутыл. Æрæмбырд кодта аст мины бæрцдзырды. Ацы капиталон куыст тынг хъæугæ уыдзæн нæ интеллигенцийæн, уымæн æмæ йæ фылдæр хай сæхи æвзаг зоны уæлæнгай, кæцы афтæ магуыр дæр нæу, куыд дзырынц иуæй-иутæ! Уымæ гæсгæ «Ирон фæндыр» рауадзын гæнæн уыдзæн суанг Мæскуыйы дæр, цыран ис шрифт, стæй гæнæн ис Миллер йæхæдæг дæр цензорæй сразы уа!». Всеволод Федыры фырт кæддæриддæр цымыдис кодта ирон адæмы культурон æнтыстытæм, æмæ 1899 азы «Ирон фæндыр»-ы фыццаг рауагъды чиныг уайтагъд æрвыст æрцыд В.Ф. Миллермæ. Ацы лæварæй иртасæг стыр бузныгæй баззад, зæрдæарфæ ракодта курдиатджын авторæн æнтыстытæ йæ равзæрст «вазыгджын фæндагыл» æмæ бафтыдта: «Æнтыстджын уæд иугонд ирон интеллигенцийы фыдæбон ацы уæздан национ хъуыддаджы!..»

«Ирон фæндыр»-ы рауагъдимæ баст документтæ æмæ фыстæджытæй бæрæг у, куыд зын уыд йæ фæндаг æмæ цензурæйы цавæр барьерты сæрты ахызт, цавæр фыдæбон æмæ зондæй спайда кодта Христофор (Пора) Джиоты, цæмæй чиныг мыхуыр æрцыдаид. Мæнæ дзы цалдæр:

К. П. Яновскимæ

Зынаргъ Кирилл Петрович!

Мæныл баууæндыд комитетмæ, цензурæйы сбæрæг кæныны тыххæй ирон æвзагыл къухфыст æрвыст æрцыд. Уымæ гæсгæ æмæ комитеты ацы æвзаг чи зоны, ахæм адæймаг нæй, мæхицæн бар дæттын дæ бæрзонддзинадмæ æппæты сæрныллæгдæр курдиатимæ, «Ирон фæндыр»-ы къухфыст бакæса адæймаг, кæцы зоны ирон æвзаг æмæ мын фехъусын кæн хабар къухфысты раздæхтимæ иумæ. Дæ хорзæхæй, райс мæ стыр кад æмæ æнувыддзинады ныфс *(документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 3)*.

* * *

Кавказы Цензурæйы Комитеты Сæрдарæн

12 сентябры № 2446-æм бадзырды дзуаппæн мын ис кад, дæ бæрзонддзинадмæ арвитон ирон æмдзæвгæты æмбырдгонд «Ирон фæндыр»-ы къухфыст æцæг ироны, Эриваны гимназийы динон ныхасы ахуыргæнæг Джиоты рецензи. Дæ хъус æрдар æмдзæвгæ «Азар»-мæ, куыд цензурæйы цæстæнгасæй æнæбарлæвæрдмæ.

Æууæнкджын К.П. Яновский *(документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. №4)*.

Йæ дæргъвæтин раныхасы Джиоты Порæ характеристикæ радта æппæт уыцы æмдзæвгæтæн, кæцытæ уыдысты дызæрдыггаг цензурæйæн æмæ «архайдта, куыд гæнæн уыд уымæ гæсгæ хуызтæ афтæ фæфæлмæндæр кæна, цæмæй иумæйаг æрмæг «Ирон фæндыр»-æн уа æмбæлон».

* * *

Кавказы Цензурæйы Комитетмæ
Присяжнæйы æвджиды æххуысгæнæг
Байаты Георги Уасилы фырты, Владикавказы сæрмагонд хæдзары цæрæгы
Курдиат.

Комитетæн фехъусын кæнынæн

бахата æууæнкджынмæ бахæс кæна цензор Джиотæн

Кавказаг цензурæйы комитет æрæджы бар радта Къостайы ирон къухфыст «Ирон фæндыр»-ы рауадзынæн. Ацы æмбырдгондæй уæлдай ма æз æрвитын уыцы авторы ног уацмыс, таурæгъ «Уæлмæрдты», рауадзынæн бар курынæй. Сæрныллæгæй уæ курын, цæмæй ацы къухфыст бакæсынмæ радтат Джигоевмæ, кæцы æркаст Къостайы æмбырдгондмæ – «Ирон фæндыр». Уымæ æз æрвитын дыууæ 80 капеччы миниуæгон гербон марка.

Присяжнæйы æвджиды æххуысгæнæг Байаты Георги Уасилы фырт (документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 5).

* * *

Кавказы Цензурæйы Комитеты Сæрдарæн

Терчы облæсты сæргълæууæг 10-æм мартыйы йæ доклады фехъусын кодта, зæгъгæ, Тифлисы цензурæ фадат радта ирон æвзагыл Хетагуров Константины æмдзæвгæтæ рауадзынæн, кæцыйæн нысангонд уыд Кавказæй депортаци. Иуæй-иу æууæнкджын ироны ныхæстæй, уыцы æмдзæвгæтæн ис уæлбæрц æбуалгъ æмæ антихицауадон мидис, уый йеддæмæ кадджын кæнынц ирæтты ахæм сахъаттæ, кæцытæ бындзарæй скуынæг хъæуы, уæлдайдæр маст исын. Сæ æвзæр фæндтæй æмæ æфсæддон службæйы ныхмæ здæхтæй хицæн кæнынц æмдзæвгæтæ «Салдат» æмæ «Шинель». Ирон адæмы 'хсæн ахæм æмдзæвгæтæ парахат кæнын тынг зианхæссæгыл нымайгæйæ, инæлар-лейтенант С.В. Каханов курдиат хæссы, цæмæй сæ мыхуыр æрлæууын кæной æмæ йæм сæ арвитой æркасынмæ, уый фæстæ раныхас кæна облæсты æфсæдты сæргълæууæджы раз.

Ацы бындурыл, мæнæн ис цыт курон уæ бæрзонддзинадæй, цæмæй Терчы облæсты сæргълæууæджы курдиат бардзырдмæ гæсгæ сæххæст кæнат æмæ мын фæстиуæг фехъусын кæнат.

Штабы сæргълæууæджы хæдивæг Инæлар-Майор Пашинский.

Хайады сæргълæууæг Абрамов (документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 6).

* * *

Кавказы Цензурæйы Комитеты Сæрдарæн

Эриваны гимназы динон ныхасы ахуыргæнæг

1899 азы 30 апрелы

Г. Эривань

Ацы азы 12 апрелы дæ официалон гæххæтты № 1064 мæ номыл кæй æрвыст æрцыд, фыст ис, зæгъгæ, Терчы облæсты сæргълæууæгмæ цы информаци бахæццæ, уымæ гæсгæ Константин Хетагуровы ирон æмдзæвгæты æмбырдгонды ме 'ркасты фæстæ мыхуыр кæнынмæ бардард чи райста, «уыцы æмдзæвгæтæн ис уæлбæрц æбуалгъ æмæ антихицауадон мидис, уый æдде ма кадджын кæнынц ирæтты ахæм сахъаттæ, кæцытæ бындзарæй скуынæг хъæуы, уæлдайдæр маст исын. Се 'взæр фæндтæй хицæн кæнынц æмдзæвгæтæ «Салдат» æмæ «Шинель», кæцытæ сты æфсæддон службæйы ныхмæ здæхт». Дæ фæндонмæ гæсгæ ногæй лæмбынæг æркастæн къухфыстмæ, сбæрæгæй кодтон мыхуыргонд экземпляримæ æмæ æрцыдтæн ахæм æнæфæцудгæ уырындзинадмæ, зæгъгæ, Терчы округы хистæрмæ цы информаци фæхæццæ, уый æрмæстдæр æнæуаг æфхæрд нæ, фæлæ ахæм адæймаджы мæнг нымыгъд у, кæцы мидæггагон мидис нæ, фæлæ Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæты æмбырдгонды æддаг композицийæн дæр ницы зоны. Амынд æмбырдгондмæ хауынц æрмæстдæр

уыцы æмдзæвгæтæ, кæцытæм æз æркастæн раздæр æмæ дзы антипаддзахадон, кæнæ æмткæй антицензурæйы цæстæнгасæй ницы ссардтон, сæ иу еддæмæ, кæцы æмбырдгонды мыхуыргонд не 'рцыд. Фылдæр уырнинагдзинадæн алы æмдзæвгæйы мидис дæр уырыссагау ратæлмац кодтон. Кæй зæгъын æй хъæуы, æз уæд фыстон, зæгъгæ, Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстадæн йæ бон у спайда кæна ирæтты карз æгъдау сфæлмæндæр кæнынæн. Æмбырдгонд дыккаг хатт сбæрæгы фæстæ, мæ хъуыды аивынæн ницы аххосаг ссардтон, фæлæ, йæ ныхмæ, ноджы тынгдæр баууæндыдтæн йæ æнæрæдыддзинадыл. Æмткæй райсгæйæ хъуамæ банысан кæнон æнæмæнгхъæуæгыл кæй нымайын уый, æмæ Къостайы æмбырдгонды æцæгæйдæр куы уыдаид ахæм æмдзæвгæтæ, уæд мæхицæн уый бамбæхсыны бар нæ радтаин. Уымæй уæлдай ма æрвитын Къостайы æмдзæвгæты дыууæ къухфыст тетрады æмæ уыцы æмбырдгонды иу мыхуыргонд экземпляр (цыбыргондæй).

Эриваны гимназы Хуыцауы динон ныхасы ахуыргæнæг Джиоты Хр. (документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 7).

* * *

Кавказы Цензурæйы Комитеты сæрдарæн

1899 азы 8 майы № 7133 Гор. Тифлис

Округы æфсæдты рæстæгмæйы сæргълæууæг инæлар-лейтенант Фрезæйы 5-æм майы № 1214 хыгъдлæвæрдмæ гæсгæ, амынд афæлгæстæй цы зыны, уый хынцгæйæ, ногæй æркастысты Къостайы æмдзæвгæты æмбырдгондмæ æмæ дзы ницы разынд мыхуыр кæнынæн цы нæ бæззы ахæм, - уый мын бахæс кодта, дæ бæрзонддзинадæй бар ракурон цæмæй амынд æмбырдгонд дарддæр мыхуыр кæнынмæ арвитон. Мæнæн ис цыт фехъусын кæнын дæ бæрзонддзинадæн, уæлдæр фæнысангонд № 1214-æм аргъæнды бакасты фæстæ.

Штабы сæргълæууæгы хъуыддæгты рæстæгмæ 'ххæстгæнæг Инæлар-Майор

Хайады сæргълæууæг Абрамов (документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 8).

* * *

К.Хетагуровы æмдзæвгæты æмбырдгонд рауадзынæн барлæвæрды 8/У фæдыл «билет раттут, къухфыст фæстæмæ мыхуыркæнынмæ арвитут æмæ 12 экземпляр байуарут куыд нысангонд у, уымæ гæсгæ».

«Ирон фæндыр. Зæрдæйы хъуыдытæ, зарджытæ, æмдзæвгæтæ æмæ æмбисæндтæ» мыхуыры рацыд 1899 азы майы мæйы Дзæуджыхъæуы, Зиновии Шуваловы типографийы. Æмбырдгондмæ бахастой 50 æмдзæвгæйы. Фыццаг рауагъд æфснайд у Дзæуджыхъæуы Хетæгкаты Къостайы хæдзар-музейы. Цензурæйы уавæртæм гæсгæ æмбырдгондмæ нæ бахаудысты æмдзæвгæтæ «Азар!», «Салдат», «Додой», «Тыхст» æмæ Пушкины æмдзæвгæйы сæрибар тæлмац «Халон халонмæ тæхы».

«Ирон фæндыры»-ы радон рауагъд, фыццаг рауагъдыл дæс азы сæххæсты цытæн, рацыд 1909 азы Дзæуджыхъæуы, Хетæгкаты Къостайы амæлæтæй æртæ азы фæстæ. 1911 азы та æмбырдгонд мыхуыры рацыд Петр Корнеевы фырт Григорьевы типографийы. 1922 азы Берлины, Байаты Гаппо «Ирон фæндыры»-ы цыппæрæм æмбырдгонд рауагъта.

Æмдзæвгæ «Ныстуан» («Фæдзæхст»), кæцийæ райдайы «Ирон фæндыр», сси дунеон исбонад. Поэты, адæймаджы, æмбæстагы, патриоты, йæхи ирон национ культурæйы ахсджиаг хай чи скодта, уый астрæнхъон æмдзæвгæйы ныхæстæ адæмы мысынады баззадысты. 35 æвзагмæ тæлмацгонд «Фæдзæхст»-ы фыццаг рауагъд æрцыд Къостайы 150 азы юбилеймæ. Æппæт тæлмацтæ иу чиныгмæ баиу кæнынны хъуыды фæзынд профессионалон библиограф Бибойты Иринæмæ, кæцы у æмбырдгæнæг æмæ разыхасы автор дæр. Абонæн «Ныстуан» ратæлмац кодтой 105 æвзагыл алы бæстæты цæрæг ирон минæвæрттæ æмæ уагъд у хицæн чиныгæй, цыран хаст æрцыдысты Хетæгкаты Къостайы хи конд иллюстрацитæ дæр.

Стыр аргъ ис Къостайы поэмæтæн дæр: «Фатимæ». Кавказаг таурæгъ. (1889 аз). Къостайы романтикон поэмæтæй ахсджиагдæр æмæ æххæстдæр, æвдисы Кавказы адæмы цард æмæ æнкъарæнты ахсджиаг ивддзинадтæ. Уацмыс арæст у æхсæнадон конфликтыл, уæздæтты 'рдыгæй хæххон адæмы дæлдæр кæнынадыл, къласон ныхмæвæрддзинадыл. Чысыл, фæлæ вазыгджын поэмæйы автор архайы ахсджиаг аргъдзинæдты равдисынмæ: сæрибардзинад, хæст æмæ фарн, хорз æмæ æвзæр, амонд æмæ уарзондзинад.

Поэмæ «Кæугæ айнаг», кæцыйыл поэт Херсоны куыста æмæ æнæфæудæй баззад, номарæн у ирон адæмы историон ивгъуыдæн. Поэмæ, йæ пафосмæ гæсгæ, рухстауæгтæй сæ иу у, кæцыйы адæм се 'нæхъуыды митæ, æгъдауттæм цагъар коммæ кæсыны фæстиуджытæ бамбæрстой æрмæстдæр Азауы фырты нывондæн æрхасты фæстæ. Адæмы историон мысынады адæймагдзинады ныхмæ цы фыдракæнд æмæ фæсмон æрцыд, уый æвдыст цæуы хуымæтæг хæххон сылгоймаг Азауы хуызы, кæцыйыл зæрдæрыст, дур дæр скæуын кодта.

Поэмæ «Тæрхоны раз»-ы раззагдæр темæ арæст у уарзондзинады ахастдзинæдтыл. Ныййарджытæ, сæ чызг, магуыр лæг Эскийы уарзон Зæлинаейы, хъæздыгæн моймæ дæттынц. Къостайы иунæг уацмысæн, кæцыйы уæздан чызджы зæрдæ сдзуапп кодта йæхицæй дæлдæр лæууæг адæймаджы уарзондзинадыл, трагикон кæрон ис. Фæсивæды зæрдæтæ баиу кæнынмæ цæттæ сты, фæлæ сæ хистæрты æгъатыр фæндон, æгъдау æмæ æхсæнадон мæнгуырнындзинад сын бар нæ радта сæ фæндон сæххæст кæнынæн. Эскийы нæ фæнды ацы хъуыддаг быхсын æмæ мары Зæлинаейы мойагы.

Уый еддæмæ ма Къоста цалдæр радзырды автор æмæ драматургийы равзæрды райдианы лæууæг дæр у. Ирон драматургийы рæзтæн зынгæ импульс радта 1897 азы фыст пьесæ «Дуня». Ацы пьесæйы фыццаг равдыстытæ уыдысты Ирыстоны хъæуты 1900-æм азты райдианы.

Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстады куыд поэзийы, афтæ нывкæнынады дæр ахсджиаг бынат ахсынц дины темæтæ, кæцыты арæхдæр æмбæлы Чырыстийы ном. Йæ фыццаг уацмыстæй райдайгæйæ Чырыстийы аивадон цæсгом у йæ сфæлдыстады, йæ бирæ фæлварæнты, уырнындзинады, номарæнты, хъизæмары æмæ тæрхоны тыххæй хъуыды кæныны фæстиуæг... Къостайы поэмæ «Се человек»-ы кувгæ Йесо Чырысти ахæм бæлвырдæй 'вдыст цæуы, цыма уыцы удæнкъуысгæ нывмæ поэт ирдæй кæсы Вифлеемы бæрзæндтæй иуæй.

Сыфтæр дæр не 'змæлы... фæлтæр, 'мæ фарн...

Су! Сабыр хъæрзт... Мæнæ... бæгъæввад,

Зæронд хитоны, уый æнæркасд,

Хъысмæтæй зонгуытыл лæууыд...

Фæллад цæстытæй сыг æрцыд,

Æрхауд йæ ныхмæ хъуынты 'фсæн...

Куывта Чырысти дзыллæйæн.

(Скуыдздзаг оригиналы кæсут æфтауцы. № 9)

Æмдзæвгæты «Чырысти райгас» (дыууæ æмдзæвгæйы иу сæргондимæ - 1893-1894), «Куадзæнæн» (дыууæ æмдзæвгæйы иу сæргондимæ - 1895-1896), мах уынаæм рухстауæг, хъæлдзæг поэты, кæцы бамбæрста Чырыстийы райгасы диссаг:

Прочь, скорбь, печали и сомненья!

Свершилось чудо из чудес —

Из мрака, суеты и тленья,

Христос воскрес, Христос воскрес!

Спасенье миру возвещая,

Гремит торжественно с небес

Бесплотных духов песнь святая:

«Христос воскрес! Христос воскрес!»

(«Христос воскрес», 1893 г.)

(Скуыдздзаг æххæстæй кæсут æфтауцы. № 10)

Æмдзæвгæ «Мысæн»-ы лирикон хъайтар мидисджынаей здæхы дард саибонты азтæм. Уæд ын йæ хъомылгæнæг фыццаг хатт радзырдта Чырысти дзыллæйы ирвæзыны тыххæй йæхи нывондæн кæй æрхаста, уый тыххæй. Чырыстийы ном сывæллоны хъуыдыйы дзырд «уарзондзинад»-имæ æнгом бастæй баззад:

«Но верь, воскресенье его нам осталось
Великим залогом спасенья людей, -
Любовь торжествует, все злое распалось,
Попрал Он смерть смертью пречистой своей»
(«Воспоминание», 1889 г.)

Фæлæ поэтæн йæ бон нæ фæвæййы æппындзух сабырдзинад æмæ зæрдæскъæфт бахъахъхъæнын. Йе мдзæвгæ «Бæрæгбоны райсом» (1888 аз), кæцы райдайы дзæнгæрæджы кадджын хъæлæсы нывæфтыдæй, æвиппайды байдзаг вæййы рыст æмæ мастæй дзыллæйы æнæххæстдзинады æнкъарыны тыххæй. «Æнæбафидгæ хæсы» теори, нывондхæссыны философи, дунейы фыдбылыз æмæ æнæххæстдзинады аххосæй хинывонд скæнын, æвдыст æрцыд Къостайы ныхæсты: «...мæ иунæг сидзæры уд нывонд кæнын нæ Иры дзыллæйæн, æмæ йын иттæг зæрдиагæй лæвар кæнын «Ирон фæндыр»...

*The world is my temple,
The Love is my shrine,
The universe is my homeland.
Kosta Khetagurov.*

These words reflect the beliefs of a person who holds humanity in the highest regard, living for and in service to others, and seeing this as his principal purpose. Kosta's devotion to humanism, open-mindedness, hunger for knowledge, powerful intellect, passion for new experiences, and recognition of Ossetian culture as part of the global culture, made the entire world his creative sanctuary and his home.

Kosta Khetagurov, a leading figure of the Ossetian Enlightenment, is recognised as the founder of Ossetian literature, as well as an exceptional publicist, playwright, and artist. Kosta Khetagurov's creative work is rightly called an encyclopedia of Ossetian life of the late 19th and early 20th centuries. Kosta is a poet who ignited national self-consciousness among his people, significantly influenced the history of their spiritual development and became a revered figure for people. His works remain cherished and are the integral part of the national cultural heritage. His creative activities are imbued with deep patriotism and love for his homeland and people.

Kosta (Konstantine) Khetagurov (Khetagkati) was born on 3 (15) October 1859, in the village of Nar (North Ossetia). His father Levan Khetagurov, served as 'Praporshchik' (warrant officer) in the Russian army. After receiving severe wounds, he ended his service with the rank of a 'Poruchik' (lieutenant) in 1890 and was appointed as the deputy centurion of the second company of the Terek police. Levan Khetagurov was highly regarded by leadership due to his role as the head of the entire population of Nar and Mamison. His family was known for their integrity, dedication, and selfless devotion to the government. 'During his lengthy service, he consistently demonstrated exemplary behaviour, participated in numerous expeditions, and even in his later years, used his influence to avert many challenges in the resettlement of the Ossetians to the Kuban region', stated the report of the director of the Main Division of the Caucasus Governor on 27 July 1872.

His family's dedication to the nationwide interest was confirmed also by other documents, such as a deed of gift from King Irakli II (dated 17 July 1786), on Gifting estate in Tskhinvali to Dokhchiko Khetaguri (Khetagurov), for his son Bolatiko dedicated service in the battle of Aspindza and a deed from King Konstantine II to Ossetian Zidakhan (Sida) Khetaguri residing in Nar, in recognition of his faithful service (issued in 1723-1729).

Levan's spouse, Maria Gubaeva, a daughter of a Russian army poruchik, passed away shortly after Kosta was born. Young Kosta was then raised by Chendze, his father's distant relative, a kind person who left a lasting positive impression on him. Following the decease of his first wife, Levan remarried Kizmida Sukhieva, and they had a daughter named Olga. Levan brought Kosta to live with him and he initially enrolled him at a school in the village of Nari. In 1869, Kosta was transferred to the Vladikavkaz pro-gymnasium. In 1870, facing land shortage, Levan Khetagurov, along with other Ossetians, migrated from the Nari valley to the Kuban district, where he established the village of Georgievsko-Ossetinskoe, now named after Kosta Khetagurov.

In 1871, Kosta continued his studies at a Stavropol gymnasium. From an early age, he showed a keen interest in painting, capturing the attention of his drawing teacher, Vasily Smirnov. His artworks were frequently displayed at gymnasium exhibitions, and in 1877, his paintings were showcased in Moscow at an exhibition of pupil artworks from various gymnasiums.

In 1881, on the recommendation of Vasily Smirnov, Kosta was enrolled at the St. Petersburg Academy of Arts. However, he had to quit the Academy due to financial difficulties. While in St. Petersburg, Kosta, like many other highlanders, had a close relationship with the hospitable family of Giorgi Tarkhan-Mouravi (Tarkhnishvili). Giorgi's wife, Sofia (Sona) Esenova, came from a noble lineage. The Esenov Ossetian noble family was derived from privileged class in Ossetia. Sofia (Sona), - born in 1851, - was the daughter of Colonel Kasbolat Esenov. After her father's death in 1867, she and her mother moved to Ossetia, where she met and married a nobleman Giorgi Tarkhan-Mouravi. Giorgi Tarkhan-Mouravi was born in the village of Akhalkalaki in 1841. Since 1860, he has served in the Caucasian Grenadier Artillery Brigade and attained the rank of major general, participating in the Russo-Turkish War, he has worked in the commission established by the decision of Berlin Congress determining the new

Russian-Ottoman state border, he was the head of the Main Mobilisation Department of the General Staff before transferring him to reserve in 1890. He was director of the Georgian Land-bank and later as a conciliator of Gori District. He was awarded with St. Anne and St. Stanislav Orders of various degrees. He passed away in 1911 and was buried in the family cemetery in Akhalkalaki.

Their spacious apartment on Nevsky Prospect was a gathering place for educated Caucasians. A.I. Tsotniashvili in his work 'Kosta Khetagurov and Georgian Society' noted that Kosta Khetagurov met Giorgi Tarkhan-Mouravi and his wife Sona among close friends of Alexander Kazbegi, and subsequently developed a close relationship. Sofia Tarkhan-Mouravi often aided and supported Kosta Khetagurov during his difficult times. In his letters to friends, Kosta fondly referred to Sofia as 'a beautiful princess' and 'his protector Sona'.

In early summer of 1885, Kosta returned to his father's home in Georgievsko-Ossetinskoe and, by fall, he moved to Vladikavkaz where the fruitful period of his creative endeavours commenced. He wrote poems, stories, plays, and articles in both Russian and Ossetian. In addition, he was engaged in painting and designing theatre productions. K. Khetagurov was an immediate witness of the harsh realities Ossetian people faced. Poverty, injustice, illiteracy, and spiritual despondency deeply influenced his poetry, journalism, and painting (e.g., his poems 'Lamentation' and 'On the Death of a Mountain Woman', and paintings 'To Fetch Water' and 'Stonemason Children').

Throughout his life, Kosta Khetagurov was a leading advocate for the education and culture of the Caucasian people. He was actively involved with the 'Charitable Society for Spreading Education and Technical Knowledge among Mountain People of Terek District', established by representatives of local intelligentsia in Vladikavkaz in 1882. The society played a crucial role in advancing the education of mountaineers. Led by the progressive segment of the Ossetian intelligentsia, the best representatives of Ossetian people, the society's efforts included opening Sunday schools, organising public readings, and exhibiting artistic works, which collectively helped to raise the mountain population's intellectual ability, increased their awareness and promoted awakening. That same year, Lieutenant-General Dmitri Staroselsky, Head of the Main Division of Tiflis, approved the society's charter stating the following: 'The Society had to be engaged in charitable activities, constructing educational institutions, and providing financial assistance to mountain pupils.' It also had the authority to found elementary schools for the Terek District residents in accordance with the established procedure. These schools were required to teach reading and writing in both Russian and the local native language, alongside needlework, following the curriculum outlined by the Caucasus Educational District. In January 1883, the Society held its first meeting electing Mikheil Kipiani elected as its chairman. He held the position of the Society Chairman permanently until 1890. Later, the chairmen of the Society became Jantemir Shanaev, the lawyer, Ossetian ethnographer and Nart legend collector, and Gappo Baev, head of Vladikavkaz (1902-1906). The society was funded by monetary donations from its members and citizens. One form of charity was the Lottery - Allegri which was held with the permission of the Head of the Terek District to support various organisations. The lottery was preceded by a lengthy preparatory period: in order to attract philanthropists information about the purpose, location, number, and price of tickets was published in newspapers. Similar lotteries were also organised to help the Georgian school in Vladikavkaz. Additionally, paid concerts and events were also a means of fund-raising. The first concert was conducted by violinist Sultanbeg Abaev. In February 1901, Khetagurov's comedy 'Dunya' premiered in the hall of the 'Central' hotel, with all proceeds donated to the 'Charitable Society for Spreading Education and Technical Knowledge among the Mountain People of Terek District'. In 1903, with the money collected, a dormitory was built for Vladikavkaz pupils.

Until 1891, Kosta resided in Vladikavkaz, in the family of the priest Alexander Tsalikov. He had been education at the theological seminary in Tiflis and was married to a daughter of a Georgian nobleman Tusiev (Tusishvili). They had three daughters: Juliana, Elena, and Anna. A. Tsalikov was related to Kosta's stepmother, Kizmida Sukhiyeva, and had known Kosta since childhood. In the Tsalikov house, Kosta wrote a petition against the closure of a women's educational institution which included a request for resumption of school activity. The petition highlighted the school's significant role in promoting public education among women in Ossetia for twenty-six years 'sowing the seeds of Orthodoxy in the distant corners of our homeland, raising tireless workers for our rural schools'. A similar petition was sent to Duchess Olga Fedorovna (the institution was named after her). Due to his character and beliefs, Alexander Tsalikov could not remain indifferent. Elena Tsalikova wrote in her memoirs the following: 'My father valued the institution greatly, and deeply indignant at its closure, he decided to fight. Together with other representatives of Ossetian intelligentsia, he began vigorous activities to change the decision of the local government. Kosta soon found himself at the centre of these events

and, teaming up with my father assembled a group to fight for retaining the institution’.

Kosta's active public activities irritated the local authorities, and in 1891, he was exiled from Vladikavkaz by order of Lieutenant-General S.V.Kakhanov, head of the Terek District. The exile was prompted by a letter written to the Chief Prosecutor of the Holy Synod regarding the closure of the Mountain Girls' School. Based on the written request of the community signed by sixteen religious and secular representatives (including the signature of Alexander Tsalikov), the Synod cancelled the decree on closing the school. Despite the above mentioned, K. Khetagurov was still exiled from the Terek District.

On 11 June 1891, he returned to his father in the village of Georgievsko-Osetinskoe. Within the period of September 1891 to February 1893, Kosta worked as a supervisor at a lead and silver mine in Karachai, continuing his literary and artistic endeavours. During this period, he created the work ‘Hunting on Turs’, poems ‘Desire’, ‘Thought’, ‘Juk-Tur’, and paintings such as ‘Natural Bridge’, ‘Teberda Valley’, ‘Zikara Pass’, ‘View of Great Karachai’, etc. in 1892, these paintings were published in the ‘Sever’ magazine in St. Petersburg. Given his time constraints Kosta was missing relationship with his close people and friends, including the Shreders family — the judge Vladislav and his wife Varvara, who was making significant contributions to the field of education. Varvara founded the first public library in Vladikavkaz. Kosta devoted several poems to her and gifted her one of his paintings (an Ossetian girl with a headscarf against the background of mountains) with the following inscription: ‘You were the first to let a ray of light into our dark auls (type of rural settlement), you were the first to call the mountain woman to study...’ Kosta’s feelings towards her are more clearly expressed in the verse devoted to her:

Separation is tough, exile is hurtful,
But truth's torch burns bright and eternal.

I see you clear, your joy I hear,
Warm wishes on your angel day, my dear.

(The text provides only the content of the poem);

(See the original text in Annex. № 1).

Kosta had frequent contact with the Shreders family. Even after he was prohibited to live in Vladikavkaz, he continued to visit them secretly. In January 1893, after being reported by S.V. Kakhanov, he was arrested and imprisoned. He was released from the prison only after signing a receipt promising not to return to Vladikavkaz.

In 1893-1895, Kosta lived in Stavropol at Vasily Smirnov's place, his drawing teacher. He worked for the ‘Severny Kavkaz’ newspaper, soon becoming its editor, and in 1896-1897, the co-publisher. This period marked the peak of his creative output. His poems, articles, and stories were published in various Caucasian periodicals, including ‘Kazbek’ and ‘Severny Kavkaz’ newspapers, the ‘Terskie Vedomosti’ magazine and others. In 1893, his poem ‘Before the Court’ was published in ‘Severny Kavkaz’ newspaper. For Kosta, public writing was as natural form of expression as poetry. He mastered almost all public writing genres, including feuilletons, articles, letters, and ethnographic-memoir works like ‘Letters from Vladikavkaz’ and ethnographic essay ‘Osoba’ (Ossetians). His unique style, combined with a passionate polemical tone, clear analysis of facts, good knowledge of the situation, and the ability to distinguish the real interests of the people from loud liberal phrases, made him a unique writer. Kosta's writings intertwined pain and prudence, romance, dreams, and a clear perception of reality. Kosta tackled a wide range of issues. In his articles, he was focused on the social problems burdening the working people. Ordinary people were constantly persecuted by the tsarist administration and local officials. This was expressed in Kosta’s major writings, such as ‘Unrests in the North Caucasus’, ‘On the day before’, ‘Letters from Vladikavkaz’, ‘Domestic Enemies’, ‘Mountain Penalties’, ‘Clerical Schools in Ossetia’, ‘Issues of Vital Importance’, ‘Connecting Roads in the Caucasus Mountains’, ‘An Open Letter to the Ossetian Intelligentsia’, and etc.

Through his numerous articles, Kosta emerged as an advocate for education, fiercely combating ignorance and darkness among the people. His educational activity was focused on addressing urgent cultural and educational issues. He advocated for democratising the education

system, fought for the opening of new schools and educational institutions, and supported the transformation of church schools into public ones, promoted the establishment of libraries and Sunday schools, , fought for the training the national qualified staff for schools and advocated for their work to be valued with high salaries, called on society to show interest in the problem of education of mountain children creating quality textbooks in Ossetian. Drawing inspiration, he created works for children. He even prepared a special edition of 'Ossetian Lyre' with his own illustrations titled 'My Gift to the Children of Ossetia'. Poems from this book were included in the elementary school textbook of A. Kanukov during the poet's lifetime. In 1895, Kosta Khetagurov's writings were published in the 'Severny Kavkaz' newspaper in the Russian language.

In early summer 1897, Kosta's tuberculosis of the bones became worse. On 18 July, he underwent an unsuccessful surgery in Vladikavkaz, necessitating a trip to St. Petersburg in October. After a major surgery at the Alexander Hospital, he was bedridden for six months. Despite this, he continued to work on a collection of Ossetian poems, «Ирон фæндыр» ('Ossetian Lyre'), and on 3 September 1898, he handed over his handwritten works to Gappo Baev for publication.

After Kosta's initial exile from Vladikavkaz, the head of the Terek District, S. Kakhanov, relentlessly pursued him for several years. Kakhanov kept sending reports filled with false accusations to various authorities, resulting in Kosta's second exile, this time from the entire Caucasus region. Upon receiving the notice of his second exile, Kosta traveled to Tiflis to investigate the situation himself. There, acquaintances at the Caucasus Military District headquarters confirmed that the decision to relocate him to the Kursk province had indeed been made. Researchers linked reports of Kosta's arrival in Tiflis with Yulia Tsalikova's memories where, in a letter to Dzasokhov, she wrote the following: 'And here we all sent Kosta to Tiflis, where he learned that the information about his exile was true but it was not about Penza, but about the Kursk province'. After returning to Pyatigorsk from Tiflis, Kosta telegraphed Andukapar Khetagurov the following: 'I am being sent to Kursk province. What to do?' A. Khetagurov replied: 'Come to Petersburg as soon as possible.' Kosta borrowed money from the Tsalikovs and, without any official instructions, traveled to St. Petersburg at the end of February 1899 to personally be in control of his own destiny. In the capital, he sought help from close friends Andukapar Khetagurov and Sofia (Sona) Tarkhanova-Esenova. With the assistance of influential acquaintances, they began to act. As a doctor, Andukapar had many patients, including the renowned lawyer Koni, who informed him that it was too late to cancel the deportation order. From St. Petersburg, Kosta notified his friend Alexander Tsalikov that he had submitted a request to the sovereign. At the same time, Sona, his lively mediator, submitted the request to a friend of hers who was an assistant of the head of the committee for receiving requests on behalf of the sovereign. Consequently, the place of exile was changed from Kursk province to Taurid province which was closer to Ossetia and had a sea coast.

At the end of May, Kosta arrived in Kherson from Nykolaev. Being under supervision, he was not allowed to work in government agencies. In a small town there were very few other opportunities to earn a living. Kosta's request to move to Odessa was denied. However, later, he received permission to move to Ochakov where he arrived by ship on 26 June 1899. The beauty of scenery captivated him, and he was concerned that he did not have paints with him. In 1899, while in Ochakov, Kosta learned that his collection of poems «Ирон фæндыр» ('Ossetian Lyre') in Ossetian had been published in Vladikavkaz. It brought him immense joy. However, he was greatly disappointed to find that some of the poems had been altered by censors, and others were excluded due to their revolutionary content.

On 5 August 1899, Kosta Khetagurov returned to Kherson. In his letters of that period Kosta expressed concern about his extreme poverty as he was unable to find a job and was lacking financial resources for treating his worsening health. The situation gradually improved when he met the notary Tymchynsky. He gave drawing lessons to Tymchynski's son and was well-fed in return. Kosta painted a portrait of one of the notary's daughters, and the Tymchynsky family also purchased an image of Christ painted by him. Additionally, a Catholic priest, an acquaintance of Tymchynsky, commissioned Kosta to restore some icons. Over time, Kosta's social circle expanded, he became more involved in the city life, and he grew close to the local theatre. Within his exile period in Kherson, Kosta continued his literary work. He wrote a number of poems in both Ossetian and Russian, began translating the Gospel of Matthew into Ossetian, and composed the poems 'Weeping Rock' and 'Khetag'.

Friends and relatives of the poet worked to shorten the term of his exile, initially reducing it from five to three years, and eventually to eight months. Kosta was aware about the long-awaited news of the end of his exile arrived on 30 December 1899. He received the official

documents on release in early 1900 and was able to leave Kherson only on 6 March 1900. Under the order of the Government, he was forbidden to reside in Vladikavkaz or its vicinity, therefore he moved to Pyatigorsk. In mid-March 1901, Kosta moved from Pyatigorsk to Stavropol where he resumed his collaboration with the 'Severny Kavkaz' newspaper. Kosta was actively engaged in public life, worked as a publicist and was publishing articles, feuilletons, and poems in Russian. During this period, he wrote articles dedicated to the development of women's education in Ossetia. His article 'Development of Schools in Ossetia' was published in the 'Severny Kavkaz' newspaper while the article 'Women's Education in Ossetia' appeared in 'St. Petersburg Vedomosty'.

Kosta's activities were not limited to newspaper journalism. His compatriots frequently sought his assistance in resolving various issues. He was actively involved in resolving the problems faced by workers at the mining and processing plant in the village of Fasnal and the Sadon mine. On 26 October 1900, the residents of Nar village assigned him responsibility to manage all their legal and administrative affairs and to mediate with officials. At the same time, Kosta, as a trusted person, participates in resolving land issues for residents of the village of Georgievsko-Ossetinskoe. In 1902 Kosta also supported the peasant of the Ossetian villages of Satikhar and Gekhau to solve the problem with local chiefs.

On 7 October 1901, Kosta Khetagurov was released from police supervision allowing him to return to Vladikavkaz, he moved to Vladikavkaz with the intention of settling there permanently. In Vladikavkaz, Kosta actively participated in all local cultural and educational events, painted, was engaged in publicist activity, continued to work on his poem 'Khetag' and tried to open an art school for talented children. He also was planning to become the editor of the 'Kazbek' newspaper. Using the proceeds from the sale of land inherited from his father, Kosta started to build a house in Vladikavkaz but his declining health prevented him from completing it. In 1903, the poet's health sharply declined and by summer it deteriorated so much that Kosta's relatives from Vladikavkaz gave him a place to stay, and later, at his request, brought him to his father's house in the village of Georgievsko-Ossetinskoe. After a period of recovery Kosta returned to Vladikavkaz but soon his illness made him bedridden. Kosta was left without a livelihood. During this time, his financial situation was so hopeless that he sometimes even had to beg friends for food. In the summer of 1904, his sister Olga took him back to the village of Georgievsko-Osetinskoe to take care of him. Exhausted by his illness, Kosta passed away on 19 March (1 April) 1906 at 5 pm. He was buried next to his father on 22 March (4 April) 1906 in Georgievsko-Osetinskoe.

Upon the insistence of the Ossetian community, Kosta's body was transferred to Vladikavkaz. People met the funeral ceremony at railway stations to honour him. The exceptional meeting was arranged at Beslan railway station, led by local clergy and attended by residents from all surrounding villages. At the Vladikavkaz station, a large number of people met Kosta's coffin which was carried by hand all the way rather than using the prepared hearse. People from all walks of life, including students, officers, ordinary people. On the way to the cemetery, the Ossetians, Georgians and Armenians conducted funeral in their native languages. The funeral service at the Ossetian church was held in both Russian and Ossetian, they recited Kosta's poems as well. After the church service, a Muslim Ossetians performed their funeral procedure. Also the ritual of dedicating a horse to the deceased was performed. The sun was almost set when the coffin was finally lowered into the grave and Kosta was buried in the necropolis near the Ossetian church on 29 March (16 April) 1906.

Famous writer and literary scholar Nafi Jusoit wrote about Kosta, saying - 'As a creative person, Kosta ranks with the great creators of world literature. Although he was an ordinary boy from the Ossetian village of Nari, nestled in the wild nature of the Middle Caucasus... But he like the Narti hero, metaphorically moved mountains with his wise thinking and great artistic talent. He reached the peaks of the highest mountains of the Caucasus and, from there, gazed upon the world with an eagle's eye.'

And it is no surprise that, in recognition of his contributions, a distant star in the galaxy has been named after Kosta that honours the 'great and insightful mind and immortal poet, publicist, dramatist, and artist, glorious son of Ossetia.' This decision was made by the International Center for Galaxy Studies in Canada and was registered in the USA. The title deed to this star in the constellation of the Dragon is kept in Switzerland. Thus, Kosta's prophecy came true: 'The world is my temple, the love is my shrine, and the universe is my homeland.'

'Iron Fandyr' is a book that laid the foundation for Ossetian literature, created a national literary language and played a significant unifying role, becoming a historical phenomenon. Ossetian scholar V.I. Abaev noted, 'It is rare for a small book like 'Ossetian Lyre' to have such a profound impact on people's lives and transform their consciousness... 'Ossetian Lyre' became a revelation and a light of the future for the young Ossetian people, akin to an open, direct conversation between the author and thousands of his readers. The book addresses the most relevant issues of mountain life, with diverse subject matter and a multifaceted author who criticises, roars, protests, searches, doubts, and fights. It criticises, protests, searches, doubts, and fights.' The first complete handwritten 'Ossetian Lyre' dates back to 3 September 1898, with the subtitle: 'Thoughts of the Heart, Songs, and Poems.'

The title, named after the national musical instrument 'fandyr' (lyre), highlighted the organic connection of the new art with the singing creativity of the people. Songs and poems were typically performed with the accompaniment of the Fandyr. The term 'Iron' (Ossetian) confirmed the national character of the new poetic tradition. This is how Nafi Jusoiti explained the author's choice of the book title. Kosta divided the works of the book into three thematic parts: lyrics (in the broadest sense of the word), fables and fairy tales in verse.

The lyrical section of the book encompasses a wide range of topics and genres, with a primary focus on poems that portray the fate of people, purpose of poetry and the poet's life. The collection presents the people as a creative force that is powerful but suffering and oppressed. The poems such as 'Lamentation' («Додой»), 'Sing!' («Азар»), 'Anxiety' («Катай»), 'Look' («Ракæс»), 'Shepherdless' («Æнæ фыййау»), 'Mother of Orphans' («Сидзæргæс»), 'Song of the Poor' («Мæгуыры зарæг»), and 'Heart of the Poor' («Мæгуыры зæрдæ») etc. serve as foundation advocating resistance against tsarist and local oppression.

Mountains, my dear, weep madly.
I'd rather see you as black ash.
People's judges, falling noisily
Let the avalanche bury you beneath itself.

Our enemy, exultant, drives us into the abyss,
Desiring glory, we die ingloriously.
Motherland weeps and moans...
Our leader, hurry to us we are going to death.
(‘Lamentation’)

(the text provides only the content of the poem).

* * *

All his days are full of work
And deprived of consolation,
But, despite the grief, at night
He sees joyful dreams.
(‘Heart of the Poor’)

(the text provides only the content of the poem).

(See the original texts in Annex. № 2)

‘Ossetian Lyre’ symbolises the struggle for the emancipation of the mountaineer’s consciousness and the formation of a free individual who shapes their own destiny. Kosta is considered not only the founder of Ossetian literature but also a pivotal thinker in the conception and development of the Ossetian intelligentsia, enhancing his significance for Ossetia.

Kosta enriched the Ossetian literature by introducing the fable genre. He created a series of fables inspired by Ossetian folklore, ‘Radish and Honey’ («Булкъ æмæ мыд»), ‘Fasting Person’ («Марходарæг»), ‘Reproach’ («Уайдзæф»), ‘Habit’ («Ахуыр»), ‘Deer and Hedgehog’ («Сæг æмæ уызын»), ‘Fox and Badger’ («Рувас æмæ зыгъарæг»). He also translated fables by I. A. Krylov into Ossetian: ‘Crow and Fox’ («Халон æмæ рувас»), ‘Wolf and Crane’ («Бирæгъ æмæ хърихъупп»), ‘Geese’ («Хъазтæ»).

K. L. Khetagurov greatly appreciated V.F. Miller’s contributions to Ossetian linguistics, ethnology, and folklore who was the founder of Ossetian linguistics. On 16 July 1893, in the course of preparing a poetry collection, G. V. Baev wrote to Kosta the following: ‘Miller is currently working on an Ossetian-Russian-German dictionary. He collected 8000 words. This major work will be very beneficial for our intelligentsia, as many only have a superficial understanding of their native language which is not so poor as some people claim! Therefore, publishing ‘Iron Fandyr’ might even be possible in Moscow where there is an appropriate font for Miller, and we might even ask Miller himself to be the censor!...’ Vsevolod Miller had a keen interest in the cultural achievements of the Ossetian people and the first edition of ‘Ossetian Lyre’ («Ирон фæндыр») was published in 1899, he promptly received a copy. The grateful researcher sincerely wished ‘the talented author success in this productive arena.’ He also wished the Ossetian intelligentsia’s efforts ‘be united and triumphant in this noble national undertaking!...’

Documents and correspondence related to the publication of ‘Ossetian Lyre’ reveal the challenging journey it underwent and the obstacles imposed by the censorship. They illustrate the considerable effort, wisdom, and prudence employed by Christopher (Pora) Jioev to see the book through to publication. Here are some of these documents and letters:

* * *

To: K. P. Yanovsky

Your Majesty, honourable Kirill Petrovich,

The Commission entrusted to me received a handwritten copy in Ossetian for censorship review. Given that no committee member is fluent in the language, I respectfully request that you assign the review of the manuscript ‘Ossetian Lyre’ to one of your staff who is familiar with Ossetian. Additionally, I would be grateful if you could inform me of the outcomes of the review upon return of the handwritten copy. Please accept my highest respect and devotion. *(See the original text in Annex. № 3).*

* * *

To the Head of the the Caucasian Censorship Committee

In response to your Application № 2446 of 12 September, I have the honour to send to Your Excellency the handwritten collection of Ossetian poems titled ‘Ossetian Lyre’ along with a review by Jioev, a teacher of a Law of God at the Yerivan Gymnasium, of an Ossetian origin. I would like to draw your attention to the poem ‘Azar’ which is deemed unacceptable from a censorship perspective.

K.P. Yanovsky, the trustee *(see the original text in Annex. № 4).*

In his detailed report, Pora Jioev assessed all the poems considered problematic for censorship and ‘made efforts to present them in a milder light to ensure that the overall impression of ‘Iron Fandyr’ would be positive.’

* * *

To the Caucasian Censorship Committee
Application
of Georgy Baev
A Juror Assistant
Residing house, in Vladikavkaz
to be assigned to the censor Jioev

'The Caucasian Censorship Committee has recently approved to publish Kosta's Ossetian manuscript 'Iron Fandyr'. Alongside this collection, I am now submitting a new work by the same author - the legend, titled ('At the Cemetery' («Уæлмæрдты»), and seek permission for its publishing. At the same time, I humbly ask you to hand over this manuscript for review to Mr. Jioev who reviewed Kosta's collection 'Ossetian Lyre'. I am enclosing two revenue stamps worth of 80 kopecks.

Georgy Baev, Juror Assistant (*see the original text in Annex. № 5*).

* * *

Honourable Chairman of the Caucasian Censorship Committee

The Head of the Terek District, in a Report of 10 March reported that the Tiflis Censorship Committee has permitted publishing poems in Ossetian written by Konstantin Khetagurov being exiled from the Caucasus. According to reliable Ossetian sources, these poems are extremely offensive and anti-government in content. Additionally, they glorify certain vices of the Ossetians, such as revenge, which requires especially persistent measures for eradication. Notably, the poems 'Soldier' and 'Overcoat', which are critical of military service, are particularly ill-intentioned in their content. Finding the distribution of such poems among the Ossetian people extremely harmful, Lieutenant General Kakhanov petitions to suspend their publishing and requests that they be sent to him for review and a subsequent report to the Commander of the District Troops. In reporting this, I have the honour to ask Your Excellency to kindly order the satisfaction of the petition of the Head of the Terek District and to notify me of the subsequent actions.

Major General Pashchinsky, Deputy Chief of Staff

Abramov, Chief of Department (*see the original text in Annex. № 6*).

* * *

To Honourable Chairman of the Caucasian Censorship Committee

Yerivan Gymnasium teacher of the law of God

April 30 1899

Yerivan

In your official paper № 1064 of 12 April of this year, forwarded to me, it is stated that according to information received by the Head of the Terek District, 'Iron Fandyr', the collection of Ossetian poems by Konstantin Khetagurov, which was permitted for publication based on my review, allegedly 'contains poems of extremely outrageous and anti-government content, glorifying those vices of the Ossetians such as revenge which require particularly strict measures for eradication. Specifically, the poems 'Soldier' and 'Overcoat', directed against military service, are noted for their ill-intentioned content. At your suggestion, I have carefully re-examined the manuscript, comparing it with the printed copy, and have come to the unshakable conviction that the information received by the Head of the Terek District represents nothing than the most malicious and groundless slander - a false denunciation made by someone who has not the slightest idea of the internal content or even the external composition of K. Khetagurov's collection of poems. The said collection includes only those poems that I had previously examined and recognised, with the

exception of one, which was not included in the printed collection, as none contained anything anti-government or generally anti-censorship in any respect whatsoever. For greater clarity and persuasiveness, I have cited the content of all the original poems in Russian. I previously wrote that the works of K. Khetagurov could have a beneficial effect on softening the crude morals of the Ossetians. Upon re-examination of the collection, I found no reason to deviate from this opinion and, on the contrary, became even more convinced of its infallibility. Generally, we consider it necessary to note that if Khetagurov's collection truly contained any poems of any ambiguous or suspicious content, we would not have allowed ourselves to remain silent about it. Attached is a handwritten collection of Khetagurov's poems in two notebooks and one printed copy of the same collection (abridged).

Kh. Jioev, teacher of the Law of God at the Yerivan Gymnasium (*see the original text in Annex № 7*).

* * *

To Honourable Chairman of the Caucasian Censorship Committee

18 May 1899, № 7133, Tiflis

According to the Communication № 1214 of Temporary Commander of the District Troops - Lieutenant General Freze dated 5 May, it has been noted that Khetagurov's collection of poems underwent another round of censorship review and was found suitable for publishing. As such, he has instructed me to request Your Excellency's order for the immediate dispatch of the said collection directly from him, so that its publication may proceed without further delay. I am hereby informing Your Excellency of this, in reference to your previous Communication № 1214.

Major General Abramov,

Acting Chief of Staff

Abramov, Chief of Department (*see the original text in Annex № 8*).

* * *

Following lengthy correspondence and multiple verification, the following decree was enacted:

On permission to publish a collection of Khetagurov's poems 8/U, 'issue a ticket, return the manuscript to the printing house, and distribute 12 copies for the designated purpose.'

A collection of poems 'Ossetian Lyre. Thoughts of the Heart, Songs, Poems and Fables', was published in May 1899 in Vladikavkaz at Zinovyi Shuvalov's printing house. It included fifty poems. The first edition is preserved in the Kosta Khetagurov house-museum in Vladikavkaz. Due to censorship, the poems 'Sing!', 'Soldier', 'Lamentation', 'Anxiety', and a free translation of Pushkin's 'The Raven Flies to the Raven' were excluded from this edition.

The following edition of 'Ossetian Lyre' complemented with new poems was published in Vladikavkaz in 1909, three years after Kosta Khetagurov's death and was dedicated to the tenth anniversary of the first edition. In 1911, the collection was printed in the printing house of Pyotr Korneevich Grigoriev. In 1922, Gapo Baev, when in exile, published the collection 'Ossetian Lyre' in Berlin, Germany. The poem 'Testament' («Ныстуан»), which is central to 'Ossetian Lyre', has become a treasured piece of the world literature. This eight-line poem has survived through the ages, remembered by the people as the words of a poet, a man, a citizen, and a patriot, whose legacy is a crucial part of Ossetian national culture. The first edition of the poem 'Testament', translated into 35 languages, was dedicated to Kosta's 150th anniversary. The idea to compile all translations into one book came from professional bibliographer Irina Biboeva, who served as both the compiler and the author of the foreword. To date, this poem has been translated into 105 languages by the Ossetians living around the world and published as a standalone book, where the illustrations made by Kosta Khetagurov are also included.

Kosta's narrative poems also have great artistic value. The most significant and complete romantic poem is 'Fatima. Caucasian poem' (1889) describing changes in the life and consciousness of the Caucasian people. The poem is built around social conflict and the class contradictions between the nobility and the peasantry. In this short but intricate poem, Kosta focuses on essential values such as freedom, war and peace, good and evil, happiness, and love.

The poem 'Weeping Rock' is dedicated to the historical past of the Ossetian people and was written during Kosta's exile in Kherson and remained unfinished. The poem primarily explores the theme of enlightenment. People realized the consequences of unwise actions and slavish obedience to customs, only after sacrificing Azau's son. The knowledge of the crime and the general public's remorse for Azau evoked a deep sense of sorrow and regret.

The central theme of the poem 'Before Court' revolves around a woman. The poem highlights love relations, and social conflict between the freedom-loving mountaineer and oppressive power. Zalina, who loves poor Eski, is married off by her parents to a rich suitor. Perhaps this is Kosta's the only work where a girl's heart reciprocates the love of someone initially deemed unsuitable for her. Despite the young couple's readiness to unite, the cruel customs, societal prejudices, and the will of their elders render their happiness unattainable. Eski cannot tolerate this fact and kills Zalina's fiancé. Kosta also authored several short stories describing the life of the mountain poor people, full of hardships. The origination of Ossetian theatre and dramaturgy are linked to his name. His play 'Dunya', written in 1897, significantly propelled the development of Ossetian dramaturgy. The play was performed multiple times in the villages of Gori District and North Ossetia in the early 1900s.

Religious themes play an important role in Kosta's work, both in poetry and painting. Jesus Christ is frequently mentioned, and His artistic portrayal in his early works evolves in the work of a mature master, reflecting his many trials, faith, sacrifices, and contemplations. Kosta's poem 'Ecce Homo' («Се человек») is so realistic, as if the poet himself were surveying the breathtaking picture from a Bethlehemian hilltop:

Leaves are not moving... It's silence around...
He is barefoot, not making a sound...
Wearing a tunic, a robe worn out,
He's kneeling down, bending his legs,
With tearful eyes, exhausted face
And forehead covered with a lock of hair
Oh, it was Christ... saying his prayer.
(The text provides only the content of the poemf);
(See the original text in Annex. № 9).

In poems like 'Christ is Risen' («Христос Воскрес») (two poems with the same title, 1893-1894), and 'For the Resurrection' («Ha nacxy») (two poems with the same title, 1895-1896) we see a poet illuminated and joyful, who has realised the miracle of Christ's resurrection.

Away with sorrow, sadness and doubts,
A miracle of miracles has happened:
From the darkness of vanity and decay
Christ is risen, Christ is risen!

Proclaiming salvation to the world,
The holy song of the disembodied spirits thunders
Triumphantly from the heavens:
Christ is risen! Christ is risen!
('Christ is Risen', 1893)
(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 10).

In the poem 'Memory' («Воспоминание»), the lyrical hero reflectively returns to his distant childhood years. After recalling when his nanny first told him about Christ's sacrifice for the salvation of humanity the word "love" was closely associated with the name of Christ in his mind.

But believe me, his resurrection remains for us
A great pledge of people's salvation,
Love triumphs, all evil has fallen apart,
He trampled death with his most pure death.
('Memory', 1889)

*(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 11).*

However, the poet could not always manage to sustain a calm demeanour amidst his emotions. His poem 'Holiday Morning' (1888), which opens with a description of the solemn ringing of bells, abruptly shifts to a tone of pain and anger as he confronts the flaws and imperfections of humanity.

This theory of 'unpaid debt', the philosophy of sacrifice, and self-sacrifice in response to the world's evils and imperfections is captured in Kosta's declaration: "I sacrifice my lonely, orphaned soul to the Ossetian people... and dedicate 'Iron Fandyr' to them..."

კოსტას მამა - ლევან ხეთაგუროვი
Къостайы фыд - Хетæгкаты Леуан
Kosta's father -Levan Khetagurov

კოსტას დედა - მარია გუბაევა
Къостайы мад - Губаты Мария
Kosta's mother - Maria Gubaeva

სოფელი ნარი. კოსტა ხეთაგუროვის სამშობლო
Нары хъæу. Хетæгкаты Къостайы райгуырæн бæстæ
The village of Nar, the homeland of Kosta Khetagurov

კოსტა ხეთაგუროვი

Хетæгкаты Къоста

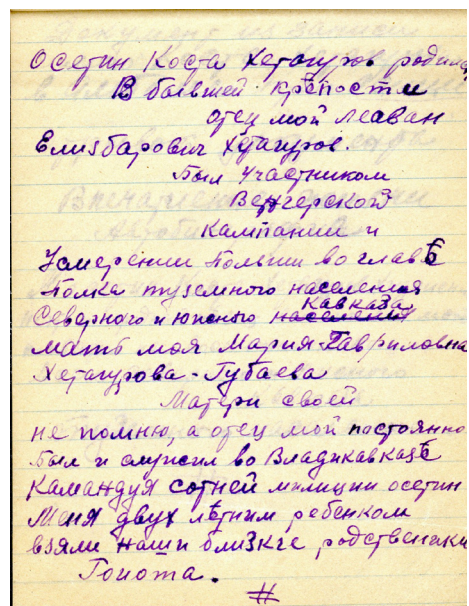
Kosta Khetagurov

კოსტა ხეთაგუროვის დაბადების მოწმობა

Хетæгкаты Къостайы райгуырды æвдисæндар

Birth certificate of Kosta Khetagurov

ხელნაწერი ბიოგრაფია

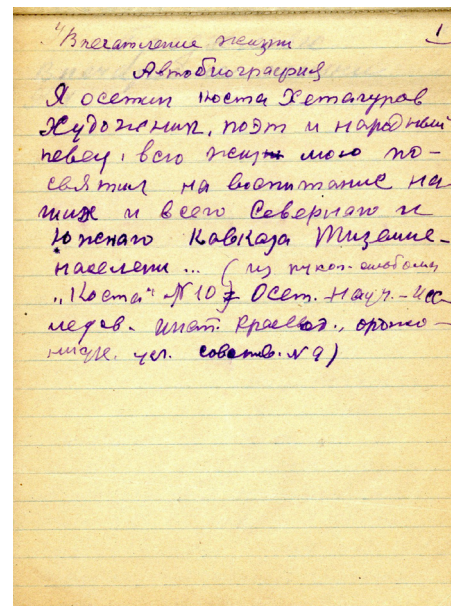
Къухæйфыст биографи

Handwritten biography

კოსტას ხელით ნაწერი ტექსტი

Къостайы къухæй фыст текст

Kosta's handwritten text

კოსტას სიძე -
ასლამურზა კაითმაზოვი

Къостайы сияхс -
Хъæйтмæзты Асламырзæ

Kosta's brother-in-law -
Aslamurza Kaitmazov

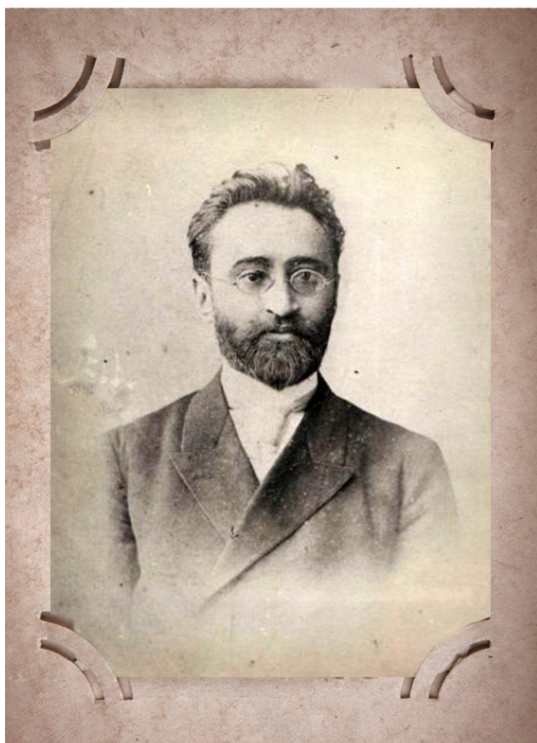

კოსტას და -
ოლღა ხეთაგუროვა-კაითმაზოვა

Къостайы хо -
Хетæгкаты-Хъæйтмæзты Олгъæ

Kosta's sister -
Olga Khetagurova-Kaitmazova

ანდუყაფარ ხეთაგუროვი

Хетæгкаты Андухъапар

Andukapar Khetagurov

კოსტა ხეთაგუროვი (ცენტრში) და
ვლადიკავკაზის ქალაქისთავი
გაპო ბაევი ცალიკოვების ოჯახთან.
1893 წ.

Хетæгкаты Къоста (центры) æмæ
Дзæуджыхъæуы горæты фæткдар
Байаты Гаппо Цæлыккаты бинонты
'хæн. 1893 аз

Kosta Khetagurov (in the centre) and
Vladikavkaz Governor Gappo Baev with
the Tsalikov family. 1893

კოსტა ხეთაგუროვი და მისი ნათესავი,
ცნობილი ვლადიკავკაზელი
ფოტოხელოვანი ალექსანდრე (სადულა)
ჯანაევი-ხეთაგუროვი

Хетæгкаты Къоста æмæ йæ хæстæг,
зындгонд дзæуджыхъæуккаг фотограф
Джанайты-Хетæгкаты Алыксандр (Садулла)

Kosta Khetagurov and his relative, the fa-
mous Vladikavkaz photographer
Alexander (Sadula) Janaev-Khetagurov

კოსტა მეგობრებთან
ალექსანდრე ჯანაევი-ხეთაგუროვის
ოჯახში

Къоста йе 'мбæлттимæ
Джанайты-Хетæгкаты Алыксандры
бинонты 'хæн

Kosta with friends in the family of
Alexander Janaev-Khetagurov

ალექსანდრე ცალიკოვი
Цалыккаты Алыксандр
Tsalikov Alexander

კოსტა ხეთაგუროვი მეგობრების წრეში
Хетæгкаты Къоста йæ хæлæртты 'хæн
Kosta Khetagurov in the company of friends

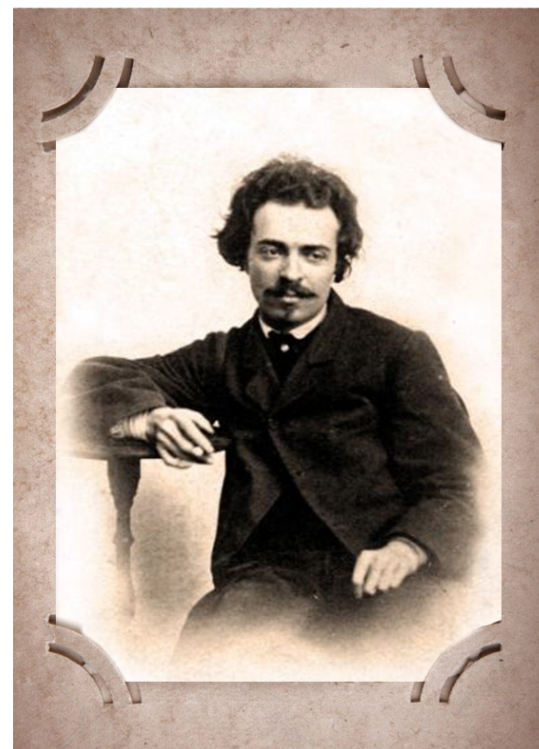

კოსტა და ცალიკოვების ოჯახი
Къоста æмæ Цалыккаты бинонтæ
Kosta and the Tsalikov family

ვასილი სმირნოვი - კოსტას ხატვის
მასწავლებელი სტავროპოლის
გიმნაზიაში

Смирнов Василий - Къостайы ныв кæныны
ахуыргæнæг Стъараполы гимназийы

Vasily Smirnov, Kosta's drawing teacher in
Stavropol gymnasium

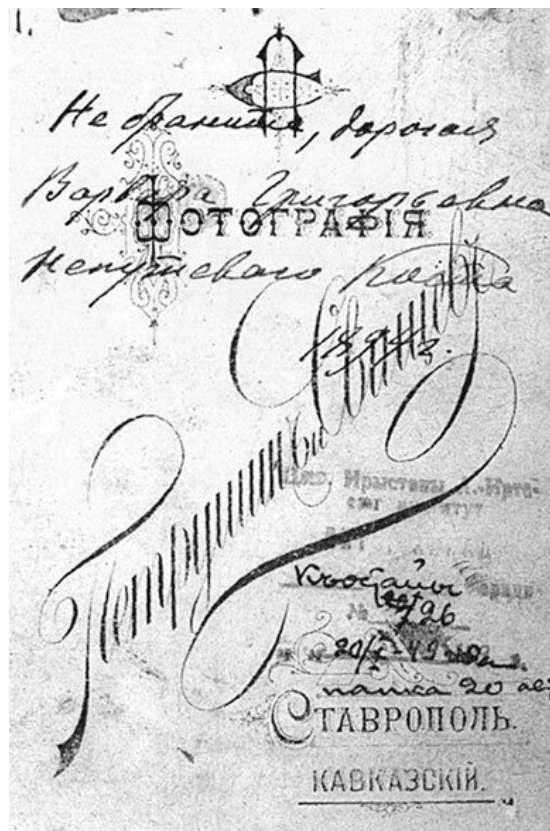

ვარვარა შრედერსი. კოსტას მეგობარი
 Варварæ Шредерс. Къостайы 'мбал
 Varvara Schreders. Kosta's friend

კოსტა მეგობართან ერთად.
 ვლადისლავ შრედერსი, ვარვარას მეუღლე

Къоста йе 'мбалимæ.
 Владислав Шредерс, Варварæйы æмкъай

Kosta with a friend.
 Vladislav Schreders, Varvara's spouse

კოსტას ხელით მინაწერი ვარვარა შრედერსის
 ფოტოს უკანა მხარეზე

Къостайы къухæйфыст Варварæ Шредерсы къамы
 фæстаг фарсыл

Kosta's handwritten inscription on the back of Var-
 vara Schreders's photo.

კოსტას მიერ ვარვარა შრედერსისთვის მიძღვნილი
 ლექსი

Къостайы номარæн æмдзæვгæ Варварæ Шредерсæн

A poem dedicated to Varvara Schreders by Kosta
 Khetagurov

თავადის ასული
სოფია თარხანოვა-ესენოვა

Тарханты-Есенты Софья, кнѣязы чызг

Sofia Tarkhanova-Esenova, daughter of the
prince

თავადის ასული
სოფია თარხანოვა-ესენოვა

Тарханты-Есенты Софья, кнѣязы чызг

Sofia Tarkhanova-Esenova,
daughter of the prince

სოფია თარხანოვა-ესენოვა კავკასიის ახალგაზრდობასთან
ერთად

Тарханты-Есенты Софья, Кавказы фæсивæдимæ

Sofia Tarkhanova-Esenova with the youth of the Caucasus

სახლი ხერსონში, სადაც ცხოვრობდა კოსტა

Херсоны Къоста кæм цардис, уыцы хæдзар

The house in Kherson where Kosta lived

კოსტას სახლი ვლადიკავკაზში

Къостайы хæдзар Дзæуджыхъæуы

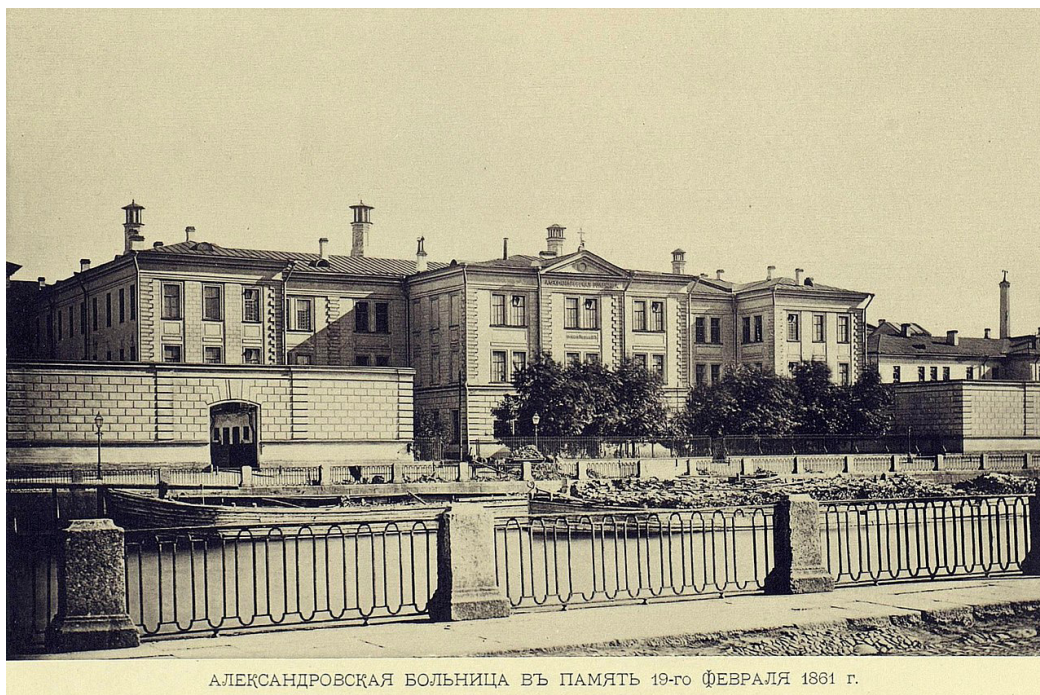
Kosta's house in Vladikavkaz

კოსტას სახლის მემორიალური დაფა

Къостайы хæдзары номарæн фæйнæг

Kosta's house Memorial Plaque

АЛЕКСАНДРОВСКАЯ БОЛЬНИЦА ВЪ ПАМЯТЬ 19-го ФЕВРАЛЯ 1861 г.

სანკტ-პეტერბურგის ალექსანდრეს სახ.საავადმყოფო

Бетъырбухы Алыксандры номыл рынчындон

St. Petersburg Alexander Hospital

С. Петербургъ
St.-Petersbourg

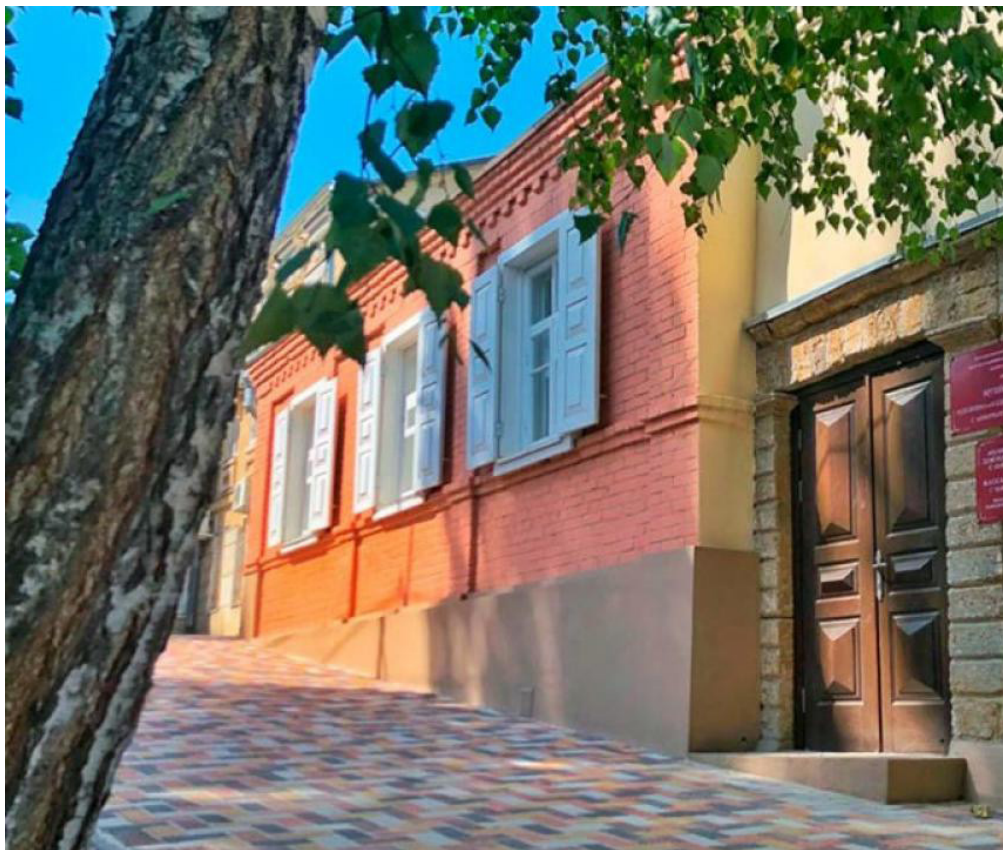
Императорская Академія Художествъ
Académie des Arts.

სანკტ-პეტერბურგის სამხატვრო აკადემია

Бетъырбухы Аивæдты академи

St. Petersburg Arts Academy

მხატვარ-აკადემიკოს ვ. სმირნოვის მუზეუმი
კოსტა ხეთაგუროვის მემორიალით

Нывгæнæг-академисты В. И. Смирновы хæдзар-музей
Хетæгкаты Къостайы мемориалимæ.

The Museum of Painter-Academician V. I. Smirnov with the
Memorial of Kosta Khetagurov

ანა პოპოვას სახლი ვლადიკავკაზში

Анна Поповайы хæдзар Владикавказы

Anna Popova's house in Vladikavkaz

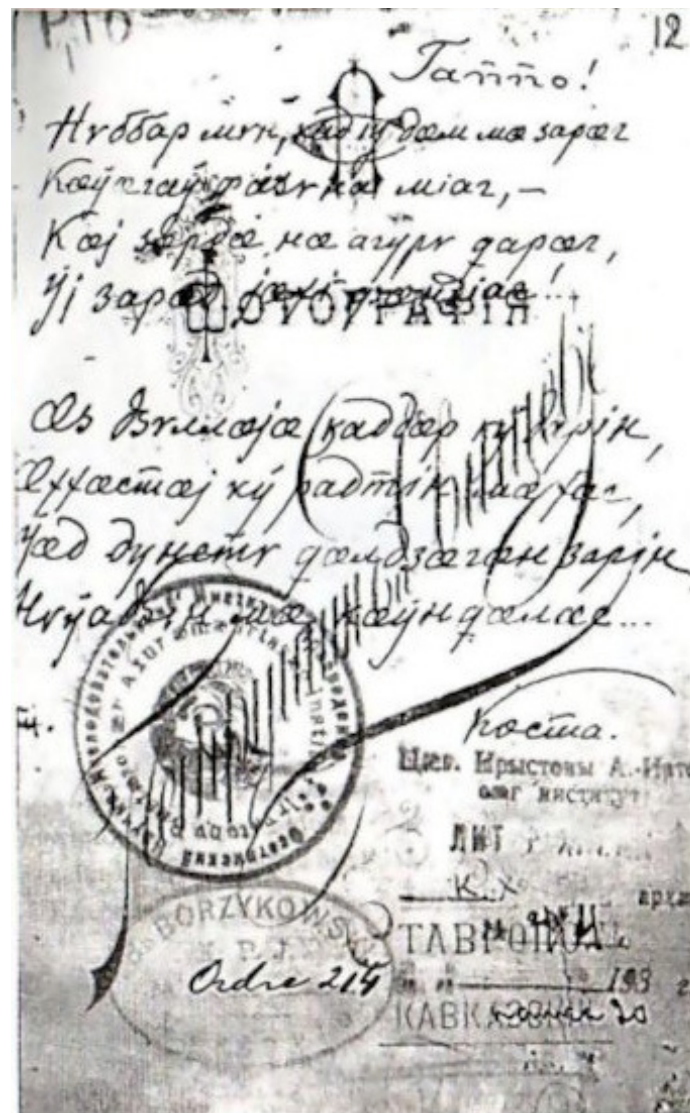

გიორგი (გაპო) ბაევი
Байаты Георги (Гаппо)
George (Gapo) Baev

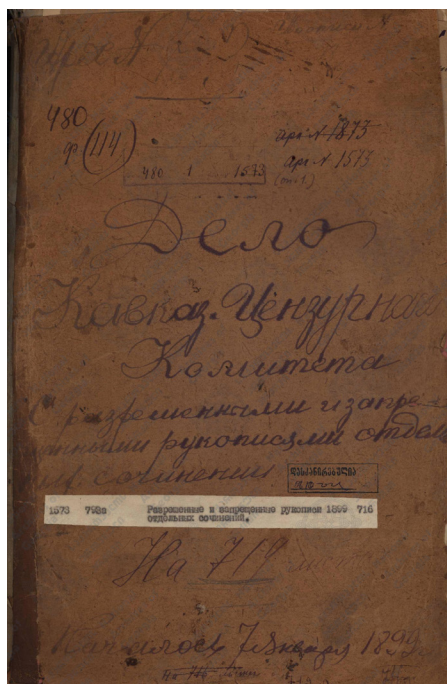
ქრისტოფორე (ფორა) ჯიოევი
Джиоты Христофор (Пора)
Christopher (Pora) Jioev

წარწერა სურათზე, რომელიც კოსტამ გაპო ბაევს აჩუქა

Къухфыст къамыл, кæцыйы Къоста Байаты Гаппойæн
балæвар кодта

The inscription on the photo that Kosta gifted to Gapo Baev

ნერილი „კავკასიის მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების“ კანცელარიაში ოსური შრიფტის მიღების შესახებ

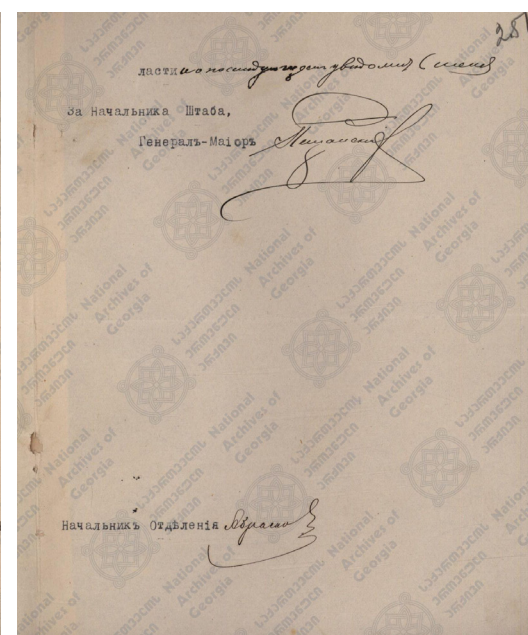
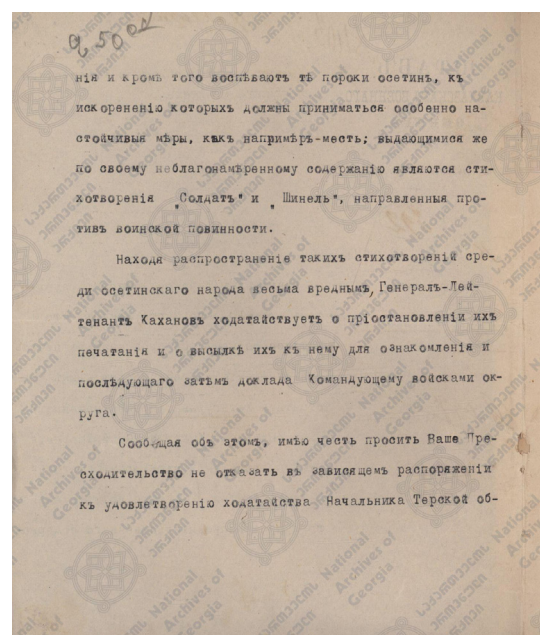
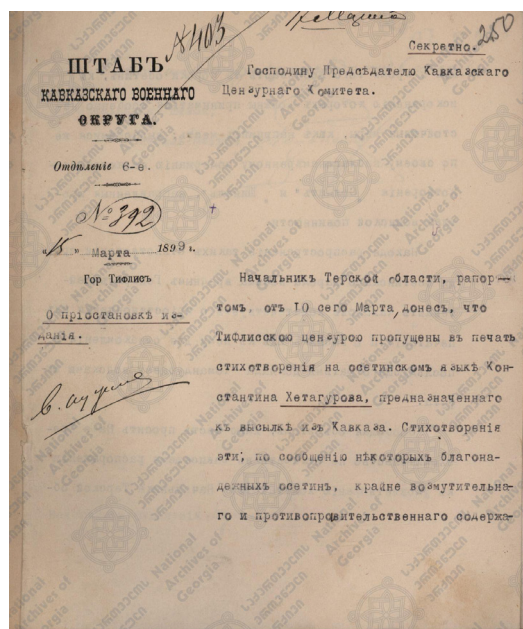
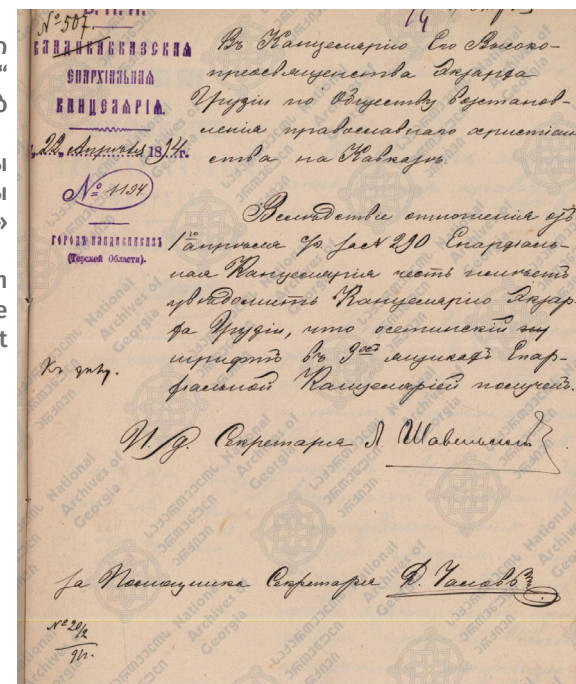
Ирон шрифт райсты тыххæй фыстæг «Кавказы рæстдинон чырыстон дин сæндидзын кæныны æхсæнадмæ»

A letter to the chancellery of the 'Society for the Restoration of Orthodox Christianity in the Caucasus' regarding the acceptance of the Ossetian font

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის საქმე

Кавказы цензурон комитеты хъуыддаг

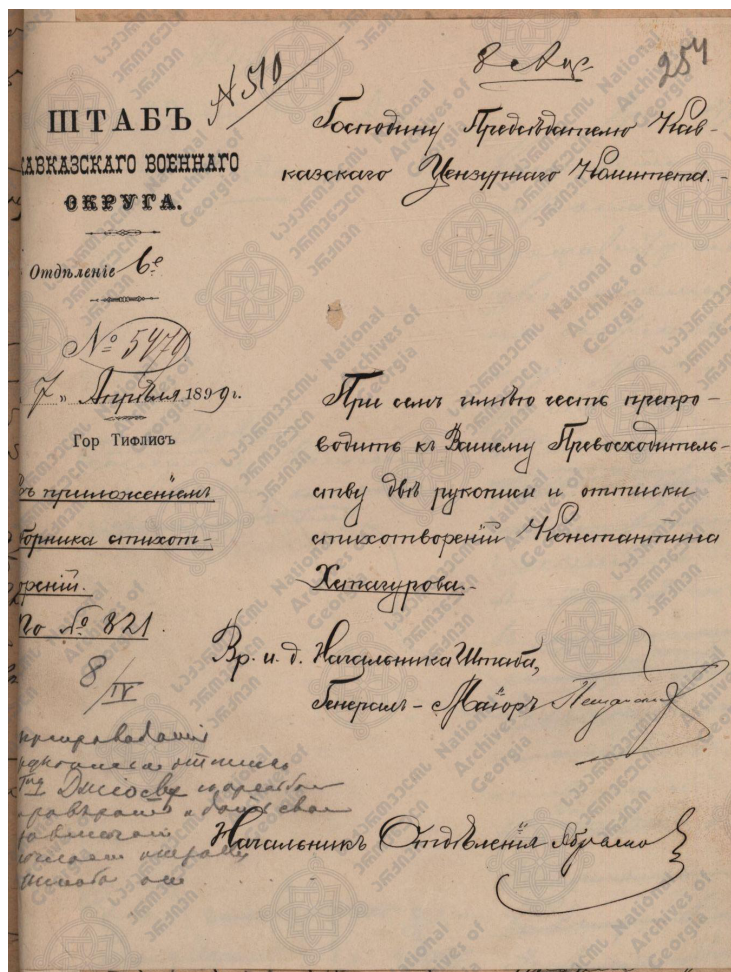
The case of the Caucasus Censorship Committee

ნერილი საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარეს „ირონ ფანდირის“ ბეჭდვის შეჩერების შესახებ

Фыстæг цензурон комитеты сæрдармæ «Ирон фæндыр»-ы мыхуыры æрурæды тыххæй

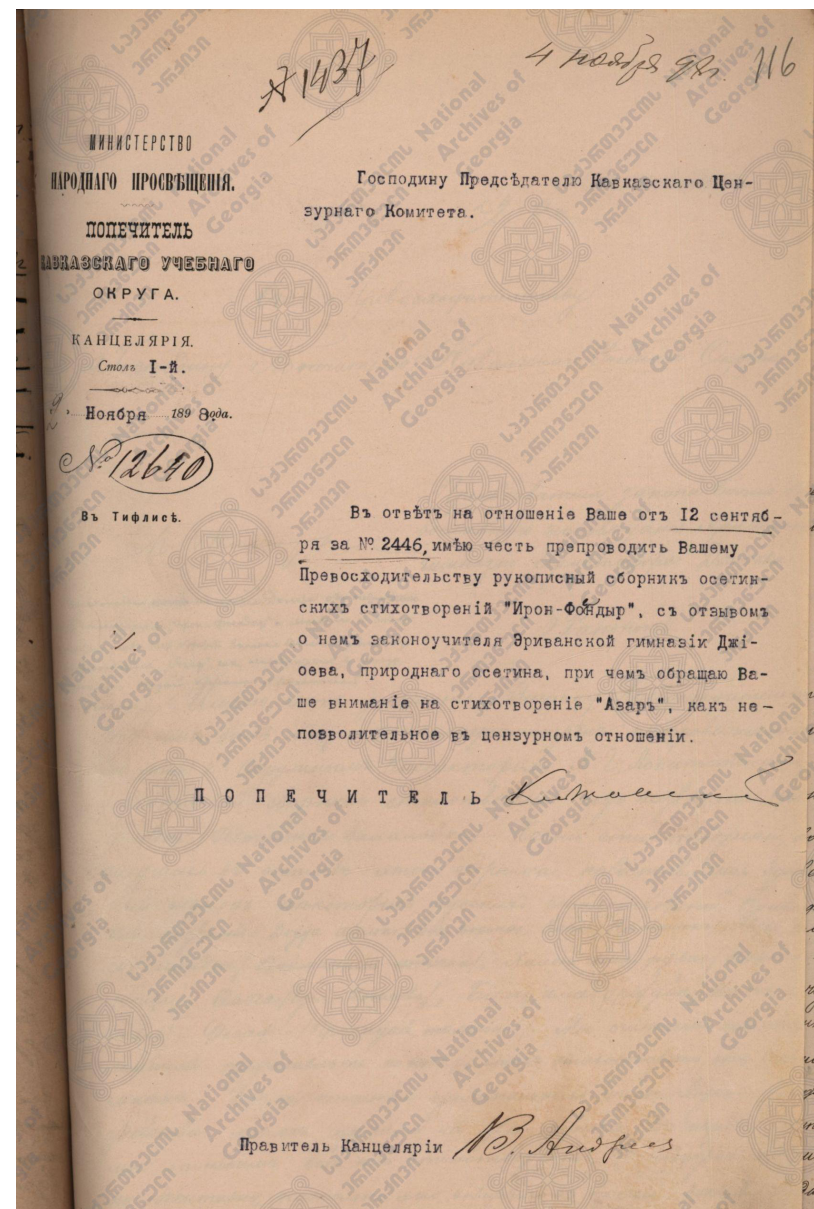
A letter to the chairman of the Censorship Committee regarding the cancellation of the printing of 'Iron Fandyr'

განყოფილების უფროსის, გენერალ-მაიორ აბრამოვის
წერილი კოსტა ხეტაგუროვის ხელნაწერის შესახებ

Хайады сәргьлæууæг инæлар-майор Абрамовы фыстæг
Хетагкаты Къостайы къухæйфысты тыххæй

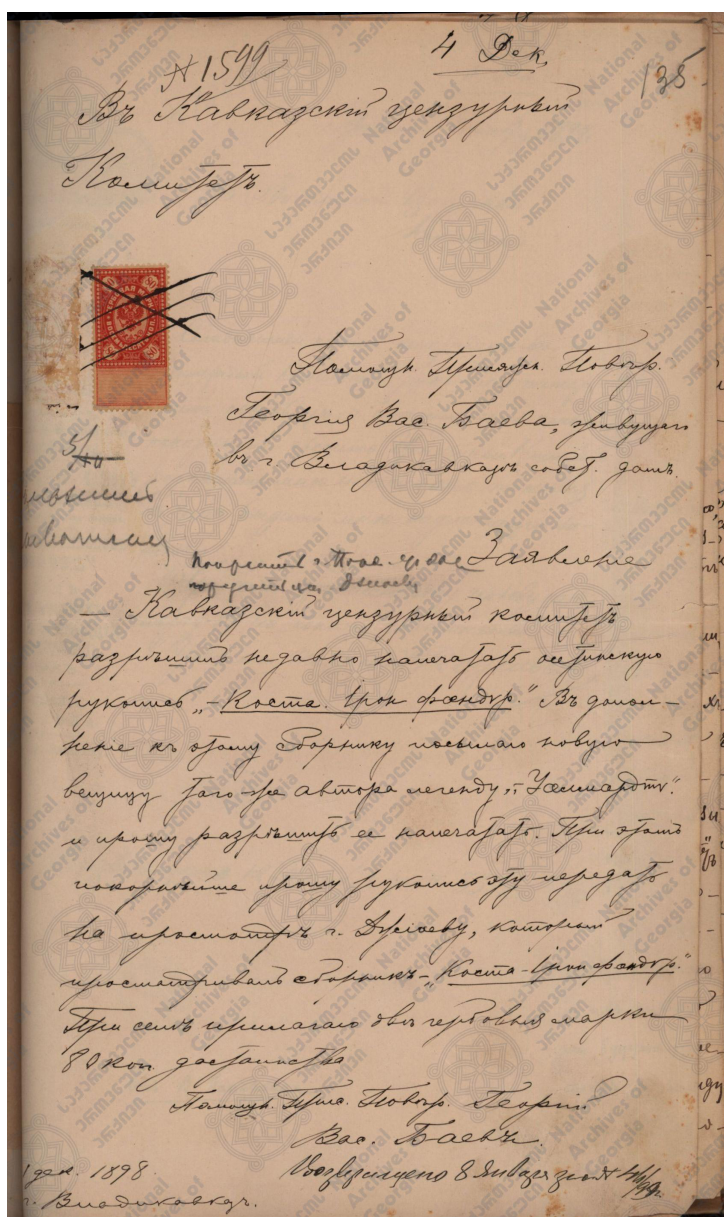
Letter from Major General Abramov, the head of the
department, regarding the handwriting of Kosta Khetagurov

წერილი კავკასიის საცენზურო კომიტეტს „ირონ ფანდირის“
გადახედვის შესახებ

Фыстæг Кавказы цензурон комитетмæ «Ирон фæндыр»-мæ 'ркæсыны
тыххæй.

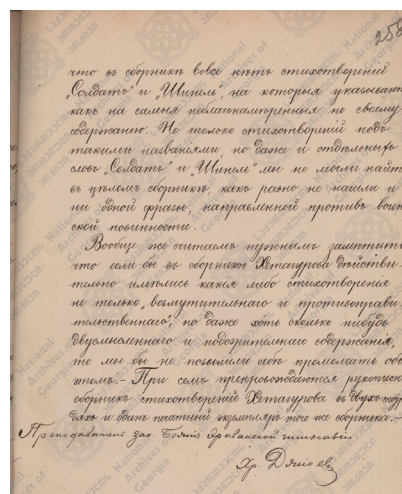
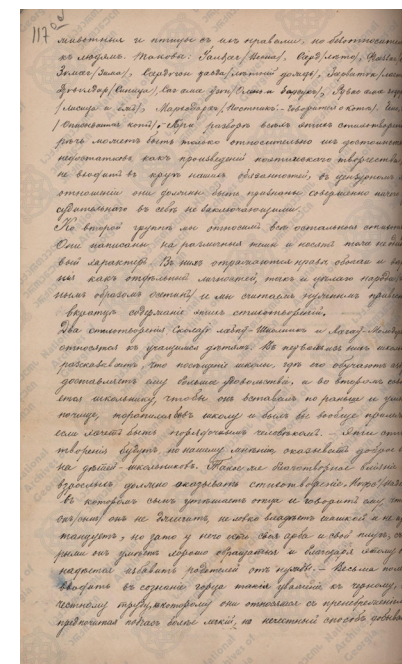
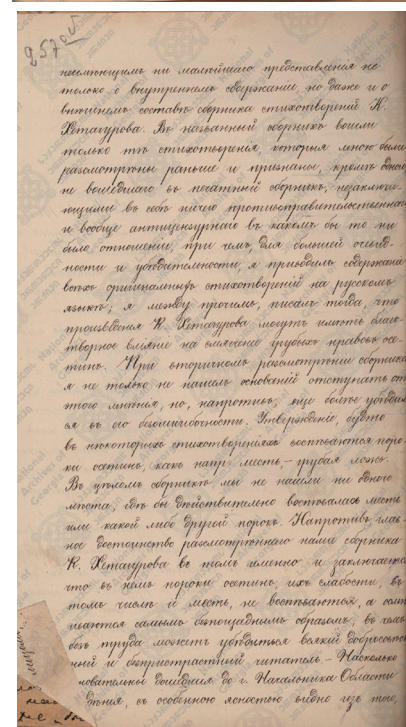
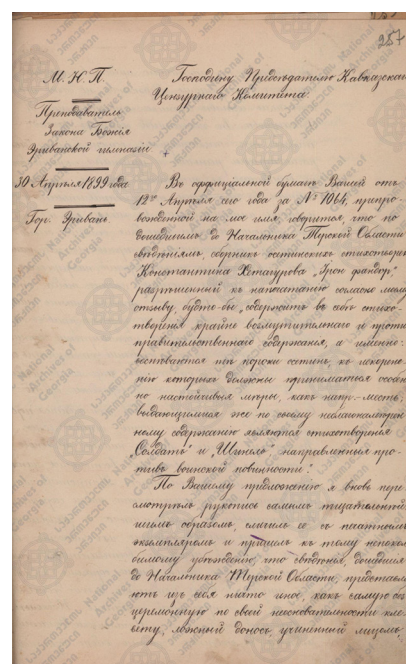
A letter to the Caucasus Censorship Committee regarding the revision of
'Iron Fandyr'

გ. ბაევის წერილი საცენზურო კომიტეტს კოსტა ხეთაგუროვის ლექსის, „სასაფლაოზე“, კრებულში დამატების შესახებ

Байаты Гаппойы фыстæг цензурон комитетмæ Къостайы æмдзæвгæтæм ноджы иу æмдзæвгæ, «Уæлмæрдты», бафтауыны тыххæй

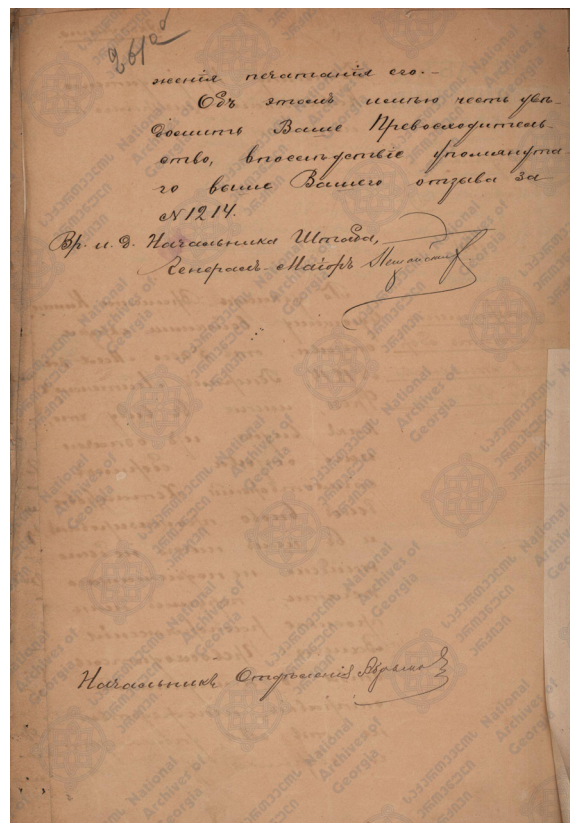
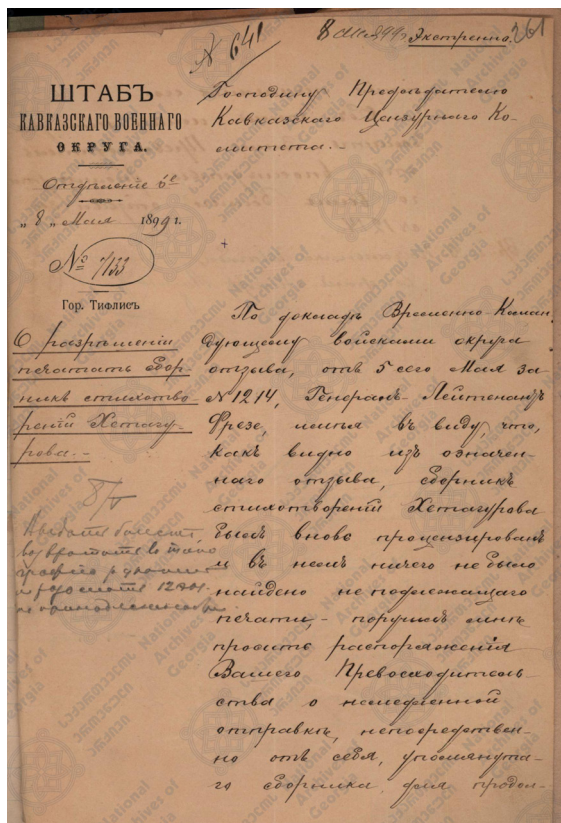
G. V. Baev's letter to the Censorship Committee regarding the addition of Kosta Khetagurov's poem 'At the Cemetery' to the collection of poems

ქრისტოფორე ჯიოვის წერილი
საცენზურო კომიტეტის
თავჯდომარეს „ირონ ფანდირის“
მიმობილვით

Джиоты Христофоры фыстæг
цензурон комитеты сæрдармæ „Ирон
фæндыр“-ы равзарды тыххæй

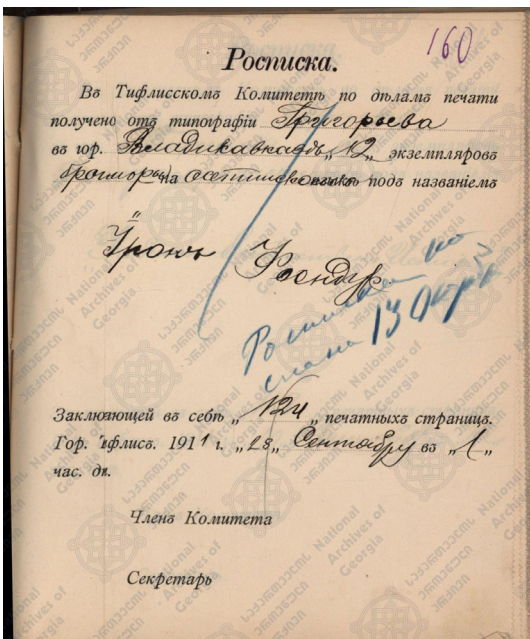
Christofer Jioev's letter to the chairman of the Censorship Committee with characterisation of 'Iron Fandyr'

კოსტა ხეთაგუროვის მიერ ოსურ ენაზე
დაწერილი ლექსების დაბეჭდვის ნებართვა

Хетагкаты Къостайы ирон æвзагыл фыст
æмдзæвгæты мыхуыры рауагъды барлæвæрд

Permission to print poems written in Ossetian by
Kosta Khetagurov

ტიფლისის ბეჭდვითი საქმის კომიტეტის ხელწერილი
ვლადიკავკაზიდან "ირონ ფანდირის" 12 ეგზემპლარის
მიღების შესახებ

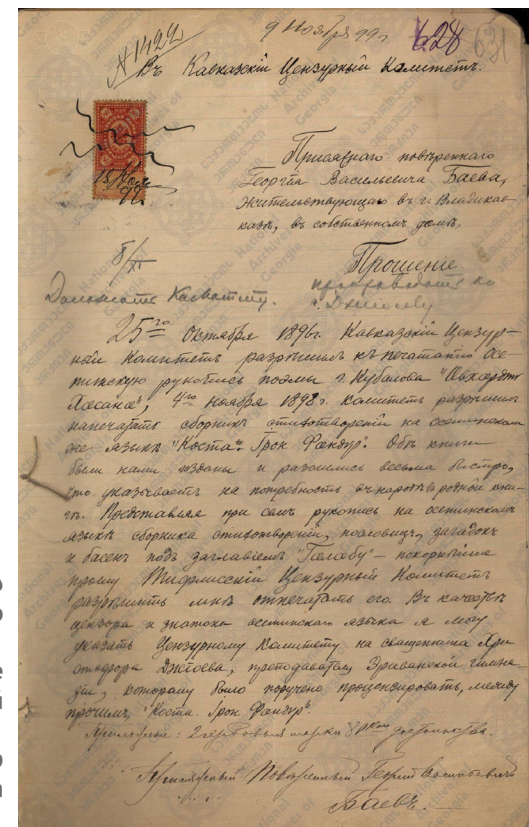
Тифлисы мыхуырон хъуыддæгты комитеты къухфыст
Владикавказæй «Ирон Фæндыр»-ы райсыны тыххæй.

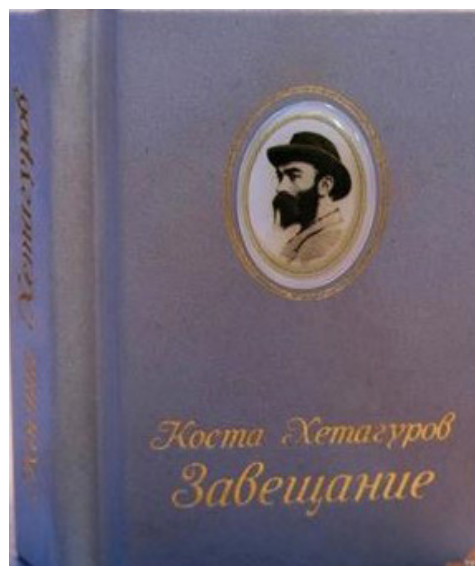
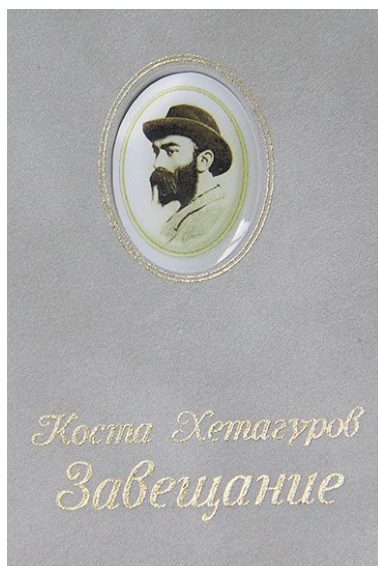
Receipt from Vladikavkaz regarding the acceptance of 'Iron
Fandyr' to the Tiflis Printing Affairs Committee

გ. ბაევის მიმართვა კავკასიის საცენზურო კომიტეტს
ოსურ ენაზე წიგნების დაბეჭდვის შესახებ

Байаты Гаппойы фидиуæн Кавказы цензурон комитетмæ
ирон æвзагыл чингуытæ мыхуыры рауагъды тыххæй

G. V. Baev's appeal to the Caucasus Censorship
Committee regarding the printing of books in Ossetian

ანდერძი

ო, მაპატიე, სიმღერა ჩემი
თუ მოგეჩვენოს დღეს გლოვის ხმაზე,
ვის გულსაც ახლა არ უნდა ცრემლი,
დე, მან იმღეროს თავის ნებაზე.

მე რომ არ ვიყო ვალში ჩემს ხალხთან,
არ ვიმღერებდი ასეთი სევდით,
რომ მღირსებოდა მისი გადახდა,
ჩემს ხმას მწუხარეს ვერ მოისმენდით!

ა. აბაშიძე

НЫСТУАН

Ныббар мын, кæд-иу дæм мæ зарæг,
Кæуæгау фæкæса, мыййаг, –
Кæй зæрдæ нæ агуры хъарæг,
Уый зарæд йæхи фæндиаг!..

Æз дзыллæйæ къаддæр куы дарин,
Куы бафидин искуы мæ хæс,
Уæд афтæ æнкъардæй нæ зарин
Нæ хъуысид мæ кæуын хъæлæс...

Testament

Forgive if my song
Sounds (will sound) like a dirge.
Whose heart does not want weeping
May sing to his heart's content.

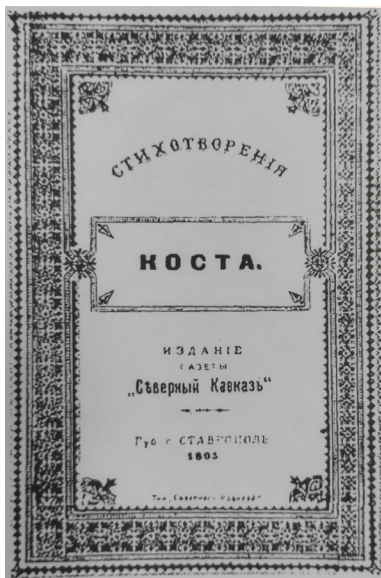
Were my duties less for the people.
Were I able to pay my debt.
Then I'd not sing so loudly.
My tearful voice would not be heard

ლექსის - „ანდერძი“ - ხელნაწერი

Къостайы къухæй фыст æмдзæвгæ «Ныстуан»

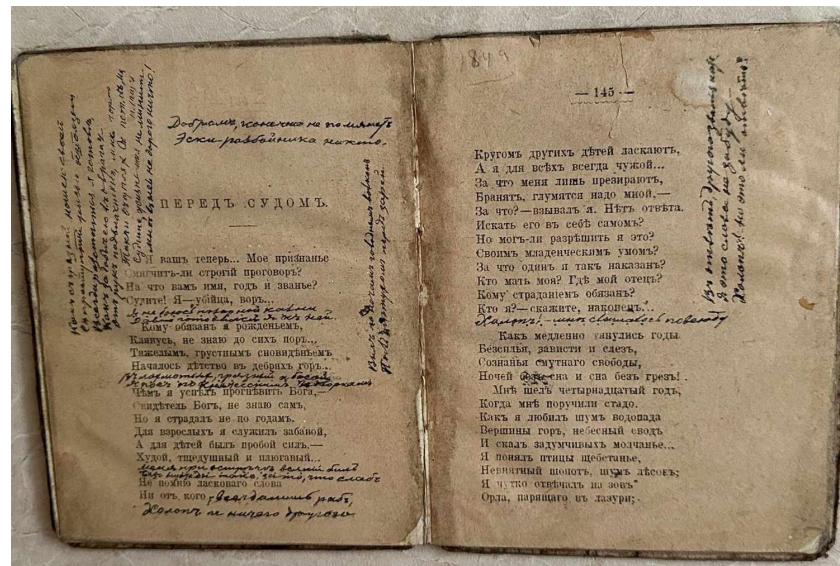
Kosta's handwritten poem 'Testament'

კოსტას რუსულ ენაზე დაწერილი ლექსების პირველი კრებული, 1903 წ.

Кьостайы уырыссаг æвзагыл фыст æмдзæвгæты фыццаг æмбырдгонд, 1903 аз

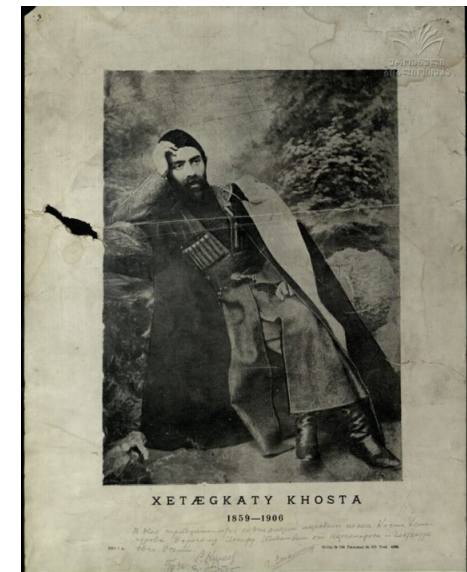
The first collection of Kosta's poems written in Russian, 1903

პოემა „სასამართლოს წინაშე“ კოსტას ხელით მინერული შენიშვნებით

Поэма «Тæрхоны раз». Кьостайы къухæй фыст фиппаинагтимæ

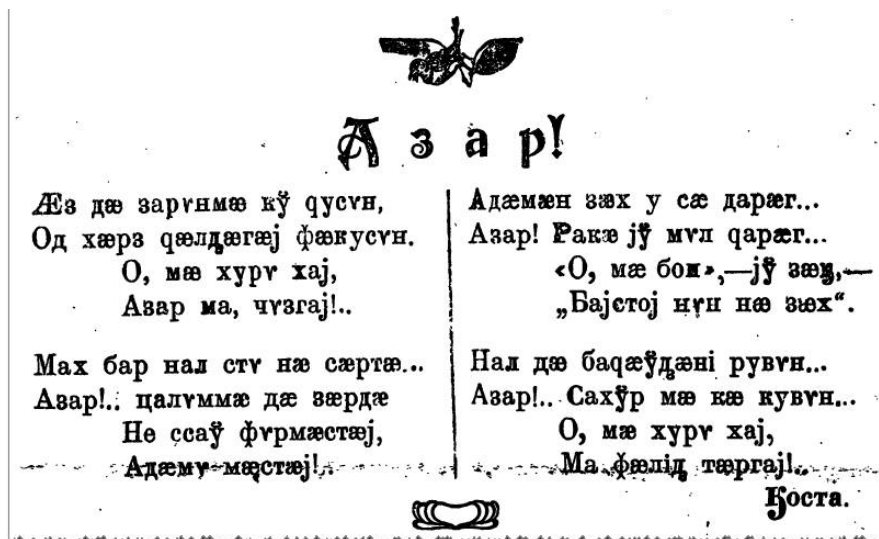
Poem 'Before the Court'. With Kosta's handwritten notes

წარწერა ოსურ ენაზე ლათინური შრიფტით

Латинаг дамгъæтæй иронау фыст

Inscription in Ossetian using Latin letters

კოსტას ლექსი «Азар» („იმღერე“) ლათინური ასოების გამოყენებით

Кьостайы æмдзæвгæ «Азар» латинаг дамгъæтæй спайдагонд фыст

Kosta's poem «Азар» ('Sing') using Latin letters

კოსტას საბავშვო ლექსი კატაზე ლათინური შრიფტით

Кьостайы æмдзæвგæ «Гино, гино, гис» латинаг дамгъæтæй фыст

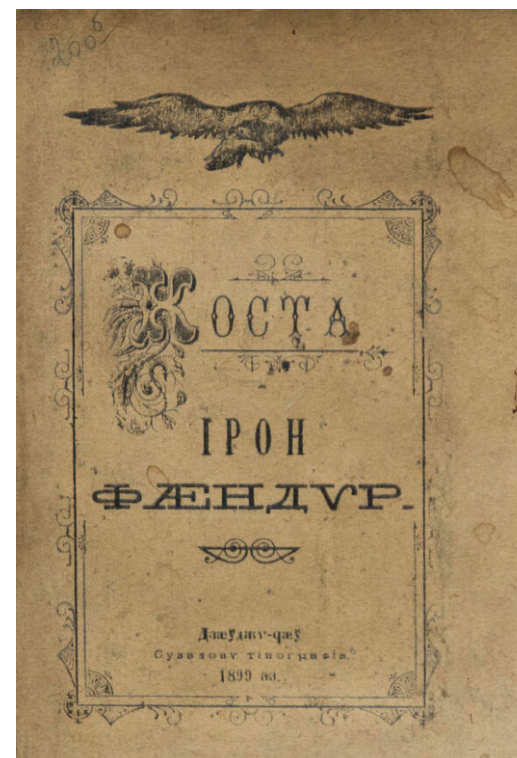
Kosta's nursery rhyme about a cat with the use of Latin letters

წიგნი „ირონ ფანდირი“
პოეტის წარწერით

ჩინი «Ирон фæндыр»
პოэტი კუხფыстимæ

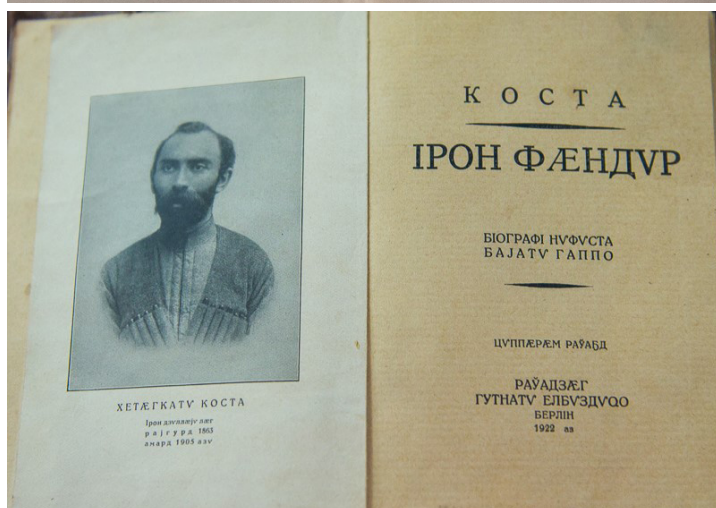
The book 'Iron Fandyr' with
the poet's handwriting

„ირონ ფანდირის“
ფაქსიმილური გამოცემა
1989 წ.

«Ирон фæндыр»-ы
ფაქსიმილონ რაუაგდ
1989 აზ

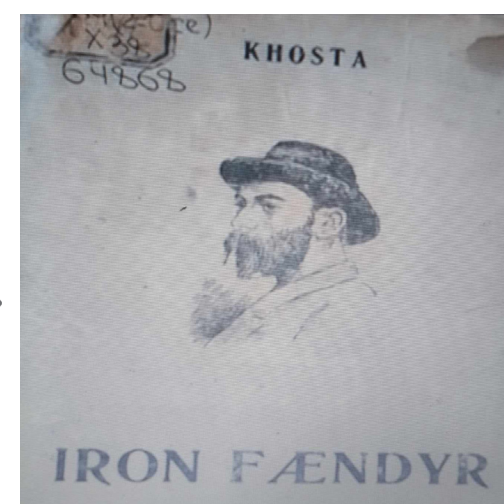
Facsimile edition of 'Iron Fandyr'
in 1989

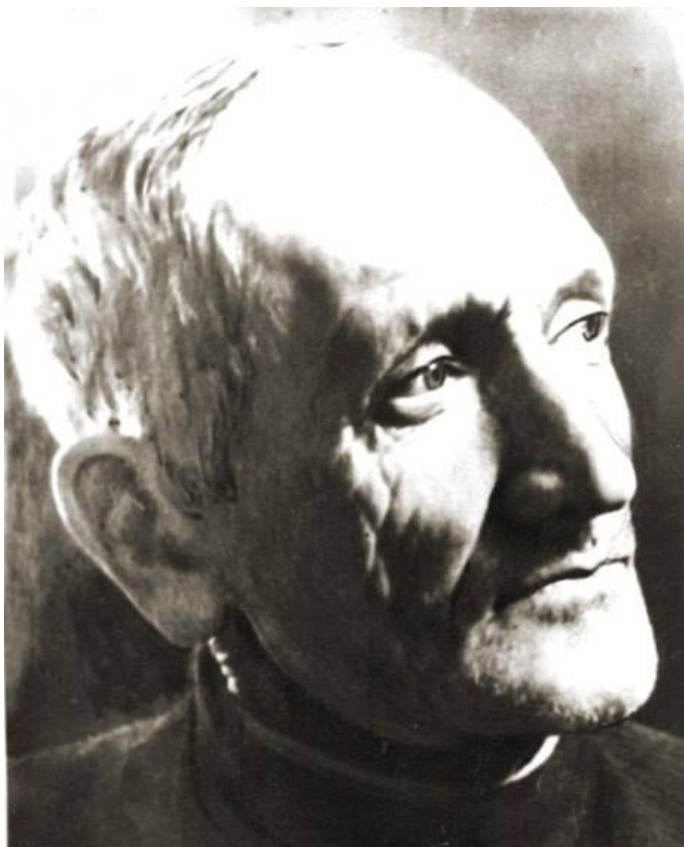

გ.ბაევის მიერ ბერლინში გამოცემული
კოსტას „ირონ ფანდირი“ 1922 წ.

Берлины, 1922 азы, Байаты Гаппойы
фæрцы рауагд Къостайы «Ирон фæндыр»

Kosta's 'Iron Fandyr' published by G. Baev in
Berlin, 1922

ცნობილი ოსი მხატვარი მახარბეგ თულანოვი
Ирон зындгонд нывгæнæг Тугъанты Махарбег
Makharbek Tuganov, a famous Ossetian artist

მახარბეგ თულანოვის ნახატი. კოსტა
Тугъанты Махарбегы ныв. Къоста
Makharbek Tuganov. Kosta

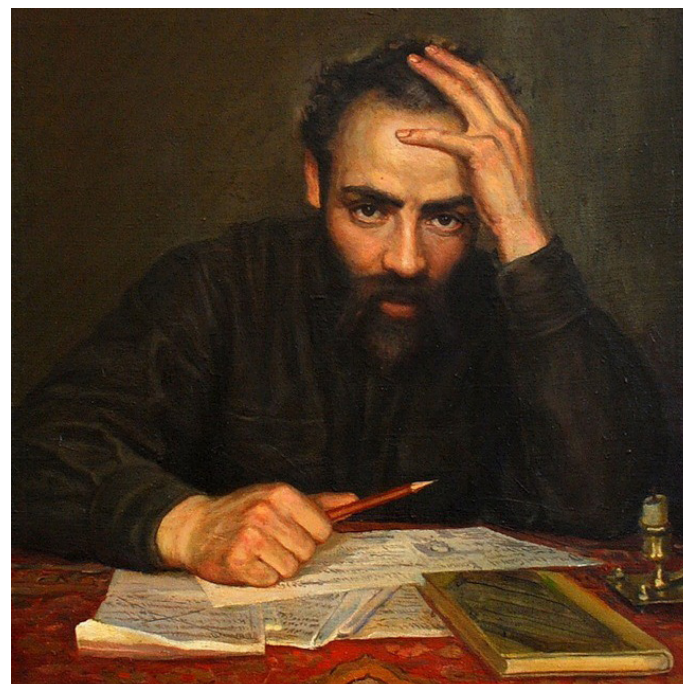

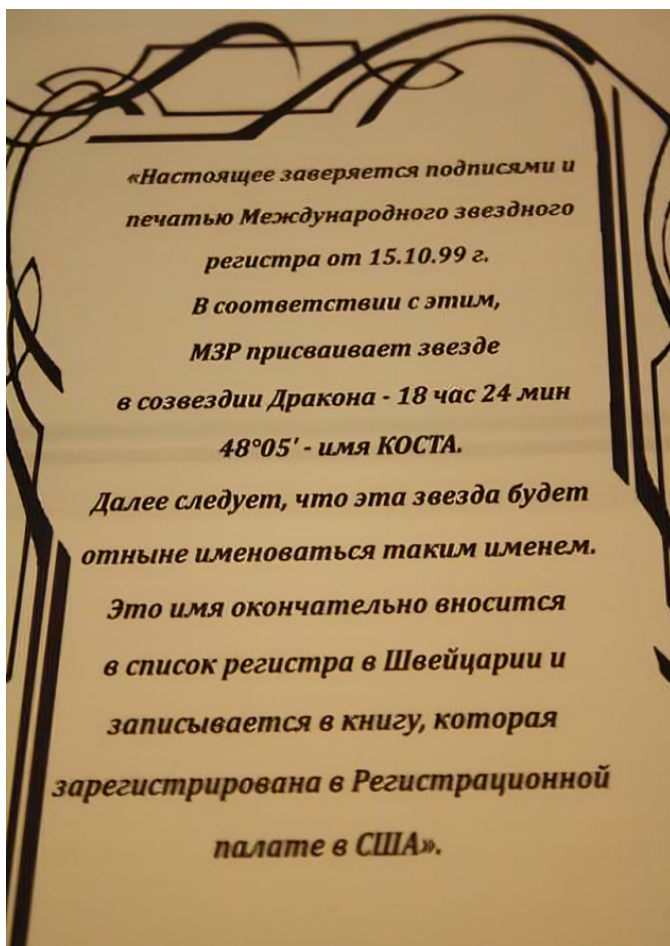
კოსტას პორტრეტები

Кьостайы портреттæ

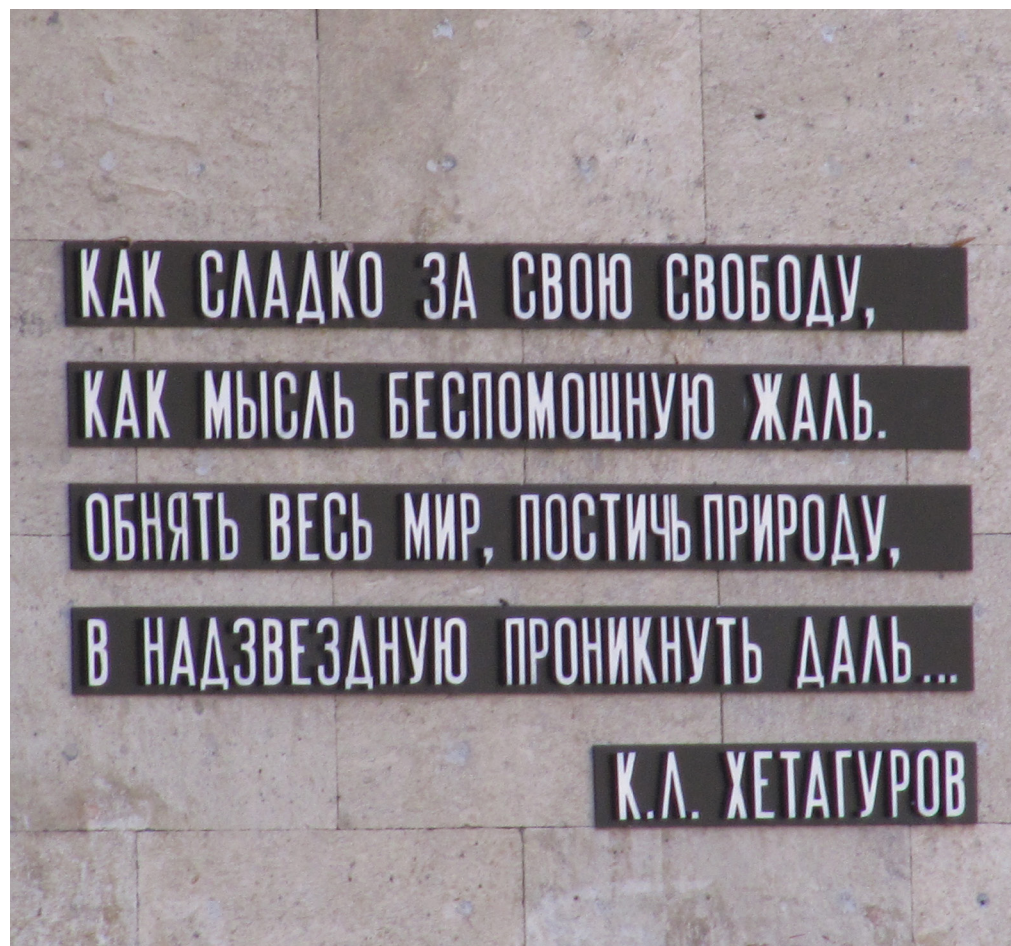
Portraits of Kosta

საბუთი კოსტას ვარსკვლავის გახსნის შესახებ
Къостайы номыл стъалыйы байгом кәныны документ
Document regarding the opening of Kosta's star

კოსტა ხეთაგუროვი
Хетæгкаты Къоста
Kosta Khetagurov

კ. ხეთაგუროვის პოეზიის ერთ-ერთი მთავარი თემა სიყვარულია: თავისი სინაზით, ვნებით და ხშირად მიუწვდომლობით. მისი ლექსები სავსეა გრძნობით, გამოირჩევიან გულწრფელობითა და სიღრმით. პოეტს, როგორც ნებისმიერ შემოქმედ ადამიანს, ცხოვრების გზაზე ხვდებოდნენ მისთვის ძვირფასი ქალები, „რომლებიც შთააგონებდნენ, მაღალ განწყობას უქმნიდნენ და რომლებმაც ნათელი და ღრმა კვალი დატოვეს პოეტის სულსა და ცხოვრებაში“.

კ. ხეთაგუროვის პირად ცხოვრებაში ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა ანა პოპოვასთან ნაცნობობა იყო. 1886 წელს, ალექსანდროვის პროსპექტზე სეირნობისას, კოსტამ პირველად ნახა მშვენიერი ანა. იმავე წლის 21 მაისს პოეტმა წერილი მისწერა ქალს: „თქვენ ალბათ ეჭვიც არ გეპარებოდათ, რომ ვიღაც ოსი, რომელიც ყველას თვალებში ეჩხირებოდა ბულვარზე, მხოლოდ იმისთვის იჭდა იქ მთელი დღე, რომ ერთი მზერა მაინც გაეცვალა მისი დამომნებელი უცხო ადამიანისათვის, ... მე გთხოვთ, მწყურია თქვენთან წუთიერი საუბარი... მე მიინდა დროდადრო ფიქრებს ვცვლიდეთ.. გაიგეთ, ანა იაკოვლევნა, თქვენ არაფერს დაკარგავთ, მაგრამ ჩემთვის ეს აუცილებელია... ეს თხოვნა სულის თანაგრძნობასა და გულთა ჰარმონიის რწმენაზეა დაფუძნებული“.

უთქმელი დარდი მომიღებს ბოლოს,
ალარც ძალა მაქვს, არც მოთმინება,
წყენა იქნება პასუხად მხოლოდ,
თუ თანაგრძნობის გამოვლინება?

სულს რაც მიწენავს და რაც მაეჭვებს,
რაც ნაწილ-ნაწილ გულს მიფლეთს მწარედ,
დიდიხანია გასასვლელს ეძებს,
დიდიხანია მოიწევს გარეთ.

რომ გაგიმხილო... მიზანს ვერ ვხედავ,
არ გითხრა, მომკლავს ფარული სევდა...
ან მე რა მიინდა, ვიცოდე ნეტავ?
ან თქვენ რას გარგებთ ამის გაგება?

(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 12)

პოეტი მთელ თავისუფალ დროს მისი სახლის წინ ან თერგის ნაპირზე პატარა ქვაზე ჩამომჯდარი ატარებდა, საიდანაც საყვარელი ადამიანის ფანჯრები ჩანდა. პოეტი აქ ხშირად ისვენებდა, ტკებოდა ყაზბეგის მთის ხედებით და, როგორც თავად ანა იხსენებდა, ხშირად წერდა ლექსებს. კოსტასთვის, როგორც პოეტისა და მხატვრისათვის ანა შთაგონების წყაროდ იქცა. ერთ დღეს კოსტამ გამბედაობა მოიკრიბა და პირველი ნაბიჯი გადადგა: პოპოვას ღია ფანჯარაში თითქოს უხილავი ხელით ნასროლი ქაღალდის ნაგლეჯი შეფრინდა. ქაღალდის ზედა ნაწილში კლდესა და ხეებს შორის სიმბოლური ღირა იყო დახატული, რომლისკენაც უცნობი მგზავრი მიემართებოდა ზურგზე ჩანთითა და ჯოხით ხელში, ღირასკენ კი ჩიტების გუნდი მიფრინავდა. ნახატის ქვეშ უჩვეულოდ ლამაზი ლექსი იყო მიწერილი, რომელიც პოეტმა პოემა „ფატიმა“-ს ეპიგრაფად გამოიყენა:

ახ, რა უსაზღვრო სიხარულით, რარიგ სიამით,
ნაზო გოგონავ გაგაფრენდი შორს მზაკვრულ წრიდან,
იდუმალ გრძნობით შემოგხვევდი მე ხელებს წამით,-
არ მოგაკლებდი მგოსნის გულის სიყვარულს წმინდას.

მყის ბავშურ სმენას დაგიტკობდი სათუთი ქნარით,
ოქროს სიმები მოგალხენდნენ, ნორჩს მოკისკასეს.
მკერდზე მგოსნისა მილულავდი თვალს, მშვიდი, წყნარი,
ყოვლად უბინოს გიმღერებდი ხალისით სავსეს...

ეჰ, ძალიან ბევრს მე შევთხზავდი სიმღერებს მაშინ,
ვუძღვნიდი ქებას ლალ ბუნებას, მშვენიებით სრულსა,
მარადის ტრფობას, აღტაცებას, განცდილს შრომაში,
ელვარე დარებს ნეტარებით გაბრწყინებულსა.

(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 13)

სტრიქონების პირველი ბგერები ადგენენ შეტყობინებას: „ანია, მომყევ მე!“.
კოსტას მთელი არსებით უყვარდა ა. პოპოვა, მაგრამ ის ვერ უპასუხებდა მის გრძნობებს - ისინი ძალზე განსხვავებულ პოზიციებს იკავებდნენ საზოგადოებაში. კოსტასთან ურთიერთობების შეწყვეტის მიზნით ძმებმა იგი ტიფლისში წაიყვანეს. პოეტმა განშორების შემდეგ დაწერა ლექსი - „მრავალწერტილი“. სათაური თავისთავად მრავალისმთქმელია, სიმბოლური მინიშნებაა იმისა, რომ შეიძლება ერთ მშვენიერ დღეს ისინი კვლავ შეხვდნენ ერთმანეთს. და, მართლაც, სიცოცხლის ბოლო წლებში კოსტას ანას ნახვის შესაძლებლობა ჰქონდა და მასთან სტუმრადაც დადიოდა.

1901 წლის 9 დეკემბერს კოსტამ ანას ორი ნახატი - ზეთის საღებავებით შესრულებული ანას პორტრეტი წარწერით: „სახსოვრად ორიგინალს ღრმად ერთგული ავტორისაგან“ და „ხელთუქმნელი სახე“ - აჩუქა.

1906 წელს ანა პოპოვამ ვლადიკავკაზიდან შორს, გორში მყოფმა მკვეთრი ტკივილი იგრძნო და რატომღაც გაიხსენა დაუძღვრებული და ავადმყოფი კოსტა, ოდესღაც მახვილგონიერი და ენერგიული, ახლა კი მძიმედ დაავადებული. პოპოვამ გაუაზრებლად ჩამოხია კალენდრის ფურცელი - 19 მარტი, 1906 წელი და გაიხსენა ლექსი, რომელიც კოსტამ 1893 წლის 10 აპრილს მიწერილ წერილს დაურთო:

ბედნიერების შესაძლებლობა
რატომ წავართვით ჩვენს სიჭაბუკეს?
გამოასწორო იქნებ შეცდომა,
მოვკვდები, ცრემლი მაინც მაჩუქე.

(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 14)

იმ დღეს გეორგიევსკო-ოსეტინსკოეში კოსტა ხეთაგუროვი გარდაიცვალა. ვლადიკავკაზში დაბრუნების შემდეგ ანა პირველ რიგში ოსური ეკლესიის ეზოში მდებარე საფლავზე მივიდა, გვირგვინით შეამკო და კოსტას უდროო სიკვდილი დაიტირა. ანა პოპოვა სიცოცხლის ბოლომდე, ვლადიკავკაზში ყოველი ჩამოსვლის დროს, მიდიოდა კოსტას საფლავზე, „გონებაში ბრუნდებოდა წარსულში და მწუხარე ცრემლებით ნამავდა სევდიან სულს“. მან ამ სიყვარულის ხსოვნას უერთგულა, არ დაოჯახებულა და მარტოხელა გარდაიცვალა...

კოსტა ხეთაგუროვის სიყვარულისა და შთაგონების წყაროდ იქცა ანა, ალექსანდრე ცალიკოვის ქალიშვილი, რომელიც მასწავლებლად მუშაობდა, უყვარდა მუსიკა, მღეროდა, ცეკვავდა, უკრავდა აკორდეონსა და ფორტეპიანოზე. დახვეწილი იუმორის

მქონე მომხიბვლელი გოგონა თაყვანისმცემლების ყურადღებით იყო განებივრებული. კოსტაც არაერთხელ გამოუტყდა ანას გრძნობებში და ბოლოს ხელიც სთხოვა. ანა ცალიკოვამ უარით გაისტუმრა, რის შემდეგ კოსტამ მიმართა მას:

გულწრფელი სიტყვა, მე გულში ჩამწვდა,
ის სამუდამო განშორებას რომ მეუბნება,
იკურთხოს ისევ ყავარჯენი და გლეხის ჩანთა;
გულის სიმშვიდე, ცხოვრება და თავისუფლება

(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 15)

და სწორედ ამ რთულ პერიოდში საკუთარ თავს მიზნად დაუსახა: „ილოცოს და უყვარდეს, სიყვარულით იტანჯოს ყველასათვის“.

1894 წელს, ს. კახანოვის ბრძანებით, ცალიკოვის ოჯახი ქალაქ პიატიგორსკში გაგზავნეს, რომელიც მათი მეორე სამშობლო გახდა და სიცოცხლის ბოლომდე იქ ცხოვრობდნენ. ერთ დღეს, გაზეთის „სევერნი კავკაზ“- ახალ ნომერში კოსტას ლექსი „არ დაიჯერო, რომ დავივინყე მე მშობლიური მთები“ - ნაიკითხეს. მათთვის ნათელი გახდა, რომ ამ სტრიქონების ადრესატი ანა იყო.

არ დაიჯერო, რომ არ მახსოვს სამშობლო მთები,
გაუმჭვირვალე, სუფთა ზეცის უძირო თალი,
დაფიქრებული მზერა და გამოხედვა შენი,
ჩვენი აული ბნელი, ჩვენი სანყალი ხალხი.

რაც უფრო მეტად მდევნის და უგულოა მტერი,
ეჰ, მეგობარო, ჩემო, რაც უფრო შორს ვარ თქვენგან,
მომეჩვენება უფრო ტკბილად შეხვედრა ჩვენი,
სასიამოვნოდ მიჩანს შეყრაც მშობლიურ მთებთან.

სიცოცხლეს თქვენ მოგიძღვნი, ძალას, ჩანაფიქრს ყველას-
ერთს შემოგწირავთ მხოლოდ მთელს არსებობას ჩემსას...
მეძვირფასებით ისე, ისე უსაზღვროდ მხიბლავთ,
რომ ვერ აგინერთ კალმით, ვერც სიტყვით გამომიტყვამს!

(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 16)

კოსტა ანას პორტრეტის შექმნაზე ოცნებობდა, მაგრამ იგი ვერ იტანდა პოზირებას და სხვადასხვა საბაბით თავს არიდებდა ამ შეთავაზებას. კოსტას როგორც კი ხელთ ჩაუვარდა ანას ფოტოსურათი, ერთ თვეში დახატა მისი პორტრეტი და 1897 წლის 3 თებერვალს, „ანაობაზე“, საჩუქრად მიართვა. მახარბეგ თულანოვის (შემდგომში ოსეთის ცნობილი მხატვარი) ცალიკოვებთან სტუმრობის დროს პორტრეტის შესახებ საუბრისას მხატვარს მისი დათვალიერების საშუალება მიეცა. მან დიდი მსგავსება შენიშნა ორიგინალსა და პორტრეტს შორის და აღნიშნა, რომ შავი ნაპერწკლიანი თვალები განსაკუთრებით კარგად იყო გადმოცემული. თავად ანას პორტრეტი არ მოეწონა, თუმცა კოსტას პატივისცემის გამო ეს საჯაროდ არ გამოუხატავს. მოგვიანებით მან აღიარა, რომ არ მოსწონდა კაბის კაშკაშა ლურჯი ფერი... კოსტამ ნახატზე კაბას ფერი შეუცვალა და პორტრეტი ერთი კვირის შემდეგ დაუბრუნა. ამჯე-

რად, ანას ნამუშევარი მოეწონა და იქვე, ფორტეპიანოსთან ახლოს, კედელზე თვალსაჩინო ადგილზე დაკიდეს... მალევე გავრცელდა ცნობა ანას დანიშვნის შესახებ, მაგრამ მისი ბედნიერება დიდხანს არ გაგრძელებულა. საქმრო, ახალგაზრდა ოფიცერი, უიმედოდ იყო ავად და მოკლე ხანში გარდაიცვალა. ანამ ძალიან მძიმედ გადაიტანა ეს ტრაგედია და მომავალში ყველა თაყვანისმცემელი უარით გაისტუმრა.

მიუხედავად ანასგან თავის შორს დაქერის მცდელობისა, ბედისწერა მათ კვლავდაკვლავ ერთმანეთს ახვედრებდა. პოეტი უდიდესი ძალისხმევით ცდილობდა მკერდში აალებული ცეცხლის ჩაქრობას, მაგრამ არაფერი გამოსდიოდა. 1898 წლის 6 დეკემბერს კიდევ ერთხელ სცადა თავისი მდგომარეობა წერილით აეხსნა: „ჩემს წასვლამდე სულ რამდენიმე დღე რჩება. და ჩვენ შორის ჯერ კიდევ იმდენი რამ არის უთქმელი...“. ის აღიარებს, რომ უყვარს და ამიტომაც სურს, „ითხოვს“, რომ მისი საყვარელი არსება მასთან იყოს; „უსაზღვროდ მიყვარხარ“- წერს პოეტი, მაგრამ სტავროპოლში ისე გაემგზავრა, წერილზე პასუხი არ მიუღია.

შემდეგ უკვე ხერსონში გადასახლებაში ყოფნისას მისთვის ერთადერთი სიხარული ცალიკოვის ქალიშვილებთან მიმოწერა იქნება. მათთან ერთად გაიზიარებს ყველა თავის მწუხარებასა, თუ პატარა სიხარულს, ხანდახან ინუნუნებს და განაწყენდება მათზე მოკლე წერილებისა და დიდი ხნის მიუღებელი პასუხების გამო...ანასთვის გაგზავნილ თითქმის ყველა წერილს განშორების დღეების ათვლით იწყებს: „ზუსტად ორი კვირაა, რაც ჩვენ დავშორდით...“, „ჩვენი დაშორებიდან მხოლოდ ერთი თვე გავიდა, მაგრამ მეჩვენება, რომ მარადისობა არ მინახიხარ...“ აქ, ხერსონში, კიდევ ერთხელ ხვდება, რომ ცალიკოვებზე უფრო ახლო ნათესავები მას არ ჰყავს. სამწუხაროდ, არსად: არც თანამედროვეთა მოგონებებში და არც ამ პერიოდის წერილებში, არ არის ნახსენები ანას და კოსტას შემდგომი ურთიერთობის შესახებ. არსებობს მხოლოდ ერთი, 1902 წლით დათარიღებული ფოტოსურათი, რომელზეც კოსტა ცალიკოვების ოჯახთან ერთადაა აღბეჭდილი.

უკვე სიცოცხლის მიწურულს სტავროპოლში, სმირნოვების სახლში ყოფნის დროს, კოსტა მასწავლებლის უფროსი ქალიშვილის, გალის სილამაზით მოიხიბლა. 1902 წლის შემოდგომაზე კოსტამ ვლადიკავკაზიდან სმირნოვს მისწერა წერილი: „მომეცით გალი“. იმ დროისთვის კოსტა უკვე ცნობილი პოეტი და მოწიფული ადამიანი იყო. გალის მშობლებმა კოსტას გატაცება სერიოზულად არ მიიღეს. თავად გალი მოგონებებში წერს, რომ კოსტას წინადადება მისთვის სრულიად მოულოდნელი იყო: „ის ყოველთვის ოჯახის წევრად მიმაჩნდა და მისი ცოლობის აზრი თავში არასოდეს მომსვლია...“. პირველს მოჰყვა მეორე წერილიც: „ძვირფასო გალი! ძალიან ვწერვიულობ, რომ ჩემს წერილებზე პასუხი არაა. დაწერეთ გულწრფელად, დიახ ან არა - და გააკეთეთ ეს ახლავე! მოკითხვა მთელ ოჯახს“. კოსტას წყენინების გამო კონკრეტული პასუხის მიცემა ვერ შეძლო. „წერილებმა უცნაური გრძნობები გამოიწვია ჩემში, - იხსენებს გალი - მაშინ უკვე ვგრძნობდი, რომ ჩემს გვერდით იყო დიდი ადამიანი, თავისი დიდი სევდით, დიდი ყურადღებით, დიდი გახსნილი სულით. იმის გამო, რომ მშობლებმა მომცეს უფლება, თავად გადამეწყვიტა, პასუხზე დიდხანს ვიყოყმანე და მერე მივწერე, რომ მიყვარს როგორც ძმა, როგორც მეგობარი, მაგრამ მისი ცოლი ვერ გავხდები. კოსტა თვითონ რომ მოსულიყო, მას ალბათ უარს ვერ ვეტყვოდი... ჩვენი ოჯახი ამის მერე, კარგა ხანს, ვერ დამშვიდდა“.

კოსტა ხეთაგუროვს არც ისე ბევრი ერთგული და სანდო მეგობარი ჰყავდა, რომლებიც ნებისმიერ ცხოვრებისეულ სიტუაციაში მხარში ამოუდგებოდნენ. ასეთ მეგობართა შორის მასწავლებელი იორამ ხურუმოვი იყო, რომელიც 1880 წელს ვლადიკავკაზიდან სოფელ არდონში გადავიდა საცხოვრებლად. ხურუმოვი ვერასდროს წარმოიდგენდა, რომ კოსტა მის ერთ-ერთ ქალიშვილს ქორწინებას შესთავაზებდა. პოეტის რჩეული იყო ელენა, ან, როგორც მას ოჯახში ეძახდნენ, ლელია, ლიულიუ ან ლულუ. პოეტი ისე ოცნებობდა ძლიერი ოჯახის შექმნაზე, საყვარელ ქალთან ერთად გვარის გაგრძელებაზე, რომ 1903 წლის გაზაფხულზე მან ქალიშვილს ხელი სთხოვა. მიუხედავად იმისა, რომ ხეთაგუროვი ასაკით თითქმის ორჯერ უფროსი იყო მასზე, ელენა მაშინვე დათანხმდა. თუმცა მას ორივეს მომავალი აღელვებდა - ლულუ ტუბერკულოზით იყო დაავადებული, ტაგანროგიდან სამშობლოში ჯანმრთელობის მძიმე მდგომარეობით დაბრუნდა და კოსტას ჯანმრთელობაც მნიშვნელოვნად გაუარესდა - ნიშნობა მაინც შედგა. კოსტა ხეთაგუროვმა ვლადიკავკაზში სახლის აშენება დაიწყო, მაგრამ ავად გახდა და ელენაც მძიმე ავადმყოფობის შედეგად არდონში, 1904 წლის გაზაფხულზე გარდაიცვალა.

უიღბლო სიყვარულისადმი მიძღვნილი კოსტას სიტყვები ქრესტომათიულ გამონათქვამად იქცა:

მაჩუქე სიტყვა - მოეფინოს ქვეყნიერებას,
დასარწმუნებლად მომანიჭე უშრეტი ძალა:
რომ არ არსებობს ამქვეყნად სხვა ბედნიერება,
უკიდევანო მიტევების და ტრფობის გარდა.

(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 17)

კოსტა ხეთაგუროვი ითვლება დაზგური და ფრესკული მხატვრობის, დეკორატიული ხელოვნების ფუძემდებლად არა მარტო ოსეთში, არამედ მთელ ჩრდილოეთ კავკასიაში.

თავდაპირველად, ვლადიკავკაზში გადასვლის შემდეგ საარსებო წყაროს მოძიების მიზნით, კოსტა ხეთაგუროვმა დაიწყო საეკლესიო და დეკორატიული ფერწერის ნიმუშებზე კერძო შეკვეთების შესრულება, თავისი ნახატების გამოფენების მოწყობა, რაც სრულიად უჩვეულო მოვლენად იქცა თერგის ოლქისთვის. იმის გათვალისწინებით, რომ გამოფენებმა ვლადიკავკაზში უამრავი დამთვალიერებელი მიიზიდა (1000-მდე ადამიანი), ვლადიკავკაზისა და სტავროპოლის პრესამაც საჭიროდ ჩათვალა გამოხმაურება. გაზეთები მიესალმებოდნენ ახალგაზრდა მხატვრის სასარგებლო წამოწყებას. უფრო ვრცელი სტატიები იბეჭდებოდა გაზეთში „სევერნი კავკაზ“. ერთ-ერთ სტატიაში, რომელიც 1887 წელს გამოქვეყნდა, ნათქვამია: „ჩვენ არ შეგვიძლია ვიყოთ ჩუმად, როცა ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში სასიხარულო ამბავი ხდება. ნოემბრის თვის ბოლო რიცხვებიდან ვლადიკავკაზის კომერციული კლუბის შენობაში გაიმართა სტავროპოლის გიმნაზიის ყოფილი მოწაფის, შემდგომში კი სანკტ-პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიის მოსწავლის კოსტა ხეთაგუროვის ნახატების გამოფენა. ტიფლისის წმ. ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლო დაწესებულების მიერ დაკვეთილმა ნახატმა - „მოციქულთა სწორი, საქართველოს განმანათლებელი, წმ. ნინო“- ყველას ყურადღება მიიპყრო“. სტატიის ავტორი აღნიშნავდა: „დაფაზე დახატული ეს სურათი წარმოადგენს საქართველოს განმანათლებელს, მოციქულთა სწორს, წმ. ნინოს. ახალგაზრდა გოგონას პორტრეტი, რომელიც მთელი სიმაღლითაა გამოსახული, მოთავსებულია ნიშაში. თუ როგორია ეს ნახატი შესრულების თვალსაზრისით, ნათლად ჩანს იმ ფაქტიდან, რომ გამოფენის ბევრი დამთვალიერებელი სთხოვს ბატონ ხეთაგუროვს ნებართვას, შევიდეს ტიხარს უკან და საკუთარი თვალით ნახოს: ეს მართლაც ნახატია, თუ „თაბაშირის ქანდაკება“. განმანათლებელს მკერდზე დასვენებულ მარცხენა ხელში რელიეფურად გამოსახული პერგამენტი უჭირავს, მარჯვენაში კი - საკუთარი თმებით შეკრული ვაზის ჭვარი, გარდა თავსაბურავისა, რომელიც ნახევრად უფარავს შუბლს, ზოგად ფონზე მკვეთრად გამოირჩევა თავზე გადაფარებული თეთრი ყაბალახი; მთელი ფიგურა, კოსტიუმის ყველა დეტალი მნახველს თავისი ბუნებრივობით აოცებს, მაგრამ მათ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს წმინდა ნინოს თვალების გამომეტყველება: მისი სივრცეში მიმართული მზერა ანათებს ღრმა შთაგონებით, წმინდა რწმენით, იმ საქმისადმი ერთგულებით, რომელიც მან ცხოვრების მიზნად დაისახა“.

არსებობს ვარაუდი, რომ ნახატი ტიფლისში, წმინდა ნინოს სახელობის სასწავლო დაწესებულების ჰოლში ეკიდა. ნახატის შემდგომი ბედი უცნობია, ამიტომ მისი შეფასება მხოლოდ მოცემული აღწერითა და არსებული ასლითაა შესაძლებელი. სტატიას გამოეხმაურა გაზეთი „ივერია“ (16.12.1887 წ. № 964). „გაზეთ „Съв.Кавказ“-სა წერენ, რომ კავკაზში მხატვარს ბ-ნ კ. ხეთაგუროვს გამოუკიდნია დიდი სურათი წმ. ნინოსი, საქართველოს განმანათლებელისა“. სურათი თურმე ისე ცხოველად არის დახატული, რომ ხალხს არა სჯერა, თუ ეს სურათი ფიცარზეა მიკრული, ჰგონია, რომ გამოქანდაკებულიაო და ამიტომ ბ-ნ ხეთაგუროვსა სთხოვენ ხოლმე, რომ ახლო გაგვასინჯე სურათიო“.

კოსტა ხეთაგუროვის შემოქმედებაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ოსების ცხოვრებისა და ყოველდღიურობისადმი მიძღვნილ ტილოებს: „წყლის მოსატანად“, „ქვისმთლელი ბიჭები“, „ოსური სახლი. არყის გამოხდა“. ყარაჩაის მთებში პირველი გადასახლების პერიოდს მიეკუთვნება პეიზაჟები: „ბუნებრივი ხიდი“, „თებერდის ხეობა“, „დიდი ყარაჩაის ხედი“, ასევე ნახატების სე-

რია მაღაროს მუშების ცხოვრებიდან: „დიდი ყარაჩაის ხედები და განვითარებადი სამთო მრეწველობა ყარაჩაიში“. ამავე პერიოდით თარიღდება ტილო - „ზიკარას უღელტეხილი“, რომელიც კოსტამ მშობლიურ ადგილებს მიუძღვნა. მასზე ასახულია ჯინათის ხეობის ზემო წელი, სადაც კოსტას დედის სამშობლო, აული ჯინათი მდებარეობდა.

„კ. ხეთაგუროვის ხელნაწერთა და ნახატების აღწერის“ მიხედვით, 1921 წელს ცალიკოვების მიერ გადაცემულ მასალებს შორის ირიცხებოდა სამი ნახატი: „ქლუხორის ხეობა“, ხატი „კონსტანტინე და ელენე“, „ქრისტეს გამოსახულება“. ნახატი „ქლუხორის ხეობა“ (ოსურ ენაზე შესრულებული სასაჩუქრე წარწერით), რომელიც მხატვარმა დეკანოზ ალექსანდრე ცალიკოვს აჩუქა, ამჟამად, სახელწოდებით - „თებერდის ხეობა“- ინახება მ.ს. თულანოვის სახელობის რესპუბლიკური ხელოვნების მუზეუმში. სხვა ნამუშევრების ბედი უცნობია. ვარაუდობენ, რომ „ქრისტეს გამოსახულება“ არის „მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის“ ერთ-ერთი შემორჩენილი ვერსია, რომელიც თავის დროზე ანა პოპოვამ სამხრეთ ოსეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს აჩუქა. დღეს ამ შესანიშნავი ნამუშევრის ასლის ნახვა შესაძლებელია ვლადიკავკაზში, კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმში. რელიგიურ თემაზეა შესრულებული ნახატები: „ლოცვა თასისთვის“ და „მწუხარე ანგელოზი“- შარლ ლანდელის გრავეურის საავტორო ასლი, რომლის მოდელად ანა პოპოვა პოზირებდა. მხატვარს, აგრეთვე, დაუხატავს ანა პოპოვას, ანა ცალიკოვას, მისირბი გუტიევას, ტუტი თხოსტოვას, ლანგეს, ხუსინ ბაევის და ელენე კრეკ-ნოსკოვას პორტრეტები.

1888-1890 წლებში კოსტა ხეთაგუროვი მონაწილეობდა ალაგირის ამალღების საკათედრო ტაძრის ინტერიერის მხატვრობის აღდგენაში. კოსტას ფუნჯს მიეკუთვნება თემატური კომპოზიციები საკათედრო ტაძრის სამხრეთ, ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ კედლების ზედა ნაწილებში, ასევე მხატვრული ორნამენტები თაღებსა და სვეტებზე. ცნობილია, აგრეთვე, 1897 წელს დასრულებულ წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის საკათედრო ტაძრის მოხატვაში მისი მონაწილეობის შესახებ.

1898 წლის 3 სექტემბრითაა დათარიღებული გაპო ბაევისთვის გამოსაცემად გადაცემული ხელნაწერის - „ოსური ქნარი“-სათიტულო ფურცლის ნახატი. მართალია, კოსტას ნახატებიდან ჩვენამდე ძალზე ცოტაა მოღწეული, მაგრამ რაც არის, ისიც საკმაოდ საფუძველს იძლევა ვილაპარაკოთ კოსტაზე, როგორც დიდი ნიჭის მქონე მხატვარზე.

ხეთაგუროვის პიროვნებამ და შემოქმედებამ უდიდესი გავლენა მოახდინა ოსური მუსიკალური ხელოვნების განვითარებაზე, განსაზღვრა ხალხური მუსიკისა და ოსი კომპოზიტორების პროფესიული ვოკალურ-საგუნდო, სასცენო და სიმფონიური მუსიკის მხატვრული სპეციფიკა, მუსიკალური სემანტიკა. ხეთაგუროვის შემოქმედების გავლენა ეროვნული მუსიკალური კულტურის რამდენიმე ძირითად მიმართულებაზე აისახა: კოსტას ნამუშევრები იქცა ხალხური მუსიკალური შემოქმედების განუყოფელ ნაწილად, პროფესიონალი კომპოზიტორების შთაგონების წყაროდ და თვით კოსტაც მუსიკალური ნაწარმოებების გმირი გახდა. მრავალი ლექსი მისი პოეტური კრებულიდან „ოსური ქნარი“, ჯერ კიდევ მის გამოცემამდე, სიმღერებად იქცა და ოსურ აულებსა, სოფლებსა და ვლადიკავკაზში სრულდებოდა. თანამედროვეთა მოგონებების თანახმად, ერთ-ერთი პირველი „მომღერალ-შემსრულებელი“ თავად პოეტი იყო, რომელსაც ლამაზი ტემბრის კარგი ხმა ჰქონდა, უყვარდა სიმღერა და როიალზე დაკვრა.

ა. გულუევი იხსენებდა: „ერთ დროს ოსური ხალხური შემოქმედების ცნობილმა კოლექციონერმა და კარგმა მცოდნემ ცოცკო ამბალოვმა მიაბო, რომ კოსტა ხეთაგუროვის სტუმრობისას მასთან მოსულა ახლო ნათესავი, ბრმა მუსიკოსი, რომელიც გიტარის თანხლებით მღეროდა. კოსტა თვალცრემლიანი უსმენდა უსინათლო მომღერალს. ხოლო როცა კოსტას სიტყვებზე („მოთქმა“) ამაღელვებელი მელოდია შეასრულა, პოეტი წამოხტა, ბრმას მოეხვია და აკანკალებული ხმით უთხრა: „ყველაფერი ის, რაც მანუხებდა, მე სიტყვებით გამოვხატე, შენ კი - მშვენიერი ბგერებით“.

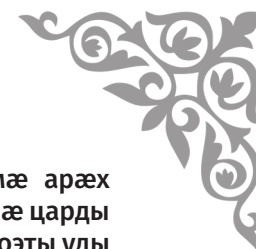
XX საუკუნის 20-30-იან წლებში ხალხის მიერ გაუღერებული მელოდიები არანჟირებულ იქნა გუნდის, ხმისა და ფორტეპიანოსთვის, კომპოზიტორების: ა. ალიკოვის, ა. ტოტიევის, ბ. გალაევის, ე. კოლესნიკოვის მიერ, მათ შორის: ა. ალიკოვის „ყუბადი“ („Хъуьбады“, მამაკაცის სახელი), ა. ტოტიევის „ვიცი“ („Зонын“), ე. კოლესნიკოვის გუნდი «Аѳсати» (ოსური ღმერთების პანთეონის გარეული ცხოველების და მონადირეთა მფარველი), გალაევის „მოთქმა“ („Дождь“) და ა.შ., სიმღერებთან ერთად ჩნდება რთული ლირიკულ-ფილოსოფიური, ლირიკულ-ფსიქოლოგიური და დრამატული რომანსები და გუნდები. ასეთებია: ა. კუსოვას რომანსი-მონოლოგი „ანდერძი“ („Ныстуан“), ზ. გაგლოევის „საქმროს ფიქრი“ („Усгры мæт“), ტ. კოკოითის „ღარიბი კაცის გული“ („Мæгуыры зæрдæ“) ფ. ხუცისტოვას „მე სიკვდილის არ მეშინია“ („Æз мæлæтæй нæ тæрсын“) და ა.შ.

კომპოზიტორთა შემდგომი თაობების შემოქმედებაში გამოჩნდა მსხვილი ფორმის ნაწარმოებები, როგორიცაა დ. ხახანოვის ორატორია - „ხალხის მომღერალი“, კანტატა - „მშობლიური მიწის მომღერალი“, ა. კოკოითის სიმფონიური პოემა - „კოსტა“ (1952 წ.) და სხვა.

კოსტა ხეთაგუროვის ჰეროიკულ სახედ გამოსახვის თვალსაჩინო მაგალითია ქრ. პლიევის პირველი ოსური ოპერა - „კოსტა“ (1960 წ.). პოეტი, რომელიც ლაპარაკობს „ეპოქის ხმით, ხალხის ენით, ცოცხალი ადამიანის ინტონაციებით“ ჩნდება დ. ხახანოვის ეპიკურ-დრამატულ მეხუთე სიმფონიაში (1979 წ.), ზ. ხაბალოვას ლირიკულ-ეპიკურ მეხუთე სიმფონიაში - „კოსტა ხეთაგუროვი“ (1989 წ.), ნ. კაბოევის ლირიკულ-პათეტიკურ კანტატაში - „კოსტას ხსოვნას“.

ხეთაგუროვის ნამუშევრები შთაგონების წყაროდ იქცა ოსეთის მუსიკალური თეატრის შემქმნელებისთვის. კ. ხეთაგუროვის პოემა „ფატიმა“ საფუძველად დაედო ქრ. პლიევის, ზ. ხაბალოვას ოპერებსა და ჟ. პლიევას ბალეტს, ხოლო პოემის „ხეთაგი“- მიხედვით დ. ხახანოვმა ამავე სახელწოდების ბალეტი შექმნა.

Хетæгкаты Къостайы поэзийы сæйраг темæ у уарзондзинад йæ уæздандзинадимæ, зæрдæйы æнкъарæнтимæ æмæ арæх æнаæсæххæст фæндтимæ. Йæ æмдзæвгæтæ сты æнкъарæнтæй йедзаг, хицæн кæнынц сыгъдæгзæрдæ æмæ арфдзинадæй. Поэт йæ царды фæндагыл, куыд алы сфæлдыстадон адæймаг, æмбæлд йæ зæрдæйæн зынаргъ сылгоймæгтыл, кæцытæ йæ разæнгард кодтой, поэты уды æмæ царды ирд æмæ арф фæд ныууагътой.

Къостайы сæрмагонд царды ахсджиагдæр уыд Аннæ Поповаимæ зонгæдзинад. Александровы проспектыл тезгъокæнгæйæ 1886 азы Коста фыццаг хатт федта рæсугъд Аннæ Поповайы. Уыцы аз 21-æм майы йæм поэт ныффыста фыстæг: «Ды, æвæццæгæн нæдæр хъуыды кодтай, иу ирон, кæцы алкæй цæсты хаудта, æрмæст уый тыххæй бадт уым цæмæй æнæнхъæлæджы йæ цæстæнгас фæива йæ зæрдæйы цагъары ныххауæг æнæзонгæимæ. Фæнды мæ демæ ныхас кæнын, рæстæгæй-рæстæгмæ хъуыдытæ дих кæнын. Бамбар æй, Анна Яковлевнæ, уымæй ницы фесафдзынæ, мæнæн та æнæмæнг хъуыддаг у. Ацы курдиатæн йæ бындур у уды æмæнкъарæны æмæ зæрдæты аив зæлты уырнындзинад».

Мæ хъуыды 'мбæхсгæйæ куыд цæрон?
Быхсын куы нæ уал у мæ бон,-
Мыййаг дын масты хос куы фæуон,
Куы нæ мын радтай дзуапп фæндон

Фæлæ мæ риу цы фæнд æвдæрзы
Цы низæй у мæ зæрдæ дзаг,-
Гъе, уый ныр нал комы æмбæхсын,
Æддæмæ агуры фæндаг.

Мæ фæндон не'ргом кæны зæрдæ
Йе 'мбæхсын дæр нæу мæ бон
Цы мæ фæнды цымæ, æцæгдæр?
Кæй уарзын дæу, куыд дын зæгъон?
1888 г.
г. Владикавказ

(текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 12)

Поэт йæ сæрибар рæстæг уый хæдзары раз кæнæ Терчы доны был дурыл бадгæйæ æрвыста, кæцæй зындысты йæ уарзаны рудзгуытæ. Поэт арæх улæфыд ам, Хъазбеджы хохы уындæй æхцондзинад исгæйæ æмæ, Аннæйы дзырдмæ гæсгæйæ, фыста æмдзæвгæтæ. Къостайæн, куыд поэт æмæ нывгæнæгæн Аннæ сси йæ уæлтæмæны суадон, фæлæ йын йе 'нкъарæнтæ раргом кæнын нæ уæндыдис. Иу бон фыццаг къахдзæф акодта, æнæуынгæ къухæй æппæрстау, Поповайы гом рудзынгы гæххæтты гæбаз батахт, кæцийы уæллаг хайы къæдзæх æмæ бæлæсты æхсæн нывгонд уыд символикон лирæ, лирæйы 'рдæм тæхгæ мæргъты рæнхъ æмæ йæ къухы хызын æмæ лæдзæгимæ фæцæйцæугæ æнæзонгæ бæлццон. Нывы бын æнахуыр рæсугъд æмдзæвгæ уыд фыст, кæцийæ поэт фæстæдæр, поэмæ «Фатимæ»-йы эпиграфæн спайда кодта:

Ах, хъазгæ 'мæ райгæ куыд фæхæссин дæу
Нæ ницæйаг дунейæ дардмæ,
Нæ зæгъин, фæллад дæн, мæ бон хæссын нæу,
Æрдз хъусид мæ уарзыны зардмæ...

Мæ фæндыры зардмæ дæ буц сæр фæлмæн
Æруадзис мæ риуыл æнцадæй,
Фæхуыссис ды бирæ мæ риуыл мæнæн
Æмæ дæ рæвдауин мæ зардæй...

Сабыргай дын бирæ фæзарин уæд æз
Тæмæнкалгæ æрдзы хъæбысы.
Æз дын уæд фæдзурин, куыд тыхсын:
Цæйбæрц хорз у уарзын, фæллойы фæрæз,
Уд царды сæрибар куыд мысы...

(текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 13)

Рæнхъыты фыццаг дамгъæтæм гæсгæ рæзы минæвардзырд: «Аннæ, мæ фæстæ цу».

Къоста уарзта А. Поповæйы, фæлæ уымæн йе 'нкъарæнтæн дзуапп радтын йæ бон нæ уыд, уый тыххæй æмæ æхсæнады æндæр æмæ æндæр бынат ахстой. Аннæйы йе 'фсымæртæ Тифлисмæ акодтой, цæмæй йын Къостаимæ ахастытæн кæрон сæвæрой. Аннæйы уарзгæйæ бирæ хъизæмар бонтæ æмæ æгъуыссæг æхсæвты арвысты фæстиуæгæй фæзынд æмдзæвгæ «Многоточия» (бирæ стæлфтæ). Ном йæхæдæг бирæ дзурæг у. Бирæ стъæлфтæ, зæгъгæ, уый нысанæй, æмæ-ма иу бон ногæй кæй фембæлдзысты. Æмæ æцæгдæр, йæ царды фæстаг азты Къостайæн Аннæйы фенын æмæ йæм уазæгуаты цæуыны фадат уыдис.

1901 азы 9-æм декабры Къоста Аннæйæн лæварæн æрхаста йæхи сконд дыууæ нывы: «Нерукотворный лик» («Чырыстийы æнæкъухæй конд») æмæ Аннæйы портрет фыстимæ «Оригинален зæрдылдарынаен иузæрдион авторæй».

1906 азы Дзæуджыхъæуæй дард, Гуры уæвгæйæ Аннæ Попова банкъардта карз рыст æмæ æрымысыд æдых æмæ рынчын Къостайы, кæцы кæддæр карз æмæ хъаруджын, ныр та уæззау уавæры уыд. Попова æнкъардæй раскъуыдта къæлиндары сыф - 1906 азы 19 марты. Йæ зæрдыл æрлæуыд Къостайы æмдзæвгæ, кæцы 1893 азы 10-æм апрелы ныффыста:

К чему ж мы лишили возможного счастья
Цветущую юность свою?
За эту ошибку слезою участия
Почти хоть могилу мою...

(текст æххæстæй кæсут æфтауцы. № 14)

Уыцы бон Георгиевско-Осетинское хъæуы йæ цардæй ахицæн Хетæгкаты Къоста. Дзæуджыхъæумæ æрыздæхгæйæ Аннæ фыццаджыдæр ирон аргъуаны кærты Къостайы ингæнмæ бацыд, сæвæрдта йыл дидинджытæй быд зиллакк æмæ йын йæ æнафоны мæлæтыл фæкуыдта. Аннæ Попова, Дзæуджыхъæуы уæвгæйæ, йæ царды кæронмæ цыд Къостайы ингæнмæ, «йæ хъуыдыты ивгъуыдмæ æздæхгæйæ йæ карз уды рыст æнкъард цæссыгтæй æхсадта». Йæ уарзондзинады мысгæйæ нал смой кодта æмæ иунæгæй амард...

Хетæгкаты Къостайы уарзондзинад æмæ удцырынгæнæг уыд Цæлыккаты Алыксандры чызг Аннæ, кæцы куыста ахуыргæнæгæй, уарзта музыкæ, зарыд, кафыд æмæ цагъта фæндырыл æмæ фортепианойыл. Зæрдæмæдзæугæ, рафæлгъаугæ юмори хицауы чызг, табугæнджыты хъусдардæй цух нæ уыд. Къоста дæр цалдæр хæтт раргом кодта йе 'нкъарæнтæ, курыны фæнд дæр æй кодта, фæлæ йын Цæлыккаты Аннæ не сразы. Уый фæстæ Къоста Аннæмæ фыстæг ныффыста: «Бузын сыгъдæгзæрдæ ныхасы тыххæй, ныххатыр мын кæн, æнустæм мын ныббар! Дæуæй æнæрайсгæ, æз ногæй арфæ кæнын лæдзæг æмæ рифтагæн, æз арфæ кæнын цардæн, сæрибардзинадæн æмæ фарнæн».

Благодарю тебя за искреннее слово...
Прости, прости на век! Отвергнутый тобой,
Я посох и суму благословляю снова,
Благословляю жизнь, свободу и покой.

(текст æххæстæй кæсут æфтауцы. № 15)

Æмæ растдæр уыцы уæззау рæстæджы йæхицæн сæвæрдта нысан: «кувын æмæ уарзын, уарзтæй алкæй тыххæй дæр хъизæмар кæнын».

С. В. Кахановы бардзырдмæ гæсгæ 1894 азы, Цæлыккаты бинонтæ æрвыст æрцыдысты горæт Пятигорскмæ, кæцы сын сси сæ дыккаг райгуырæн бæстæ, æмæ дзы баззæдысты сæ царды бонты кæронмæ. Иу бон, ног постæ райсгæйæ, байгом кодтой газет «Северный Кавказ»-ы номыр æмæ Къостайы æмдзæвгæ «Не верь, что я забыл родные наши горы» («Ма дæ бауырнæт, мæ райгуырæн хæхтæ кæй фæрох кодтон»), бакæсгæйæ, уайтагъд бамбæрстой, кæмæн уыдысты нывонд ацы рæнхъытæ, кæй зæгъын æй хъæуы, Аннæйæн...

Не верь, что я забыл родные наши горы,
Густой, безоблачный, глубокий небосвод,
Твои задумчиво-мечтательные взоры
И бедный наш аул, и бедный наш народ.

Нет, друг мой, никогда! Чем тягостней изгнание,
Чем дальше я от вас, чем бессердечней враг,
Тем слаще и милей мне грезится свиданье
Со всем, мне дорогим в родных моих горах.

За вас отдам я жизнь... все помыслы и силы,—
Всего себя лишь вам я посвятить готов...
Вы так мне дороги, так бесконечно милы,
Что сил нет выразить, что высказать нет слов!..

(текст æххæстæй кæсут æфтауцы. № 16)

1897 азы 3-æм февралы, Къоста Аннæйæн йæхи сконд Аннæйы портрет йæ номы бонмæ балæвар кодта. Уый рагæй бæллыд ахæм лæвар скæнынмæ, фæлæ Аннæ нæ уарзта позировæт кæнын æмæ алыгъуызон ахосæгтæм гæсгæ архайдта йæхи аиуварс кæныныл. Фæлæ куыддæр Къостайы къухмæ Аннæйы къам бафтыд, афтæ йæ иу мæйы æмгъуыдмæ сныв кодта. Тугъанты Махарбегы (фæстæдæр Ирыстоны зындгонд нывгæнæг) уазæгуаты рæстæджы ныхас портретыл æрхаудта æмæ Махарбегæн йæ феныны фадат фæцис. Уый стыр æнгæсдзинад ссардта оригинал æмæ портреты æхсæн, банысан кодта, йæ сау æрттиваг цæстытæ уæлдай хорз æвдыст кæй уыдысты. Аннæйæн йæ портрет йæ зæрдæмæ нæ фæцыд, æмæ йæ кæд æргомæй нæ равдыста, уæд æрмæстдæр Къостайæн кад кæй кодта уый тыххæй. Аннæ фæстæдæр басаст, йæ зæрдæмæ кæй нæ цæуы дарæсы фыд цъæх хуыз... Къоста ахаста ныв, ногæй сныв кодта дарæс æмæ йæ къуырийы фæстæ раздæхта. Ацы хатт куыст Аннæйы зæрдæмæ фæцыд æмæ портрет уайтагъд фортепианойы сæрмæ къулыл фидар æрцыд. Æнæнхæлæджы айхъуыст Аннæйы нысаны хабар, кæцы бирæ нæ ахаста, уымæн æмæ Аннæйы мойаг, æвзонг афицер, уыд уæззау рынчин. Аннæ тынг æввахс бахаста йæ зæрдæмæ ацы трагеди æмæ фидæны курджытæн дæр нал разы уыд.

Кæд Къоста Аннæйæ йæхи дард хаста, уæддæр сæ хъысмæт ногæй иу кодта. Æппæт тыхтæй архайдта йæ риуы судзгæ арт ахуыссын кæныныл, фæлæ æмбæрста, кæй ницы йын дзы цæуы. 1898 азы 6-æм декабры Аннæ Къостайæ райсда фыстæг, цыран ма йын иухатт бафæлварста йæ уавæр бамбарын кæнын: «Цалдæр боны ма баззад мæ ацæуынмæ, æмæ не 'хсæн бирæ баззад зæгъинаг». Уый æргом кæны, кæй йæ уарзы, æмæ уымæ гæсгæ йæ фæнды, «домы дзы», цæмæй йæ уарзон адæймаг йемæ уа. «Æз дæ æгæрон уарзын...»,- фыссы поэт, фæлæ дзуапп æнæ райсгæйæ 'здæхы Стъараполмæ.

Къостайы Херсонмæ æрвысты рæстæджы йæ иунæг цин уыд Цæлыккаты хотимæ фыстæджытæ фыссын. Уый семæ дих кæндзæн йæ 'ппæт сагъæстæ æмæ чысыл цинтæ, хаттæй-хатт хъаст дæр кæндзæн сæ цыбыр фыстæджытыл æмæ маст кæндзæн уыдоны æнæрайсгæ дзуаппытыл... Зæгъæн ис, æмæ Аннæмæ æрвыст алы фыстæг дæр сæ кæрæдзиимæ фæхицæны бонæй нымайгæйæ райдайгæ уыд: «Раст дыууæ къуырийы рацыд, куы фæхицæн стæм, уæдæй...», «мæй йеддæмæ нæма рацыд, фæлæ мæм афтæ кæсы, цыма дæ æнус нæ фæдтон...». Ам, Херсоны, ногæй бамбæрста, Цæлыккатæй йын æввахс дæр хиуæттæ кæй нæй, уый. Хъыгагæн, нæдæр мысинæгты æмæ нæдæр фыстæджыты кой нæй Аннæ æмæ Къостайы дарддæры ахастыты тыххæй, фотонывы йеддæмæ - Къоста Цæлыккаты бинонтимæ 1902 азы.

Стъараполы, зæгъæн ис, йæ царды кæрон, Смирновты хæдзары уæвгæйæ, Къостайы зæрдæмæ фæцыд ахуыргæнæджы хистæр чызг Гали æмæ 1902 азы фæззæджы Къоста Дзæуджыхъæуæй фыстæг арвыста Смирновмæ: «Галийы мын бинонтæн ратт, зæгъгæ». Уыцы рæстæгмæ Къоста уыдис зындгонд поэт æмæ фæлтæрд адæймаг уыд. Галийы ныййарджытæ Къостайы зæрдæскъæфтмæ сæ хъус не

'рдардтой. Галийы мысинагтæм гæсгæ, Къостайы фæндон уымæн уыд бынтон æнæнхæлæджы: «Уый кæддæриддæр бинонты уæнгыл нымæдтон æмæ дзы смой кæныныл никуы хъуыды кодтон...». Фыццаджы фæстæ дыккаг фыстæг дæр æрбацыд: «Зынаргъ Гали! Тынг хъыг мын у, мæ фыстæджытæн дзуапп кæй нæй, уый. Ныффыссут, о æви нæ - æмæ уый ныртæккæ бакæнут! Фæфæрсут мын æнæхъæн бинонтæ». Бæлвырд дзуапп раттын йæ бон нæ уыд, нæ йæ фæндыд Къостайы фæхъыг кæнын. «Фыстæджытæ мæм æвзæрын кодтой æнахуыр æнкъарæнтæ, -мысы Гали,- уæд ныридæгæн банкъардтон, мæ фарсмæ стыр адæймаг кæй ис, йе стыр маст, йæ стыр хъусдард, йæ стыр æргом удимæ. Мæ ныййарджытæ мын аскудзагкæныны бар радтой æмæ йæм бирæ дызæрдзыг фæстæ ныффыстон, уарзын дæ куыд æфсымæр, куыд æмбал, фæлæ дын цардæмбал суæвын мæ бон не суыдзæн. Æвæццæгæн Къоста йæхæдæг куы æрбацыдаид, уæд ын сразы уыдаин... Уый фæстæ бирæ рæстæг нæ бинонтæ нал æрсабыр сты».

Хетæгкаты Къостайæн нæ уыд бирæ иузæрдзыг æмæ æууæнкджын хæлæрттæ, кæцытæ цæттæ уыдысты цыфæнды царды уавæры дæр поэты фарсмæ 'рбалæуынмæ. Йæ ахæм æмбæлтты 'хсæн уыд ахуыргæнæг Хурумты Йорам, кæцы 1880 азы йæ бинонтимæ ралыгъд Æрыдоны хъæумæ, æмæ сæм поэт арæх уазæгуаты цыд. Йорам Датуйы фырт хъуыды дæр никуы акодтаит, Къоста йæ чызджытæй иуы ракурын кæй сфæнд кæндзæн, уый. Поэты æвзæрст разынд Еленæ, кæнæ йæ бинонтæ куыд хуыдтой Леля, Люлю кæнæ Лулу. Поэт афтæ бæллыд уарзон сылгоймагимæ фидар бинонтæ скæнынмæ æмæ 1903 азы фæззæджы Хурумты Йорамы чызгмæ барвыста хатæг. Къоста дзы дыууæ бирæ хистæр кæй уыд, уымæ æнæгæсгæйæ, Еленæ уайтагъд сразы чындзæхсæвыл. Фæлæ фыд тыхсти сæ дыууæйы фидæны тыххæй: Лулу рынчын уыд туберкулезæй æмæ Таганрогæй уæззау уавæры æрыздæхт йæ райгуыраен бæстæм, Къостайы æнæниздзинад дæр, дыууынæм æнусы райдайæнмæ, зынгæ фæцудыдта. Чындзæхсæвыл бадзырдтой æмæ Къоста Дзæуджыхъæуы хæдзар аразын райдыдта. Фæлæ сын нал бантыст, поэт фæрынчын, Еленæ дæр 1904 азы уалдзæджы уæззау рынчыны фæстиуæгæн Æрыдоны амард. Къостайы ныхæстæ систы уарзондзинадмæ фæндагамонæг.

Лучше скажи мне могучее слово,
Чем бы весь мир я сумел убедить,
Что в этом мире нет счастья другого.
Как бесконечно прощать и любить.

(текст æххæстæй кæсут æфтауцы. № 17).

Хетæгкаты Къоста нымад цæуы нывкæнынады, фрескæйаг нывкæнынады æмæ декоративон аивады бындурæвæрæгыл куыд Ирыстоны, афтæ Цæгат Кавказы æндæр хæххон адæмты хсæн дæр.

Дзæуджыхъæумæ æрыздæхгæйæ, куыст агургæ, Къоста райдыдта аргъуанон æмæ декоративон нывкæныны заказтæ исын, арæзта йæ нывты равдыстытæ. Ацы равдыстытæ Терчы облæсты систы иттæг æнахуыр фæзынд. Уыдоныл афтæ хъæрæй дзурын райдыдтой, æмæ Дзæуджыхъæуы æмæ Стъараполы мыхуырад сæ ныхас зæгъын æнаæмæнгхъæуæгыл банымадтой. Дзæуджыхъæуы равдыстытæ бирæ адæм кæй æмбырд кодтой (1 мин адæймаджы онг), уый хынцгæйæ газеттæ æхсызгонæй сæмбæлдысты æвзонг нывгæнæджы ахъаззаг хъæппæрисыл. Дæргъвæтиндæр æрмæджытæ мыхуыр цыдысты газет «Северный Кавказ»-ы. 1887 азы мыхуыргонд уацтæй иуы загъд цыд: «Æрвыл бон хорз хабар куы 'рцæуы, уæдыл æнæдзургæ нæй. Ноябры мæйы кæронæй фæстæмæ Дзæуджыхъæуы коммерцион клубы агъуысты, арæст æрцыд Стъараполы гимназийы хъомылгæнинаг, фæстæдæр та Бетъырбухы аивæдты академийы ахуыргæнинаг Хетагкаты Къостайы нывты равдыст, кæцыты хсæн уыд «Святая равноапостольная Нина, просветительница Грузии»-йы ныв дæр. Тифлисы Сыгъдæг Нинойы номыл сылгоймæгты ахуырадон уагдоны бахæсгонд ныв йæхимæ хъус æрдардта. Уацы автор банысан кодта: «фæйнæгыл нывгонд ацы ныв æвдисы Гуырдзыстоны рухстауæг, Сыгъдæг Нинойы. Æрыгон чызг æххæстæй лæууы нишæйы. Цавæр у ацы ныв æххæстгæнæн æгъдауæй, ирдæй зыны уымæй, æмæ равдыстмæ æрбацæуджытæй бирæтæ цытджын Хетæгкаты Къостайæ курынц бар, мидæмæ бахизой æмæ сæхи цæстæй феней, Сыгъдæг Нино æцæгæйдæр нывгонд у, æви «гипсæй скульптурæ» у, куыд зыны, уымæ гæсгæйæ. Йæ риуыл æвæрд галиу къухы, рухстауæгæн ис рельефон нывгонд пергамент, йæ рахиз къухы та - йæхи дзыккутæй баст сæнæфсиры талайæ дзуар. Йæ ных æмбæрт сæрбæттæнæй уæлдай, иумæйаг фоныл хицæн кæны йæ сæрыл тыхт урс басылыхъхъ. Фигурæйы æнæхъæн фæлгонц, костюмы алы лыстæг хай дæр дисы æппарынц кæсæджы сæ æрдзондзинадæй. Уæлдай хъусдард здæхт цæуы Сыгъдæг Нинойы цæстытытæм: йæ цæстæнгас тыгъдадмæ æрвыст æрттивы арф удæнцойæ, сыгъдæг уырындынадæй уыцы хъуыддагмæ, кæцийæн иузæрдыг лæггадгæнæг у.

Ис ахæм хъуыды, зæгъгæ, ныв ауыгъд уыд Тифлисы Сыгъдæг Нинойы номыл ахуырадон уагдоны. Нывы дарддæры хъысмæт бæрæг нæу, уымæ гæсгæ йын саргъ кæнæн ис æрмæстдæр лæвæрд нывæфтыд æмæ уæвæг къопийы фæрцы. Уацæн æрмæгмæ афæлгæст радта газет «Ивериа» (16.12.1887 аз № 964). «Газет «Съв. Кавказъ» фыссы, зæгъгæ, «нывгæнæг цытджын Хетæгкаты Къоста Кавкавы сæвæрдта Гуырдзыстоны рухстауæг Сыгъдæг Нинойы егъау ныв. Куыд рабæрæг, афтæмæй ныв афтæ конд у, æмæ адæмы нæ уырны, æцæг фæйнæгыл ныв, æви скульптурæ у. Уымæ гæсгæ цытджын Къостайæ бар курынц, цæмæй йæм лæмбынæгæй æркæсой».

Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстады сæрмагонд бынат ахсынц ирæтты цард æмæ се'рвылбоны æвдисæн нывтæ: «Донхæссæг», «Сывæллæттæ-дурсæтджытæ», «Ирон хæдзар. Арахъуадзджытæ».

Фыццаг æрвысты рæстæгмæ хауынц Хъæрæсейы хæхты пейзажтæ: «Æрдзон хид», «Тебердайы ком», «Стыр Хъæрæсейы уынд», уый йедтæмæ шахты кусджыты царды нывты рад «Стыр Хъæрæсейы уынд æмæ Хъæрæсейы рæзгæ хæххон индустри». Уыцы рæстæгмæ хауы ныв «Зикарайы æфцæг», кæцийы Къоста равдыста йæ райгуырæн бынæттæ, Нармæ кæсгæ Джинаеты комы уæллаг хай, йæ мады райгуырæн бæстæ.

Ныв «Хъынцъым зæд» у Чарльз Ланделы гравюрæйы авторон къопи, кæцийæн моделæй Аннæ Попова уыдис.

«Хетæгкаты Къостайы къухфыстыты æмæ нывты ранымадмæ» гæсгæ Цæлыккатæ 1921 азы цы æрмæджытæ радтой, уыдоны хсæн нывады бахауд æртæ нывы: дзуарнывтæ - «Константин æмæ Еленæ», «Чырыстийы ныв» æмæ «Клухоры ком», ныртæккæ «Тебердайы ком» кæй хонынц, уый нывгæнæг Цæлыккаты Алыксандрæн ирон æвзагыл лæвар фыстимæ балæвар кодта æмæ хъахъхъæд цæуы Тугъанты Махарбеджы номыл аивадон музейы. Иннæ уацмысты хъысмæт бæрæг нæу. Ис ахæм хъуыды, зæгъгæ, «Чырыстийы ныв» у «Чырыстийы æнæкъухæй конд» дзуарнывæй баззайгæ иу вариант, кæцы Аннæ Попова Хуссар Ирыстоны бæстæзонæн музейæн балæвар кодта. Абон ацы диссаджы уацмысы къопи фенæн ис Дзæуджыхъæуы Хетæгкаты Къостайы хæдзар - музейы. Дины темæйыл арæст у ныв дæр «Моление о чаше». Уыдон йедтæмæ сныв кодта Цæлыккаты Аннæйы, Поповæ Аннæйы, Гуыттыаты Мысырбийы, Тхостаты Туттийы, Байаты Хуысины, Жукъаты Кошерханы, Еленæ Крек-Носковайы портреттæ дæр.

Къоста 1888-1890 азты куыста Алагиры Сыгъдæг Зæрдæвæрæны æмбырдон аргъуаны мидæггаг нывты реставрацийыл. Къостайы куыстытæм хауынц аргъуаны хуссар, цæгат æмæ скæсæйнаг къулты уæллаг хæйтты тематикон композицитæ, стæй аркæтыл æмæ цæджындзыл дæр аивадон орнаменттæ. Зындгонд ма у уый дæр, æмæ 1897 азы арæст Сыгъдæг Андрей Фыццаг кафедралон аргъуаны нывкæныныл кæй куыста. 1898 азы 3-æг сентябры Хетæгкаты Къоста йæ къухфыст «Ирон фæндыр»-ы æддаг цъар сныв кодта, кæцы Байаты Гаппомæ мыхуыр кæнынмæ æрвыст æрцыд. Кæд нæм Къостайы нывтæй хæрз чысыл æрбахæццæ, уæддæр ыл дзуарæн ис куыд стыр курдиатджын нывгæнæгыл.

Хетæгкаты Къостайы гоймагдзинад æмæ сфæлдыстад тынг ахадыдта ирон музыкалон аивады райтынг кæныныл, сбæрæг кодта адæмон музыкайы æмæ ирон композиторты профессионалон - къордон, сценион æмæ симфонион музыкайы аивадон специфика æмæ музыкалон семантикаæ.

Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстад цалдæр сæйраг æрдæмадæй æххæст цыд: йæ уацмыстæ систы адæмон музыкалон сфæлдыстады æнафæхицæнгæнгæ хай, профессионалон композитортæн æнкъарæнты равзæрæн, Къоста йæхæдæг та, ссис бирæ уацмысты хъайтар. Поэтикон æмбырдгонд «Ирон фæндыр»-ы бирæ æмдзæвгæтыл, нырма сæ мыхуыры размæ дæр, адæм зарджытæ скодтой, кæцытæ хъуысыдысты ирон хъæуты æмæ Дзæуджыхъæуы. Æмдугонты мысинæгтæм гæсгæ поэт йæхæдæг дæр, хорз, аив тембримæ хъæлæсы хицау, фыццаг «зарæггæнæг-æххæстгæнджыты» хсæн уыд,.

Гулуты А. мысид: «иу рæстæджы ирон адæмон сфæлдыстады зынгæ æмбырдгæнæг æмæ зонæг Æмбалты Цоцкомæ, Хетæгкаты Къостайы уазæгуаты уæвыны рæстæджы, æрбацыд йæ хæстæг, куырм музыкант, кæцы гитарæимæ зарыд. Къоста цæссыгналгæ хъуыста куырм зарæггæнæгмæ. Фæлæ йын йе 'мдзæвгæ «Додой»-ы ныхæстыл зæрдæмæхъаргæ мелоди куы сæххæст кодта, уæд поэт фæгæпп кодта, куырм лæджы ныхъхъæбыс кодта æмæ ризгæ хъæлæсæй загъта: «алцыппæт дæр, цыдæриддæр мæн тыхсын кодта, æз ныхæстæй загътон, ды та - рæсугъд зæлтæй».

XX æнусы 20-30-æм азты адæм цы мелодитæ зарыдысты, уыдонæн композитортæ аранжировкæ скодтой къордæн, хъæлæс æмæ фортепианойæн. Се хсæн: Алыгкаты А. «Хъуыбады», Тотиты А. «Зонын», Е. Колесниковы къорд «Æфсати», Галаты Б. «Додой» æмæ æнд. Зарджыты æмрæнхъ фæзындысты вазыгджын лирикон-философон, лирикон-психологон, драмон романстæ æмæ къордтæ. Ахæмтæ сты: Кусов А. романтикон-монолог «Ныстуан», Гаглойты З. «Усгуры мæт», Кокойты Т. «Мæгуыры зæрдæ», Хуцистты Ф. «Æз мæлæтæй нæ тæрсын» æмæ а.д.

Композиторты фæстæдæр фæлтæрты сфæлдыстады фæзындысты егъау уацмыстæ, зæгъæм, Хаханты Д. оратори «Адæмон зарæггæнæг», кантатаæ «Райгуырæн бæстæйы зарæггæнæг» æмæ Кокойты А. симфонион поэмæ «Къоста» (1952 аз).

Къостайы, хъайтары бынаты æрæвæрды равдыст æрцыд зынгæ ирон композитор Плиты Хр. фыццаг ирон оперæйы «Къоста» (1960 аз). Поэт, кæцы дзуры «дуджы хъæлæсæй, адæмы æвзагæй æмæ интонацитæй», фæзынд Хаханты Д. эпикон-драмон фыццагæм симфонийы (1979 аз), Хæбæлаты З. лирикон-эпикон фæндзæм симфонийы «Хетæгкаты Къоста» (1989), Къабойты Н. лирикон-патетикон кантатаæ «Къостайы мысæн»-ы. Йе сфæлдыстад ирон музыкалон театры аразджытæн дæр ссис æнкъарæнты равдысты фадат. Къостайы поэмæ «Фатимæ»-мæ гæсгæ фыст æрцыдысты Плиты Хр., Хæбæлаты З. оперæтæ æмæ Плиты Ж. балет. Поэмæ «Хетæг»-мæ гæсгæ та фæзынд Хаханты Д. балет.

A dominant theme in K. Khetagurov's poetry is love, marked by its tenderness, passion, and often its unattainability. His poems are imbued with deep, sincere emotions. Throughout his life, Khetagurov, like many other artists, drew inspiration from women who served as his muses, 'uplifting his spirit and leaving a deep impact on both his soul and his work.'

A significant chapter in K. Khetagurov's personal life was his encounter with Anna Popova. In 1886, while strolling along Alexandrov Avenue, Kosta first laid eyes on the enchanting Anna Popova. On 21 May of that year, he wrote her a letter expressing his feelings: 'You probably had no doubt that an Ossetian man eye-catching on the boulevard, spent the entire day just to catch a glimpse of the stranger who captivated him, ... I am dying to have even a brief conversation with you... I wish to share our thoughts occasionally. Please, understand, Anna Yakovlevna, you won't lose anything by this, but it is essential for me. This request stems from a deep sympathy and a belief in the harmony of our hearts.'

O hide, to be silent, to suffer in silence
No strength, no more patience,
Who knows, — will I hurt you bloodily,
Will I find sympathy and an answer?

But everything that so torments the soul,
Tears the chest into pieces, —
For a long time now has been asking to come out,
For a long time now has been making its way.

I see no purpose in confession,
I poison myself with silence...
What do I really want? —
Why do you need to know that I love you?

*(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 12).*

The poet spent his free moments either stationed outside her house or perched on a small stone by the bank of the Terek River, from where he could catch glimpses of the windows of his beloved. He often rested in this spot, taking in the views of Kazbegi Mountain and, as Anna herself noted, frequently composing poetry. Anna became a profound source of inspiration for Kosta, both as a poet and as an artist. One day, mustering his courage, Kosta made the first move in a bold gesture: he sent a piece of paper floating through Popova's open window. The paper featured a symbolic drawing of a lyre nestled between a rock and trees, with an unknown figure carrying a backpack and a walking stick approaching the lyre, and a flock of birds flying towards it. Beneath this illustration was a remarkably beautiful poem, which Kosta later used as the epigraph for his poem 'Fatima'.

Ah, with what boundless delight, child,
In my arms of tinsel light
I would carry you far, far away
And I would love you with the love of a poet...

I would delight the child's ear with my lyre,
And to its sounds serenely
You would fall asleep sweetly on my chest,
And I would sing, I would lull you tenderly...

I would then compose many, many songs
In the enchanting bosom of nature
About the raptures of love, the pleasures of labor,
And about the bright bliss of freedom...
The first letters of lines compose the message: 'Anya, follow me!')

*(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 13).*

Kosta's love for Anna Popova was deep, but societal differences kept them apart. Her brothers intervened, taking her to Tiflis to sever ties with Kosta. The poet expressed his sorrow in the poem 'Multiple Dots'. The title of the poem says a lot - it suggests not an end but a pause, symbolically hinting at a future reunion. In the final years of his life, Kosta did have the chance to see Anna again and sometimes even visited her.

On 9 December 1901, Kosta brought two of his paintings as gifts for Anna: 'Saviour Not Made by Hands' and an oil portrait of Anna inscribed with 'In memory of an author deeply devoted to the original'.

In 1906, while staying in Gori, far away from Vladikavkaz, Anna Popova felt a sudden, sharp pain and was reminded of the once vibrant and energetic Kosta, now weakened and seriously ill. She unknowingly removed a calendar page dated 19 March 1906 recalling a poem Kosta had enclosed to the letter written to her on 10 April 1893:

Why did we deprive possible happiness?
Your blooming youth?
For this mistake, a tear of sadness
Almost at least my grave...

*(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 14).*

Kosta Khetagurov passed away in Georgievsko-Osetinskoe on that day. Upon returning to Vladikavkaz, the first thing Anna did, was a visit to Kosta's grave located in the yard of the Ossetian church, lay a wreath on it, and mourn his premature death. Throughout her life, Anna Popova visited Kosta's grave whenever she was in Vladikavkaz, 'reminiscing and shedding tears of sorrow on the sadness in her soul.' She devoted herself to the memory of this love never got married and died alone...

Anna Tsalikova, the daughter of Alexander Tsalikov was the object of Kosta Khetagurov's affection and inspiration. She was a teacher and loved music, sang, danced, and played the accordion and piano. A charming girl with a refined sense of humour, she was often surrounded by admirers. Kosta expressed his feelings for her a number of times and even made a proposal but Anna Tsalikova declined his proposal. After her refusal, Kosta wrote to Anna, -

Thank you for your honest words,
Though they pierce my heart like swords.
Rejected by you, I'll endure,
Blessing staff and bag once more.

I bless life, freedom, and peace,
Though my heart feels a deep release.
A new dawn will soon arise,
And I'll find solace beneath the skies.

*(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 15).*

During this challenging period, he set himself a goal 'to pray and love, to suffer with love for everyone.'

In 1894, under the order of S. V. Kakhanov, the Tsalikov family was relocated to the city of Pyatigorsk which became their second home, and where they remained for the rest of their lives. One day, in a new issue of the 'Severny Kavkaz' newspaper Kosta's poem 'Don't think that I forgot our native mountains' was published. It was obvious that Anna was the addressee of these words.

Don't think that I forgot our native mountains
And don't remember our cloudless, deep skies,
Our poor aul, our poor nation,
Your dreamy, beautiful, so thoughtful eyes.

No, my friend, never! The more heartless an enemy,
Painful my exile it is and farther I'm from you,
The more delightful, sweeter my dreams are for me
About the meeting with my mountains anew.

I'll give my life for you all...all my strength, each thought, -
All of myself only to you I'm ready to devote...
You are so dear to me, so infinitely sweet,
Just to express what I feel, it can't be made by word!..

*(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 16).*

Kosta dreamt of painting Anna's portrait but she did not like posing for a portrait and avoided it with various excuses. However, once Kosta obtained a photograph of Anna, and completed her portrait within a month, and Kosta presented her with a portrait that he had painted on Anna's name-day, on 3 February 1897. During a visit by Makharbek Tuganov, who would later become a famous Ossetian artist, the conversation turned to the portrait. He examined it and noted its striking resemblance to Anna, particularly admiring how well her black, sparkly eyes were

rendered. Anna did not like the portrait but she did not say it out loud, publicly. Anna later confessed that she disliked the bright blue colour of the dress in the painting... Kosta took the painting back, changed the dress colour and returned it a week later. This time, Anna liked the work and immediately hung the portrait above her piano. Soon news of Anna's engagement became known but it was short-lived as her fiancé, a young officer, was terminally ill and passed away in a short time. Anna was deeply affected by this tragedy and subsequently rejected all other proposals. Despite his efforts to distance himself from Anna, fate brought them together again. The poet struggled to extinguish the burning fire in his heart but found himself helpless against it. In the letter addressed to Anna Tsalikova, dated 6 December 1898, he once again attempted to explain his state: 'There are only a few days left before my departure, and there are still so many things left unsaid between us...' He confessed his love for her, expressing a deep desire for her to be entirely his. 'I love you infinitely,' the poet wrote but he departed for Stavropol without receiving a response.

During his stay in exile in Kherson Kosta found solace through correspondence with the Tsalikov sisters. He shared all his sorrows and small joys with them, sometimes expressing frustration over their short letters and long delays in responses... He began almost every letter to Anna by counting the days of their separation: 'It's been exactly two weeks since we parted...' and 'It's only been a month since we parted but it seems to me that I haven't seen you in an eternity.' In Kherson, he realized once again that he had no closer relatives than the Tsalikovs. Unfortunately, no records from contemporaries or letters from this period mention the subsequent relationship between Anna and Kosta, suggesting they never met again. However, a photograph from 1902 shows Kosta with the Tsalikov family...

During his stay in Stavropol, at the end of his life, Kosta was captivated by the beauty of Gali, the eldest daughter of the Smirnov family. In the fall of 1902, Kosta, writing from Vladikavkaz, sent a letter to the V. Smirnovs: 'Give Gali to me.' By this time, Kosta was already a renowned poet and a mature man. Gali's parents did not take Kosta's proposal seriously. According to Gali's own recollections, Kosta's proposal was completely unexpected: 'I always regarded him as a member of, my family, and I never thought of marrying him...' The first letter was followed by the second one: 'Dear Gali! I am very upset that there is no answer to my letters. Write honestly, yes or no - and do it right now! Send my kind regard to the whole family.' Gali recalls: 'The letters caused strange feelings in me, I then already felt that there was a great person next to me, with his great sadness, great attention, great open spirit. Because my parents let me decide myself, following much hesitation I wrote back that I loved him as a brother and friend but could not become his wife. If Kosta had come in person, I might not have refused him... Our family couldn't find peace after that for a long time.'

Kosta Khetagurov did not have many truly faithful and reliable friends who were ready to support him in any life situation. Yoram Khurumov, the teacher was one of such friends who moved to the village of Ardon with his family in 1880. Yoram could never imagine that Kosta would make a proposal to one of his daughters. The poet's beloved one was Elena, or as she was called in the family, Lelia, Liuliu, or Lulu. Kosta dreamed of starting a strong family and having children with his beloved woman, and in the spring of 1903, he asked Yoram Khurumov's daughter Lelia to marry him. Despite the fact that Kosta was almost twice her age, Elena immediately accepted the proposal. Although her father was worried about the future of both of them as Lulu suffered from tuberculosis and she returned home from Taganrog with the serious health issue, and Kosta's health was also significantly deteriorated, the engagement was carried out despite these difficulties. Kosta began to build a house in Vladikavkaz but he fell ill, and Elena, as a result of severe illness passed away in Ardon, in the spring of 1904. Kosta's poignant words about unlucky love have become a popular catchphrase.

Better tell me a powerful word,
So that I could convince the whole world,
That in this world there is no other happiness.
But to forgive and love endlessly.

*(The text provides only the content of the poem);
(See the original text in Annex. № 17).*

Kosta Khetagurov is regarded as the pioneer of easel and fresco painting, as well as decorative and design arts, not only in Ossetia but also in the North Caucasus.

Initially, after moving to Vladikavkaz, in order to earn a living, Kosta Khetagurov began to take private commissions for church and decorative paintings, as well as to organise exhibitions of his paintings. These exhibitions became a remarkable event for the Terek District generating such widespread interest that the press in Vladikavkaz and Stavropol felt compelled to publish notices about them. The exhibitions drew a large number of visitors to Vladikavkaz, with attendance reaching up to 1,000 people. The newspapers praised the young artist's valuable initiative. Longer articles were published in the 'Severny Kavkaz' newspaper. One of the articles published in 1887 stated: 'We cannot remain silent when there is good news in our daily life.' Since the end of November, an exhibition of paintings by Kosta Khetagurov, a former pupil of the Stavropol Gymnasium and later a pupil of the St. Petersburg Art Academy, was held in the building of the Vladikavkaz Commercial Club. Among them, the painting of Saint Nino, the enlightener of Georgia and equal to the apostles, commissioned by St. Nino's Women's Educational Institution in Tiflis, attracted everyone's attention. The author of the article noted: 'This picture drawn on the board represents Saint Nino, the enlightener of Georgia and equal to the apostles. A full-length portrait of a young girl is placed in a niche. The painting is so realistic that many visitors ask Mr. Khetagurov for permission to go behind the partition wall to make sure that St. Nino was indeed a painting and not a 'plaster statue.' In her left hand, resting on her chest, the enlightener holds a parchment depicted in relief, and in her right hand, a vine cross tied with her own hair. Aside from the headdress partially covering her forehead, the white 'kabalakhi' (Caucasian headcloth) draped over her head stands out sharply against the background. The entire figure, down to every detail of the costume, captivates the viewer with its naturalism, but it is the expression in St. Nino's eyes that commands special attention. Her gaze, directed into the distance, radiates deep inspiration, pure faith, and unwavering dedication to the mission she devoted her life to.'

There is a belief that the painting once hung in the hall of St. Nino's Educational Institution in Tiflis. The subsequent fate of the painting remains unknown, so it can only be judged based on descriptions and an existing copy. The 'Iveria' newspaper commented on the article (16/XII, № 964, 1887). 'The 'Съв. Кавказъ' newspaper wrote that artist K. Khetagurov had displayed a large picture of St. Nino, the educator of Georgia, in Kavkaz. The painting would be so realistic that people doubted that it was painted on a board and thought it was a sculpture, prompting them to ask K. Khetagurov for a closer inspection.'

A significant part of Kosta Khetagurov's work is dedicated to depicting the everyday life of the Ossetians, such as 'To Fetch Water', 'Stonemason Children', and 'Ossetian House. Vodka Distillation'. His landscapes from the period of their first exile in the mountains of Karachay include 'Natural Bridge', 'Teberda Ravine', and 'View of the Great Karachay', as well as a series depicting the life of mine workers titled 'Views of the Great Karachay and the Developing Mining Industry in Karachay'. The canvas 'Zikara Pass' from the same period features his native places, specifically the upper part of the Jinati Valley overlooking Nar, where the village of Jinati, his mother's birthplace, was located.

'According to the description of Kosta Khetagurov's manuscripts and paintings, among the materials transferred by the Tsalikovs in 1921, there were a painting 'Klukhori Pass' and icons 'Constantine and Helen', and 'Image of Christ'. The artist gifted the painting 'Klukhori Pass' to Alexander Tsalikov, the archpriest, with an inscription in Ossetian. Currently it is known as 'Teberda Valley' and is housed in the Republican Art Museum named after M.S. Tuganov. The fate of the other works remains unknown. There is a theory that the 'Image of Christ' is one of the surviving versions of the 'Saviour Not Made by Hands' icon which Anna Popova gave to the South Ossetian Museum of Local Lore. Today, a copy of this work can be seen in the House-Museum of Kosta Khetagurov in Vladikavkaz. Another religious-themed paintings are 'Praying for the Chalice' and 'Sad Angel', an original copy of 'Charles Landel's engraving', for which Anna Popova served as the model. The artist also painted portraits of Anna Popova, Ana Tsalikova, Misirbi Gutiev, Tutti Tkhostova, Lange, Khusin Baev and Elena Krek-Noskova.

Between 1888 and 1890, he participated in the restoration of the interior painting of the Alagiri Ascension Cathedral. Additionally, he contributed to the painting of the Cathedral of St. Andrew the First Called, completed in 1897. During this period, Kosta also drew the title page for his manuscript 'Ossetian Lyre' which he handed to Gappo Baev for publication on 3 September 1898. Although very few of Kosta's paintings have survived, the existing works are sufficient to determine him as an artist of great talent.

Kosta Khetagurov's personality and creative output had a profound impact on the evolution of Ossetian musical art. His work shaped the artistic essence and musical language of both folk music and professional vocal and choral, stage, and symphonic compositions by Ossetian musicians. Kosta's influence on the national musical culture manifested in several key ways: his writings became part of folk musical traditions, inspired professional composers, and Kosta himself became a central figure in numerous works. A number of his poems from his collection 'Ossetian Lyre', even before its publication, were turned into songs performed in Ossetian villages and Vladikavkaz. Contemporaries recall that Kosta was one of the first 'singers and performers' known for his good voice with beautiful timbre, and he loved singing and playing the piano.

A. Guluev recounted: 'Tsotsko Ambalov, a renowned collector and expert on Ossetian folk art, once told me that during a visit from Kosta Khetagurov, a close relative, a blind musician, came to him and sang accompanied by a guitar. Kosta listened to the blind singer with tears in his eyes. When the musician performed a moving melody using the words of Kosta's poem ('Lamentation'), the poet jumped up, hugged the blind man, and said with a trembling voice, 'I expressed everything that troubled me with words, and you did so with beautiful sounds.'

In the 1920s and 1930s, these melodies, originally sung by the people were arranged for choir, vocals and piano by the composers A. Alikov, A. Totiev, B. Galaev, and E. Kolesnikov. Notable arrangements include A. Alikov's 'Kubady' («Хъуыбады» an Ossetian man's name), A. Totiev's 'I Know' («Зонын»), E. Kolesnikov's choir «Æфсати» (name of the patron of the pantheon of Ossetian gods, wild animals, and hunters), and B. Galaev's «Додой» ('Lamentation'), etc. Alongside the songs, more complex lyrical-philosophical, lyrical-psychological, and dramatic romances and choruses emerged. These include A. Kusova's romance-monologue 'Testament' («Ныстуан»), Z. Gagloev's 'Thoughts of the Bridegroom' («Усгुरы мæт»), V. Kokoity's 'Heart of the Poor' («Мæгуыры зæрдæ»), and F. Khutistova's 'I Am Not Afraid of Death' («Æз мæлæтæй нæ тæрсын»), etc.

In subsequent generations, composers created large-scale works. Examples include D. Khakhanov's oratorio 'Singer of the People', the cantata 'Singer of the Native Land', and V. Kokoity's symphonic poem 'Kosta' (1952).

Chr. Pliev's opera 'Kosta' (1960) was the first Ossetian opera celebrated Kosta Khetagurov as a hero. Khakhanov's epic-dramatic fifth symphony (1979), Z. Khabalova's lyrical-epic fifth symphony 'Kosta Khetagurov' (1989) and N. Kaboev's lyrical-pathetic cantata 'To the Memory of Kosta' portrayed the poet as a voice of the era, speaking the language of the people with authentic intonations.

Khetagurov's works also inspired founders of Ossetian musical theatre. K. L. Khetagurov's poem 'Fatima' laid the foundation for operas by Chr. Pliev and Z. Khabalova as well as for a ballet by J. Plyeva. D. Khakhanov created a ballet based on the poem 'Khetag'.

ანა ცალიკოვა. პოეტის სიყვარული
Цæлыккаты Аннæ. Поэты уарзон
Ana Tsalikova. Poet's love

ლელია ხურუმოვა. პოეტის საცოლე
Хуырымты Леля. Поэты усаг
Lelia Khurumova. Poet's fiancée

გალინა სმირნოვა. პოეტის
სიყვარული
Галина Смирнова. Поэты уарзон
Galina Smirnova. Poet's love

კ. ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული
ქოშერხან ჯუკაევის პორტრეტი
Хетæгкаты Къостайы сконд Жукаты
Кошерханы портрет
A portrait of Kosherkhan Zhukaeva
by K. Khetagurov

А как сложился ~~моя~~ ^{область} в черной
весь необъятный мир, как друга,
защитить.

Rom Henry

Простите!.. Вся прошлая тревога
верз и в спутанном себѣ;
цѣло погаснуща вѣроу
и съ мнѣ правду, наладѣ вѣру
лучше поладилъ, наладѣ отѣм..

за, да подобя се по даму, по красота,
по града и мислите си, трябва да се по-
каже разг, приличащата си по нива-
на на дамата,
и напредеността велика, приличаща
судби.

И самъ я порой мыслительно отпадаю,
И самъ я не сплю въ за нощь покоя,
Но разбѣ и мнѣя раздѣлился на два,
И зову и дѣлаю съ индивидуаломъ оный?

Kosta's handwritten poems

Мнѣ правится твой востръ задригнуто-глубокий,
Сомнѣній, твоеи и непритворный смѣхъ,
Когда въ говорю, что люди все хлѣбники,
Что и стѣны небеснаго созвучны твоимъ сердцамъ.

Храни жизни трудовой, насильно неодолимой,
Сознательной борьбы без приюток и крови,
Храни чистой совестью и правды неподкупной,
Храни просвещения, свободы и любви...

Касья

კ. ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული ანა პოპოვას
პორტრეტი

Хетæгкаты Къостайы сконд Аннæ Поповайы портрет

Portrait of Anna Popova made by K. Khetagurov

კ. ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული ანა ცალიკოვას
პორტრეტი

Хетæгкаты Къостайы сконд Цæлыккаты Аннæйы портрет

Portrait of Anna Tsalikova made by K. Khetagurov

კ. ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული
ე. კრეკ-ნოსკოვას პორტრეტი

Хетæгкаты Къостайы сконд Е. Ф. Крек-Носковайы портрет

Portrait of E. F. Krek-Noskova made by K. Khetagurov

კ. ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული
ხუსინ ბაევის პორტრეტი

Хетæгкаты Къостайы сконд Байаты
Хуысины портрет

Portrait of Khusin Baev by K. Khetagurov

კ. ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული
მისირბი გუტიევის პორტრეტი

Хетæгкаты Къостайы сконд
Гуытъиаты Мысырбийы портрет

Portrait of Misirbi Gutiev by K. Khetagurov

კ. ხეთაგუროვის მიერ შესრულებული
ტუტი თხოსტოვას პორტრეტი

К. Хетæгкаты сконд
Тхостаты Туттийы портрет

Portrait of Tutti Tkhostova by K. Khetagurov

კ. ხეტაგუროვი. ავტოპორტრეტი

Хетæгкаты Къоста. Автопортрет

Self-portrait of K. Khetagurov

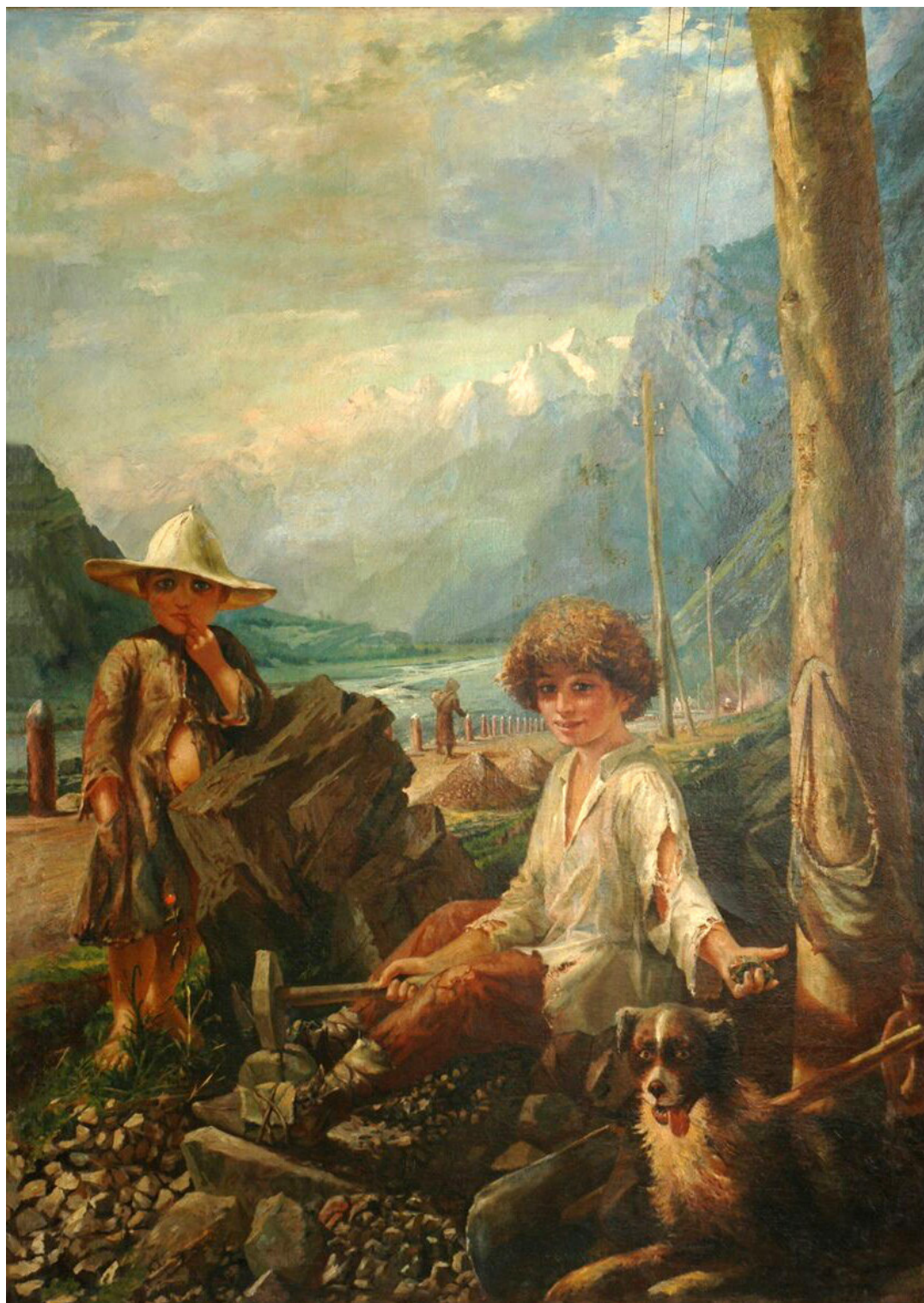
კ. ხეთაგუროვი. წყლის მოსატანად

Хетæγκаты Къоста. Дон хæссынмæ

K. Khetagurov. To Fetch Water

კ. ხეთაგუროვი. ქვისმთლელი ბავშვები
Хетæгкаты Къоста. Сывæллæттæ-дурсæтджытæ
K. Khetagurov. Stonemason Children

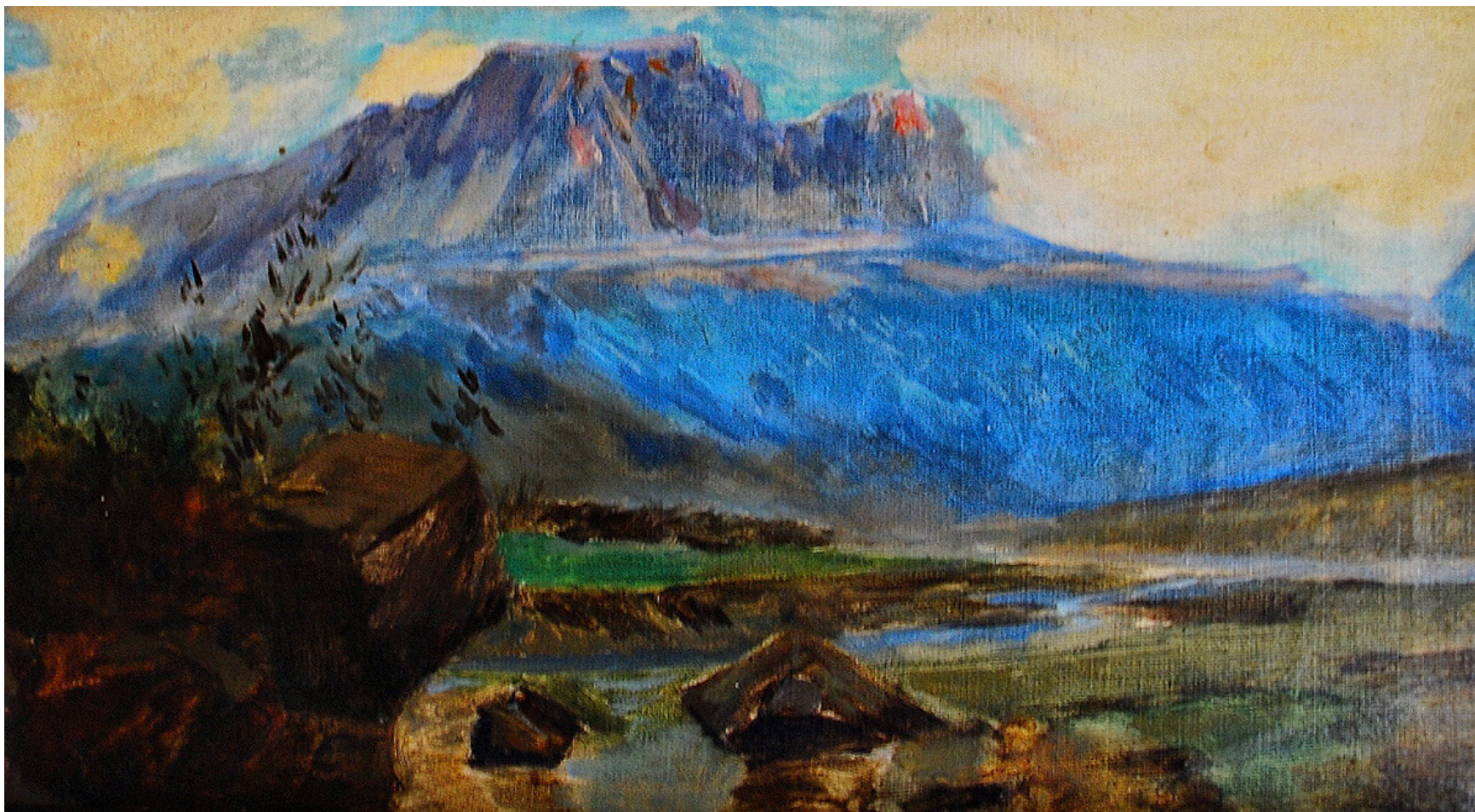

კ. ხეთაგუროვი. ოსური სახლი. არყის გამობდა

Хетæгкаты Къоста. Ирон хæдзар. Арахъуызджытæ

K. Khetagurov. Ossetian House. Vodka Distillation

კ. ხეტაგუროვი. მთის ხედი

Хетæгкаты Къоста. Хохы уынд

K. Khetagurov. View of Mountain

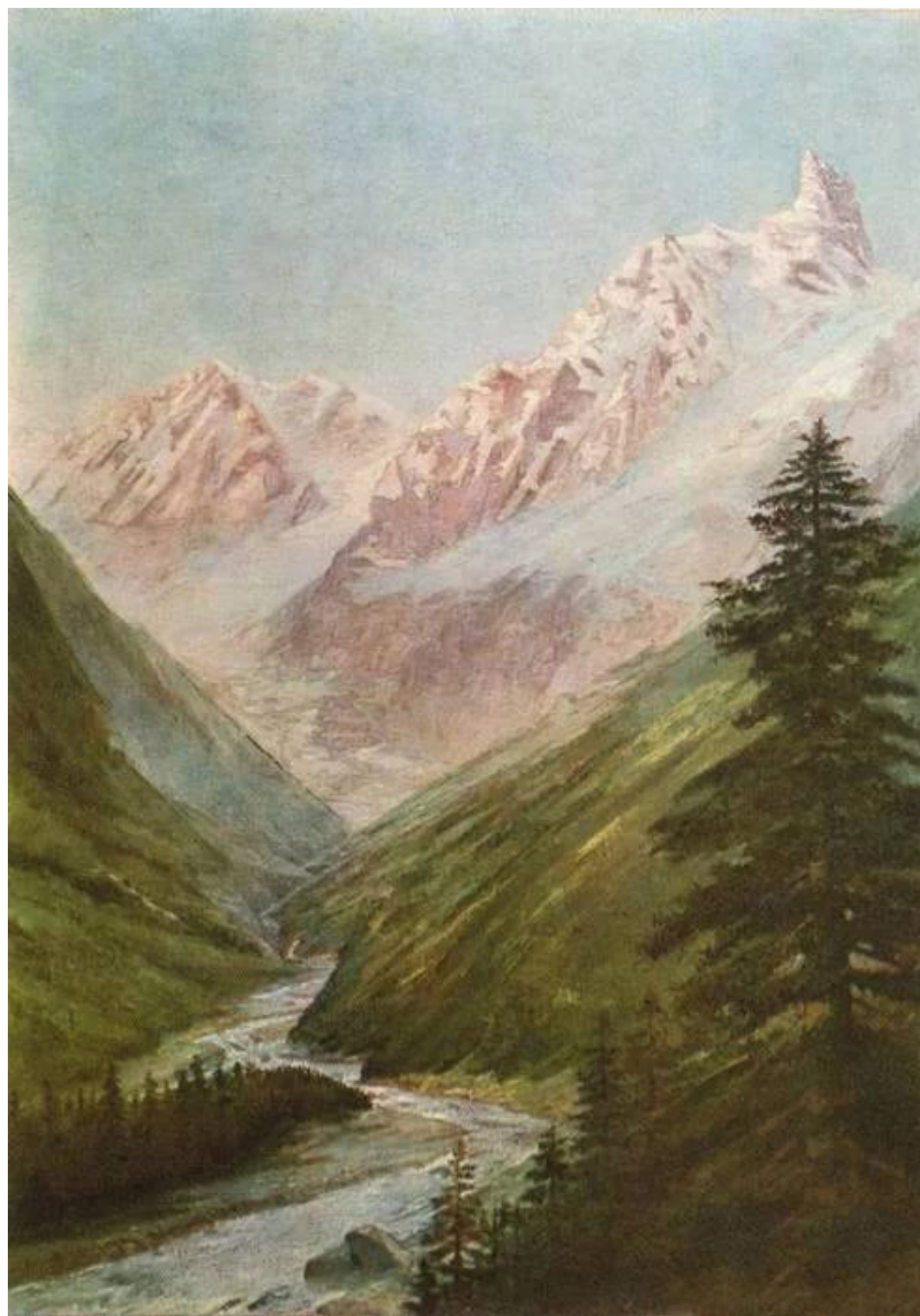

კ. ხეთაგუროვი. ზიკარას უღელტეხილი

Хетæгкаты Къоста. Зикъарайы æфцæг

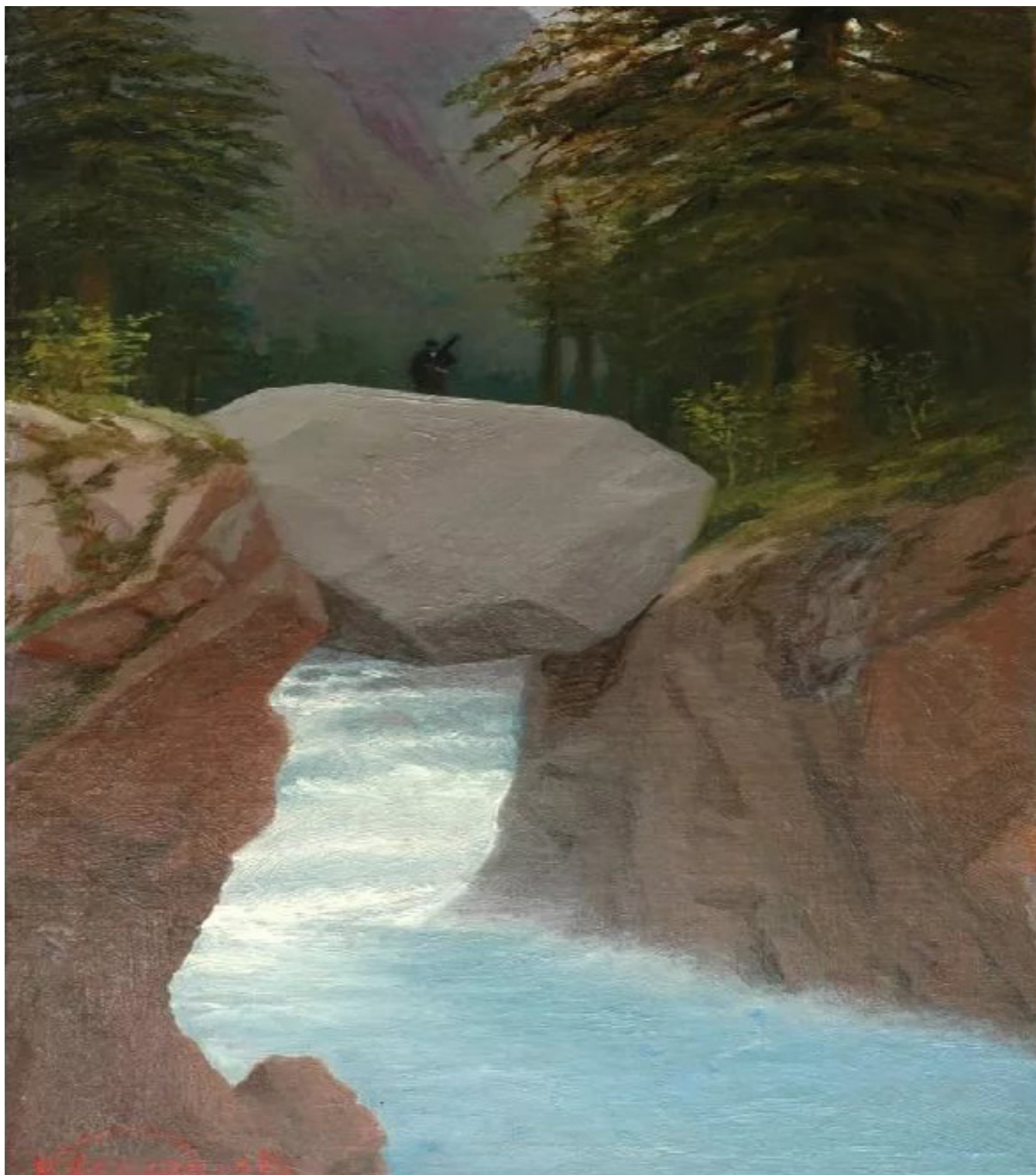
K. Khetagurov. Zikara Pass

კ. ხეთაგუროვი. თებერდის ხევი
Хетæгкаты Къоста. Тебердайы ком
K. Khetagurov. Teberda Ravine

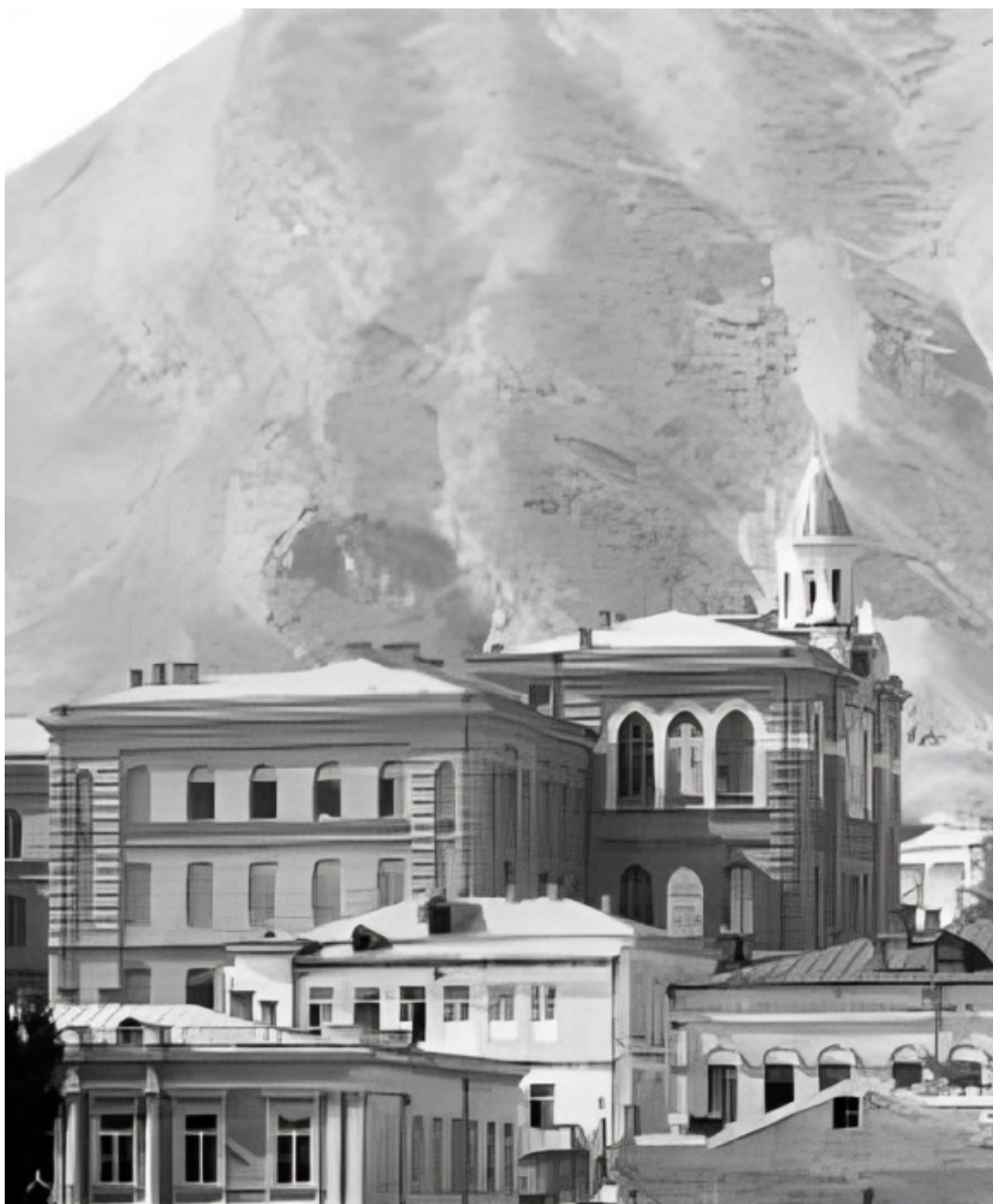

კ. ხეთაგუროვი. ბუნებრივი ხიდი

Хетæгкаты Къоста. Æрдзон хид

K. Khetagurov. Natural Bridge

ტიფლისი. ერმოლოვის ქ. წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებელი

Тифлис. Ермоловы уынг. Сыгъдæг Нинойы номыл сългоймæгты скъола

Tiflis. Ermolov st. St. Nino Women's School

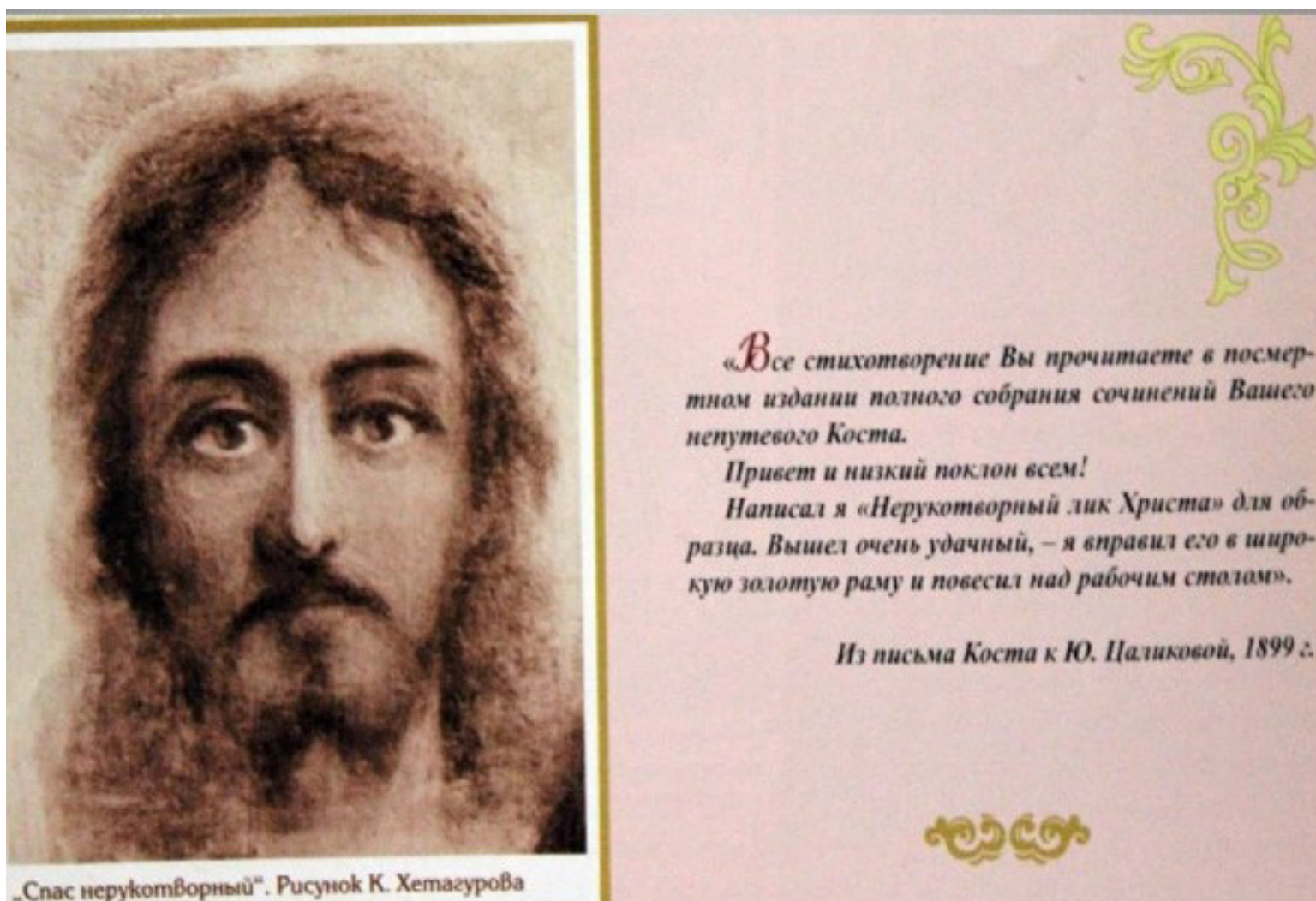

კოსტა ხეთაგუროვი. წმ. ნინო

Хетæгкаты Къоста. Сыгъдæг Нино

K. Khetagurov. Saint Nino

„Спас нерукотворный“. Рисунок К. Хетагурова

„მთლიან ლექსს წაიკითხავთ თქვენი კოსტას გარდაცვალების შემდგომ გამოცემულ თხზულებათა სრულ კრებულში. სალამს გიგზავნით და ქედს ვიხრი ყველას წინაშე. ნიმუშისთვის დავწერე „მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი“. არც თუ ისე ცუდი გამოვიდა, - ჩავსვი ფართე მოოქროვილ ჩარჩოში და ჩამოვკიდე სამუშაო მაგიდის თავზე“.

ამონარიდი იულია ცალიკოვასადმი კოსტას მიერ გაგზავნილი წერილიდან, 1899 წ.

«Æмдзæвгæ æнæхъæнæй бакæсдзынæ уацмысты æххæст æмбырдгонды рауагъды, дæхи Къостайы амæлæты фæстæ. Арфæ уын кæнын æмæ ныллæг кувын. Æз ныффыстон “Чырыстийы æнæкъухæй конд иконæ”. Æвзæр нæ рауад,- сызгъæрин хуыз рамæйы йæ сæвæрдтон æмæ йæ кусæн стъолы сæрмæ ’сфидар кодтон».

Скъуыддзаг Къостайы фыстæгæй Цæлыккаты Юлямæ, 1899 аз

’You will read the whole poem in the complete collection of your Kosta’s works published after his death. I send you greetings and I bow before everyone. I wrote “handmade icon of the Savior” for the sample. It didn’t turn out so bad, I put it in a gilded frame and hung it over the work table’.

Excerpt from Kosta’s letter to Yulia Tsalikova, 1899

კ. ხეთაგუროვი. ღოცვა თასისთვის

Хетæгкаты Къоста. Моление о чаше

K. Khetagurov. Praying for the Chalice

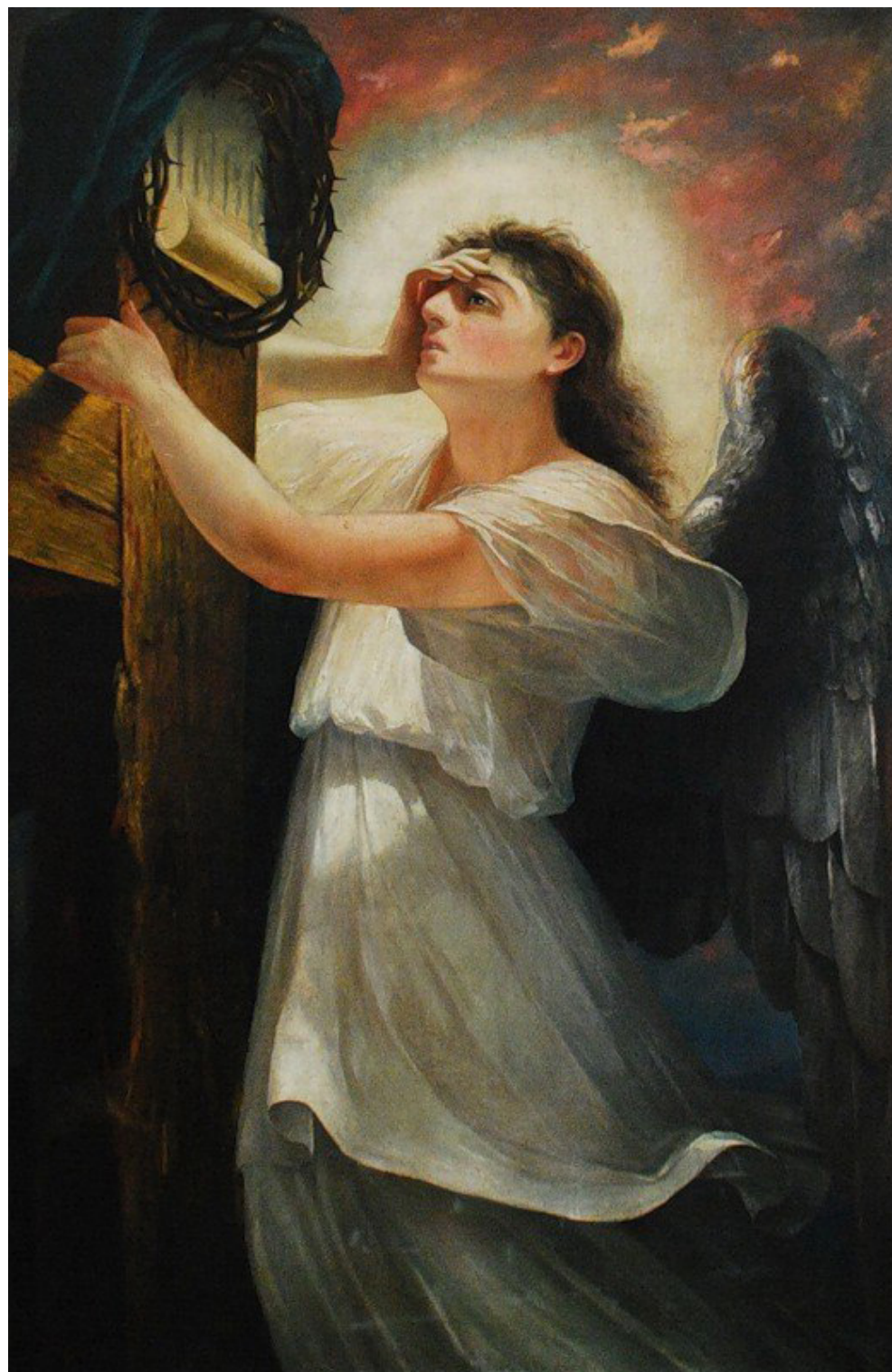

კ. ხეთაგუროვი. ქრისტეს გამოსახულება

Хетæгкаты Къоста. Чырыстийы ныв

K. Khetagurov. Image of Christ

კ. ხეთაგუროვი. მწუხარე ანგელოზი
Хетæгкаты Къоста. Хъынцъымгæнæг зæд
K. Khetagurov. Sad Angel

კ. ხეთაგუროვის მიერ მოხატული ეკლესია ქ. ალაგირში

Хетæгкаты Къостайы нывæфтыд аргъуан Алагиры

Church painted by K. Khetagurov in Alagir

ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის მკვლევარის მ. გაფრინდაშვილის შეხედულებით, გ. წერეთელი XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ერთ-ერთი ქართველი მოღვაწეთაგანი იყო, რომლის იდეა კავკასიის ყველა ხალხის ძმური ერთიანობის შესახებ, ოსეთ-საქართველოს კულტურულ-საგანმანათლებლო და პედაგოგიური ურთიერთობის პროცესში შთამაგონებელი ძალის აქტიურ ფუნქციას ასრულებდა.

ამ იდეამ განხორციელება და განვითარება ჰპოვა კოსტა ხეთაგუროვის მოღვაწეობაში. ხალხთა შორის ძმობისა და მეგობრობის იდეების მქადაგებელი პოეტი ძალზე დაახლოებული ყოფილა იმ ქართველ მოღვაწეებთან, რომლებიც ვლადიკავკაზში ცხოვრობდნენ და იმათთანაც, ვინც პერიოდულად ჩადიოდა იქ და ლიტერატურულ საღამოებს მართავდა ვლადიკავკაზის ქართული სკოლის დასახმარებლად. ის პირადად იცნობდა ალექსანდრე ყაზბეგს, მიხეილ ყიფიანს, დიმიტრი არაყიშვილს, იოსებ იმედაშვილს, ალექსანდრე თვალჭრელიძეს, კლიმენტი თოფურიძეს, ლუარსაბ ბოცვაძეს და სხვებს.

კოსტა ხეთაგუროვი ქართველი ერის კულტურას, მის ეროვნულ მწერლობას, სკოლას მხურვალედ გულშემატკივრობდა და ქართველთა და ოსთა შორის მრავალსაუკუნოვან, ისტორიულ მეგობრობას ფაქიზად ეკიდებოდა. იგი აფასებდა დიდ ქართველ მოღვაწეებს - ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს, იაკობ გოგებაშვილს, ვაჟა-ფშაველას, ალექსანდრე ყაზბეგს და სხვებს, რომელთა ინტელექტუალური შემოქმედება მასში სიამაყის გრძნობას აღძრავდა.

კოსტას ძალიან უყვარდა ქართული სიმღერები. იულია ცალიკოვას იგი სწერდა: „ამას გთხოვ, რომ შუადღემდე ხაბიზგინები მოამზადო, მე აქ სწორედ ორ საათზე ჭიქას ავიღებ, სამჯერ „ვაშას“ დავიძახებ და ვიმღერებ „მრავალჟამიერს“. (გ. გიგოვეი. ჩვენი სახელოვანი წინაპარი. „ლიტერატურული გაზეთი“, № 42/1160, 16 ოქტომბერი, 1959 წ.)

კ. ხეთაგუროვის არქივში ინახება მისივე ხელით გადაწერილი ტექსტები, რომლებშიც იგი აღშფოთებას გამოხატავს რუსეთის ეგზარქოსების მიერ საქართველოს ეკლესია-მონასტრების ძარცვის, გაქურდვისა და საქართველოს ეროვნული განძის ქვეყნიდან გატანის შესახებ.

კოსტა ხეთაგუროვს ძალზე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა თერგის ოლქის მთიელ ხალხთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარესთან, მიხეილ ყიფიანთან, კლიმენტი თოფურიძესთან (მომავალში ცნობილი ქართველი ექიმი) და ალექსანდრე თვალჭრელიძესთან (მომავალში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი).

მიხეილ ყიფიანისა და კოსტას მეგობრობაზე, საერთო იდეალებსა და მისწრაფებებზე, ბევრი ითქვა. კავკაზში მცხოვრებ კოსტას ქართველ მეგობართა შორის მიხეილ ყიფიანი ის ქართველია, რომელიც ოსი ხალხის დიდი სიყვარული დაიმსახურა, რაც ხანგრძლივი წლების გამწვანლობაში საზოგადოებისთვის სასარგებლო, ნაყოფიერი, პროგრესული მოღვაწეობის შედეგი იყო. მიხეილ ყიფიანი მხურვალე მონაწილეობას იღებდა მოძმე ერის დიდი პოეტის ბედსა, თუ უბედობაში, გულწრფელად უყვარდა იგი და გვერდით ედგა ყველა წამოწყებაში. მ. ყიფიანის მეშვეობით კოსტა თავიდანვე დაუახლოვდა ქართული საზოგადოებრივ-ლიტერატურული წრეების თვალსაჩინო წარმომადგენლებს.

1888 წელს მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანმა (იმ დროს თერგის ოლქის სამიჯნო ნაწილის უფროსი), ვლადიკავკაზის მცხოვრებლების თხოვნით მიმართა ტიფლისში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობას ქართული სკოლის გახსნის შესახებ. გამგეობამ თხოვნას მხარი დაუჭირა და 1888 წლის 27 ივლისს, მისმა თავმჯდომარემ, ილია ჭავჭავაძემ, ტიფლისიდან წერილი გაუგზავნა თერგის ოლქის სახალხო სასწავლებლების დირექტორს ს. გრუშევსკის: „წარმოგიდგენთ კავკასიის საგანმანათლებლო ოლქის კერძო საგანმანათლებლო დაწესებულებების წესების შესაბამისად შედგენილ ვლადიკავკაზის ერთკლასიანი სასწავლებლის სასწავლო გეგმას. ქართველ მოსახლეობაში წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობას აქვს პატივი, შუამდგომლობის თხოვნით მოგმართოთ მისი აღმატებულების, კავკასიის სასწავლო ოკრუგის რწმუნებულის წინაშე საზოგადოების მიერ ვლადიკავკაზში მესამე თანრიგის ერთკლასიანი სასწავლებლის გახსნის ნებართვის შესახებ“.

(დოკუმენტის ტექსტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 18)

5 აგვისტოს ს. გრუშევსკიმ საპასუხო წერილი გააგზავნა ტიფლისში: „გიგზავნით ვლადიკავკაზში ქართველი ბავშვებისთვის გათვალისწინებული დანყებითი სასწავლებლის სასწავლო გეგმას, გთხოვთ საზოგადოების გამგეობას, იმის გამო, რომ ეს გეგმა

წარმოადგენს საზოგადოების ვალდებულებას საგანმანათლებლო განყოფილების წინაშე, უზრუნველყოს იგი სათანადო ხელმოწერით და უფრო მეტიც, კავკასიის საგანმანათლებლო ოკრუგის კერძო საგანმანათლებლო დაწესებულებების წესების მე-13 პუნქტის მიხედვით, ჩემთვის ზუსტად მიუთითოთ შემოთავაზებული სასწავლებლის მასწავლებელთა ვინაობა“.

(დოკუმენტის ტექსტი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 19)

10 (23) ნოემბერს, ყველა საკითხზე შეთანხმების შემდეგ, ვლადიკავკაზში ქართული სკოლა გაიხსნა. მაშინდელი პერიოდული გამოცემების ფურცლებზე ხშირად წერდნენ ამ საოცარი ფენომენის - სკოლის გახსნის შესახებ. („ივერია“, „დროება“, „ცნობის ფურცელი“). ამ ფაქტს ძალზე მაღალ შეფასებას აძლევდნენ ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი. „ცხოვრების ზნეობა და გონების სიფხიზლე ვლადიკავკაზის ქართველებმა სკოლის გახსნით აჩვენეს“ („ივერია“, 1890 წლის 26 მაისი, ი. ალხაზიშვილი); „ვლადიკავკაზის სკოლამ ნათლად აჩვენა, რისი გაცეთება შეუძლია კარგად ორგანიზებულ დაწესებულებას. იგი იქცა ვლადიკავკაზელ ქართველთა ცხოვრების ბირთვად. ისე უყვარდათ, რომ ქართველებმა ააშენეს სკოლის ცალკე შენობაც, ეკლესიაც და თვითონ იხდიან მთელ ხარჯებს“ (ი. გოგებაშვილი „ივერია“ 1899 წ. № 265); „ამ სკოლამ, მისმა დამფუძნებლებმა, თანამოაზრეებმა და მასწავლებლებმა - მ. ყიფიანმა, ლ. ბოცვაძემ, გ. ნათაძემ, კ. ხეთაგუროვმა და სხვებმა დიდი პოპულარობა, სიმპათია და პატივისცემა დაიმსახურეს. ქართული სკოლა ყველამ იცის: რუსებმა, ოსებმა, სომხებმა, ვისაც ვკითხე: ყველამ მითხრა, სად იყო“ („ივერია“ 1895 წ. ეკატერინე გაბაშვილი). სკოლის პირველი დირექტორი მიხეილ ყიფიანი გახდა. პატარა სკოლა დიდ ეროვნულ, კულტურულ დაწესებულებად გადაიქცა.

კოსტას ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა სკოლის გარშემო შეკრებილ ქართულ საზოგადოებასთან და ხშირად მონაწილეობდა მოსწავლეთათვის გამართულ საღამოებსა და წარმოდგენებში.

საბჭოთა პერიოდში სკოლას ქართველი განმანათლებლის აკაკი წერეთლის სახელი ეწოდა. ვლადიკავკაზის ქართული სკოლა სხვადასხვა წლებში დაამთავრეს ან სწავლობდნენ: მწერალი ლ. გოთუა, პოეტები: ა. გენაძე, ა. გომიაშვილი, ა. განერელია, ტრავმატოლოგი ო. ლუდუშაური, პროფესორები ვ. შადური, რ. თავართქილაძე და სხვა. სკოლა განსაკუთრებით ამაყობს იმით, რომ უწმინდესი და უნეტარესი, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია მეორე სკოლასთან არსებულ მოციქულთა სწორ წმ. ნინოს სახელობის ეკლესიაში მოინათლა. იგი ვლადიკავკაზის ერთ-ერთ უძველეს, სტრელკოვის (ახლანდელი წერეთლის ქუჩა 12) ქუჩაზე მდებარეობდა და ნაკურთხია 1898 წლის 1 ნოემბერს.

1890 წელს მიხეილ ყიფიანის ინიციატივით „თერგის ოლქის მთიელთა შორის განათლებისა და ტექნიკური ცოდნის გამავრცელებელ საქველმოქმედო საზოგადოების“ ხარჯზე გამოიცა ალმასხიდ კანუკოვის მიერ შედგენილი დაწყებითი სწავლების პირველი საანბანო წიგნი „რაიდიან ჩინე“ („დაწყებითი წიგნი“), მისი მხარდაჭერით ჩაეყარა საფუძველი ოსეთში ეროვნული მწერლობის, საბავშვო ლიტერატურისა და გამომცემლობის შექმნა-განვითარების საქმეს. მ. ყიფიანი, კ. ხეთაგუროვთან ერთად, ვლადიკავკაზში ბიბლიოთეკის შექმნის ერთ-ერთი ინიციატორი იყო. კავკასიის მთის ხალხი, მისი მოწინავე ინტელიგენცია მ. ყიფიანში ხედავდა გულშემატკივარს, რომელიც მათ წინსვლასა და კეთილდღეობაზე ფიქრობდა და ზრუნავდა.

კ. ხეთაგუროვის ლექსმა „მ. ყიფიანის გარდაცვალებაზე“ მასებში დიდი პოპულარობა მოიპოვა და ოსების საყვარელ სიმღერად იქცა. კოსტას ხმამ საქართველომდეც მიაღწია. მის მღელვარე ლექსებს ქართული პრესაც გამოეხმაურა.

1891 წლის 10 მარტს გაზეთი „ივერია“ წერდა: „მას უკან დიდის გრძნობით წარმოსთქვა ლექსი, ჯერ ოსურად და შემდეგ მეორე ლექსი რუსულად კოსტა ხეთაგუროვმა:

მშვიდობით! ჩვენზე მოგეხსნა ზრუნვა,
სწორი გზა განვლე, იყავ მართალი;
შენი სახელი აქ უკვდავია,
იქ დაგადგება სხივი ნათელი!

ყრმობიდან, ვიდრე ღრმა სიბერემდე,
იყავ ხალხისთვის დაუცხრომელი;
როგორც ლამპარი, ბნელს გვინათებდი
შენ მეგობარი, თანამგრძნობელი.

დედასებრ ჩვენი მხარე შეიტკბე,
შენს გულში ჰქონდა მაშვრალს ალაგი;
ჩვენ რა პატივით გადაგიხადოთ,
რით დავაფასოთ შენი ამაგი?

მამები ბავშვებს ანდერძს გადავცემთ:
გულში ატარონ შენი სახელი,
ჩვენ კი, ვაი, რომ შენს შემდეგ დაგვრჩა
მწუხარება და მწარე ნალველი!”

(ლექსი ორიგინალში იხილეთ დანართში. № 20)

(კოსტას მიერ რუსულ ენაზე დაწერილი ლექსი „მ.ზ.ყიფიანის სიკვდილზე“ და თარგმანი იხილეთ დანართში. № 21)

მ. ყიფიანისადმი მიძღვნილი ლექსებიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორ შეფასებას აძლევდა ოსური ლიტერატურის კლასიკოსი, პედაგოგიური აზროვნების ერთ-ერთი პირველი მედროშე და სახალხო განათლების თვალსაჩინო მოღვაწე – კოსტა ხეთაგუროვი მოძმე ქართველი ხალხის ღირსეული შვილის მ. ყიფიანის საქმიანობას, მის წვლილსა და უდიდეს ამაგს ოსი ხალხის კულტურულ ცხოვრებაში. მას დახატული ჰქონდა მ.ყიფიანის პორტრეტი, რომელიც დაკარგულად ითვლება.

2001 წლის 15 ოქტომბერს ქართული სკოლის ფასადზე დამონტაჟდა მოქანდაკე მიხეილ ძბოევის მიერ შექმნილი მიხეილ ყიფიანისა და კოსტა ხეთაგუროვის მეგობრობისადმი მიძღვნილი მემორიალური დაფა.

კ. თოფურიძე 1889-1890 წლებში ვლადიკავკაზის კლასიკური გიმნაზიის უკანასკნელ კლასში სწავლობდა. „კოსტა ხეთაგუროვი, - წერს იგი, - ცხოვრობდა მეზობელ ოთახში, ჩემს გვერდით. რაკი მეზობლად ვცხოვრობდით, ჩვენ მალე დავმეგობრდით, აგრეთვე ჩემი სკოლის ამხანაგები-ქართველები: იოსელიანი, კოჭინაშვილი და ოსები, ძმები ბაევიები... მე და კოსტა იმდენად მეგობრულად ვცხოვრობდით, რომ ჩვენს შორის თითქმის არავითარი ფულადი ანგარიშები არ ყოფილა. იმავე წლებში, ვლადიკავკაზში ცხოვრობდა მიხეილ ყიფიანი, სამიჯნო ოკრუგის უფროსი. მისი სახლის კარი ღია იყო ჩვენთვის, ქართველი მოსწავლეებისთვის და კოსტასთან ერთად, თითქმის ყოველ შაბათს მივდიოდით მასთან „ერთ ჭიქა ჩაიზე“. მ. ყიფიანის გავლენითა და მისი დახმარებით კოსტამ, წერა-კითხვის გამავრცელებელი ქართული საზოგადოების წესდების ნიმუშის მიხედვით, რუსულ ენაზე შეადგინა ისეთივე წესდება მთიელებისათვის. კოსტა და ყიფიანი მაშინ იყვნენ და შემდეგშიც დარჩნენ დიდ მეგობრებად“.

კ.ხეთაგუროვი და კ. თოფურიძე ხშირად დადიოდნენ ოსური ეკლესიის მღვდელ ალექსანდრე ცალიკოვის სახლშიც. ა. ცალიკოვი თავის დროზე ტიფლისში სწავლობდა, ამიტომ კარგად იცოდა ქართული ენა, კოსტასა და კლიმენტის ქართველი კლასიკოსების - ი.ჭავჭავაძის, ა.წერეთლის, ალ. ყაზბეგის, ვაჟა-ფშაველას - შესახებ უამბობდა. კ.თოფურიძე იხსენებს: „კოსტა ნანობდა, რომ არ იცოდა ქართული ენა და დედანში ვერ კითხულობდა ქართველ კლასიკოსებს. მას განსაკუთრებით აინტერესებდა ალექსანდრე ყაზბეგის ნაწარმოებები, რომლებშიც „ასე ლამაზად“ და სიმართლით აგვიღწერა მთიელთა ცხოვრება. მზად ვარ ვისწავლო ქართული ენა, - ნათქვამი აქვს კოსტას, - რათა დეტალურად გავეცნო ყაზბეგის ნაწარმოებებს“. 1890 წელს მე დავამთავრე ვლადიკავკაზის გიმნაზია და სამშობლოში, ქუთაისის გუბერნიაში უნდა დავბრუნებულიყავ, კოსტამ მეგობრებთან ერთად გაცილება მომიწყო. მაგის შემდეგ კოსტას კიდევ ერთხელ შევხდი 1900 წელს კავკასიის მინერალურ წყლებზე (Мин. воды). შეხვედრა ძალზე სასიხარულო იყო, გავიხსენეთ ჩვენი ერთად გატარებული წლები და ძველი მეგობრები...კოსტა ყოველთვის დადიოდა ჩოხაში, მას ჰქონდა დიდი შავი მეტყველი თვალები, გრძელი აპრეხილი წამწამებით, შავი უღვაშები, წვერი „ბულანჟე“ და მაღალი კეთილშობილი შუბლი. ხალხი მას დიდ პატივს სცემდა. შეხვედრისთანავე ფეხზე დგებოდნენ, ქუდებს იხდიდნენ, ხელს გულთან მიიტანდნენ და ისე ესალმებოდნენ: «Дә биһ хорз, Кьоста!» („დღე მშვიდობისა, კოსტა!“). (კ. თოფურიძე. მოგონებები კოსტაზე).

იაგორ ლუდუშაურის ნაამბობის მიხედვით, „კოსტა ხეთაგუროვი ხშირად დადიოდა ალექსანდრე ყაზბეგთან, ჩერდებოდა მასთან რამდენიმე დღით, კითხულობდნენ, მუსაიდობდნენ და დროს კამათში ატარებდნენ“. ფაქტია ისიც, რომ ქართველი მოღვაწის ალექსანდრე ყაზბეგის გასაჭირი, მისი ტკივილი და მწუხარება პოეტს საკუთარ ტკივილად და მწუხარებად მიაჩნდა. კოსტას და ყაზბეგის მეგობრული, გულწრფელი ურთიერთდამოკიდებულება მჟღავნდება შემდეგში: 1893 წლის 27 აპრილს გაზეთ „ტიფლისკი ლისტოკ“-ის 94-ე ნომრის პირველ გვერდზე გამოქვეყნდა წერილი, რომელმაც საზოგადოებას შემადრწუნებელი და აღმაშფოთებელი ამბები ამცნო ქართველი მწერლის სანდრო ყაზბეგის ავადმყოფობის შესახებ. წერილში აღნიშნული იყო, რომ ის ჯერ კიდევ არ მომკვდარა, მაგრამ მისი სიცოცხლე „სიკვდილზე უარესია - იგი ჭკუიდან შეირყა, დაკარგა ღვთით მინიჭებული ნიჭი, იმყოფება საერთო პალატაში სხვა შეშლილებთან ერთად, იკვებება როგორც უკანასკნელი ღატაკი, არა აქვს ისეთი პირველი საჭიროების საგანიც კი, როგორიცაა ჩაი და ისეთი უმნიშვნელო სიამოვნება, რასაც წარმოადგენს პაპიროსი. უფრო მეტიც, მას არ გააჩნია ფული, რომ გადაუხადოს თავისი შესანახი თანხა საავადმყოფოს და ამ დღეებში მას, როგორც უსარგებლო ნივთს გამოისვრიან ქუჩაში. და აი, ნამდვილი ჯილდო დიდი მწერლისა - მან ძონძებში ჩაცმულმა უნდა იხეტილოს ქუჩაში და სადღაც ღობის ძირში შიმშილით სული დალიოს“. თბილისის გაზეთის ამ საშინელმა ცნობამ თავზარდაცემი შთაბეჭდილება მოახდინა დიდ ოს პოეტზე და სულ რამდენიმე დღის შემდეგ (1893 წლის 3 მაისს) კოსტამ გაგზავნა წერილი სტავროპოლის გაზეთ „სევერნი კავკაზ“-ში. აი, ეს წერილი:

წერილი გაზეთ „სევერნი კავკაზის“ რედაქციას.

მოწყალეო ხელმწიფე, ბატონო რედაქტორო!

ნება მიბოძეთ თქვენს გაზეთში მოვათავსო შემდეგი:

„ყველას, ვინც კი ცოტაოდენად მაინც დაინტერესებულია კავკასიის მოღვაწეებით, წაუკითხავს და გაუგონია ქართველი მწერლის ალექსანდრე ყაზბეგის მწარე ხვედრის შესახებ, ვინც რამდენადმე მაინც იცნობს ამ, მართლაც, უბედურის ცხოვრებას, არ შეიძლება ეჭვი არ შეეპაროს იმ ყველაფრის მართებულობაში, რაც მის შესახებ იწერება. ამიტომ ჩემს თავს ნებას ვრთავ, მივმართო მწერალ სანდროს უახლეს ნათესავებს, რათა უარყონ ან დაადასტურონ „ტიფლისკი ლისტოკის“ 94-ე ნომერში დაბეჭდილი უკანასკნელი ცნობები მის შესახებ, სადაც სტატიაში - „ორი ჯილდო“ ნათქვამია: ... (აქ კოსტა სრულად და სიტყვასიტყვით გადმოსცემს სტატიის შინაარსს).

უმორჩილესად გთხოვთ, კავკასიის სხვა გამოცემათა რედაქტორებმაც გადაბეჭდონ ეს წერილი “.

3 მაისი, 1893 წელი. სტავროპოლი.

(წერილის ტექსტი დედანში იხილეთ დანართში. № 22)

ქართველი აკადემიკოსი, ალექსანდრე თვალჭრელიძე სტავროპოლის გიმნაზიაში სწავლობდა. 1890-1892 წლებში მამამისი სტავროპოლის გუბერნიის სახალხო სასწავლებლების ინსპექტორი იყო. მათთან ერთად, ამავე ქალაქში ცხოვრობდა მისი ბიძა, პარმენი, რომელიც წერდა და იმ დროის ქართულ პერიოდულ გამოცემებში ლექსებს, მოთხრობებსა და პოემებს აქვეყნებდა. ალ. თვალჭრელიძე იხსენებდა: „ბიძაჩემი და კოსტა ხშირად მოდიოდნენ ჩვენთან. მათ, ორივეს უყვარდა საუბარი ლიტერატურულ და საზოგადოებრივ თემებზე. გარდა ამისა, ბიძაჩემმა კოსტას გააცნო ქართული ლიტერატურა და საკუთარი ნაწარმოებების შინაარსი. კოსტას ახარებდა ქართული პრესის განვითარება და დარწმუნებული იყო, რომ ახლო მომავალში განვითარდებოდა ოსური ლიტერატურაც“ (ა. კარბელაშვილი).

თავის მოგომებებში ის იხსენებდა, რომ კოსტა „თავის გიმნაზისტ-თანამემამულეებს ურჩევდა მჭიდრო კავშირში ყოფილიყვნენ ხალხთან, შეესწავლათ მათი ყოფა, ჩვევები და ჩაენერათ, რადგან: „ცუდი ფანქარი ყოველთვის ჯობია კარგ მეხსიერებას“. ეს მისი ნათქვამი მე მაშინ ძალიან მომეწონა და მთელი ცხოვრება მახსოვდა. კოსტა ცხენით შესანიშნავად ჯირითობდა და მე არაერთხელ სიამოვნებით ვუყურებდი, როგორ გამართულად იჯდა ცხენზე მეგობრებთან სეირნობის დროს. მალე ბიძაჩემი დაბრუნდა საქართველოში და კოსტაც იშვიათად მოდიოდა, მერე სულაც ვლადიკავკაზში გადავიდა. აქაც და იქაც ის ღრმა პატივისცემით სარგებლობდა“ (ალ. თვალჭრელიძე).

კ. ხეთაგუროვი დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა გამოჩენილ ქართველ პედაგოგს ი. გოგებაშვილს, რომლის „Русское Слово“ (რუსული სიტყვა) მასწავლებელთა ყრილობის დადგენილებით ჩრდილოეთ ოსეთის საეკლესიო-სამრევლო სკოლების ძირითად სახელმძღვანელოდ იქნა მიღებული. ამასთან დაკავშირებით, გაზეთ „სევერნი კავკაზის“ 1901 წლის 88-ე ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში, „საეკლესიო-სამრევლო სკოლები ოსეთში“, კოსტა ხეთაგუროვი წერდა: „ჩრდილოეთ ოსეთის საეკლესიო-სამრევლო სკოლების მასწავლებელთა ყრილობამ სასკოლო ცხოვრების მეტად რთული საკითხები წამოაყენა, ცოტად, თუ ბევრად გამოსადეგი სახელმძღვანელოების უქონლობის გამო, ყრილობამ დაადგინა: ოსურ სკოლებში შემოღებულ იქნას რუსული ენის ცნობილი სახელმძღვანელო – იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“. როგორც ვხედავთ, კოსტა ხეთაგუროვი ახლოს იცნობდა ქართულ მწერლობას, ქართულ პედაგოგიკას, ჩვენი სასიქადულო პედაგოგის, იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებს.

კოსტა ხეთაგუროვს საქმიანი ურთიერთობა და გულითადი მეგობრობა აკავშირებდა ქართული მუსიკალური ხელოვნების გამოჩენილ მოღვაწესთან, კომპოზიტორ დიმიტრი არაყიშვილთან. ის პირადად შეხვედრა-გაცნობამდეც ღრმა პატივისცემით იყო გამსჭვალული დიდი ოსი პოეტის მიმართ, რადგან მის შესახებ ბევრი რამ იცოდა თავისი უფროსი ძმის, გიორგის ნაამბობიდან, რომელიც ჯერ კიდევ მოწაფეობის დროიდან მეგობრობდა მასთან. დ. არაყიშვილი წერს: „მე ვსწავლობდი ვლადიკავკაზის გიმნაზიაში დაახლოებით 1885-1886 წლებში, როცა 12-13 წლისა ვიყავი. ხშირად გიმნაზიიდან სახლში დაბრუნებისას ალექსანდრეს პროსპექტზე (ბულვარზე) ყურადღებას ვაქცევდი აბრას, რომელზედაც წარწერა იყო: „კოსტა ხეთაგუროვის სურათების გამოფენა“. 1899-1900 წლებში დ. არაყიშვილი მოსკოვიდან არმავირს ჩამოვიდა თავისი ძმის, გიორგის სანახავად. ძმამ ერთი პატარა, უყდო, რუხი წიგნაკი აჩუქა. ეს იყო კოსტა ხეთაგუროვის რუსული ლექსების კრებული. ლექსებმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მომავალ ქართველ მუსიკოსზე. დ. არაყიშვილმა იმავე, 1900 წელს, კოსტა ხეთაგუროვის ლექსებზე: „მწყემსის სიმღერა“, „მზე აღარ ბრწყინავს“ (პოემიდან „ფატიმა“), „მთიელი ქალის სიკვდილზე“, - შთამაგონებელი მუსიკალური ნაწარმოებები შექმნა. ლექსის - „მთიელი ქალის სიკვდილზე“- შესახებ დ. არაყიშვილი წერდა: „ეს გულწრფელი და ღრმა ლექსი კოსტამ, ჩემი ძმის გადმოცემით, მშობლიურ აულში, ექსპრომტად დაწერა, მთიელი ქალის დასაფლავებაზე“. არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ რომანსები „მწყემსის სიმღერა“ და „მზე აღარ ბრწყინავს“ პირველად ქართული სიმღერის დიდოსტატმა, ვანო სარაჯიშვილმა შეასრულა. დიმიტრი არაყიშვილის მჭიდრო კავშირი ოსურ მუსიკალურ კულტურასთან, ამ ერის ხალხური მუსიკალური შემოქმედებისადმი ძლიერი ინტერესი და კოსტა ხეთაგუროვისადმი განსაკუთრებული პატივისცემა მჟღავნდება 1902 წელს, პოეტთან პირადი შეხვედრის დროს. გამოუქვეყნებელ ხელნაწერში - „ოსური ხალხური მუსიკის შესახებ“- დ. არაყიშვილი წერდა: „როდესაც ვლადიკავკაზში დავბრუნდი, საქართველოში დიდი ხნის მოგზაურობის შემდეგ მე ვიყავი ოს პოეტ კოსტა ხეთაგუროვთან, რომელთანაც მიმიყვანა ჩემმა ძველმა ამხანაგმა, ვლადიკავკაზელმა ფოტოგრაფმა ალექსანდრე ჯანაევმა. პატარა, გამხდარმა და ახალუხში გამოწყობილმა კოსტამ, რომელსაც მაღალი კავკასიური ქუდი ეხურა, მიგვიწვია ოთახში. ის ძლიერ გააოცა ჩვენი სტუმრობის მიზეზმა. იგი არაფრით არ ელოდა, რომ ოსური სიმღერა ვინმეს როდესმე დააინტერესებდა, მაგრამ ასეთი პირი ჩემი სახით იქვე იყო. მანაც, თავის მხრივ, აღგვითქვა დახმარება, სიმღერის ჩაწერაზე დასწრებასაც დაგვპირდა (მე ჩავიწერე ფონოგრაფით), მაგრამ ვერ მოვიდა.“ დ. არაყიშვილმა შვიდი ოსური სიმღერა ჩაწერა და მოსკოვში წაიღო. ზემოაღნიშნული ფაქტი ადასტურებს მჭიდრო კულტურულ-შემოქმედებითი კავშირის არსებობას ოს და ქართველ მოღვაწეებს შორის, რომელიც ნიადაგს ქმნიდა მომავალში უფრო ჭეშმარიტი, ჯანსაღი, ღრმა, ხანგრძლივი და მტკიცე მეგობრული ურთიერთობის განვითარებისთვის.

კ. ხეთაგუროვის შემოქმედება, ასევე, სხვა ქართველი კომპოზიტორების შთაგონების წყაროდაც იქცა. კომპოზიტორმა ვიქტორ დოლიძემ 1926 წელს ოსური ხალხური მელოდიების მოტივებზე შექმნა და კოსტას მიუძღვნა ერთი და იმავე სახელწოდების ორი სიმღერა: «Хетæгкаты Къостайы зарæг» („სიმღერა კოსტა ხეთაგუროვზე“), არჩილ კერესელიძემ და ბორის გალაევმა შექმნეს მუსიკა კინოფილმისათვის „ფატიმა“, რომანსი „დაისი ჩამოწვა“, „იბრაგიმის სიმღერა“ და „იავნანა“.

კოსტას სამწერლო და საზოგადო მოღვაწეობას კარგად იცნობდნენ იმდროინდელი ქართველი საზოგადო მოღვაწენი. მისი პირველი კრებულის - „ირონ ფანდირ“ („ოსური ქნარი“) გამოსვლას გამოჩენილმა ქართველმა მეცნიერმა ალექსანდრე ხახანაშვილმა

სპეციალური ნარკვევი - „მოძრაობა ოსეთში განათლებისაკენ“- მიუძღვნა. იგი წერდა: „კაცობრიობის ცხოვრებას ერთი მაღალი აზრი აწარმოებს...„სიყვარული და სათნოება“ ადამიანთა შორის. ვისაც ეს წმინდა ცნება შეუგნია, იმისათვის მეზობლის და თანამოდმის ბედნიერება სასიხარულოა და მისი მწუხარება სავალალო. ერთი სასიამოვნო მოძრაობა აღინიშნა ჩვენს მოსაზღვრე ხალხში, რომელთაც საქართველოს უცხოვრია მრავალი საუკუნე, და ეს მოძრაობა გულისხმობდა ჩვენთვისაც: მე მოგახსენებთ ოსების განათლებისაკენ მისწრაფების შესახებ. ალ. ხახანაშვილი ეხება "ირონ ფანდირის" შინაარსს, ლექსთანყობას და ნარკვევს ამთავრებს სიტყვებით: „ვუსურვოთ ოსებს წარმატება ამ პატიოსან გზაზე და ვინატროთ იმათი მწერლობის გაფურჩქვნა“.

იოსებ იმედაშვილი კარგად იცნობდა მოძმე ოსი ხალხის ყოფაცხოვრებას, მის წარსულს. მან თავის დროზე შემოიარა ოსეთის სოფლები, დაუახლოვდა ოსეთის მოწინავე საზოგადოების წარმომადგენლებს და მათთან გარკვეული საქმიანი, საზოგადოებრივ-კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა. იოსებ იმედაშვილისა და კოსტა ხეთაგუროვის ნაცნობობა 1900-იან წლებში დაიწყო, კავკაზში (ვლადიკავკაზი) მოქმედი „ქართული კოლონიის“ მიერ გამართული, ლიტერატურული „დილა-საღამოებისა“ და წარმოდგენების დროს, სადაც ისინი ხშირად ხვდებოდნენ ერთმანეთს.

პოეტისადმი ღრმა პატივისცემა და სიყვარული ი. იმედაშვილმა არაერთხელ გამოხატა თავისი გამოსვლების დროს. ქ. სტალინირში 1936 წლის 5 მაისს, კ. ხეთაგუროვის გარდაცვალების 30 წლისთავის აღსანიშნავ საღამოზე იოსებ იმედაშვილმა გაიხსენა კოსტას ცხოვრებისა და შემოქმედების მთავარი მომენტები და დასასრულს, წაიკითხა საკუთარი ლექსი „კოსტა ხეთაგუროვი“.

1892 წელს, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“, კავკაზის (ვლადიკავკაზი) ქართული სკოლის უფროს მასწავლებლად ლუარსაბ ბოცვაძე მიიწვია. კავკაზში ჩასვლისთანავე ლ. ბოცვაძემ მიზნად დაისახა ქართველების შეკავშირება, მათში სამშობლოსადმი უანგარო სიყვარულის გაღვივება, რათა თავიდან აეცილებინათ მოსალოდნელი ეროვნული გადაგვარება. „ქართული ენის გარდა, რუსულ ენასაც ასწავლიდა, - აღნიშნავს თავის მოგონებებში გიორგი ნათაძე (კავკაზის ქართული სკოლის მასწავლებელი და ამავე სკოლასთან არსებული ქართული ეკლესიის მოძღვარი) - ის იმდენად კარგად უმკლავდებოდა ამ საქმეს, რომ თერგის ოლქის სკოლების დირექტორი, ს. გრუშევსკი, სუსტ მასწავლებლებს ეუბნებოდა: „Идите в грузинскую школу, поучитесь у Бочвадзе“ (წადითო ქართულ სკოლაში, ისწავლეთ ბოცვაძესთან). სკოლას იმ პერიოდში საკუთარი შენობა არ გააჩნდა და ნაქირავებში იყო განთავსებული. ადგილობრივი მცხოვრებლების დახმარებამ, ლ. ბოცვაძის თავდადებული შრომის შედეგად მოპოვებულმა დიდმა ავტორიტეტმა შესაძლებელი გახადა ქალაქის მმართველობისაგან საუკეთესო ადგილას მიეღო მინის ნაკვეთი და სკოლის მშენებლობის ნებართვა. მალე აშენდა ქართული სკოლის დიდი შენობა. ამავე შენობაში განთავსდა თეატრალური დარბაზი და ქალთათვის ჭრა-კერვის შემსწავლელი პროფესიული სკოლა. ნიშანდობლივია ისიც, რომ სკოლის ავტორიტეტის ზრდამ განაპირობა არაქართველი მოსახლეობის ლტოლვა ქართული სკოლისაკენ. ლუარსაბ ბოცვაძის მოღვაწეობა კავკაზში არ განისაზღვრებოდა მხოლოდ ქართულ სკოლაზე ზრუნვით. ხალხში წერა-კითხვისა და ცოდნის გავრცელების მიზნით მან დაარსა საკვირაო სკოლები ქართულ სკოლასა და დავით სარაჯიშვილის ქარხანაში. მისი ინიციატივითა და ხელშეწყობით შეიქმნა საკმაოდ მდიდარი სამკითხველო, მუზეუმი, რომელსაც საკუთარი ხარჯით ინახავდა. სკოლის თეატრალურ დარბაზში იდგმებოდა ქართული წარმოდგენები და იმართებოდა სამხატვრო-სალიტერატურო „დილა-საღამოები“. კოსტა ხეთაგუროვიც, როგორც მისი მეგობარი თითქმის ყველა ღონისძიებაში მონაწილეობდა. კავკაზის საზოგადოებამ ლუარსაბ ბოცვაძეს მისი პედაგოგიურ-საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 25 წლის აღსანიშნავად ასეთი წერილით მიმართა: „საუკეთესო დღეები თქვენი ცხოვრებისა და მოღვაწეობისა კავკაზის ქართველებთან გაატარეთ. თოთხმეტი წელიწადი ატარებდით მძიმე უღელს მასწავლებლობისას კავკაზის ქართულ სკოლაში. თქვენი მხნეობითა და მეცადინეობით შეიყვარა კავკაველმა ქართველმა ქართული სკოლა, დედა-ენა და ქართული წიგნი. თქვენს დროს ჩაიყარა საძირკველი სკოლის საკუთარი შენობისა და თქვენი მონაწილეობით ეს შენობა გადაიქცა ქართველების საერთო ეროვნულ კერად“ (შემოკლებით). კოსტა ხეთაგუროვის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით ლ. ბოცვაძემ გაზეთში - „ტერსკიე ვედომოსტი“ მოთავსებულ ნეკროლოგში, ღრმა შეფასება მისცა მის საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. ის წერდა: „საუკუნოდ დადუმდა სიმართლის, სიყვარულის, მეგობრობისა და თავისუფლების მაცნე. ძვირფასი კავკასიის ცის კამარას მოსწყდა ერთი კაშკაშა ვარსკვლავი, რომელიც თავის ნა-

თელ სხივებს მშობლიური ქვეყნის ყველა ქოხს აფენდა“. ლ. ბოცვაძემ აღნიშნა, რომ კოსტას გარდაცვალება უდიდესი დანაკლისი იყო არა მარტო ოსეთისათვის, არამედ მთელი კავკასიისათვის. მან მიუთითა, რომ „სიცოცხლეში ვერ დაფასდა კოსტას ღვაწლი, მაგრამ მომავალში ვინც გაეცნობა კოსტას პოეზიას, დაინახავს მის გულისტკივილს ხალხის მძიმე ცხოვრების გამო, მის ბრძოლას უკეთესი მომავლისათვის, ის უფრო მეტად დააფასებს და შეიყვარებს მას“.

ლ. ბოცვაძე კოსტას იმ ადამიანთა შორის მოიაზრებდა, რომლებიც იშვითად და იმისთვის იბადებიან, რომ თავისი სიცოცხლე ხალხის ინტერესების, უფლებების დაცვისა და უკეთესი მომავლისთვის ბრძოლას მსხვერპლად შესწირონ. ლუარსაბ ბოცვაძემ უკვდავება უწინასწარმეტყველა კოსტას სახელს და ეს წინასწარმეტყველება სულ მალე ახდა კიდევ.

კოსტა ხეთაგუროვის თავდადებულმა შრომამ ნაყოფი გამოიღო, მისი დროშა აიტაცა ახალგაზრდა თაობამ, გააგრძელა მის მიერ დაწყებული განათლებისა და კულტურული განვითარების საქმე. 1906 წლის 7 ოქტომბერს ქ. თბილისში ჩამოყალიბდა წიგნების გამომცემელი ჯგუფი „ირ“ (ოსეთი), რომელმაც პეტრე თედევეის რედაქტორობით დააარსა ოსური გაზეთი „ნოგ ცარდ“ (ახალი ცხოვრება), იგი კვირაში ორჯერ გამოდიოდა და ოსური კულტურისა და ყოფა-ცხოვრების საკითხებს აშუქებდა. ამ ჯგუფის ინიციატივით გამოიცა, აგრეთვე, კოსტა ხეთაგუროვის „ოსური ქნარი“ და სხვა წიგნები, რომელთაც ოსეთ-საქართველოს ხალხთა კულტურული და საგანმანათლებლო ურთიერთობის განმტკიცებისათვის გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა“ (ტ.სარიშვილი).

ამ პროცესის განვითარებას დიდად შეუნყო ხელი 1906 წელს თბილისში მცხოვრები მოწინავე ოსი ინტელიგენციის წარმომადგენლების მიერ ოსური საზოგადოების-„რუსხ“ (სინათლე)-შექმნამ, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ: აგრონომი თ.რომანოვი, მასწავლებელი ნ. ჯიოთი, პ. თედეთი, ფორა ჯიოთი და ა.შ. იმავე წელს საზოგადოების წევრებმა საკუთარი ხარჯებით ჩამოაყალიბეს თბილისის ოსური სახალხო თეატრი. წარმოდგენები ტარდებოდა კერძო ბინებში, ზოგჯერ ღია ცის ქვეშაც. ამ თეატრის მუშაობით დაინტერესებული ყოფილა სასიქადულო ქართველი მგოსანი ვაჟა-ფშაველა. „რიყეზე“ (ამჟამად კ. ხეთაგუროვის ქუჩა) ყოფნისას აუცილებლად ეწვეოდა ხოლმე ძველ მეგობარს ივანე აბაევს (პროფ. ვასო აბაევის მამა) - იხსენებს ოჯახის მეგობარი ვასო ჩაჩანიძე - ერთი სტუმრობისას ივანეს შვილები ზუბალაშვილის სახლიდან (ამჟამინდელი კ. მარჯანიშვილის სახელობის თეატრი), სადაც ოსურ ენაზე სპექტაკლი იდგმებოდა, დაბრუნდნენ და სუფრას შემოუერთდნენ. ვაჟას ინიციატივით ოსური ენისა და ლიტერატურის ფუძემდებლის კოსტა ხეთაგუროვის სადღეგრძელო წარმოითქვა“.

1911 წელს ოსურ ენაზე ითარგმნა კოსტას პიესა - „დუნია“. 4 (17) მაისს გაზეთი „ტიფლისკი ლისტოკი“ წერდა: „დღეს ზუბალოვის სახალხო სახლში ქ. თბილისის ოსები კოსტა ხეთაგუროვის გარდაცვალებიდან ხუთი წლისადმი მიძღვნილ საღამოს მართავენ. პოეტის მიერ დაწერილი პიესა „დუნია“ შესრულება ოსურ ენაზე. ნაკითხული იქნება მისი მოკლე ბიოგრაფია და საუკეთესო ლექსები. დასაწყისი საღამოს 8 საათზე.“

ქართველმა ხალხმა თავისი სიყვარული და პატივისცემა ოსური ლიტერატურის კლასიკოსის მიმართ მისი მშვენიერი პოემის - „ფატიმას“ ეკრანიზაციით გამოხატა. 1958 წელს რეჟისორმა სიკო დოლიძემ ამავე სახელწოდების მხატვრული ფილმი გადაიღო, სადაც ითამაშეს ცნობილმა მსახიობებმა: ვლადიმერ თხაფსაევმა (ჩრდ. ოსეთი), თამარა კოკოვამ (ყაბარდო), ოთარ მეღვინეთუხუცესმა, გიული ჭოხონელიძემ, ცაცა (ეკატერინე) ამირეჯიბმა, მეგი ნულუკიძემ, ივან რუსინოვმა, აკაკი ვასაძემ, გრიგოლ კოსტავამ, მიხეილ ჩიხლაძემ, დიმიტრი მამიევმა (სამხრ. ოსეთი), ესმა ცხოვრებოვამ (სამხრ. ოსეთი). ფილმი გადაიღო ოპერატორმა ვლადიმერ ვალიშვილმა, მუსიკა ფილმისთვის დაწერეს კომპოზიტორებმა: არჩილ კერესელიძემ და ბორის გალაევმა. ამ ფილმის გამოსვლასთან დაკავშირებით პროფესორი სერგი ჭილაია სტატიაში, „ტრაგიკული სიყვარულის ამბავი“ წერდა: „სცენარს საფუძვლად დაედო დიდი ოსი კლასიკოსის კოსტა ხეთაგუროვის პოემის სიუჟეტი. ოსური ლიტერატურის ფუძემდებელს ოსი ხალხის სულიერ ცხოვრებაში იგივე ადგილი უკავია, რაც საქართველოში ილია ჭავჭავაძესა და აკაკი წერეთელს ეკუთვნის“. სტატიის ავტორი აღნიშნავს, რომ კინორეჟისორი სიკო დოლიძე წარმატებით გაუმკლავდა საქმეს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფილმში მაყურებელმა გაიცნო ახალგაზრდა, ნიჭიერი ყაბარდოელი მსახიობი თამარა კოკოვა, რომელმაც ფატიმას განუმეორებელი, ღრმა ტრაგიზმით აღსავსე დედისა და შეყვარებული ქალის სახე შექმნა.

ქართველმა ხალხმა მხოლოდ კინოფილმით არ გამოხატა თავისი ღრმა პატივისცემა და სიყვარული კოსტა ხეთაგუროვისადმი. მისი თხზულებები რამდენჯერმე (უფრო სრულად 1939 და 1959 წლებში) გამოიცა ქართულ ენაზე თბილისსა და ცხინვალში. არა ერთმა

ქართველმა ავტორმა (ი. აბაშიძე, ბ. ჟღენტე, ა. მირცხულავა, შ. გოზალიშვილი, ს. ქილაია, ტ. სარიშვილი, ა. ცოტნიაშვილი და სხვა) მის შემოქმედებას მიუძღვნა სტატიები და გამოკვლევები. მისი ლექსები და პოემები ქართულ ენაზე თარგმნეს ცნობილმა პოეტებმა: ვ. გაფრინდაშვილმა, ი. აბაშიძემ, ს. ეულმა, მ. ფოცხიშვილმა, ს. შანშიაშვილმა, გ. ქუჩიშვილმა და ა.შ. კოსტა ხეთაგუროვის საიუბილეო თარიღები ფართოდ აღინიშნებოდა საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში. ცნობილი ქართველი მოღვაწეები, მწერლები და პოეტები სტუმრობდნენ ცხინვალს დიდი ოსი პოეტის ხსოვნისათვის პატივის მისაგებად. მის საიუბილეო წლებთან დაკავშირებით იბეჭდებოდა სტატიები და მოგონებები სხვადასხვა ჟურნალსა და გაზეთში: „მნათობი“, „ცისკარი“, „კომუნისტი“, „ივერია“, „ალაზნის განთიადი“, „საბჭოთა ოსეთი“, „ლიტერატურა და ხელოვნება“, „ლიტერატურული გაზეთი“, „ლიტერატურული საქართველო“, „საბჭოთა აფხაზეთი“.

კოსტას შემოქმედების არა მხოლოდ ოსურ და ქართულ, არამედ მსოფლიო ლიტერატურის წიაღში განსაკუთრებულ ადგილს უდავოდ ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ბოლო წლებში სტატიები მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ, მისი ნაწარმოებების კრებულები ითარგმნება მსოფლიოს მრავალ ენაზე. „მისი ნაწარმოებების მრავალ ენაზე გამოცემა, სხვადასხვა ქვეყნების ხალხთა მის მიმართ პატივისცემა და მშობელი ხალხის უსაზღვრო სიყვარული დასტურია პოეტის უკვდავებისა, პოეტისა, რომელსაც არასოდეს დაივიწყებს მადლიერი შთამომავლობა. მისი შემოქმედება ტაძარში დანთებული სანთლის სხივია“, - მზია ხეთაგური, პოეტი, საზოგადო მოღვაწე.

ხალხთა მეგობრობის სიმბოლოს, ოსი პოეტ-მებრძოლის ძეგლები აღმართულია ვლადიკავკაზში, ბულგარეთის ქალაქ კირჯალიში, ლონდონში, სტავროპოლში, თბილისში, ცხინვალში, კახეთში, ყარაჩაი-ჩერქეზეთში; მისი სახელობის ქუჩებია: ვლადიკავკაზში, თბილისში, ცხინვალში, პეტერბურგში, პიატიგორსკში, სტავროპოლში.

კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმები მდებარეობს ჩრდილოეთ ოსეთში. აქ ინახება ოსი ინტელიგენციის მიერ შეკრებილი პოეტის ფოტოები, წიგნები და ხელნაწერები. მუზეუმების საფონდო კოლექციის ყველაზე ძვირფასი ნაწილია კ. ხეთაგუროვის პირადი ნივთები: ვერცხლის ხანჯალი ავტოგრაფით, მოოქროვილი და მოსევადებული ქამარი, ხის კვერთხი, ხავერდის ყდაში ჩასმული ესკიზების ალბომი, თამბაქოს ყუთი, 1895 წელს რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული ლექსების კრებული ავტორის ჩანაწერებით, 1899 წელს ოსურ ენაზე გამოქვეყნებული ლექსების კრებული „ოსური ქნარი“; მისი ახლობლებისა და უახლოესი წრის პირადი ნივთები: პოეტის მამის, ლ. ხეთაგუროვის ვერცხლის დენტის ყუთი, სამოგზაურო ლითონის სამელნე, ხელჯოხი, ზარდახშა; პოეტის ნათესავის და მეგობრის, ნ. ხეთაგუროვის ნაქონი ფარდაგი; პოეტის მეგობრის და თანამებრძოლის, მღვდელ ა. ცალიკოვის ოჯახის კუთვნილი ფორტეპიანო, ხის ოვალური მაგიდა და ფოტოალბომი; ლექსების კრებულის „ირონ ფანდირის“ რედაქტორისა და გამომცემლის გაპო ბაევის საწერი მაგიდა; ფოტოგრაფისა და კოსტას ახლო მეგობრის, სადულა ჯანაევის ფოტოაპარატი და მის მიერ გადაღებული პოეტის ფოტოები.

ჯერ კიდევ 1939 წელს სოფელ ნარში, სადაც დაიბადა და ცხოვრობდა დიდი პოეტი, დაარსდა კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმი. მისი უნიკალურობა იმაში მდგომარეობს, რომ დღეს აქ ინახება კ. ხეთაგუროვის პორტრეტებისა და მისი ნაწარმოებებისათვის შექმნილი ილუსტრაციების მრავალრიცხოვანი კოლექცია, ლიტერატურული და საარქივო მასალების ბიბლიოგრაფია, რომელიც პოეტის შესახებ ინფორმაციის ძირითად წყაროს წარმოადგენს.

* * *

„ყველა ერი სიამოვნებითა და სიამაყით წარმოსთქვამს იმ ადამიანების სახელებს, რომლებშიც მთელი სისავსითა და ბრწყინვალეობით გამოვლინდა მათი ეროვნული გენია და გაიფურჩქნა, როგორც გაზაფხულის ყვავილი. ინგლისელი ამბობს - შექსპირი, შოტლანდიელი - ბერნსი, გერმანელი - გოეთე, იტალიელი - დანტე, რუსი - პუშკინი. ჩვენ, ოსები, ვამბობთ -კოსტა და გული სიამაყითა და მთრთოლვარე სიყვარულით ივსება“. ვ. აბაევი.

Гуырдыстони æхсæнадон мидисы историйы иртасæг М. Гаприндашвилиы ныхæстæм гæсгæ, Г. Церетели уыдис XIX æнусы дыккаг хайы гуырдыаг хайадисжытæй сæ иу, кæцы æппæт Кавказы адæмты æфсымæрон иудзинады, Ирыстон æмæ Гуырдыстони хсæн культурон-рухстауæн æмæ педагогон ахастыты процессы, активон разæнгардгæнæн куыст æххæст кодта.

Ацы мидисы фæдон у Хетæгкаты Къостайы куыст, кæцы адæмы 'хсæн æфсымæрдзинад æмæ хæлардзинады стыр фарсхæцæг уыд. Къоста тынг хæстæг уыд, уыцы рæстæджы Дзæуджыхъæуы чи цард æмæ иу фæлтæргай чи фæзынд литературон изæртæ ауадзынмæ гуырдыаг скъолайæн баххуыс кæнынæн, уыцы гуырдыаг архайджытимæ. Уый æввахсмæ зыдта Алыксандр Хъазбеджы, Михеил Хъипианийы, Димитр Арахъишвилиы, Иосеб Имедашвилиы, Алыксандр Твалчърелидзеы, Клименти Топуридзейы, Луарсаб Боцвадзеы æмæ æндæрты.

Къоста иттæг æмбаргæйæ каст гуырдыæгтæ æмæ ирæтты æнусон историон хæлардзинадмæ, гуырдыаг адæмы культурæмæ, йæ национ литературæ æмæ скъоламæ. Аргъ кодта зынгæ гуырдыаг архайджытæн – Илья Чъавчъавадзе, Акъакъи Цъеретели, Яков Гогебашвили, Важа-Пшавела æмæ æндæртæн, кæцыты интеллектуалон сфæлдыстад йæхимидæг сæрыстырдзинады æнкъарæнтæ гуырын кодта.

Къоста тынг уарзта гуырдыаг зарджытæ. Уый Цæлыккаты Юлямæ фыста: «курæг дæ дæн, цæмæй æмбисбонмæ бацæттæ кæнат уæлибыхтæ, дыууæ сахатыл æз нуазæн сисдзынæн, æртæ хатты «ваша» зæгъдзынæн æмæ «Мравалжамиер» азардзынæн. (Гиготы. Г. Нæ номдзыд фыдæл. «Литературон газет», № 42/1160, 16 октябрь 1959 аз).

Къостайы архивы ис йæхи къухæй рафыст тексттæ, кæцыты æвдисы йæ маст гуырдыаг аргъуантæй æмæ моладзандонтæй уырыссаг экзархосты къухæй национ хæзна давын æмæ бæстæйæ æддæмæ ахæссыны фæдыл.

Æнгом ахастытæ Къостайæн уыдис Терчы облæсты хохаг адæмы хсæн кæсын-фыссынад парахат кæныны æхсæнады сæрдар Михеил Хъипианиимæ, Клименти Топуридзеимæ (фæстæдæр зынгонд гуырдыаг дохтыр) æмæ Алыксандр Твалчърелидзеимæ (фæстæдæр Гуырдыстони зонæдты академийы академик).

М. З. Хъипиани æмæ Къостайы хæлардзинады тыххæй, сæ иумæйаг хъуыдыдзинады æмæ фидæнмæ тырнындзинады тыххæй бирæ дзырдæуыд. Кавказы цæрæг Къостайы гуырдыаг хæларæтты 'хсæн Михеил Хъипиани уыд гуырдыаг, кæцы ирон адæмы уарзондзинады аккаг сси, кæцы бирæ азты дæргъы æхсæнадæн пайдайæг, ахъазджын æмæ прогрессивон куысты фæстиуæг уыд. Уый активон хайад иста æфсымæрон адæмы стыр поэт – Къостайы хъысмæты, зæрдиагæй йæ уарзта æмæ йын æххуыс кодта йе 'стыр тохы. М. Хъипианийы фæрцы Къоста баввахс гуырдыаг æхсæнадон-литературон рæнхъыты лæууæг зынгæ минавæрттæм.

1888 азы Михеил Заалы фырт Хъипиани (уыцы рæстæджы уыд Терчы облæсты арæнгæрон хайы сæргълæууæг дæр), Дзæуджыхъæуы цæрджыты курдиатмæ гæсгæ, Тифлисы гуырдыæгты 'хсæн кæсын-фыссынад парахат кæныны æхсæнады правленимæ бахатыд гуырдыаг скъола бакæныны фæдыл. Уый райста фарсхæцынад æмæ 1888 азы 27-æм июлы правленийы сæрдар Илья Чъавчъавадзе Тифлисæй арвыста фыстæг Терчы облæсты паддзахадон скъолаты директор, цытджын С. Ф. Грушевскимæ: «Дзæуджыхъæуы бæллицæг иукъласон гуырдыаг скъолайы бакæныны тыххæй æвдисынæн æрвитын Кавказы ахуырадон облæсты сæрмагонд ахуыргæнæндæтты уагæвæрдтæм гæсгæ арæст ахуырадон программæ. Гуырдыаг цæрджыты 'хсæн кæсын-фыссынад парахат кæныны æхсæнады правлени куры йæ бæрзонддзинад Кавказы ахуырадон округы æууæнкдары, æхсæнадæн бар радта Дзæуджыхъæуы æртыккæгæм категорийы иукъласон скъола байгом кæнынæн» (документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 18).

5-æм августы С.Ф. Грушевский дзуаппон фыстæг арвыста Тифлисмæ: «Æрвитын уын Дзæуджыхъæуы гуырдыаг сывæллæттæн байгом кæныны райдиан скъолайы ахуырадон программæ, æхсæнады правленийæ курын, уый хынцгæйæ æмæ ацы пълан æхсæнады æнувыддзинад кæй æвдисы ахуырадон хайады раз, сифтонгæй кæнут æмбæлон къухфыстæй, уымæй уæлдай, Кавказы ахуырадон округы сæрмагонд ахуыргæнæндæтты фæткæвæрды 13-æм пунктмæ гæсгæ мæнæн сбæлвырд кæнут ацы скъолайы ахуыргæнджыты нæмттæ» (документы текст оригиналы кæсут æфтауцы. № 19).

Æппæт фарстаты сразыдзинады фæстæ 10 (23) ноябры скъола байгом æмæ йын йæ диссаджы фæзындыл уæды рæстæджы

периодикон мыхуырты бирæ фыстой («Иверия», «Рæстæг», «Ног хабæртты сыф»). Ацы фактæн Илья Чъавчъавадзе æмæ Якоб Гогешабили иттæг бæрзонд аргъ скодтой. «Дзæуджыхъæуы, гуырдзиагтæ скъола байгом кæнгæйæ, равдыстой царды æгъдау æмæ зонды къæрцхъусдзинад». («Иверия», 26 май 1890, И. Алхазисвили). «Дзæуджыхъæуы скъола ирдæй равдыста, хæрзорганизацигонд уагдонæн йæ бон цы у, уый. Уый ссис Дзæуджыхъæуы гуырдзиагтæ царды мидис. Афтæ тынг æй бауарзтой, æмæ гуырдзиагтæ æппæт хæрдзтæ сæхæдæг бафидгæйæ, сарæзтой хицæн скъолайы агъуыст æмæ аргъуан». (И. Гогешабили «Иверия» 1899 аз. № 265). «Ацы скъола, йæ бындурæвæрджытæ, æмхъуыдыджынтæ æмæ ахуыргæнджытæ – М. Хъипиани, Л. Боцвадзе, Г. Натадзе, Къ. Хетæгкаты æмæ æндæртæ стыр аккаг, æмзæрдæдзинад æмæ кад байгæфтой. Гуырдзиаг скъолайы алчидæр зоны: уырыссагтæ, ирæттæ, сомыхæгтæ, кæй бафарстон: алчидæр мын бацамыдта, кæм уыд, уый». («Иверия» 1895 аз. Габашвили Екатерина). Михеил Хъипиани сси скъолайы фыццаг директор. Чысыл скъолайæ рауад стыр национ культурон уагдон.

Къостайæн уыд æнгом хæларадон ахастдзинадтæ скъолайы алыварс æрæмбырд гуырдзиаг æхсæнадимæ æмæ арæх хайад иста ахуырдауатæн цы изæртæ æмæ равдыстытæ арæзтой, уыдон.

Советон рæстæджы скъолайæн лæвæрд æрцыд гуырдзиаг рухстауæг Акъакъи Цъеретелийы ном. Дзæуджыхъæуы гуырдзиаг скъола каст фесты, кæнæ æндæр æмæ æндæр рæстæджы ахуыр кодтой: фыссæг Л. Готуа, поэттæ А. Гецъадзе, А. Гомиашвили, А. Гацъерелия, травматолог О. Гъудушаури, профессор В. Шадури, профессор Р. Таварткиладзе æмæ æндæртæ. Скъола уæлдай сæрыстыр у уымæй, æмæ йæ Сыгъдæгдзинад æмæ Æппæты Арфæгонддæр Æппæт Гуырдзыстоны Католикос-Патриарх Илья дыккæгæм скъоламæ хæстæг уæвæг, сыгъдæг Нинойы номыл куæндонны аргъуыд райста. Амынд аргъуан æрбынат кодта Дзæуджыхъæуы рагондæр уынгтæй сæ иуы, Стрелковы уынгыл (ныры Цъеретелийы уынг, 12) æмæ нывонд æрцыд 1898 азы 1 ноябры.

Михеил Хъипианийы хъæппæрисæй бындур æвæрд æрцыд Ирыстоны национ фыссынадæн, сывæллæтты литературæ æмæ рауагъдады хъуыддагæн, уый æххуысæй 1890 азы æхсæнады хардзæй мыхуыры рацыд Хъаныхъуаты Алмахсиды райдиан ахуырадæн фыццаг алфавитон «Райдиан чиныг». М. Хъипиани, Хетæгкаты Къостаимæ иумæ Дзæуджыхъæуы библиотекæ саразыны инициатортæ уыдысты. Кавказы хæххон адæм æмæ интеллигенци М. Хъипианийы уыдтой сæ размæцыд æмæ хæрзиуæгыл чи тыхст æмæ хъуыды кодта, ахæм табугæнæг.

Къостайы æмдзæвгæ, кæцы ныффыста М. Хъипианийы мæлæтыл æмæ йæ чырыны уæлхъус 1891 азы 4-æм мартыйы бафарста, ссис тынг популярон адæмы хсæн æмæ ирæтты уарзондæр зарæг. Къостайы хъæлæс фæхæццæ Гуырдзыстонмæ дæр. Йæ зæрдæмæхъаргæ æмдзæвгæтæ гуырдзиаг æвзагыл мыхуыргонд æрцыдысты. 1891 азы 10-æм мартыйы газет «Иверия» фыста: «Къоста стыр æнкъарæнтимæ фыццаг бафарста æмдзæвгæ иронау æмæ дыккаг æмдзæвгæ та – уырыссагау», -уый фæстæ ирон æмдзæвгæйы мидис цыбырæй хаст æрцыд.

Фæндараст!.. Фервæзтæ нæ мæтæй —
Хуыцауы мацæмæй уал дом! —
Мæрдты дын хай уыдзæн дзæнæтæй,
Уæлæуыл баззайдзæн дæ ном.

Лæппуйæ базæрондмæ царддæ
Мæстджынæй адæмы мæстæй;
Æхсæв цырагъдарæй фæхаттæ
Хæларæй, уарзонæй, рæстæй...

Дæ мадау бауарзтай нæ бæстæ,
Фæцыддæ мæгуыртæн фыййау...
Цæмæй дын фиддзыстæм дæ хæртæ,
Цæмæй дын раддзыстæм æгъдау?!

Фыдæй фыртмæ нæ уд, нæ зæрдæ
 Дæ рухсæн хъардзыстæм, бæргæ,
 Фæлæ та сагъæссаг нæ сæртæ,
 Дæ фæстæ чи баззад кæугæ!..
 («Марды уæлхъус»)

1891 азы Мартыйы 3 бон, Дзæуджыхъæу.

(Хетæгкаты Къостайы уырыссаг æмдзæвгæ «На смерть М. З. Кипиани» кæсут æфтауцы. № 21)

Бакастæмдзæвгæтæй бæрæгу, куыдаргъ кодта ирон литературæйы классик, революцион-демократон, педагогон хъуыдыкæнынады фыццаг тырысахæссаг æмæ зынгæ архайæг Хетæгкаты Къоста, Гуырдзыстоны каджын хъæбул М. З. Хъипианийы архайадæн, йæ хайбавæрдæн ирон адæмы культурон царды. Уый сныв кодта М. Хъипианийы портрет, кæцы сæфтыл нымæд цæуы.

2001 азы 15-æм октябры скъолайы фасадыл æвæрд æрцыд скульптор Дзбойты Михаилы конд Михеил Хъипиани æмæ Хетæгкаты Къостайы хæлардзинады номарæн мемориалон фæйнæг.

1889-1890 азты К. Топуридзе ахуыр кодта Дзæуджыхъæуы классикон гимназийы фæстаг къласы. «Хетæгкаты Къоста, - фыссы уый, - цардис иннæ уаты, мæ фарсмæ. Иу хæдзары кæй цардыстæм, уымæ гæсгæ тагъд рæстæджы бахæлар стæм, афтæ-ма мæ скъолæйы æмбæлттæ дæр, гуырдзиагтæ-Иоселиани, Кочинашвили æмæ ирæттæ, æфсымæртæ Байатæ... Æз æмæ Къоста афтæ хæларæй цардыстæм æмæ не 'хсæн, зæгъæн ис, æмæ æхцайы дихыл ныхас дæр нæ уыдис. Уыцы азты ма Дзæуджыхъæуы цард Михеил Хъипиани, арæнон округы хистæр. Уымæн йæ хæдзары дуар алыхатт дæр гом уыд махæн, гуырдзиаг ахуырдаутæн, æмæ-иуæм Къостаимæ, зæгъæн ис, алы сабаты дæр цыдыстæм «цай нуазынмæ». М. З. Хъипианийы ахадындынадæй æмæ æххуысæй Къоста, кæсын-фыссыны парахтгæнæг гуырдзиаг æхсæнады уагæвæрды хуызæгмæ гæсгæ сарæзта ахæм хохæгтæн дæр. Къоста æмæ М. Хъипиани уыдысты æмæ баззæдысты стыр хæларæттæй». Къоста æмæ Кълименти арæх цыдысты ирон аргъуаны сауджын Цæлыккаты Алыксандрмæ. Уый Тифлисы кæй ахуыр кодта, уымæ гæсгæ, хорз зыдта гуырдзиаг æвзаг æмæ цымыдисæй дзырдта Къоста æмæ Кълиментийæн гуырдзиаг классикты - И. Чъавчъавадзейы, А. Цъеретелийы, Ал. Хъазбегы, Важа-Пшавелайы тыххæй. Къ. Топуридзе мысы, зæгъгæ: «Къоста фæсмон кодта, кæй нæ зыдта гуырдзиаг æвзаг æмæ оригиналы кæй нæ фарста гуырдзиаг классикты. Уæлдай тынгдæр та йæ цымыдис кодтой Алыксандр Хъазбеджы уацмыстæ, цыран уый «афтæ рæсугъд æмæ рæстадонæй æвдыста хохаг адæмы цард». Æз цæттæ дæн гуырдзиаг æвзаг сахуыр кæнынмæ, - загъта Къоста, - цæмæй лæмбынæг базонон Хъазбеджы сфæлдыстад. 1890 азы каст фæдæн Дзæуджыхъæуы гимнази æмæ фæстæмæ мæ райгуырæн бæстæмæ, Кутаисы губернимæ æрыздæхын аскъуыддзаг кодтон. Къоста мæ йæ хæларæттимæ рафæндараст кодтой. Уый фæстæ Къостайыл фембæлдтæн 1900 азы Кавказы Минералон дæтты (Минводы). Тынг бацин кодтам кæрæдзийыл, æрымысыдыстæм иумæ æрвыст азтæ æмæ рагон хæларæттæ... Къоста цыд æдзухдæр цухъхъайы, уыдис ын стыр аив цæстытæ, даргъ цæстыхаутæ, сау рихитæ, боцъо «буланже» æмæ бæрзонд уæздан ных. Адæм Къостайæн стыр кад кодтой. Фембæлды рæстæджы-иу сыстадысты, сæ худтæ иу систой, къух иу зæрдæмæ æввахс бахастой æмæ-иу йын раарфæ кодтой: «Дæ бон хорз, Къоста!». (Къ. Топуридзе, мысинæгтæ Къостайыл).

Къоста æмæ Аликсандр Хъазбегийы ахастыты тыххæй Я. Гъудушаури дзырдта, зæгъгæ: «Хетæгкаты Къоста арæх цыд Аликсандр Хъазбегмæ, баззадис иу æм цалдæр боны, кастысты, ныхас кодтой æмæ сæ рæстæг быцау кæнгæйæ æрвыстой». Факт у уый дæр, æмæ гуырдзиаг сфæлдыстадон архайæг Аликсандр Хъазбеджы уæззау уавæр, йæ рыст æмæ тыхстдзинад поэт нымадта йæхи рыст æмæ мастыл. Къоста æмæ Хъазбеджы 'хсæн хæлар, сыгъдæгзæрдæ ахастытыл дзырд цæуы дарддæры: 1893 азы 27-æм апрелы газет «Тифлиский Листок»-ы № 94 фыццаг фарсыл ныммыхуыр кодта фыстæг, цыран æхсæнадæн базонгæ кодта æцæг тасæфтауæг хъусинаг гуырдзиаг фыссæг Аликсандр Хъазбеджы низфæзынды тыххæй. Фыстæджы дзырд цыд нырма удæгас кæй уыд, фæлæ йæ цард «мæлæтæй фыддæр» кæй у - уый йæ зонд фесæфта, хуыцауæй лæвæрд курдиат фесæфта», уый ис палатæйы æндæр æдылытимæ, фыссæг мæгуырау хæры, нæй йын хæрзхæд хæлц дæр, нæй йын цай æмæ папирос дæр. Нал ын ис æхцайы фæрæз, цæмæй бафида рынчындонæн æмæ йæ цалдæр боны фæстæ уынгмæ аппардзысты, куыд æнæпайда дзаума. Æмæ мæнæ æцæг стыр фыссæджы хæрзиуæг - хъуамæ бызгъуырты мидæг уынгты зила æмæ кæмдæр æххормагæй, æмбонды бын йæ уд сиса».

Газеты ацы æвирхъау фыстæджы бакастæй, ирон стыр поэт, цалдæр боны фæстæ ныффыста Стъараполы газет «Северный Кавказ»-мæ фыстæг:

«Цытджын редактор!

Бар мын ратт, цæмæй дæ газеты фарсыл мыхуыр æрцауа:

Алчидæр кæцы чысыл дæр цымыдис кæны Кавказы хъуыддæгтæм, бакаст æмæ базыдта гуырдзиаг сфæлдыстадон архайæг, фыссæг Аликсандр Хъазбеджы æрхæндæг хъысмæты тыххæй. Хæрзчысыл зонгæ дæр чи у ацы адæмон зарæггæнæджы хæстæджытимæ, бинонтимæ, уымæн йæ бон нæу ма дызæрдзыг кæна, цы хъусын кæнынц æмæ фыссынц уый рæстдзинадыл. Уымæ гæсгæйæ, æз курын, фыссæг Сандройы æввахс хиуæттæй, цæмæй «Тифлисы листок»-ы 94-æм номыры мыхуыргонд хабæрттæ сбæлвырд кæной, цыран статья «Дыууæ лæвары» фыст ис, зæгъгæ уый (Аликсандр Хъазбег), хуыцауы зынаргъ лæвар фесафгæйæ, чи зоны, йæ адæмæн æгæр бирæ кæй сарæзта, уый тыххæй... (дарддæр æрхаст у «Тифлисы листок»-ы фыстæг)...

Æз сæрныллæгæй курын редактортæй æмæ æндæр кавказгау рауагъдадтæй, цæмæй ныммыхуыр кæной ацы фыстæг.

Стъарапол, 1893 азы 3-æг майы. (Текст æххæстæй оригиналы кæсут æфтауцы. № 22).

Гуырдзиаг академик, Александр Твалчъерелидзе ахуыр кодта Стъараполы гимназийы. Йæ фыд 1890-1892 азты уыд Стъараполы губернийы адæмон ахуыргæнæндæтты инспектор. Йæ фыдыфсымæр, Пъармен, семæ иу горæты цард, æмæ уыцы рæстæджы фыста æмæ мыхуыр кодта гуырдзиаг периодикон рауагъдты æмдзæвгæтæ, радзырдтæ, поэмæтæ. Ал. Твалчъеридзе мысыдис, зæгъгæ: «Мæ фыдыфсымæр æмæ Къоста махмæ арæх цыдысты. Къоста уыд рæстæмбис гурыконд лæг, дардта цухъхъа, кæцы йыл иттæг хорз фидыдта. Дыууæ дæр уарзтой литературон æмæ æхсæнадон темæтыл ныхас кæнын. Уымæй дарддæр ма, мæ фыдыфсымæр Къостайы базонгæ кодта гуырдзиаг литературæ æмæ йæхи сæрмагонд уацмысты мидисимæ. Къоста райгонд уыд гуырдзиаг мыхуыры размæцыдæй æмæ йæ уырныдта, æввахс фидæны ирон литературæ дæр кæй райрæзтаид уый. (Къарбелашвили А.),

«Йæ гимназист-æмзæххонтæн фæдзæхста, цæмæй уой адæмимæ æнгом, ахуыр кæной сæ уæвынад, æгъдæуттæ æмæ сæ фыссой, уымæн æмæ «æвзæр къарандас æдзухдæр хорз мысынадæй хуыздæр у». Ацы ныхæстæ мæнæн мæ зæрдæмæ тынг фæцыдысты æмæ сæ цæрæнбонтæм бахъуыды кодтон. Мæ фыдыфсымæр аздæхт Гуырдзыстонмæ æмæ нæм Къоста арæх нал цыд, стæй бынтондæр Дзæуджыхъæумæ аздæхт. Ам дæр æмæ уым дæр Къостайæн тынг кад кодтой». (Ал. А. Твалчъерелидзе).

Хетæгкаты Къоста стыр аргъ кодта зынгæ гуырдзиаг ахуыргæнæг – Я. С. Гогешауилийæн, кæцыйы «Русское Слово» (уырыссаг дзырд) ахуыргæнджыты æмбырды уынаффæйæ райстой куыд сæйраг ахуыргæнæн чиныг Цæгат Ирыстоны аргъуанон-динон скъолатæн. Уый фæдыл газет «Северный Кавказ» № 88, 1901 азы мыхуыргонд фыстæджы («Церковно-приходские школы в Осетии») Хетæгкаты Къоста фыста: «Цæгат Ирыстоны аргъуанон-динон скъолайы ахуыргæнджыты æмбырд æрæвæрдта скъолайы царды тынг вазыгджын, пайда фарстатæ. Ахуыргæнæн чингуытæ кæй нæ фаг кæны, уымæ гæсгæ æмбырд уынаффæ рахаста ирон скъолæты бафтауой Якоб

Гогебашвили уырыссаг æвзаджы зындгонд ахуыргæнæн чиныг - «Русское Слово». Куыд зыны, афтæмæй Къоста зонгæ уыд гуырдзиаг фыссынадимæ, гуырдзиаг педагогикаимæ, сæ педагог – Якоб Гогебашвили ахуыргæнæн чингуытимæ.

Хетæгкаты Къостайæн уыд хъуыддагон зæрдæхæлар ахастытæ гуырдзиаг (музыкалон) аивады ахæм зынгæ архайæгимæ, цахæм уыд, композитор Димитр Арахъишвили. Уый Къостаимæ фембæлды агъоммæ дæр стыр ирон поэты ном арф цытимæ хаста йæ зæрдæйы, уымæн æмæ йæ хистæр æфсымæр Гиорги хæлар уыд Костаимæ нырма дæр йæ ахуыргæнинаг рæстæгæй æмæ дзы бирæ хорз ныхæстæ фехъуыста. Д. Арахъишвили фыста: «Æз ахуыр кодтон Дзæуджыхъæуы гимназийы 1885-1886 азты, уæд мыл цыди 12-13 азы, гимназийæ хæдзармæ здæхгæйæ, арæх мæ хъус дардтон Алыксандры проспекты (бульвары) фыстмæ: «Хетæгкаты Къостайы нывты равдыст».

1899-1900 азты Д. Арахъишвили Мæскуыйæ Армавирмæ æрцыд йæ 'фсымæр Гиоргийы фенынмæ, кæцы уыцы рæстæджы уым цард. Йæ 'фсымæрын чысыл, æнæцъар чиныг балæвар кодта. Уый уыдис Къостайы уырыссаг æмдзæвгæты æмбырдгонд. Æмдзæвгæтæ, фидæны гуырдзиаг композиторыл стыр тæлмæнтæ ныуагътой. Уыцы азы Д. Арахъишвили Къостайы æмдзæвгæтæм гæсгæ скодта музыкалон уацмыстæ: «Фыййауы зарæг», «Хур нал кæсы» (поэмæ «Фатимæ»-йæ) æмæ «Хæххон сылгоймаджы мæлæты тыххæй», кæцыйыл Д. Арахъишвили фыста: «Ацы сыгъдæгзæрдæ æмæ арф æмдзæвгæ ме 'фсымæры ныхæстæм гæсгæ Къоста ныффыста йæ райгуырæн хъæуы, экспромтæй, хæххон сылгоймаджы баныгæныныл». Адонæй бæрæг у, гуырдзиаг æмæ ирон сфæлдыстадон архайджыты хсæн кæй уыд æнгом хæлардзинад æмæ кæрæдзийы æмбарынад. Æнæнхæлæджы уый дæр нæу æмæ романстæ, «Фыййауы зарæг» æмæ «Хур нал кæсы» фыццаг хатт, гуырдзиаг зарæджы стыр дæсны, Вано Сараджишвили кæй сæххæст кодта. Д. Арахъишвили æнгом бастдзинад ирон музыкалон культурæимæ, ацы нацийы адæмон музыкалон сфæлдыстадмæ тыхджын цымыдисдзинад Хетæгкаты Къостамæ уæлдай каддзинад раггом поэтимæ фембæлды рæстæджы, 1902 азы. Æнæмыхуыргонд къухфысты «Ирон адæмон музыкайы тыххæй, Д. Арахъишвили фыста: «Ирон музыкæмæ та цы хауы, уымæ мæнæн хъуыддаг уыдис 1902 азы, Гуырдзыстонæй дард балцы фæстæ Владикавказмæ куы æрыздæхтæн, уæд. Мæ рагон Владикавказæг хæлар – фотограф Дзанайты Алыксандр - ирон поэт, Къостамæ бакодта. Къостайæн йæ сæрыл уыд бæрзонд кавказæг худ. Уый нæ бахуыдта йæ хатæнмæ. Нæ балцы нысан æй дисы бафтыдта. Ирон зарæгмæ исчи бацымыдис кæндзæн, уый æнхæл нæ уыд, фæлæ ахæм адæймаг йæ разы мæ хуызы лæууыд. Уый нын баххуыс кæныны зæрдæ бавæрдта, ноджы ма нын загъта зарæджы фыссынмæ кæй æрбацæудзæн (фыстон æй фонографыл), фæлæ не 'рбацыд».

Д. Арахъишвили фонографыл ныффыста авд ирон зарæджы æмæ сæ Мæскуымæ ахаста. Уæлдæр банысангонд факт бæлвырд кæны æнгом бастдзинад, культурон-сфæлдыстадон ахастдзинад, кæцы бындур æрæвæрдта фидæны æцæг, арф, дæргъвæтин æмæ фидар хæлар ахастытæн.

Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстад æндæр гуырдзиаг композитортæн дæр сси цымыдиссаг. Композитор В. Долидзе, ирон адæмон мелодитæй спайда кæнгæйæ, Къостайæн 1926 азы номарæн скодта дыууæ зарæг æмхуызон сæргондимæ: «Хетæгкаты Къостайы зарæг». К/ф «Фатимæ»-йæн музыкæ, романстæ «Изæрдалынг æрлæууыд», «Ибрагимы зарæг» æмæ «А-ло-лай» ныффыстой композитортæ А. Кереселидзе æмæ Б. Галаты.

Къостайы литературон æмæ æхсæнадон архайд хорз зыдтой уæды гуырдзиаг æхсæнадон кусджытæ дæр. Йæ фыццаг æмбырдгонд «Ирон фæндыр»-ы рацыдæн зындгонд гуырдзиаг ахуыргонд Алыксандр Хаханашвили номарæн скодта сæрмагонд очерк «Ахуыргондмæ змæлд Ирыстоны». Уый фыста: «Дзыллæйы цард змæлын кæны иунæг бæрзонд хъуыды – уарзондзинад æмæ уæздандзинад адæмы 'хсæн. Ацы сыгъдæг амынд чи бамбæрста, уымæ йæ сыхаг æмæ 'фсымæры амонд цин кæсы, йæ маст та – æнамонд. Иу зæрдæмæдзæугæ змæлд банысан æрцыд нæ арæнгæрон адæмы 'хсæн, кæцытимæ Гуырдзыстон бирæ æнусты дæргъы фæцард, æмæ ацы змæлд цымыдисон у махæн дæр: уæ зæрдыл уын лæууын кæнын «ирæтты тырнындзинад ахуырадмæ». Ал. Хаханашвили æрхаста «Ирон фæндыр»-ы сконд, æмдзæвгæты композици æмæ æмбырдгондмæ хаст æмдзæвгæты сæргæндтæ. Ал. Хаханашвили йæ иртасæн ахæм ныхæстæй фæуд кæны: «Ирæттæн раарфæ кæнæм æнтыстытæ ацы цытджын фæндагыл æмæ бабæллæм сæ иумæйаг фыссæнады рæзтмæ».

Зындгонд фыссæг æмæ æхсæнадон архайæг Иосеб Имедашвили хорз зыдта ирон адæмы æрвылбонон цард, сæ ивгъуыд. Йæ рæстæджы бабæрæг кодта Ирыстоны хъæутæ дæр, æввахс уыд Ирыстоны раззагон æхсæнады минæвæрттимæ æмæ сын уыд бæлвырд хъуыддагон, социалон æмæ культурон бастдзинадтæ. И. Имедашвили йæхæдæг зыдта Къостайы. Сæ зонгæдзинад æмæ ахастытæ райдыдтой 1900-æм æзты Кавказы архайæг «Гуырдзиаг колони»-йы организацигонд литературон «райсом-изæртæ» æмæ равдыстыты рæстæджы, цыран арæх æмбæлдысты кæрæдзийыл. Стыр кад æмæ уарзондзинад поэтмæ И. Имедашвили бирæ хæттыты равдыста йæ раныхæсты рæстæджы. 1936 азы 5-æм майы Сталиниры, Хетæгкаты Къостайы амæлæты 30 азы боны цытæн ауагъд изæры И. Имедашвили æрымысыд Къостайы царды æмæ сфæлдыстады сæйрагдæр моменттæ æмæ фæстагмæ бакаст йæхи фыст æмдзæвгæ «Хетæгкаты Къоста».

1892 азы «Гуырдзиагты хсæн парaxат кæныны æхсæнад», Луарсаб Боцвадзейы Кавкавы (ныры Дзæуджыхъæуы) гуырдзиаг скъолайы сæйраг ахуыргæнæгæй баурæдта. Кавкавмæ æрцæугæйæ, Л. Боцвадзе гуырдзиагты баиу кæнын, райгуырæн бæстæмæ удуæлдай уарзондзинад райхъал кæныны хæс йæ разы æрæвæрдта, цæмæй фыццагдæр национ деградаци бахъахъхъæдтаид. «Гуырдзиаг æвзагæй дарддæр ма скъолайы сывæллæттæн уырыссаг æвзаг дæр амьдта» – нысан кæны йæ мысинæгты Сыгъдæг Нинойы номыл аргъуаны фыццаг дины кусæг Г. Натадзе. Уыцы хæслæвæрд уый афтæ хорз æххæст кодта, æмæ Терчы облæсты скъолаты директор С. Ф. Грушевский лæмæгъ ахуыргæнджытæн дзырдта: «идите в грузинскую школу, поучитесь у Боцвадзе» (ацыт гуырдзиаг скъоламæ, сахуыр кæнут Боцвадземæ). Уыцы рæстæджы скъолайæн йæхи агъуыст нæ уыдис, ахуыр цыд æххуырт бæстыхайы. Л. Боцвадзе æнувыд куыстæй, йе стыр авторитеты æмæ бынæттон цæрджыты æххуысы фæрцы бантыст горæты хуыздæр бынаты стыр зæххы фæзуат æмæ хицауадæй скъола саразыны барлæвæрд райсын. Тагъд рæстæджы гуырдзиаг скъолайæн сарæзтой стыр бæстыхай. Уыцы бæстыхайы уыд театралон зал æмæ сылгоймæгтæн кæрдын æмæ хуыйыны профессионалон скъола. Нысаниуæгджын у уый дæр, æмæ скъолайы авторитеты рæст расайдта æнæгуырдзиаг цæрджыты тырнындзинад гуырдзиаг скъоламæ. Йæ куыст Кавкавы æрмæст гуырдзиаг скъоламæ хъусдарынай нæ фæуд кодта. Адæмы 'хсæн кæсын æмæ фыссын парaxат кæныны тыххæй уый сарæзта хуыцаубоны скъолатæ гуырдзиаг скъолайы æмæ Д. Сараджишвилиы фабрикæйы. Йæ хъæппæрис æмæ æххуысæй арæст æрцыд хъæздгæ кæсæн зал æмæ музей, кæцытæ йæхи фæрæзтæй дардта. Ахуыргæнæндон театралон залы æвæрд цыдысты гуырдзиаг спектаклтæ æмæ аивадон-литературон «райсом-изæртæ», кæцыран йæ хæлар, Хетæгкаты Къоста дæр хайад иста. Кавкаваг æхсæнад Л. Боцвадземæ йæ педагогон-æхсæнадон куысты 25 азы сæххæсты цытæн ахæм фыстæгæй бахатыд: (цыбырæй) «Дæ царды хуыздæр бонтæ æмæ дæ ахъаззаг куыст Кавкаваг гуырдзиагтимæ арвыстай. Цыппæрдæс азы дæргъы Кавкавы гуырдзиаг скъолайы ахуыргæнæг уæвгæйæ бирæ тых радтай ахуырадæн. Дæ разæнгарддзинад æмæ ахуыры фæрцы Кавкавы гуырдзиагтæ бауарзтой гуырдзиаг скъола, мадæлон æвзаг æмæ гуырдзиаг чингуытæ. Дæ рæстæджы скъолайы хи бæстыхайæн бындур æвæрд æрцыд æмæ дæ хайадистæй ацы бæстыхайы мидæг сырæст гуырдзиагты иумæйаг национ центр».

Хетæгкаты Къостайы мæлæты тыххæй Л. Боцвадзе газет «Терские ведомости»-йы публикацигонд некрологы стыр аргъ скодта Къостайы æхсæнадон куыстæн. Уый фыста, зæгъгæ, «рæстдзинады, уарзондзинады, хæлардзинады æмæ сæрибардзинады минæвар æнустæм ныхъхъус. Йæ рухс тынтæ райгуырæн бæстæйы алы къуымты дæр кæмæн æрттывтой, уыцы стъалы æрнымæг, нал æрттывы». Л. Боцвадзе банысан кодта, зæгъгæ, Къостайы мæлæт у стыр зиан æрмæст Ирыстонæн нæ, фæлæ æнæхъæн Кавказæн дæр. Л. Боцвадземæ гæсгæ, Къоста хауы уыцы адæммæ, кæцытæ стæмхатт фæзыныныц æмæ сæ цард адæмы интересæн, уыдоны бартæ хъахъхъæнына æмæ хуыздæр фидæны сæраппондæн сæхи нывондæн хæссынц. Уый банысан кодта, зæгъгæ, «Къостайы сгуыхтдзинадтæн йæ цæрæнбонты аргъгонд нæ уыд, фæлæ фидæны, Къостайы поэзиимæ чи базонгæ уа, уый банкъардзæн йæ зæрдæрыст адæмы уæззау цардыл, хуыздæр фидæны сæрыл тох, аргъ ын скæндзæн æмæ йæ бауарздзæн ноджы тынгдæр». Боцвадзе Луарсаб Къостайы номы æнæмæлгæдзинад развæлгъау загъта æмæ йæ ныхас хæрз тагъд дæр æххæст æрцыд.

Хетæгкаты Къостайы æнувыд хъуыддаг нæ фесæфт, йæ тырыса йын æрыгон фæлтæр райста æмæ цы ахуырадæн æмæ культурон куыст райдыдта, уый адарддæр кодта. 1906 азы 7-æм октябры Тифлисы æмбырд æрцыд чиныгуадзæн къорд «Ир», кæцы Тедеты Петрейы разамындæй бындур æрывæрдта ирон газет «Ног цард»-ы рауагъдæн. Газет къуыри дыууæ хатты цыд æмæ ирон культурæ æмæ

аервылбонон царды фарстатæ рухс кодта. Ацы къорды фæрцы уагъд æрцыд Хетæгкаты Къостайы «Ирон фæндыр» æмæ æндæр чингуытæ дæр, кæцытæн уыд бæрæг нысаниуæг ирон-гуырдзиаг адæмы культурон-рухстауæн ахастытæ фидардæр кæнынæн. Уыцы процессы парыхатæн стыр æххуыс баци, 1906 азы Тифлисы цæрæг ирон интеллигенцийы минæвæртты тыхтæй ирон æхсæнад «Рухс»-ы сарæзт. Уыцы аз æхсæнад Тифлисы йæхи фæрæзтæй скодта ирон адæмон театр. Гуырдзыстоны зынгæ фыссæг Важа-Пшавела цымыдис кодта ацы ирон адæмон театры архайдмæ. «Рихъе»-йы (ныртæккæ Хетæгкаты Къостайы уынг) уæвгæйæ, иудадзыг уазæгуаты цыд йæ рагон хæлар Абайты Иуанемæ (проф. Абайты Васойы фыд), мысы бинонты хæлар Чачанидзе Васо. Иу хатт Иуанейы сывæллæттæ, кæцытæ æвæрдтой спектакль ирон æвзагыл, Зубаловы адæмон хæдзары (ныртæккæйы К. Марджанишвили театры) репетицийæ æрбаздæхтысты æмæ æрбау сты фынгмæ. Важа-Пшавела ракуывта æмæ рухсаг загъта ирон æвзаг æмæ литературæйы бындурæвæрæг Хетæгкаты Къостайæн».

1911 азы ирон æвзагмæ тæлмацгонд æрцыд Къостайы пьесæ «Дуня». 4 (17) майы газет «Тифлиски Листок» ныффыста: «абон Тифлисы ирæттæ Зубаловы адæмон хæдзары уадзынц изæр, Хетæгкаты Къостайы мæлæтыл 5 азы сæххæсты цытæн. Равдисдысты поэты фыст пьесæ «Дуня» ирон æвзагыл. Бакæсдысты йын цыбырæй йæ биографи æмæ йæ хуыздæр æмдзæвгæтæ. Райдайæн 8 сахатыл».

Гуырдзиаг адæм сæ уарзондзинад æмæ кад ирон литературæйы классикмæ равдыстой йæ аив поэмæ «Фатимæ»-йы экранизацийæ. Гуырдзиаг аивадон киноныв саста Сико Долидзе 1958 азы. Кинонывы хайад райстой зындгонд артисттæ: Тхапсаты Владимир (Цæгат Ирыстон), Тамарæ Кокова (Хъабардæ), Отар Мегвинетухуцеси, Гиули Чъохонелидзе, Цаца (Екатерина) Амиреджиби, Меги Цъулукидзе, Иван Русинов, Ааки Васадзе, Григол Костава, Михеил Чихладзе (Гуырдзыстон), Мамиты Димитр, Цыхуырбаты Эсма (Хуссар Ирыстон), оператор –Владимир Валишвили. Кинонывæн музыкæ ныффыстой композиторæ Арчил Кереселидзе æмæ Галаты Борис. Ацы кинонывы рацыды тыххæй профессор Серго Чылая статья «Трагикон уарзты истори»-йы фыста: «Сценарийы бындуры æвæрд æрцыд стыр ирон классик Хетæгкаты Къостайы поэмæ. Ирон литературæйы бындурæвæрæг ирон адæмы удæнцой царды ахæм бынаты вæрд у, цахæм Илья Чъавчъавадзе æмæ Ааки Цъеретели ахсынц Гуырдзыстоны». Статьйы автор нысан кæны, кинорежиссер С. Долидзе хъуыддаг æнтыстджынæй кæй аскъуыддзаг кодта. Ам банысан кæнын хъæуы уый, æмæ киномакæсджытæ базонгæ сты æвзонг, курдиатджын хъабардайаг актрисæ Тамарæ Коковаимæ, кæцы Фатимæйы æнæфæлхатгæнæн, арф трагизмæй йедзаг мады æмæ уарзæгой сылгоймаджы гениалон цæсгом скодта.

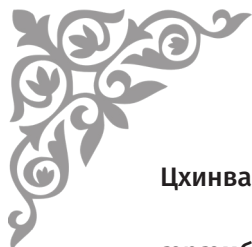
Гуырдзиаг адæм сæ кад æмæ уарзондзинад Къостамæ æрмæст киноы руаджы нæ равдыстой. Йæ уацмыстæ цалдæр хатты (æххæстдæр 1939 æмæ 1959 азты) гуырдзиаг æвзагыл мыхуыргонд æрцыдысты Тбилис æмæ Цхинвалы. Гуырдзиаг автортæй бирæтæ (И. Абашидзе, Б. Жгенти, А. Мирцхулава, Ш. Гозалишвили, С. Чылая, Т. Саришвили, А. Цотнишвили æмæ æндæртæ) снывонд кодтой йæ сфæлдыстадæн фыстæджытæ æмæ очерктæ. Йæ мдзæвгæтæ гуырдзиаг æвзагмæ ратæлмац кодтой зындгонд поэттæ: В. Гаприндшвили, И. Абашидзе, С. Зули, М. Поцхишвили, М. Шаншишвили, Г. Кучишвили æмæ æндæртæ.

Хетæгкаты Къостайы юбилейон датæтæ Гуырдзыстоны æндæр æмæ æндæр горæтты уæрæхæй нысан кодтой. Стыр ирон поэтæн скад кæныны тыххæй Цхинвалы æмбырд кодтой зындгонд гуырдзиаг архайджытæ, фысджытæ æмæ поэттæ.

Йæ юбилейон азты алыхуызон журнал æмæ газетты «Мнатоби», «Цискари», «Коммунисти», «Иверия», «Алазнис Гантиади», «Советская Осетия», «Литература и искусство», «Литературон газет», «Литературон Гуырдзыстон», «Советон Абхазы», «Советон Ирыстон» мыхуыргонд цыдысты Къостайы уацтæ æмæ мысинæгтæ.

Къоста æрмæст ирон нæ, фæлæ дунеон литературæйы хай кæй у, уый æнæдызæрдыгæй бæрæг у, уымæй æмæ йæ цард æмæ сфæлдыстады тыххæй уацтæ, йæ сфæлдыстады æмбырдгæндтæ тæлмацгонд сты дунейы бирæ æвзæгтæм. «Йæ уацмысты бирæ æвзæгтыл рауагъд, алы бæстæты адæмы кад æмæ йæ ныййарæг адæмы æгæрон уарзондзинад, йæ бузныгадон фæдонтæй æнæрохгонд у поэты æнæмæлгæдзинады æвдисæн. Йæ сфæлдыстад у кувæндоны ссыгъд цырагъы рухс», - Хетæгури Мзия, поэт, æхсæнадон архайæг.

Дзыллæты хæлардзинады символæн, ирон поэт-тохгæнæгæн цыртдзæвæнтæ сæвæрдтой Дзæуджыхъæуы, Болгарийы горæт Кирджалийы, Лондоны, Стъараполы, Тбилисы, Цхинвалы, Къахетгомы, Хъæрæсе-Черкесы. Йæ номыл уынгтæ ис Дзæуджыхъæуы, Тбилисы,

Цхинвалы, Санкт-Петербурджы, Пятигорскы, Стъараполы.

Хетæгкаты Къостайы хæдзар-музейтæ сты Цæгат Ирыстоны. Хъахъæд дзы ис поэты къамтæ, чингуытæ æмæ къухфыстытæ, кæцытæ æрæмбырд кодта ирон интеллигенци. Музейы æрмæджы æппæты зынаргъдæр хайы фæлгондз сты Къостайы сæрмагонд дзаумæттæ: автографгонд æвзист хъама æмæ рон, хъæдын лæдзæг, хъæдабæйæ конд æддаг цъарджын эскизты альбом, тамакойы къуту; 1895 азы уырыссаг æвзагыл рауагъд æмдзæвгæты æмбырдгонд авторы фиппаинæгтимæ, 1899 азы йе 'мдзæвгæты æмбырдгонд «Ирон фæндыр». Йæ хиуæтты æмæ хæстæджыты сæрмагонд дзаумæттæ: поэты фыды, Хетæгкаты Л. Е. æвзист топыхосдон, бæлццон, æфсæйнаг чернилæдон, хъæдын чырын, поэты хæстæг æмæ хæлары Хетæгкаты Н. П. чысыл гауыз; поэты хæлар æмæ æрдхорд, сауджын Цæллыккаты хæдзарæй баззад фортепиано, овалон хъæдын стъол æмæ фотоальбом. Æмдзæвгæты æмбырдгонды «Ирон фæндыр»-ы редактор Байаты Гаппойы фыссæн стъол, къамисæг æмæ Къостайы æввахс хæлар Дзанайты-Хетæгкаты Алыксандры (Садулла) фотоаппарат æмæ йæхи ист поэты къамтæ.

Хетæгкаты Къостайы хæдзар-музей Нары хъæуы, цыран поэт райгуырд æмæ ацард арæст æрцыд 1939 азы. Хæдзар-музейы уникалондзинад уый мидæг ис, æмæ уым хъахъхъæд сты йæ портреттæ æмæ йæ уацмысты иллюстрациты коллекцитæ, литературон æмæ архивон æрмæджыты библиографион сфыстытæ, кæцытæ поэты тыххæй сæйраг информацийы дæттæг сты.

* * *

«Алы адæмтæ дæр æхсызгонæй æмæ сæрыстырæй фæзæгъынц, дзыллæты цæсты сæ кадджын чи скодта, сæ национ гени уалдзыгон дидинагау кæй фæрцы райхæлд, уыцы ахсджиаг хъæбулты нæмттæ. Англисаг сæрыстырæй фæзæгъы -Шекспир, шотландиаг – Бернс, немьцаг – Гете, италиаг – Данте, уырыссаг – Пушкин. Мах, ирæттæ та фæзæгъæм Къоста, æмæ нын уыцы ном нæ зæрдæтæ байдзаг кæны æгæрон сæрыстырдзинад æмæ кадджын уарзондзинадæй». Абаев В.И.

According to M. Gaprindashvili, a historian of Georgian public thought, G. Tsereteli was a Georgian public figure in the latter half of the 19th century whose vision of fraternal unity among all the peoples of the Caucasus served as a powerful inspiration in fostering cultural, educational, and pedagogical relations between Ossetia and Georgia.

This idea was realised and developed in the work of Kosta Khetagurov. A poet, fervent supporter of the idea of brotherhood and friendship among peoples, was closely related to Georgian intellectuals residing in Vladikavkaz and to those who periodically visited it to organize literary events to support the Vladikavkaz Georgian School. Kosta was personally acquainted with Alexander Kazbegi, Mikheil Kipiani, Dmitri Arakishvili, Ioseb Imedashvili, Aleksander Tvalchrelidze, Klimenti Topuridze, Luarsab Botsvadze and others.

Kosta Khetagurov held Georgian culture, its national literature, and school, as well as the centuries-old historical friendship between Georgians and Ossetians, in high regard. He deeply admired Georgian public figures like Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Iakob Gogebashvili, Vazha-Pshavela, and others, whose intellectual contributions inspired great respect in him.

Kosta had a profound love for Georgian songs. He once wrote to Yulia Tsalikova: 'Please prepare khabizgins (Ossetian national food) before noon, I'll have a glass of wine here at two o'clock, shout 'hooray' three times and sing 'Mravalzhamieri'. (G. Gigoev, Our Famous Ancestor, 'Literary Newspaper', № 42/1160, 16 October 1959).

K. L. Khetagurov's archive contains texts transcribed on his own, expressing his indignation about the looting and theft of Georgian churches and monasteries by the Russian exarchs and the removal of Georgia's national treasures from the country.

Notable figures having close relationship to Kosta Khetagurov included Mikheil Kipiani, the chairman of the Society for Spreading Literacy among the Mountain People of Terek District, Klimenti Topuridze (in future a Georgian doctor) and Aleksander Tvalchrelidze (in future an academician of the Georgian Academy of Sciences).

Much has been said about the friendship between M. Z. Kipiani and Kosta, as well as about their shared ideals and aspirations for the future. Among Kosta's Georgian friends living in Kavkaz (Vladikavkaz), Mikheil Kipiani was the Georgian to earn the great love of the Ossetian people. His popularity and affection were the result of his useful, fruitful, and progressive work for the community over many years. Mikheil Kipiani took an active part in changing fortunes and misfortunes of the great poet of the brotherly nation, sincerely loving and supporting him in carrying out all works initiated by the poet. Kosta became close to prominent representatives of Georgian social and literary circles through M. Kipiani.

In 1888, Mikheil Kipiani (at that time the head of the Terek District boundary sector), responded to a request from Vladikavkaz residents and applied to the Tiflis Society for Spreading Literacy among Georgians to open a Georgian school. Local government approved his request, and on 27 July 1888, Ilia Chavchavadze, the Chairman of the Society, submitted a letter to S. F. Grushevsky, the director of public schools of the Terek District from Tiflis. The letter stated, 'We are sending the curriculum for the Vladikavkaz one-class schools, designed in accordance with the regulations for private institutions within the Caucasus Educational District. The Society for Spreading Literacy among the Georgian Population respectfully requests that you appeal to His Excellency, the Trustee of the Caucasus Educational District, to authorise the society to establish a third-grade one-class school in Vladikavkaz'. (See the original text in Annex. № 18).

On 5 August, S. F. Grushevsky sent a response letter to Tiflis stating the following: 'We are sending the curriculum of the primary school for Georgian children in Vladikavkaz and appeal to the board of the Society to provide it with the appropriate signature as the curriculum is the liability of the Society before the Educational Department. And additionally, please, exactly indicate for me the names of teachers of the proposed school in accordance with paragraph 13 of the Rules for Private Educational Institutions of the Caucasus Region'.

(See the original text in Annex. № 19).

After reaching a full agreement on all issues, a Georgian school established on 10 (23) November. Periodicals of the time, such as 'Iveria', 'Droeba', and 'Tsnobis Purtseli', frequently wrote about this remarkable event. Ilia Chavchavadze and Iakob Gogebashvili praised the initiative highly. 'The Georgians of Vladikavkaz demonstrated their moral and intellectual vitality by opening a school' ('Iveria', 26 May 1890, I. Alkhazishvili). 'The Vladikavkaz school clearly showed the impact of a well-organised institution. It became the heart of the Georgian community in Vladikavkaz.

The Georgians cherished it so much that they built a separate school building and a church, and cover all the expenses themselves' (I. Gogebashvili 'Iveria', 1899. № 265). 'The school, its founders, collaborators, and teachers, including M. Kipiani, L. Botsvadze, G. Natadze, K. Khetagurov and others earned widespread popularity, sympathy, and respect. Everyone knows the Georgian school, the Russians, Ossetians, Armenians; when I asked them, everyone could tell me where it was' ('Iveria', 1895, Ekaterine Gabashvili). Mikheil Kipiani became the first principal of the school. The small school evolved into a major national cultural institution.

Kosta Khetagurov developed a close friendship with the Georgian community and often participated in events and performances held for the pupils.

During the Soviet period, it was named after Akaki Tsereteli, a Georgian educator. Over the years, notable individuals who graduated from or studied at the Vladikavkaz Georgian School include L. Gotua, the writer; A. Getsadze, A. Gomiashvili, and A. Gatserelia, poets; O. Ghudushauri, the traumatologist; V. Shaduri and R. Tavartkiladze, professors, and others. The school is particularly proud of the fact that His Holiness and Beatitude, Catholicos-Patriarch of All Georgia Ilia II, was baptised at St. Nino's church located near the school. The church was consecrated on 1 November 1898. It was located in Strelkov street (now Tsereteli str.), one of the oldest streets in Vladikavkaz. In 1890, at Mikheil Kipiani's initiative, Almakhsid Kanukov compiled 'Raidian Chineg' ('Primary Book'), the first Ossetian alphabet book for primary education, funded by the Society. M. Kipiani's effort laid the foundation for the development of national writing, children's literature, and publishing in Ossetia. M. Kipiani, together with K. Khetagurov, was one of the initiators of establishing a library in Vladikavkaz. The advanced intelligentsia of the Caucasus Mountains regarded M. Kipiani as a dedicated advocate for their progress and well-being.

K. Khetagurov's poem, which he recited at M. Kipiani's coffin on 4 March 1891, gained immense popularity and became a favourite song of the Ossetians. Kosta's voice resonated in Georgia, and the Georgian press also responded to his aspiring poems. On 10 March 1891, the 'Iveria' newspaper wrote: 'Kosta Khetagurov recited a poem with great emotion first in Ossetian and then in Russian:

Farewell, now forever free,
Released from earthly misery.
By people honoured, glorified,
You've found your peace, where shadows hide.

Oppressed by grief, you lived with us,
A beacon shining, luminous.
In darkest night, your soul did gleam,
A guiding light, a radiant beam.

These mountains, your lifelong love,
You strove to shield, like a gentle dove.
How can we repay your noble deed?
How honour you, in word or creed?

As one, we'll follow to the light,
You kindled in the darkest night.
But woe to us, you're gone away,
No longer with us, day by day.

(See the poem written by Kosta in Russian 'On Passing of M. Z. Kipiani' in the Annex. № 21).

From these poems, it is evident how Kosta Khetagurov, a classicist of Ossetian literature and one of the first honoured representatives of pedagogical thought, as well as a prominent figure in public education, valued contributions of M. Z. Kipiani's, the true son of the Georgian people, and took great pride in his role in the cultural life of the Ossetian people. Kosta painted a portrait of Kipiani, though it is considered to be lost.

On 15 October 2001, a commemorative plaque dedicated to friendship of Mikheil Kipiani and Kosta Khetagurov, created by sculptor Mikheil Dzboev, was installed on the school facade.

In 1889-1890, Klimenti Topuridze studied in the final class of Vladikavkaz Classical Gymnasium. He wrote: 'Kosta Khetagurov lived in the room next to mine. Since we lived so close, we soon became friends with my schoolmates - Georgian pupils Ioseliani, Kochinashvili, and Ossetians - the Baev brothers... Kosta and I were so friendly that we kept no monetary accounts between us. During those years, Mikheil Kipiani, the head of Boundary Sector, lived in Vladikavkaz. The door of his house was always open to us, Georgian pupils, and Kosta and I visited him 'for a cup of tea' almost every Saturday. M. Under Kipiani's influence and with his help, Kosta drafted a similar charter for the mountaineers in Russian, modelled after the Georgian Society that spread literacy. Kosta and Kipiani were and always remained great friends.'

K. Khetagurov and K. Topuridze often visited the house of Alexander Tsalikov, the priest of the Ossetian Church. At the time, Tsalikov had studied in Tbilisi and was fluent in Georgian, so he was sharing his knowledge with Kosta and Klimenti about Georgian classics including I. Chavchavadze, A. Tsereteli, A. Kazbegi and Vazha-Pshavela. Topuridze recalled: 'Kosta regretted not knowing the Georgian language and being unable to read Georgian classics in their original form. He was especially interested in the works of Alexander Kazbegi, who 'beautifully and truthfully described the life of the mountain people'. I am ready to learn the Georgian language, - said Kosta, - in order to get acquainted with Kazbegi's works in detail. In 1890, I graduated from the Vladikavkaz gymnasium and I had to return to my homeland, Kutaisi province. Kosta arranged a send-off for me with his friends. After that, I met Kosta again in 1900 at the Mineral Waters of the Caucasus. The reunion was joyous, as we reminisced about our shared years and old friends... Kosta always strolled wearing 'chokha' (Caucasian traditional men's costume). He had large, expressive black eyes with long, curled eyelashes, a black moustache, and high noble forehead and wore an 'imperial' beard. People highly respected him. When people met him, they would stand up, take off their hats, place their hands over their hearts, and greet him with the phrase: 'Дæ бон хорз, Къоста!' ('Good day, Kosta!') (K. Topuridze, Memories about Kosta).

According the story of Iagor Ghudushauri, noting that 'Kosta Khetagurov often visited Alexander Kazbegi, stayed with him for several days, reading, having conversations, and debating.' It is also clear that Kosta deeply empathized with the plight of the Georgian figure Alexander Kazbegi, sharing in his pain and sorrow. The friendly and sincere relationship between Kosta and Kazbegi is illustrated by the following incident - On 27 April 1893, the 'Tifliski Listok' newspaper (№ 94) published a letter on its front page informing the public of the shocking and disturbing news about the illness of the Georgian writer Sandro Kazbegi. The article stated that 'he was not yet dead, but his life was even worse than death - he has lost his mind, he has lost his God-given talents. He lives in a common ward with other madmen, fed like the last pauper, he is left without basic necessities like tea or minor pleasures like cigarettes. Moreover, Kazbegi lacks the money to pay his hospital deposit and is about to be thrown out onto the street. and this is the real reward of a great writer - he should wander the streets in rags and die of hunger somewhere at the foot of a fence.'

This terrible report from the newspaper had a profound impact on the great Ossetian poet. Just a few days later (on 3 May 1893), Kosta sent a letter to the Stavropol newspaper 'Severny Kavkaz'. Here is the letter:

A letter to the editors of the 'Severny Kavkaz' newspaper.

Honourable Mr. Editor

Please let me publish the following in your newspaper:

'Anyone who has an interest in the affairs of the Caucasian public figures has likely heard and read about the unfortunate fate of the Georgian

writer Alexander Kazbegi. However, those who are familiar with the family connections of this unlucky man are unlikely to doubt the accuracy of the reports about him. In light of this, I respectfully address the closest relatives of Sandro Kazbegi with the humble request to either refute or confirm the recent news published in 'Tifliski Listok' № 94. The article, titled 'Two Awards', states that... (here Kosta fully and verbatim conveys the content of the article).

I humbly request that the editors and other Caucasian publications reprint this letter.'

3 May 1893, Stavropol.

(See the original text of the letter in the Annex. № 22).

Georgian academician Aleksander Tvalchrelidze studied at the Stavropol gymnasium. His father was an inspector of public schools in the Stavropol province in 1890-1892. Parmen, his uncle, lived with them in the same city, writing and publishing poems, stories, and essays in Georgian periodicals of that time. A. Tvalchrelidze recalled: 'My uncle and Kosta often visited us. They both enjoyed discussing literary and social topics. My uncle also familiarised Kosta with Georgian literature and his own works. Kosta was pleased with the development of Georgian press and was sure that Ossetian literature would soon be created as well' (A. Karbelashvili).

In his memoirs, he also recalled that 'Kosta often advised his high school classmates to stay close to the people, study their lives and customs, and write everything down, because 'a bad pencil is always better than a good memory.' I found this advice very influential and have remembered it all my life. He was an excellent horseman, and I often enjoyed watching him ride properly on his horse while horseriding together with his friends. Soon after, my uncle returned to Georgia, and Kosta's visits became rare, later he moved to Vladikavkaz. He was deeply respected both here and in Vladikavkaz' (A. Tvalchrelidze).

K. Khetagurov held great respect for the prominent Georgian educator I. S. Gogebashvili, whose textbook 'Russian Word' was chosen as the primary textbook for the church-parochial schools in Ossetia, as decided by the teachers' congress. In this regard, in a letter (titled 'Church-parochial schools in Ossetia') published in the 'Severny Kavkaz' newspaper № 88 of 1901, K. Khetagurov wrote: 'The congress of teachers of Ossetian church-parochial schools raised critical issues of school life, which are more or less beneficial. Due to the lack of textbooks, the congress decided to introduce the renowned Russian language textbook, 'Russkoe Slovo' by Iakob Gogebashvili for Ossetian schools.' This demonstrates Kosta Khetagurov's familiarity with Georgian literature, pedagogy and the educational materials authored by Iakob Gogebashvili, the Georgian honourable pedagogue.

Kosta Khetagurov also was connected to the distinguished Georgian composer Dmitri Arakishvili with professional relationship and a warm friendship. Even before meeting Khetagurov in person, he held deep respect for the great Ossetian poet, having heard much about him from his older brother Giorgi who had been close to Kosta and they remained friends with him even after being a pupil. D. Arakishvili recalled: 'I attended Vladikavkaz gymnasium around 1885-1886, when I was 12 or 13 years old. I often noticed an advertisement on Alexander Avenue (boulevard) that read 'Exhibition of Kosta Khetagurov's Paintings' while returning home from the gymnasium.' In 1899-1900, Arakishvili arrived in Armavir from Moscow to visit his brother Giorgi. His brother gave him a small gray book with no cover. That was a collection of Russian poems by Kosta Khetagurov. These poems had a profound impact on the future of the Georgian musician, and in 1900, D. Arakishvili composed inspiring musical pieces based on Khetagurov's poems, including 'Shepherd's Song', and 'The Sun No Longer Shines' (from the poem 'Fatima'), 'On the Death of a Mountain Woman'. Regarding Khetagurov's poem 'On the Death of a Mountain Woman', Arakishvili wrote the following: 'According to my brother, this heartfelt and profound poem was written spontaneously by Kosta in his native village during the burial of a mountain woman.' This highlights the close friendship and mutual understanding between Georgian and Ossetian creative figures. It is not a coincidence that the romances 'Shepherd's Song' and 'The Sun No Longer Shines' were first performed by Vano Sarajishvili, the grand master of a Georgian song. Dmitri Arakishvili's close connection to Ossetian musical culture, his keen interest in the nation's folk music, and his profound respect for Kosta Khetagurov were

demonstrated during his personal meeting with the poet in 1902. In his unpublished manuscript 'About Ossetian Folk Music', Arakishvili wrote the following: 'As to the Ossetian music, I became involved with it in 1902, upon my return to Vladikavkaz after a long trip to Georgia. During this time, I met Kosta Khetagurov, the Ossetian poet, introduced by my old friend, photographer Alexander Janaev from Vladikavkaz. Small and slim Kosta, dressed in arkhali and wearing a tall Caucasian hat, invited us into the room. He was greatly surprised by the purpose of our visit, not expecting anyone to be interested in Ossetian songs. However, such a person was there and it was me. Nonetheless, he promised to help us and attend the song recording session (which I conducted using a phonograph) although he could not ultimately participate.' D. Arakishvili recorded seven Ossetian songs and took them to Moscow. The above mentioned fact underscores the close cultural and creative connection forming the foundation for fostering a true, healthier, deeper, enduring, and more friendly relations in the future.

K. L. Khetagurov's works inspired other Georgian composers as well. Viktor Dolidze using Ossetian folk melodies, composed two songs and dedicated them to Kosta. Both songs had the same title – «Хетæгкаты Къостайы зарæг» - 'Song about Kosta Khetagurov' recorded in 1926. The music for the film 'Fatima' was composed by Archil Kereselidze and Boris Galaev. They created the romances 'Dusk Fallen', 'Ibragim's Song', and 'Lullaby'.

Kosta's literary and public activities were well-known to Georgian public figures of the time. The prominent Georgian scientist Aleksander Khakhanashvili dedicated an essay titled 'Movement to Education in Ossetia' to Kosta's first collection, 'Iron Fandyr' ('Ossetian Lyre'). He wrote the following: "The essence of humanity is driven by the noble concepts of 'love and virtue' among people. Those who understand this sacred concept, cherish the happiness of their neighbours and feel their sorrows deeply. One pleasant movement has been noted among our neighbouring people, with whom Georgia has been connected for many centuries, and this movement is interesting for us as well: I mean the Ossetians' strive for education." Al. Khakhanashvili refers to the content and structure of 'Iron Fandyr', and finishes the essay with the following words: 'Let us wish the Ossetians success on this noble path and flourishing to their secular writings.'

The renowned writer and public figure Ioseb Imedashvili was well-acquainted with Ossetian daily life and history. He visited Ossetian villages, developed close ties with Ossetia's advanced society, and maintained various professional, social, and cultural relations. Ioseb Imedashvili knew Kosta Khetagurov in person. Their relationship was commenced in the early 1900s during literary gatherings and performances organised by the 'Georgian Colony' in Kavkaz, where they often met. I. Imedashvili frequently expressed deep respect for the poet in his speeches. On 5 May 1936, at the event commemorating the 30th anniversary of Khetagurov's death in Stalinir, Imedashvili recalled significant moments of Kosta's life and work, concluding his speech reciting his poem 'Kosta Khetagurov'.

In 1892, the 'Society for Spreading Literacy among Georgians' invited Luarsab Botsvadze to become the head teacher of the Georgian school in Kavkaz (now Vladikavkaz). Upon his arrival, L. Botsvadze set the goal to unite Georgians and instill a deep love for their homeland to prevent the likelihood of national degradation. As Giorgi Natadze recalls in his memoirs, apart from Georgian, Botsvadze taught Russian as well. His exceptional teaching skills of Russian led the principal of Terek District schools, S. F. Grushevsky to tell weaker teachers, «идите в грузинскую школу, поучитесь у Боцвадзе» ('Go to the Georgian school and learn from Botsvadze'). At that time, the school was operated out of a rented building. However, through dedicated efforts and considerable reputation earned in Kavkaz, as well as with the support of local residents, he secured a prime piece of land and permission from the city government to build a new school. Soon, a large Georgian school building was constructed. This building housed a theatre hall, and a vocational school for women where they could learn sewing. The school's growing reputation even attracted non-Georgian students. Luarsab Botsvadze's contributions extended beyond the Georgian school. He founded Sunday schools at the Georgian school and David Sarajishvili's factory to spread literacy and knowledge. With his initiative and support a well-stocked reading room and museum was established, which he maintained at his own expense. The school's theatre hall hosted Georgian performances and artistic and literary events. Kosta Khetagurov, as well as his friend, took part in almost all events. In recognition of his 25 years of pedagogic and social work,

the Kavkav community addressed to Luarsab Botsvadze with a letter which stated: 'You have spent the best days of your life and your invaluable work with the Georgians of Kavkav. For fourteen years, you dedicated yourself to teaching at the Georgian school in Kavkav. With your encouragement, Georgians here fell in love with the Georgian school, their mother language, and Georgian literature. Under your guidance, the foundation of the school's own building was laid, turning it into a hearth for the Georgian community' (abridged). Upon Khetagurov's death, Botsvadze provided a profound assessment of his public contributions in an obituary published in 'Terskie Vedomosti'. He wrote: 'The symbol of truth, love, friendship, and freedom has been silenced forever. A bright star in the sky of the dear Caucasus has set, one that spread its rays across all the huts of the native land.' Kosta's death is a great loss not only for Ossetia but for the entire Caucasus. Although his merits were not fully appreciated during his lifetime, future generations will understand and cherish his poetry, his heartache for the people's hardships, and his fight for a better future.' Luarsab Botsvadze viewed Kosta as a rare individual who dedicated his life to fighting for the people's interests, protecting their rights, and striving for their better future. Luarsab Botsvadze predicted that Kosta's name would become revered, a prophecy that soon came true.

The work that Kosta Khetagurov commenced was not forgotten; instead, it was carried on by a younger generation committed to education and cultural advancement. On 7 October 1906, in Tbilisi, the book publishing group 'Ir' ('Ossetia') was established. This group founded the Ossetian newspaper 'Nog Tsard' ('New Life') editor of which was Petre Tedeev. Published twice a week, the newspaper addressed issues of Ossetian culture and daily life. With the group's initiative, Kosta Khetagurov's 'Ossetian Lyre' and other works were published, playing a significant role in fostering cultural and educational connections between the Ossetian and Georgian peoples (T. Sarishvili).

Creation of the Ossetian Society 'Rukhs' ('Light') by Ossetian intelligentsia in Tbilisi in 1906 further propelled this progress. The Society was composed of T. Romanov, the agriculturist, N. Jioity, the teacher, P. Tedety, Fora Jioity and others. That same year, the members of the Society established the Tbilisi Ossetian People's Theatre, funded by its members. The events took place in private apartments, and sometimes in the open air. Vazha-Pshavela, a notable Georgian figure, was particularly interested in the work of this theatre. While staying in 'Rike' (now K. Khetagurov St.), he frequently visited his old friend Ivan Abaev (father of Prof. Vaso Abaev), as family friend Vaso Chachanidze recalls. During one of the visits, Ivan's children returned from the house of Zubalashvili (now K. Marjanishvili Theater), where they staged an Ossetian language play and joined the feast. Vazha proposed a toast to Kosta Khetagurov, recognising him as the founder of Ossetian language and literature.

In 1911, 'Dunya', Kosta's play was translated into Ossetian. On 4 (17) May, the 'Tiflisski Listok' newspaper announced: 'Today in the Zubalov People's House, the Ossetians of Tbilisi are holding an event dedicated to the 5th anniversary of Kosta Khetagurov's decease. The poet's play 'Dunya' will be performed in Ossetian. His short biography and best poems will also be recited. The event begins at 8 pm.'

The Georgian people expressed their respect for the classic of Ossetian literature by filming his beautiful poem 'Fatima'. In 1958 Siko Dolidze directed the Georgian feature film 'Fatima'. The film stars the renowned actors such as Vladimir Tkhafoev (North Ossetia), Tamara Kokova (Kabarda), Otar Meghvinetukhutsesi, Giuli Chokhonelidze, Tsatsa (Ekaterine) Amirejibi, Megi Tsulukidze, Ivan Rusinov, Akaki Vasadze, Grigol Kostava, Mikheil Chikhladze (Georgia), Dmitri Mamiev, Esma Tskhovrebova (South Ossetia). The film was shot by cameraman Vladimir Valishvili. The music for the film was composed by Archil Kereselidze and Boris Galaev. In his article titled 'Story of Tragic love' dedicated to release of this film, Prof. Sergi Chilaia wrote: 'The script was based on the story of the poem of the same title by Kosta Khetagurov, the great Ossetian classicist. The founder of Ossetian literature holds the same place in the spiritual life of the Ossetian people as Ilia Chavchavadze and Akaki Tsereteli do in Georgia.' Chilaia praised film director Siko Dolidze for his successful handling of the material. It should be noted that audience saw Tamara Kokova, young talented Kabardian actress in the film for the first time, who brilliantly portrayed Fatima, a woman in love and a mother filled with deep tragedy.

The Georgian people also demonstrated their deep respect and love for Kosta Khetagurov through literary efforts. His works were published in Georgian several times (complemented versions in 1939 and 1959) in Tbilisi and Tskhinvali. Numerous Georgian authors, including I. Abashidze, B. Zhghenti, A. Mirtskhulava, Sh. Gozalishvili, S. Chilaia, T. Sarishvili, A. Tsotniashvili dedicated letters and research to his works.

His verses and poems were translated into Georgian by renowned poets such as V. Gaprindashvili, I. Abashidze, S. Euli, M. Potskhishvili, S. Shanshiashvili, G. Kuchishvili, etc. The anniversary dates of Kosta Khetagurov were widely celebrated in different cities of Georgia. The famous

Georgian figures, writers and poets visited Tskhinvali honor the great Ossetian poet. In honour of Khetagurov's anniversary years, articles and memoirs were published in various magazines and newspapers, including 'Mnatobi', 'Tsiskari', 'Communisti', 'Iveria', 'Alaznis Gantiadi', 'Sabchota Oseti', 'Literatura da Khelovneba', 'Literaturuli Gazeti', 'Literaturuli Sakartvelo', and 'Sabchota Abkhazeti', etc.

The proof of the fact that Kosta belongs not only to Ossetian but also to the world literature is that articles about his life and work, his works have been translated into many languages. 'Publishing his works in many languages and the respect of people from different countries, as well as the boundless love of his people are proof of the poet's immortality, a poet who will never be forgotten by grateful generations. His creation is the beam of a lit candle in the temple,' Mzia Khetaguri, poet, public figure.

Monuments to Ossetian poet and fighter Kosta Khetagurov as a symbol of friendship among peoples, have been erected in Vladikavkaz, the Bulgarian city of Kirjali, London, Stavropol, Tbilisi, Tskhinvali, Kakheti, Karachay-Cherkessia; Its lobby streets are in cities: Vladikavkaz, Tbilisi, Tskhinvali, St. Petersburg, Pyatigorsk, Stavropol.

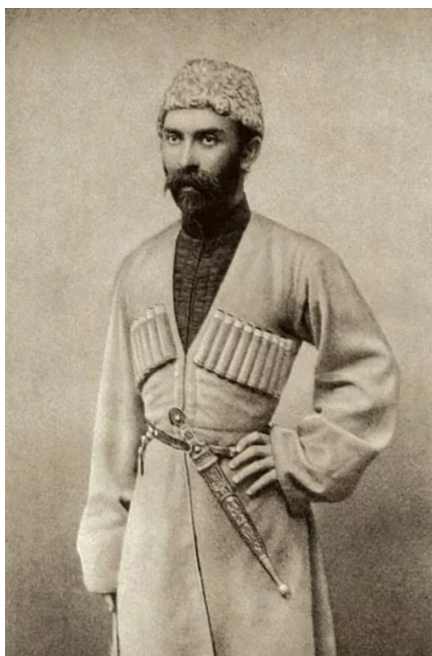
Kosta Khetagurov's house-museums are in North Ossetia. The Ossetian intelligentsia has collected photos, books, and manuscripts of the poet, which are now preserved here. Khetagurov's personal belongings are the most valuable items in the museums' collections, namely: an autographed silver dagger, Gilded and nielloed belt, a wooden crozier, a sketch album with a velvet cover, and a tobacco box. The collection also features a 1895 Russian edition of his poems with the author's notes, and a 1899 publication of 'Iron Fandyr' in Ossetian language. Personal belongings of his relatives and closest circle: additionally, the museum houses personal items from his relatives and close friends, such as his father's silver powder flask, a travel inkwell, a walking stick, a chest, and a carpet owned by the poet's relative and friend N.P. Khetagurov; also a piano, an oval wooden table, and a photo album belonging to Khetagurov's friend and ally, priest A.I. Tsalikov family; the writing desk of Gappo Baev, the editor and publisher of 'Iron Fandyr', and a camera from the workshop of Kosta's close friend, photographer Sadulla Janaev, along with photographs of the poet taken by him, are also preserved there.

Back in 1939, the house-museum of Kosta Khetagurov was established in the village of Nar, where the great poet was born and lived. The unique nature of this museum lies in its collection of K. Khetagurov's portraits and numerous illustrations of his works, bibliography of literary and archive materials, which are key sources of information about the poet while studying and researching his life and work.

* * *

All nations proudly pronounce the names of people who have fully and brilliantly expressed their nation's intellectual and creative spirit and bloomed like a spring flower. The English say Shakespeare, the Scots say Burns, the Germans say Goethe, the Italian say Dante, the Russians say Pushkin. And we, the Ossetians, say Kosta, and our souls are filled with pride and overwhelming love' V. I. Abaev.

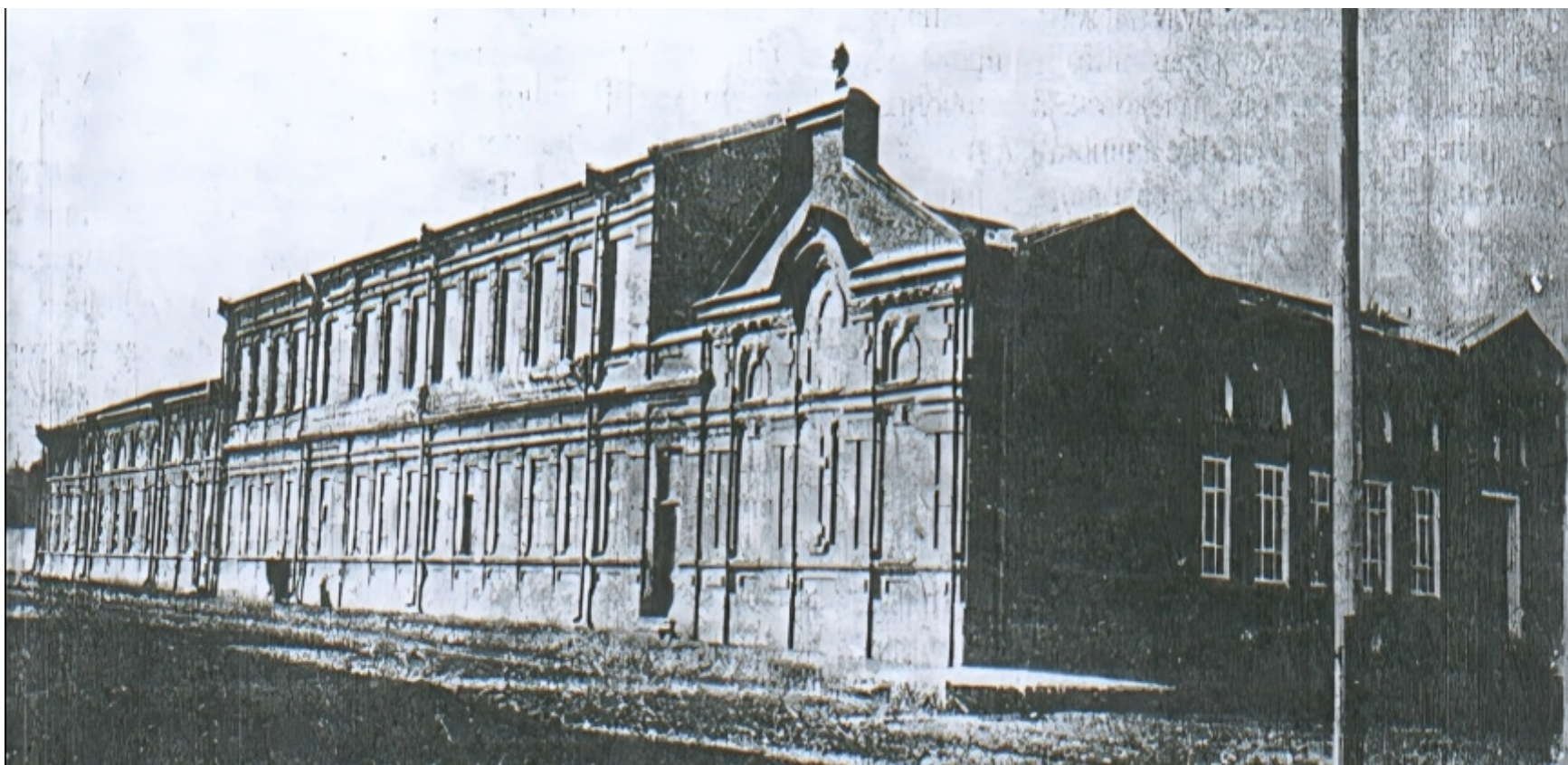

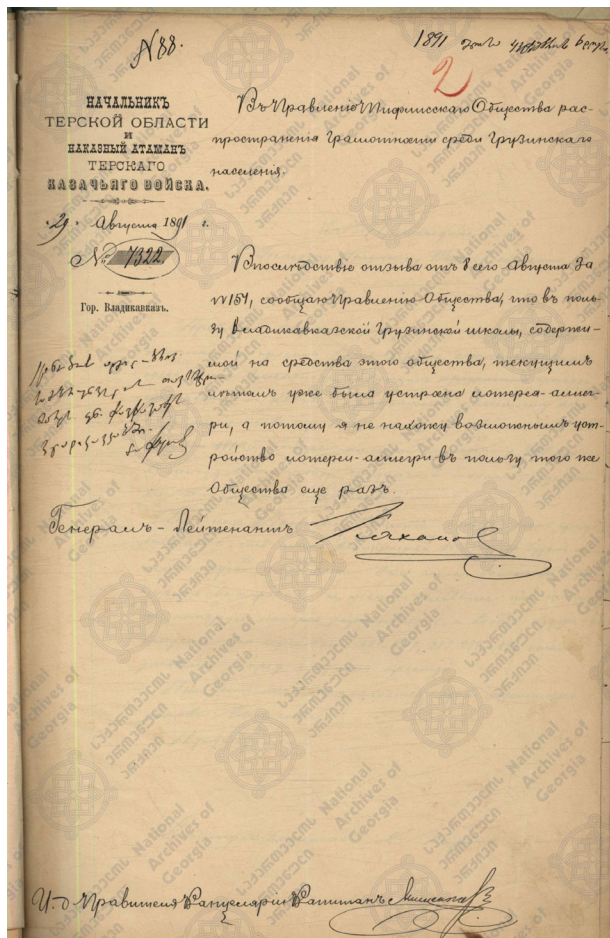
კოსტა ხეთაგუროვი
Хетæгкаты Къоста
Kosta Khetagurov

მიხეილ ყიფიანი
Михеил Хъипиани
Mikheil Kipiani

მე-19 საუკუნის ვლადიკავკაზის ქართული სკოლა
19-æм æнусы Дзæуджыхъæуы гуырдзиаг स्कoла
19th century Georgian school in Vladikavkaz

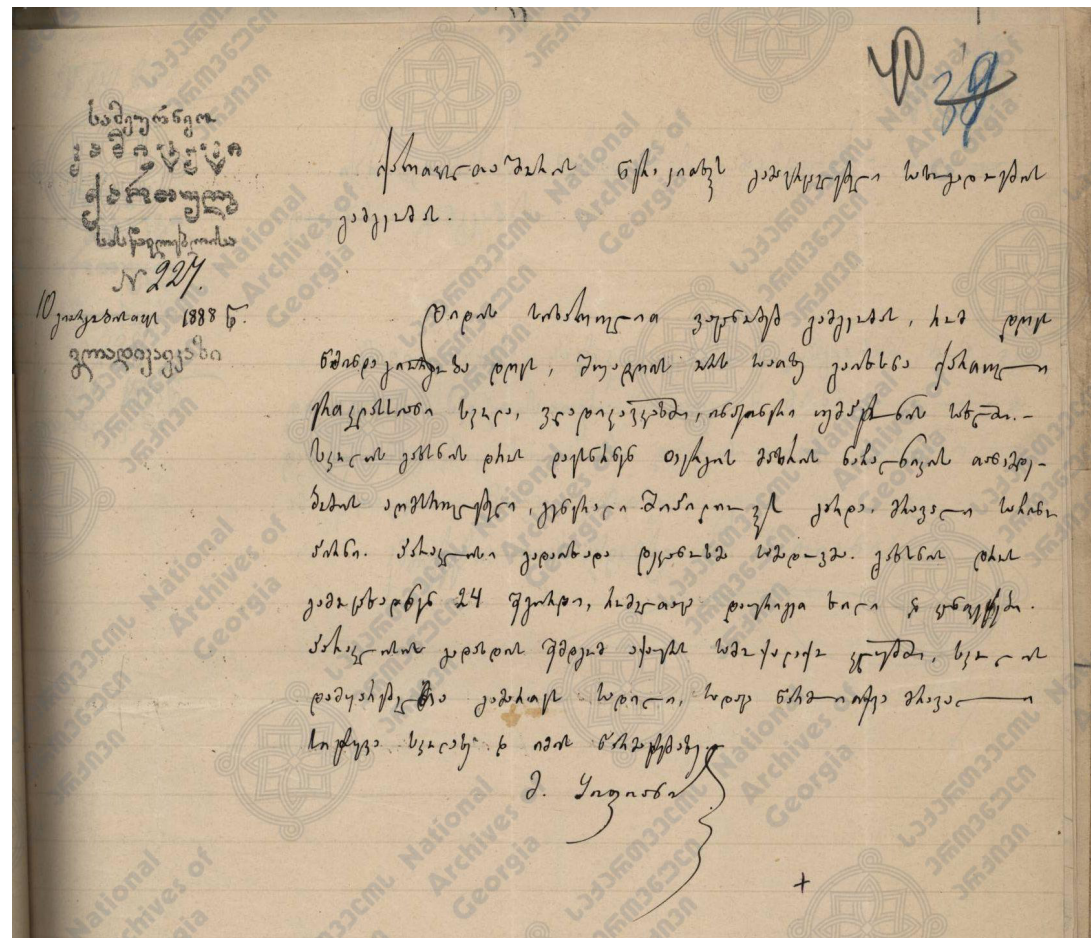

თერგის ოლქის უფროსის, გენერალ -
ლეიტენანტ ს. კახანოვის განკარგულება

Терчы облæсты сæргълæууæг инæлар-
лейтенант С. В. Къахановы бардзырд

Decree of Lieutenant General S. V. Kakhanov,
Head of Terek District

მ. ყიფიანის წერილი ქართული სკოლის გახსნის შესახებ

M. Z. Khipiani's fystæg guyrdziaგ სკოლაიყ ბაკონდყ ფæდყლ

M. Z. Kipiani's letter on the opening of the Georgian school

ლუარსაბ ბოცვაძე,
ვლადიკავკაზის ქართული
სკოლის მასწავლებელი

Луарсаб Боцвадзе,
Дзæуджыхъæуы гуырдзиаг
скъолайы ахуыргæнæг

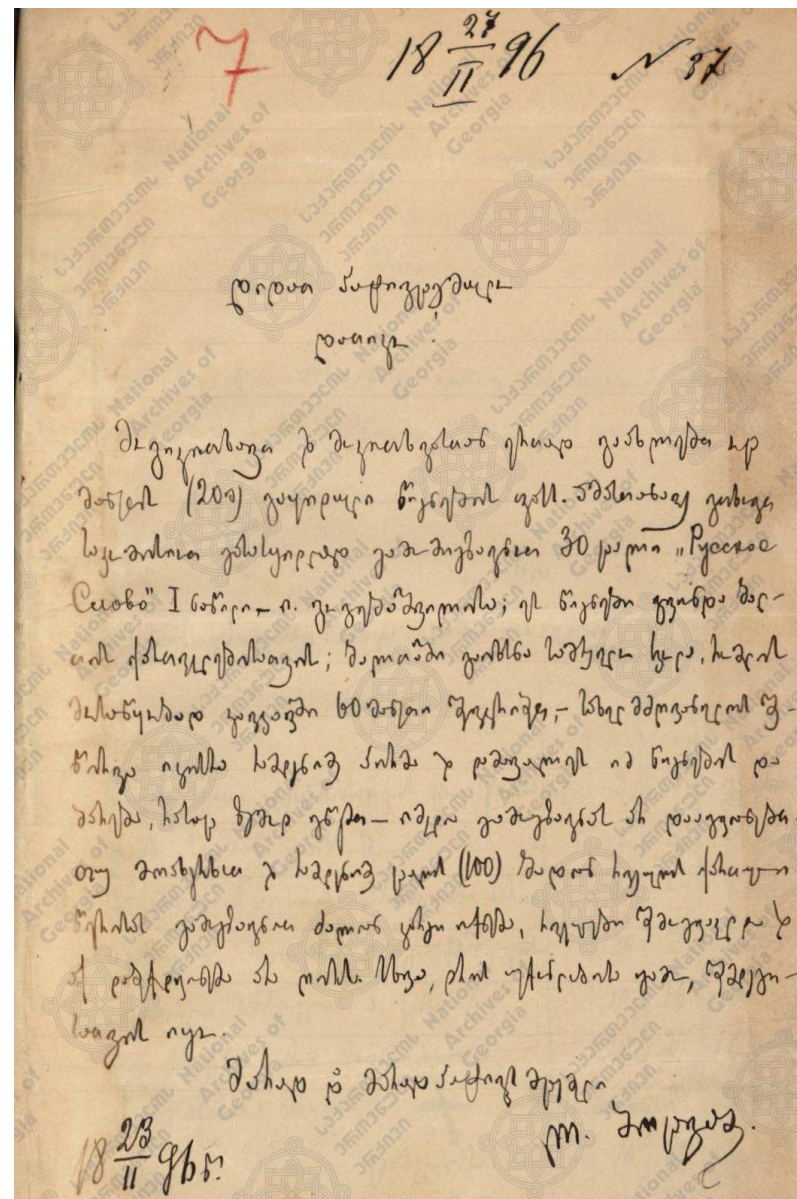
Luarsab Botsvadze, teacher
at the Georgian school in
Vladikavkaz

სურათის უკანა მხარე

Нывæн йæ иннæ фарс

Reverse side of the picture

ლუარსაბ ბოცვაძის წერილი ქართული სკოლის წიგნებით
უზრუნველყოფის შესახებ

Луарсаб Боцвадзеы фыстæг гуырдзиаг скъолайы чингуытæй
сифтонг кæныны тыххæй

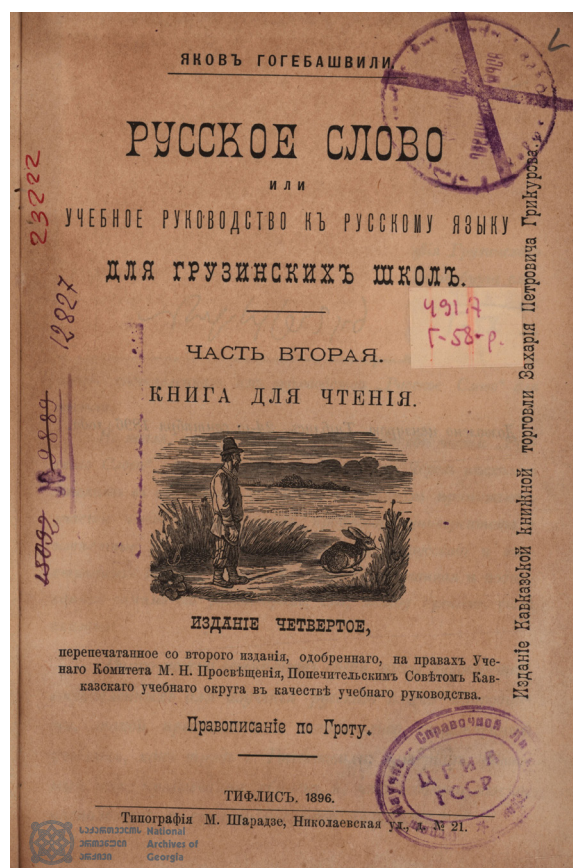
Luarsab Botsvadze's letter on providing books to the Georgian school

იაკობ გოგებაშვილი

Якоб Гогешашвили

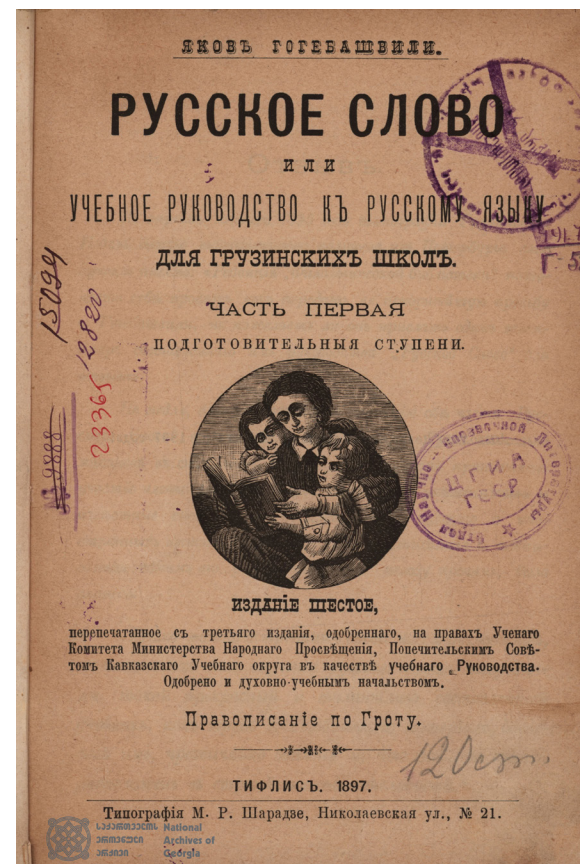
Iakob Gogebashvili

იაკობ გოგებაშვილის წიგნი
„Русское слово“, 1896 წ.

Якоб Гогешашვილიყი წიგნი
«Русское слово», 1896 აზ

Iakob Gogebashvili's book
'Русское слово', 1896

იაკობ გოგებაშვილის წიგნი
„Русское слово“, 1897 წ.

Якоб Гогешашვილიყი წიგნი
«Русское слово», 1897 აზ

Iakob Gogebashvili's book
'Русское слово', 1897

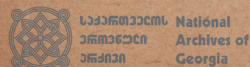

ОТЗЫВЪ.

Въ апрѣль мѣсяцъ 1895 года типографія Грузинскаго Издательскаго товарищества получила изъ Петербурга слѣдующее письмо: «Редакція „Филологической библиотеки“ позволяетъ себѣ просить васъ передать ея покорнѣйшую просьбу г. Гогобашвили, не пожелаетъ ли онъ прислать одинъ экземпляръ составленнаго имъ руководства „Русское Слово“ для отзыва».

Не медля, авторъ отослалъ въ редакцію объ части „Русскаго Слова“, съ методикою для учащихся. Черезъ нѣсколько мѣсяцевъ въ сказанномъ журналѣ, въ которомъ принимаютъ участіе члены Академіи Наукъ, профессора университета и известные специалисты по преподаванію русскаго и иностранныхъ языковъ, появилась рецензія, написанная и подписанная самимъ его редакторомъ, и въ, между прочимъ, было сказано:

„Рѣдко можно встрѣтить среди массы руководствъ, составленныхъ для изученія русскаго языка инородцами, такой прекрасный и талантливо составленный учебникъ, какъ трудъ г. Гогобашвили; матеріалъ, даваемый имъ, чрезвычайно обиленъ и, что особенно важно, расположенъ въ строгой послѣдовательности.“

Этотъ лестный отзывъ долженъ быть отнесенъ преимущественно къ первой части, всецѣло оригинальной и по плану, и по составу, и по выполненію и рѣзко отличающейся отъ всѣхъ руководствъ, имѣющихъ подобное же назначеніе.

Издатель, собственникъ
„Кавказской книжной торговли“
Захарій (Грикуровъ)

იაკობ გოგებაშვილის წიგნის „Русское слово“ პირველ გვერდზე განთავსებული გამოხმაურება არარუსულენოვანი შემდგენელის შესახებ

Якоб Гогобашвилиის ჩინი „Русское слово“-ის ფიცაგ ფარსილ აფაღგაჲს ანაუიყრისაგ ავზაგონ სარაჲდჟი თыхაჲი

Comment on the first page of Iakob Gogebashvili's book „Русское слово“ about a non-Russian speaking compiler

ალექსანდრე თვალჭრელიძე.
მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

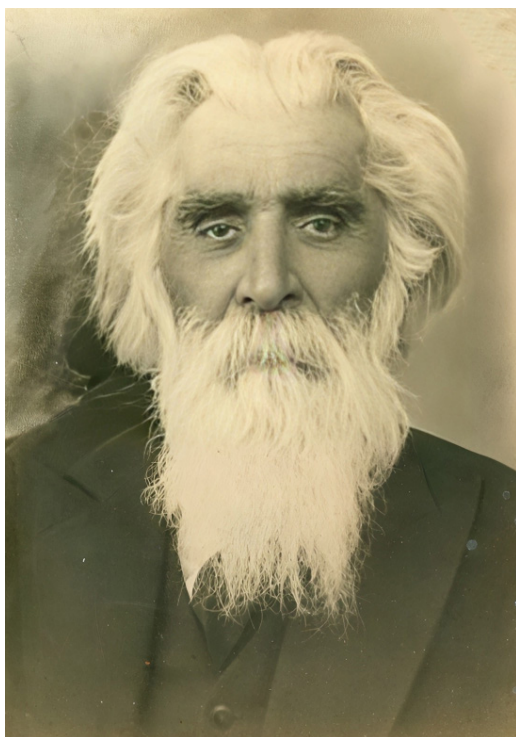
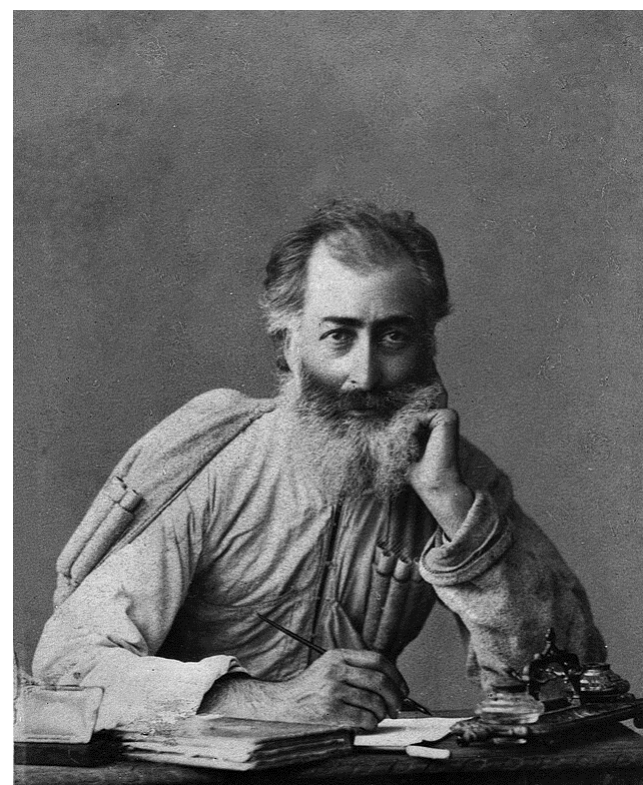
Алыксандр Твалчърелидзе.
Зонæдты доктор, профессор

Aleksander Tvalchrelidze.
Doctor of sciences, professor

ალექსანდრე ყაზბეგი

Алыксандр Хъазбеги

Alexander Kazbegi

იოსებ იმედაშვილი

Йосеб Имедашвили

Ioseb Imedashvili

გიორგი თარხან-მოურავი.
დგას მარცხნიდან მეორე

Гиорги Тархан-Моурави.
Галиуфарсæй лæууы дыккаг

Giorgi Tarkhan-Mouravi.
Standing second from the left

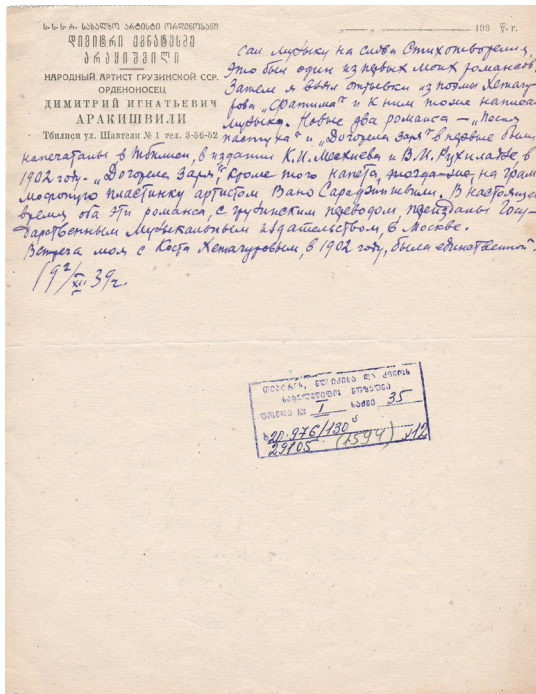
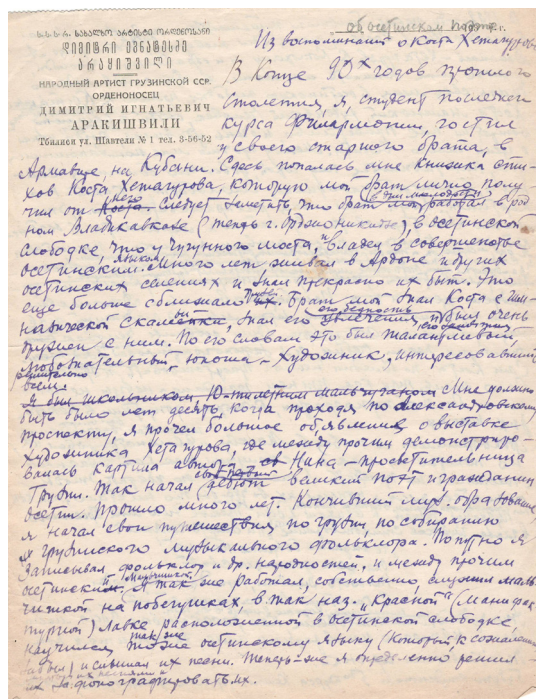

დიმიტრი არაყიშვილი.
კომპოზიტორი, მუსიკის მცოდნე, ფოლკლორისტი

Арахъишвили Димитр.
Композитор, музыкаёйы зонæг, фольклорист

Dmitri Arakishvili.
Composer, music expert, folklorist

[illegible]

დიმიტრი არაყიშვილის წერილი
კოსტას შესახებ

Арахъишвили Димитры фыстæг
Къостайы тыххæй

Dmitri Arakishvili's letter about Kosta

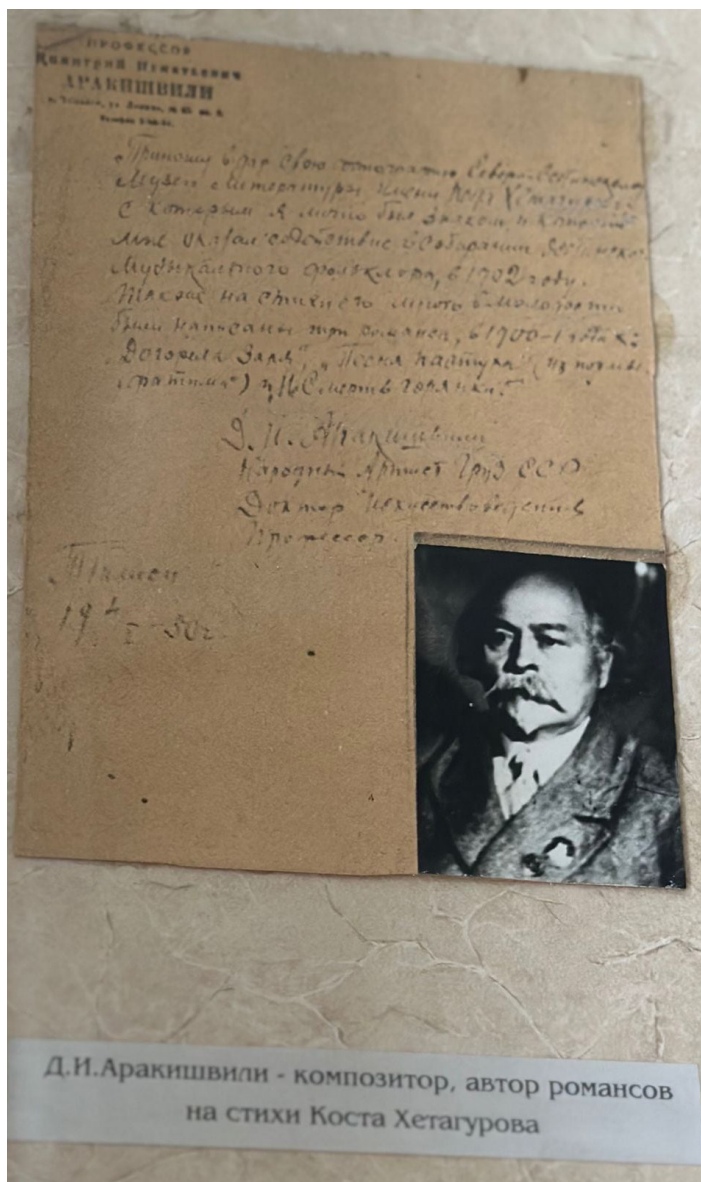

საქართველოს ხელოვნების სასახლე
— The Art Palace of Georgia —

დაცულია ხელოვნების მუზეუმში

Хъахъхъæд у Аивадон музейы

It is preserved in the Arts Museum.

ჩემს ფოტოს ვჩუქნი ჩრდილოეთ ოსეთის ლიტერატურის მუზეუმს, რომელიც ატარებს კოსტა ხეთაგუროვის სახელს. მას პირადად ვიცნობდი და იგი დამეხმარა ოსური მუსიკალური ფოლკლორის შეგროვებაში 1902 წელს. ასევე, 1900 წელს, მის ლექსებზე დავწერე სამი რომანსი: „მზე აღარ ბრწყინავს“, „მწყემსის სიმღერა“ (პოემიდან „ფატიმა“) და „მთიელი ქალის სიკვდილამდე“

დ. ი. არაყიშვილი
საქართველოს სსრ სახალხო არტისტი
ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი
პროფესორი

Мә кѣам лăвар кăнын Цăгат Ирыстоны ирон литературăйы музейѣн, кăцы хăссы Хетăгкаты Кьостайы ном, кăцыимă мăхăдăг зонгă уйдтѣн аммă мын чи баххуыс кодта ирон музыкалон фольклор аѣмбырд кăнынѣн 1902 азы. 1900 азы аѣз уый аѣмдзăвгăтăѣм гăсгă ныффыстон аѣртă романы: «Хур нал кăсы», «Фыййауы зарăг» (позмă «Фатимă») аѣмă «Хăххон сылгоймаджы мăлăты тыххăй»

Арахъишвили Д. И.
Гуырдыстоны ССР-йы адăмон артист
Аивăдты доктор
Профессор

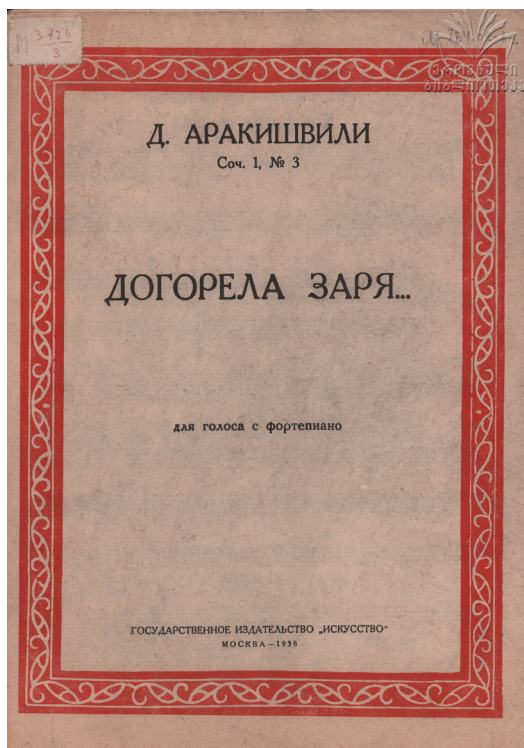
I gift my photo to the Kosta Khetagurov Literary Museum of North Ossetia. I knew him personally and he helped me collect Ossetian musical folklore in 1902. I also wrote three novels in 1900 based on his romances: 'The Sun No Longer Shines,' 'The Shepherd's Song' (from the poem 'Fatima'), and 'Until the Death of the Mountain Woman'.

D.I. Arakishvili
People's Artist of the Georgian SSR
Doctor of Art History
Professor

დimitრი არაყიშვილის მიერ გადაცემული კოსტა ხეთაგუროვის სახელობის ჩრდილო ოსეთის ლიტერატურული მუზეუმისთვის საკუთარ ხელნაწერიანი ფოტოსურათი. ინახება ვლადიკავკაზის კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმში.

Цăгат Ирыстоны Хетăгкаты Кьостайы номыл ирон литературăйы музейѣн Арахъишвили Димитры лăваргонд йăхи кьухфыст кѣам. Аѣвăрд ис Дзăуджыхъăуы Хетăгкаты Кьостайы хăдзар-музейы.

A handwritten photograph transferred by Dmitri Arakishvili to the Kosta Khetagurov Literary Museum of North Ossetia. It is kept in the Kosta Khetagurov House-Museum in Vladikavkaz

დომიტრი არაკიშვილი. „მზე აღარ ბრწყინავს“. ნოტების თავფურცელი

Арахъишвили Димитр. «Хур нал кæсы». Нотæты сæйраг сыф

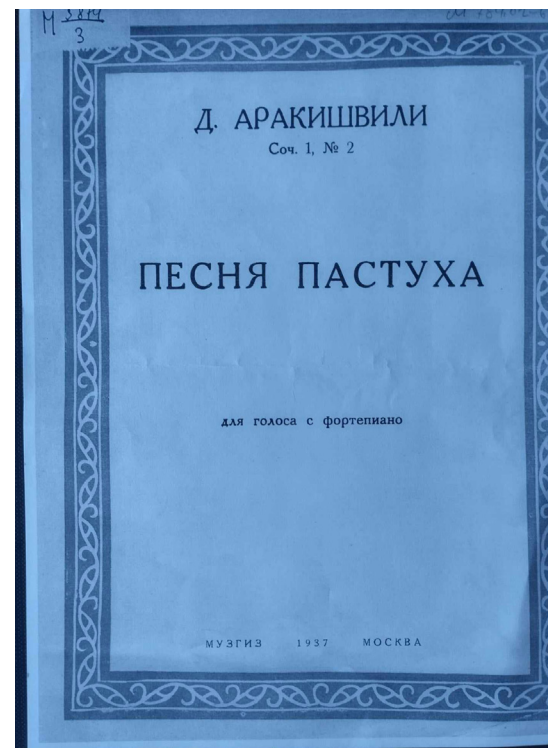
Dmitri Arakishvili. 'The Sun no Longer Shines'. Title page of a music sheet

დომიტრი არაკიშვილი. „მთიელი ქალის სიკვდილზე“. ნოტების თავფურცელი

Арахъишвили Димитр. «Хæххон сылгоймаджы мæлæты тыххæй». Нотæты сæйраг сыф

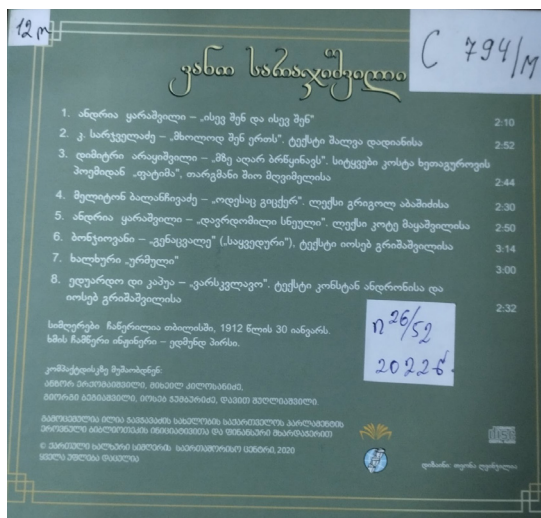
Dmitri Arakishvili. 'On the Death of a Mountain Woman'. Title page of a music sheet

დომიტრი არაკიშვილი. „მწყემსის სიმღერა“. ნოტების თავფურცელი

Арахъишвили Димитр. «Фыййауы зарæг». Нотæты сæйраг сыф

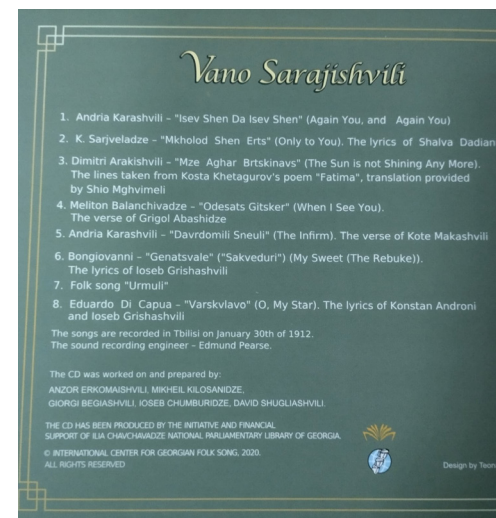
Dmitri Arakishvili. 'Shepherd's Song'. Title page of a music sheet

კომპაქტ-დისკზე ჩანერილი ვანო სარაჯიშვილის მიერ შესრულებული დ. არაკიშვილის რომანსი „მზე აღარ ბრწყინავს“

Компакт-дискыл фыст Сараджишвили Ванойы сæххæстгонд Д. Арахъишвилиийы романс «Хур нал кæсы»

D. Arakishvili's romance 'The Sun no longer shines' performed by Vano Sarajishvili, on CD

არჩილ კერესელიძე, კომპოზიტორი

Арчил Къереселидзе, композитор

Archil Kereselidze, a composer

ვიქტორ დოლიძე, კომპოზიტორი

Виктор Долидзе, композитор

Viktor Dolidze, a composer

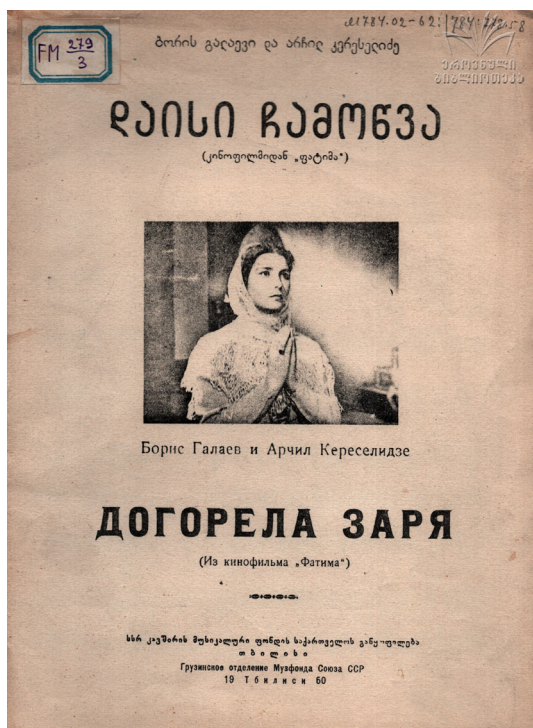

ბორის გალაევი, კომპოზიტორი

Галаты Борис, композитор

Boris Galaev, a composer

არჩილ კერესელიძე, ბორის გალავეი.
„დაისი ჩამოწვა“.
ნოტების თავფურცელი

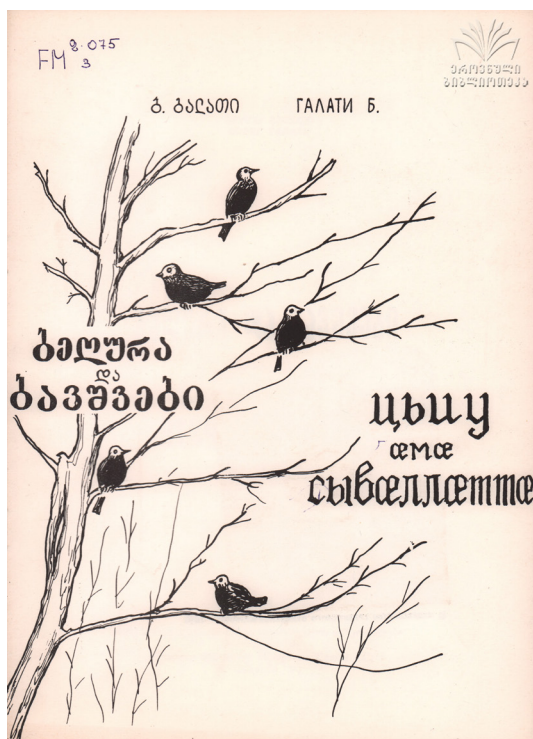
Арчил Кьереселидзе, Галаты Борис.
«Բыхაев».
Нотათы сәйраг сыф

Archil Kereselidze, Boris Galaev.
'Dusk Fallen'.
Music sheet cover

არჩილ კერესელიძე, ბორის გალავეი.
„იბრაგიმის სიმღერა“.
ნოტების თავფურცელი

Арчил Кьереселидзе, Галаты Борис.
«Ибрагимы зарәг».
Нотათы сәйраг сыф

Archil Kereselidze, Boris Galaev.
'Ibragim's Song' Music sheet cover

ბორის გალავეი.
„ბელურა და ბავშვები“.
ნოტების თავფურცელი

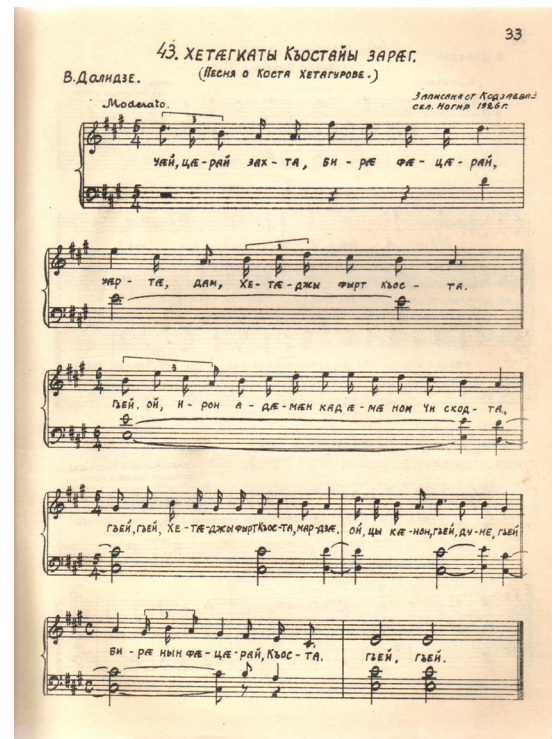
Галаты Борис.
«Қиу әмә сывәлләттә».
Нотათы сәйраг сыф

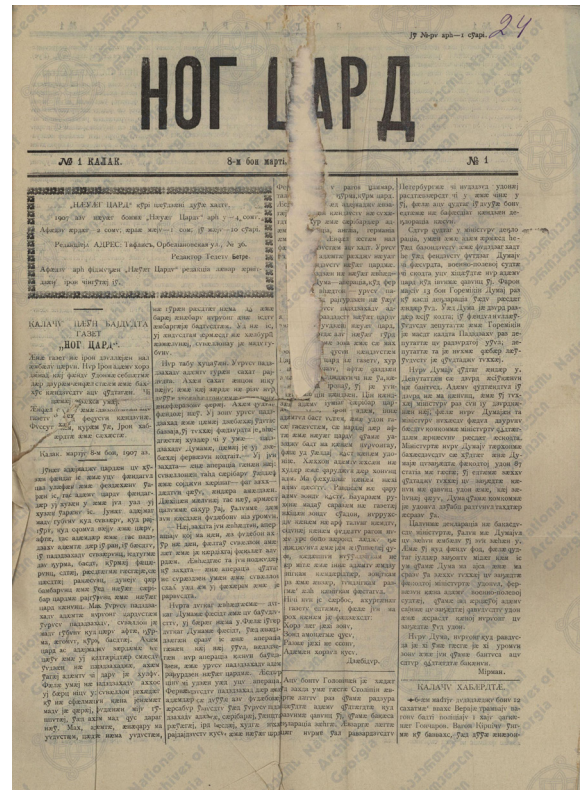
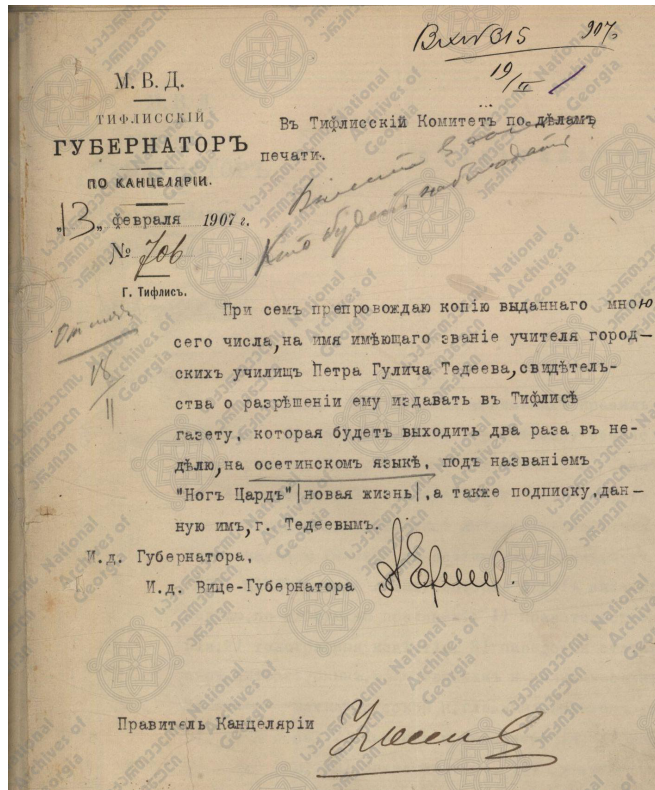
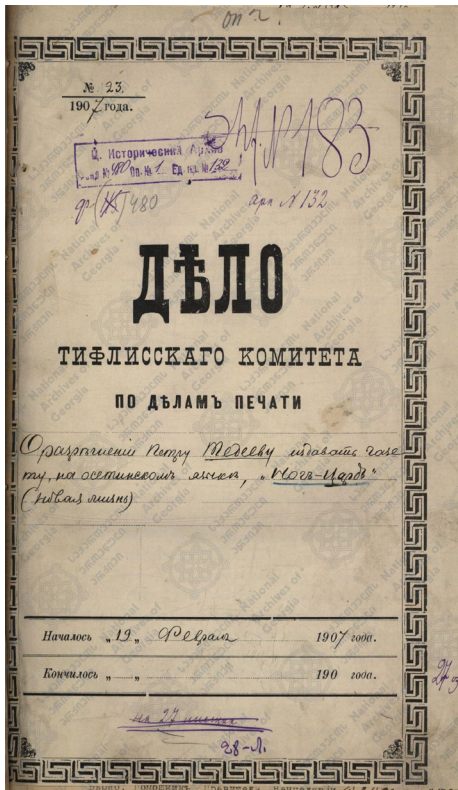
Boris Galaev.
'Sparrow and Children'.
Music sheet cover

ვიქტორ დოლიძე.
„სიმღერა კოსტა ხეტაგუროვზე“.
ნოტები

Виктор Долидзе.
«Зарәг Хетәгкаты Кьостайыл».
Нотәтә

Viktor Dolidze.
'Song about Kosta Khetagurov'.
Music sheets

გაზეთის „ნოვ ცარდ“ („ახალი ცხოვრება“) გამოცემის ნებართვა, 1907 წ.

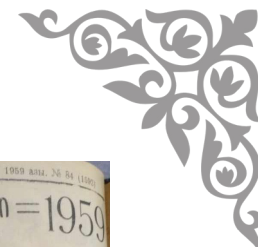
Газеты «Ног цард» ґауагґды барлæвæрд, 1907 аз

Permission to publish the newspaper “Nog Tsard” (‘New Life’) in 1907

„ნოვ ცარდ“ („ახალი ცხოვრება“) გაზეთის პირველი ნომერი

«Ног цард». Газеты ґыццаг номыр

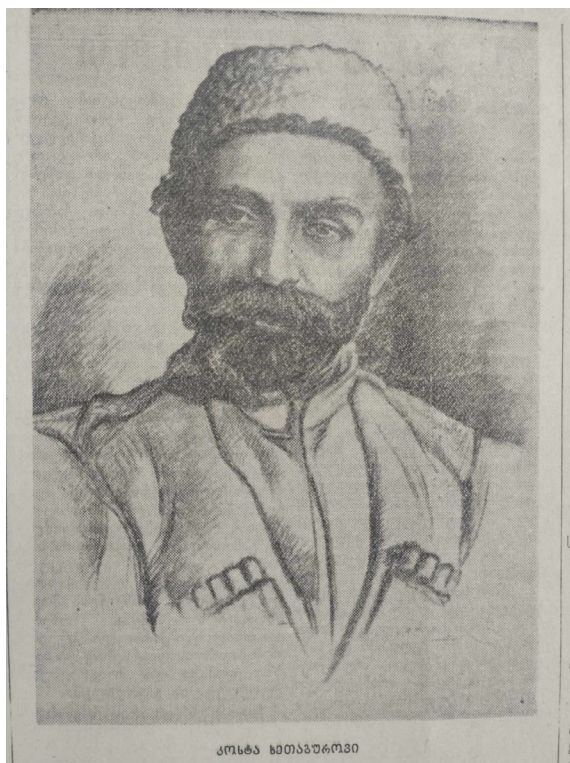
‘Nog Tsard’ (‘New Life’) The first issue of the newspaper

გაზეტები

gazette

newspapers

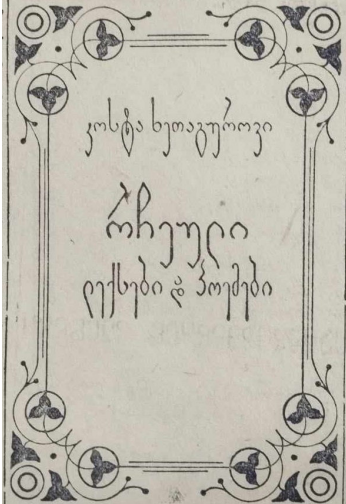

კოსტა ხეთაგუროვი

კოსტა ხეთაგუროვის რჩეული ლექსები და პოემები ქართულად

საქართველოს საბჭოთა მწერლების გამომცემლობა „ფედერაცია“ გამოსცა ოსეთის სახალხო პოეტის კოსტა ხეთაგუროვის რჩეული ლექსებისა და პოემების წიგნი. წიგნს წამძღვარებული აქვს ვ. გორგაძის შესავალი სტატია ხეთაგუროვის ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ.

ხეთაგუროვის ლექსები და პოემები თარგმნილია ს. შანშიაშვილის,

კოსტა ხეთაგუროვი

რჩეული
ლექსები და პოემები

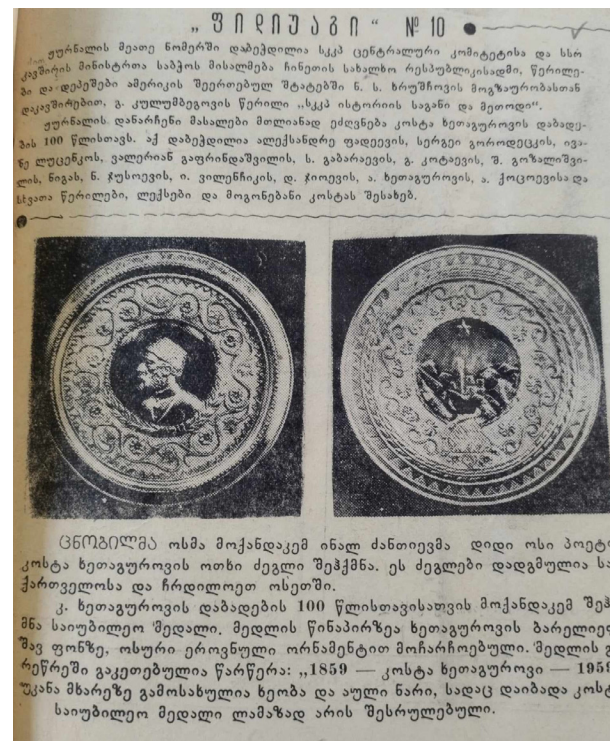
ვ. გორგაძის, ი. გრიშაშვილის, ვ. გაფრინდაშვილის, ი. ყიფიანის, მ. მრევლიშვილის, მ. პატარაძის, ისა-მანის, შ. ალხაიძის, დ. კასრაძის, ს. ჩიქოვანის, ს. თეაძის, ი. მჭედ-ლოშვილის, ი. სიხარულიძის, დ. გა-ჩეჩილაძის, ს. ფაშალიშვილის, ჯ. ბოზოხიძის, გ. ქუჩიშვილის, ა. ანა-ზარაიის, ხ. ვარდოშვილის, ს. ეუ-ლის, მარიჯანისა და მ. მიქელაძის მიერ.

წიგნი გამოცემულია კარგ ქაღალ-ზე და ჩასმულია ლედერის ყდა-ში.

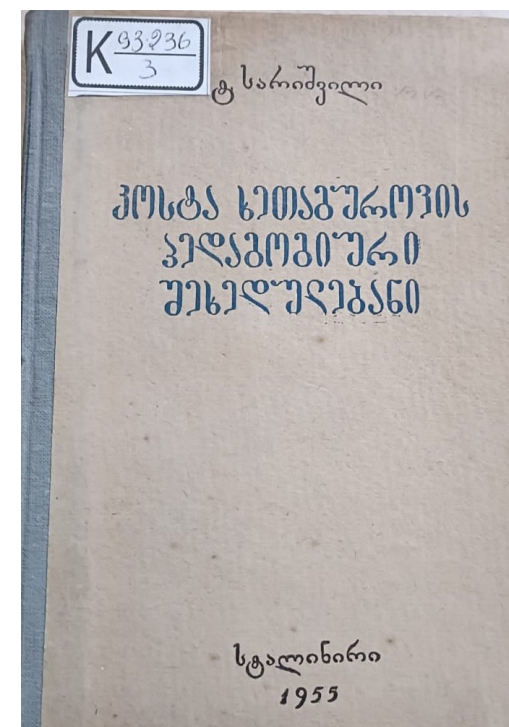
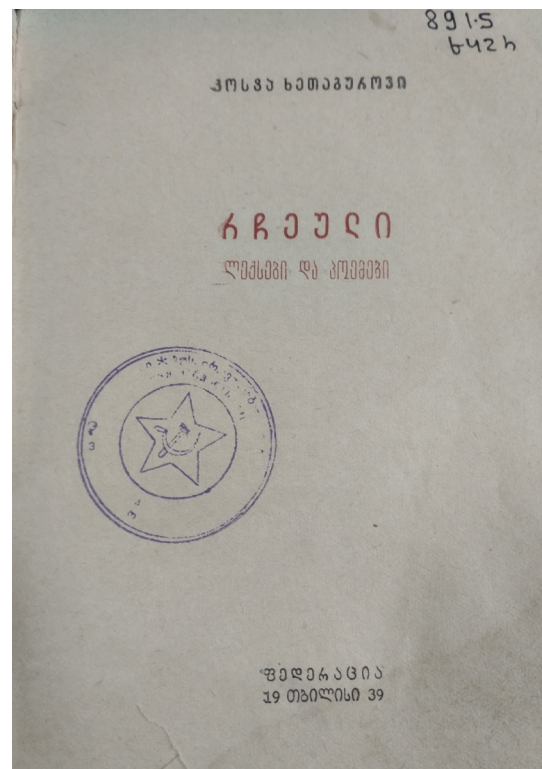
დეს ეს გადახდები ხეი.
* * * გაზ. „Сѣв. Кавказъ“-სა სწერენ
რომ კავკაზში მხატვარს ბ-ნ ვ. ხეთა-
გუროვს გამოუყიდნია დიდი სურათი
წმ. ნინოსი, საქართველოვს განმანათ-
ლებელისა. სურათი თურმე ისე ცხო-
ველად არის დახატული, რომ ხალხს
არა სჯერა, თუ ეს სურათი ფიცარზე
მიკრული, ჰგონია, რომ გამოქანდა-
კებულია და ამიტომ ბ-ნ ხეთაგუ-
როვსა სთხოვენ ხოლმე, რომ ახლო
გაგვასინჯე სურათიო.

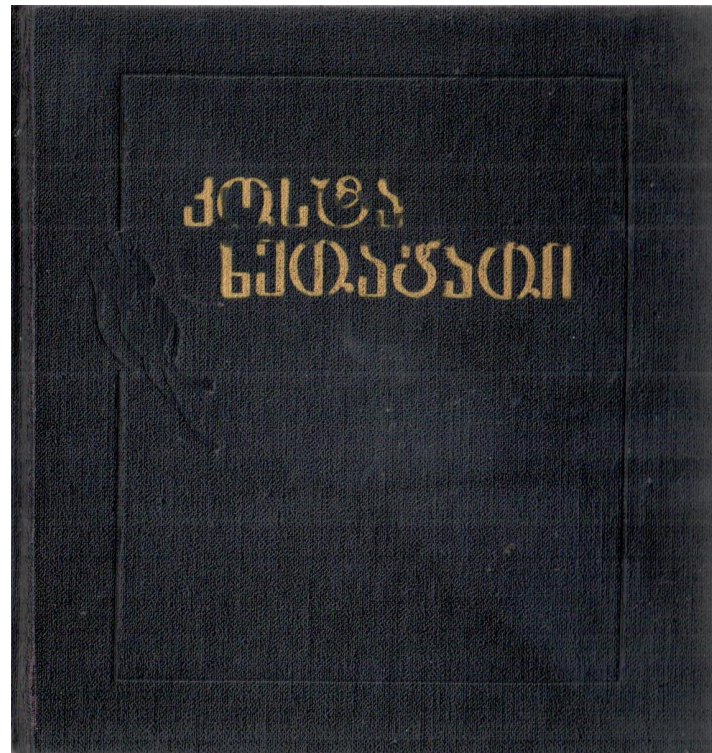
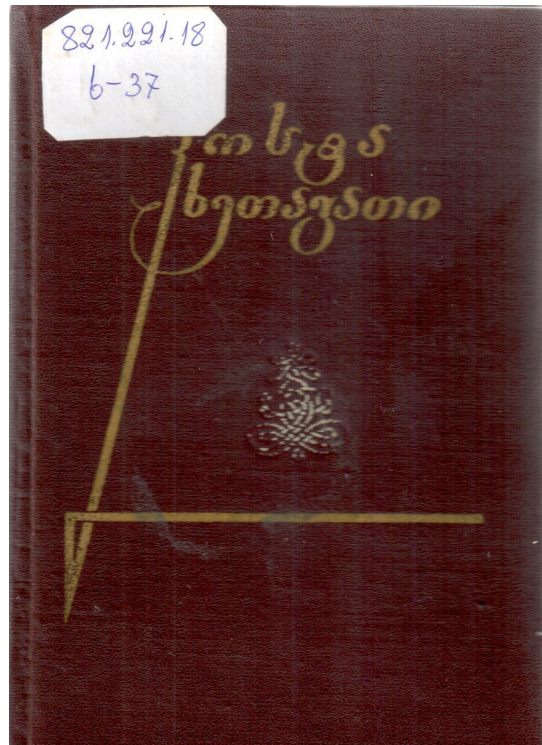
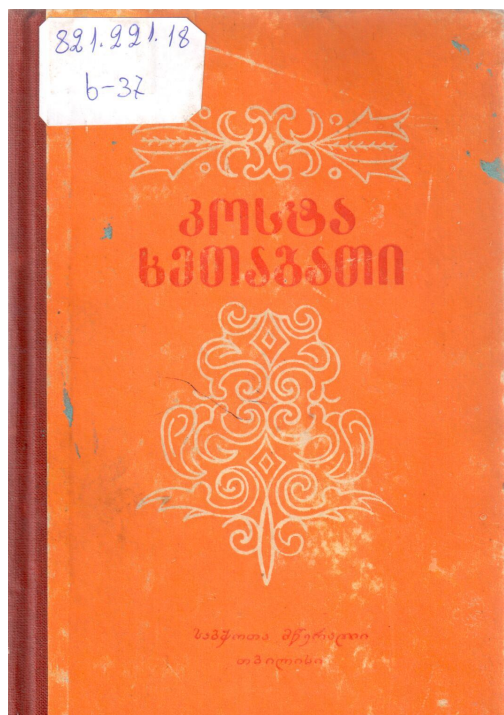
* * * კავკასიის მაღალ წოდებასა
გაეწერა მამულზე გარდასახადი. მ
თავი ამოგასიანს. К. В. В. В.

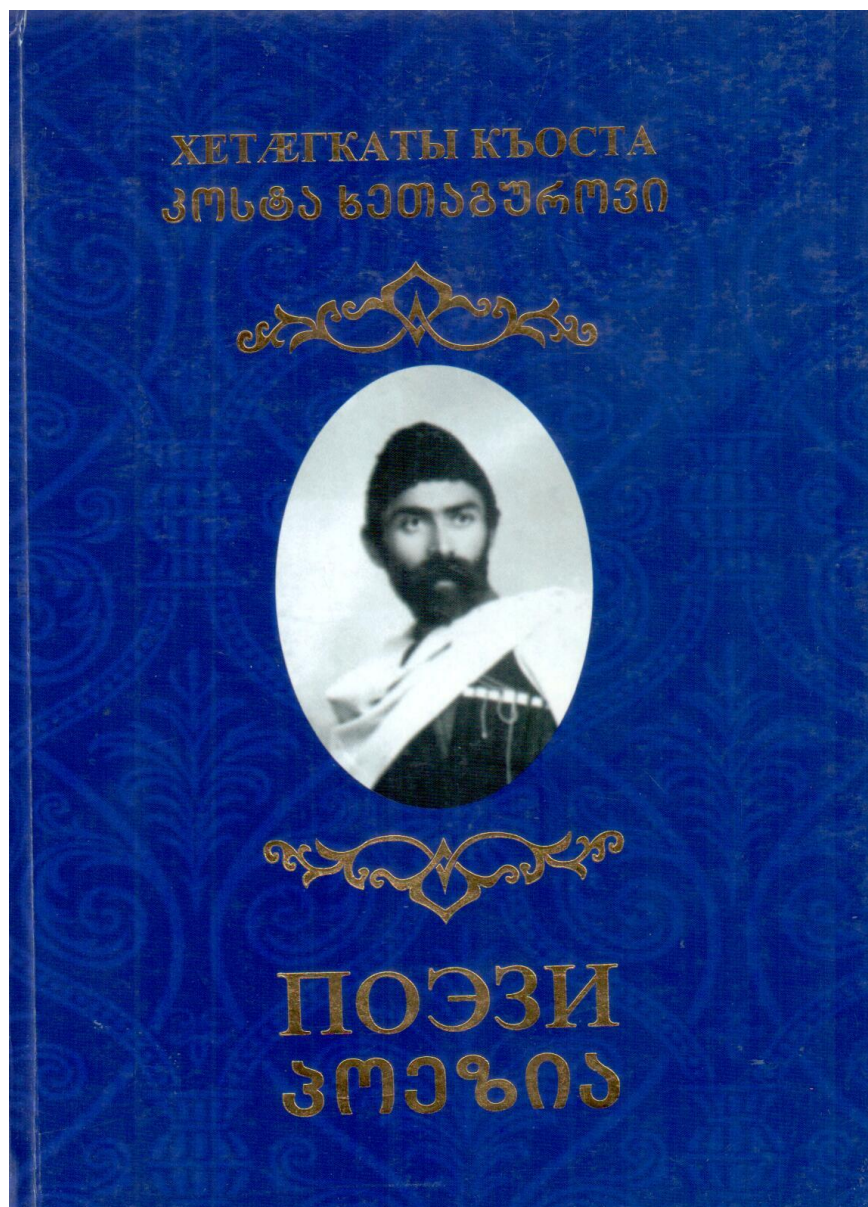

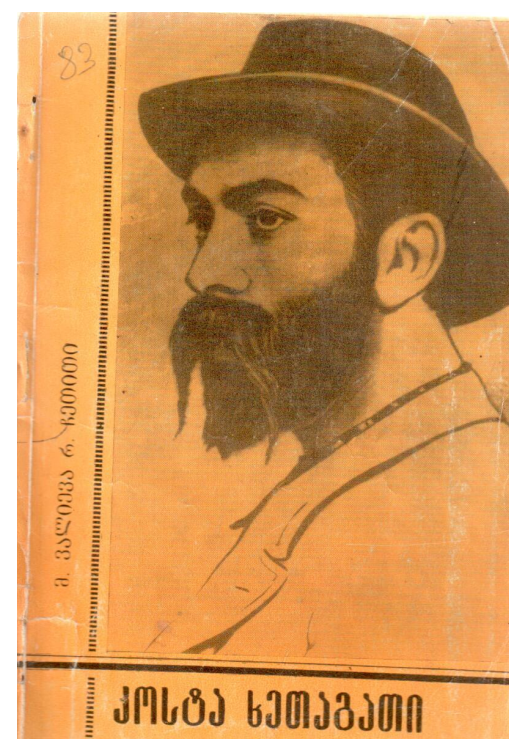
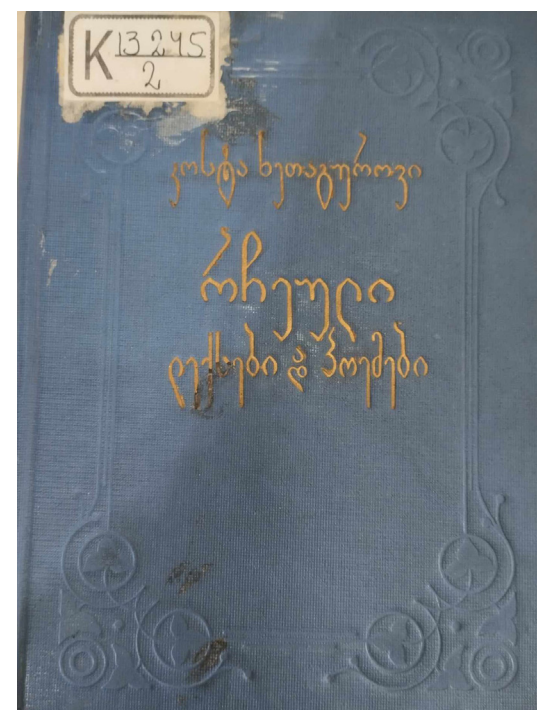
ქართულ ენაზე გამოცემული წიგნები
Гуырдзиаг æвзагыл мыхуыргонд чингуытæ
Books published in Georgian language

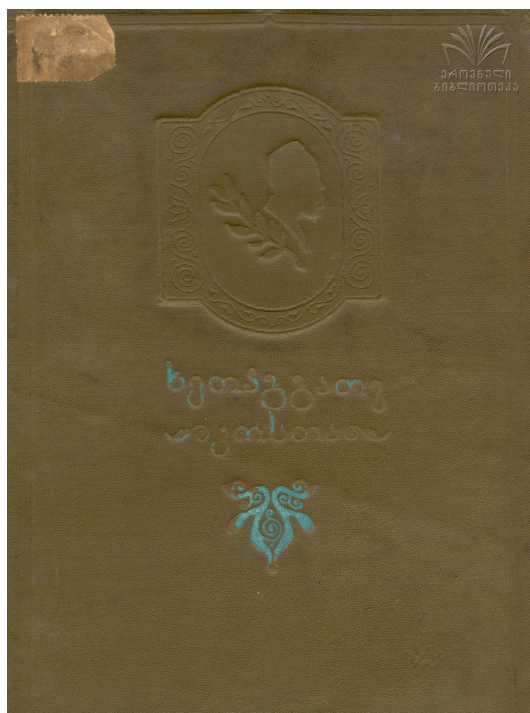

ქართულ ენაზე გამოცემული წიგნები
 Гуырджиаг æвзагыл мыхуыргонд чингуытæ
 Books published in Georgian language

ოსურ ენაზე ქართული შრიფტით გამოცემული
კოსტა ხეთაგუროვის ნაწარმოებების კრებული

Хетæгкаты Къостайы уацмысты æмбырдгонд ирон
æвзагыл гуырdziаг дамгъæтæй

A collection of works by Kosta Khetagurov in Ossetian
with Georgian font

კოსტა ხეთაგუროვი - „ოსობა“. თარგმანი ი. ზურაბიშვილისა

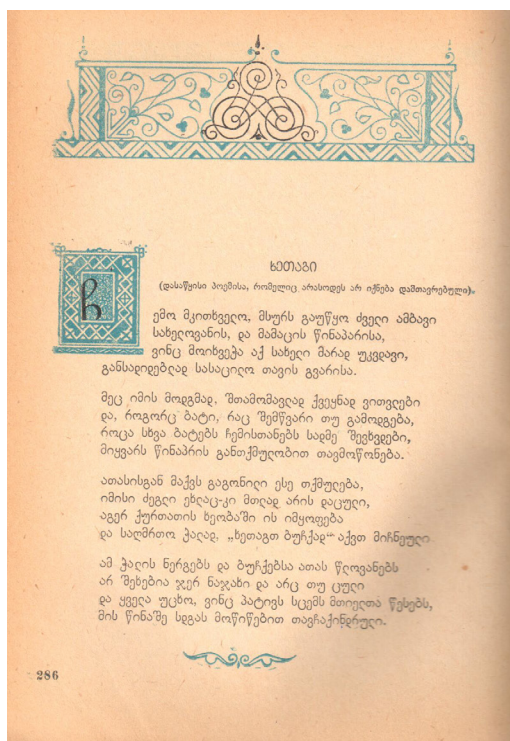
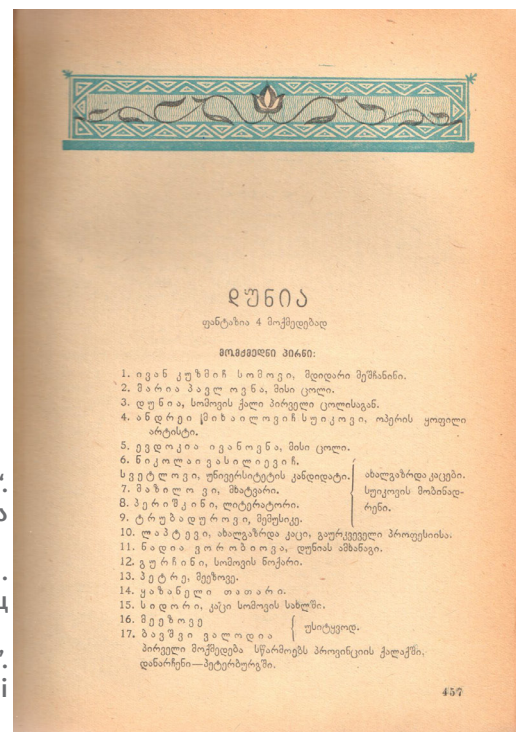
Хетæгкаты Къоста - «Особа».
И. Зурabiшвили тæлмац

Kosta Khetagurov - 'Osoba'.
Translated by I. Zurabishvili

კოსტა ხეთაგუროვი - „დუნია“. თარგმანი ი. ყიფიანისა

Хетæгкаты Къоста - «Дуня» .
И. Хьипианий тæлмац

Kosta Khetagurov - 'Dunya'.
Translated by I. Kipiani

კოსტა ხეთაგუროვი - „ხეთაგი“. თარგმანი დ. გაჩეჩილაძისა

Хетæгкаты Къоста - «Хетæг».
Д. Гачечиладзе тæлмац

Kosta Khetagurov - 'Khetag'.
Translated by D. Gachechiladze

კოსტა ხეთაგუროვი „ფატიმა“. თარგმანი ი. ცეცხლაძისა

Хетæгкаты Къоста. «Фатимæ».
И. Цецхладзей тæлмац

Kosta Khetagurov 'Fatima'.
Translated by I. Tsetskhladze

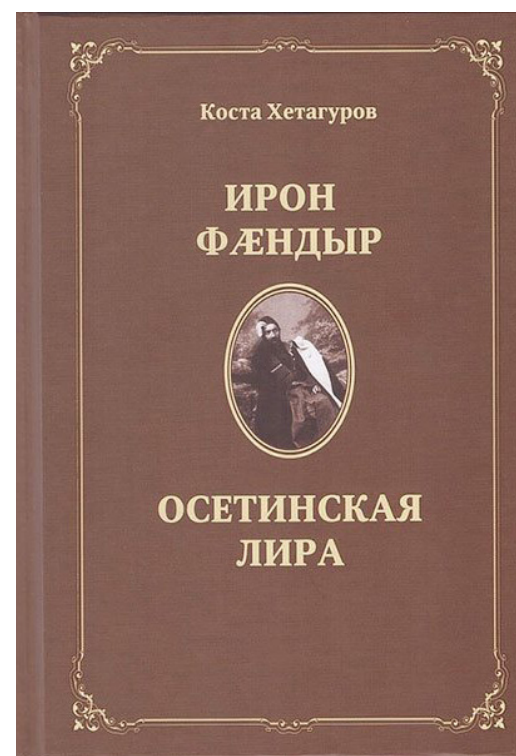
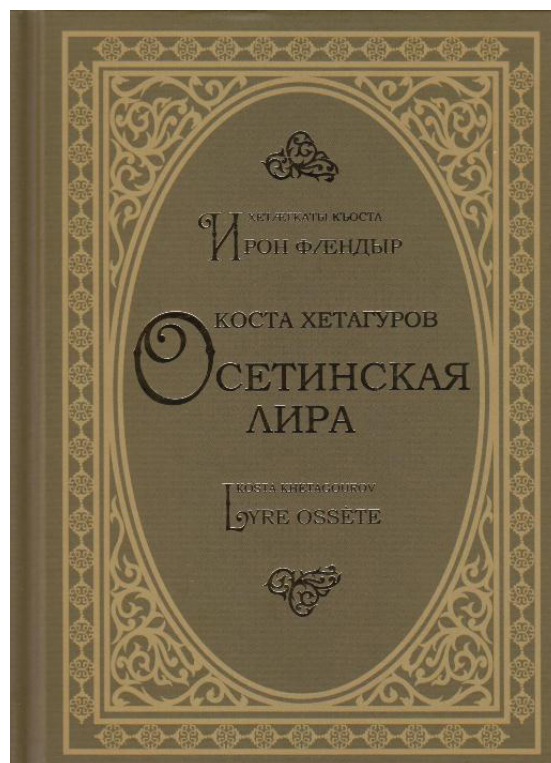

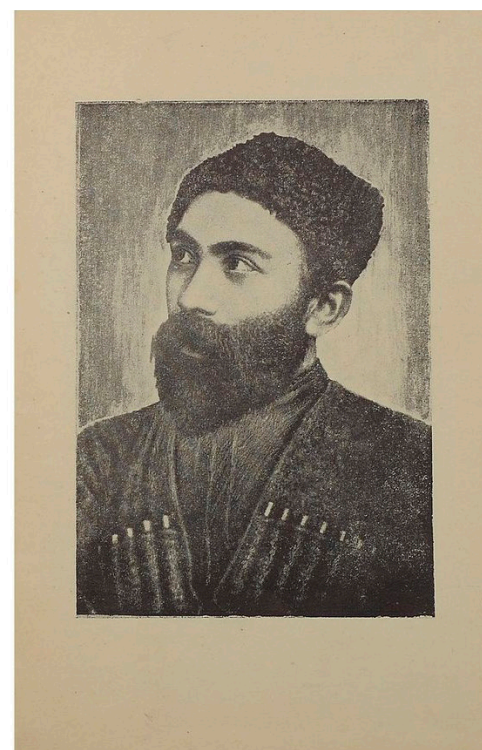
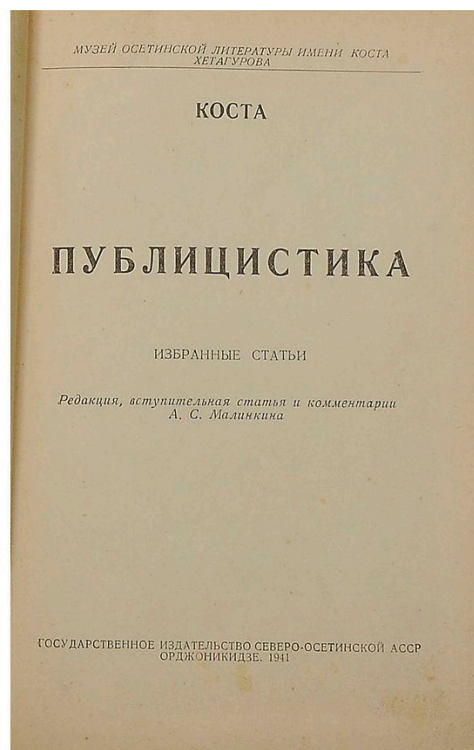
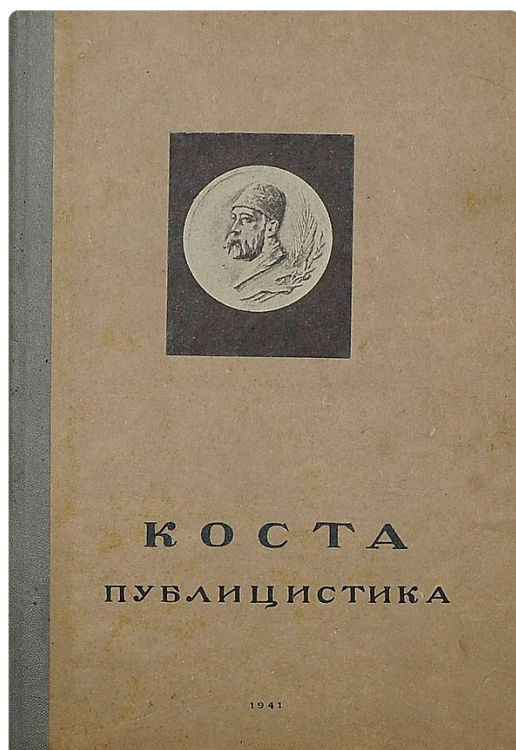

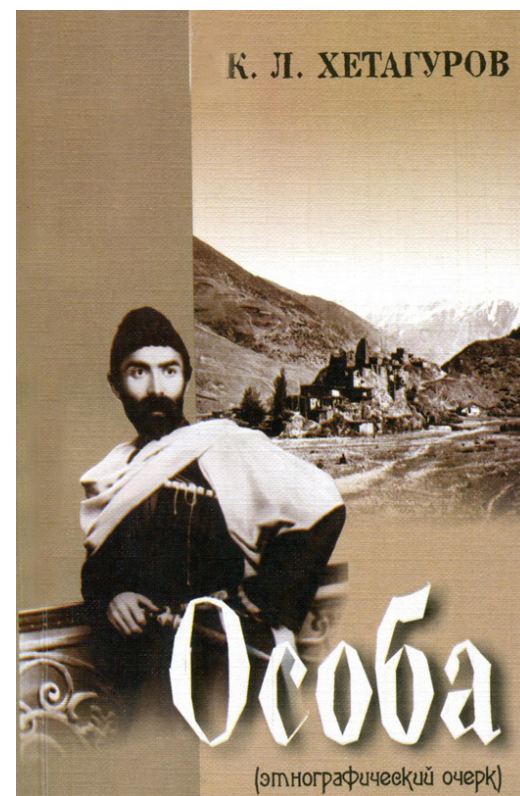
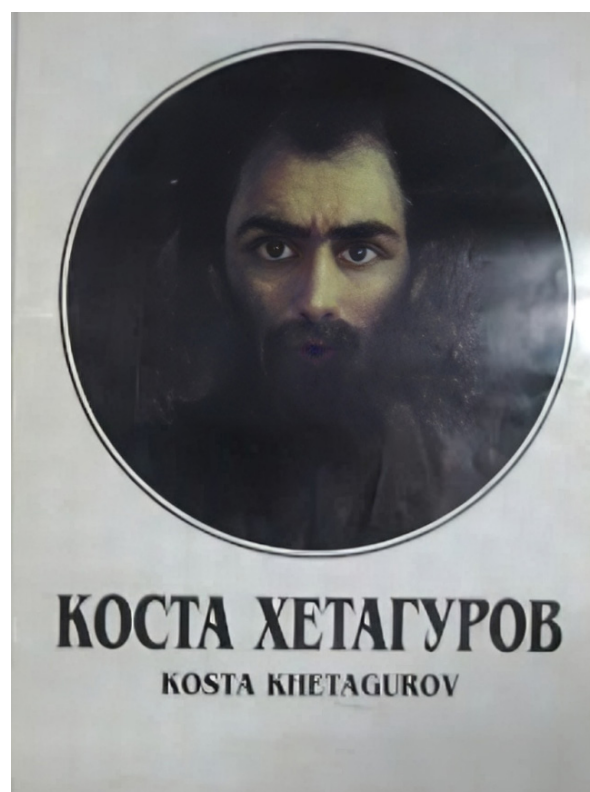
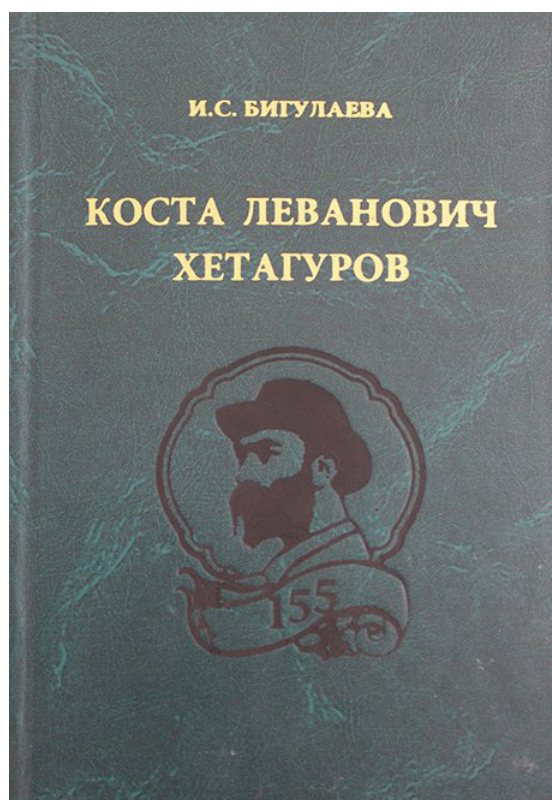
რუსულ და ოსურ ენებზე გამოცემული კოსტა ხეთაგუროვის ნაწარმოებები

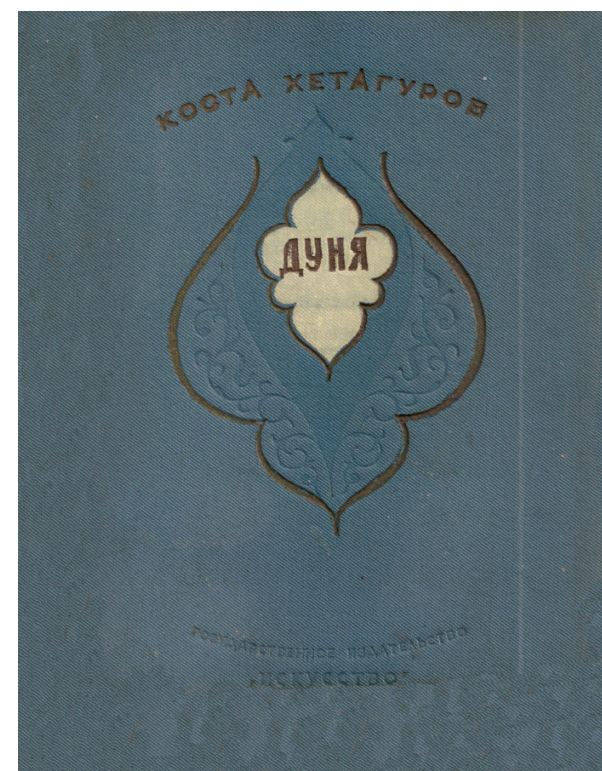
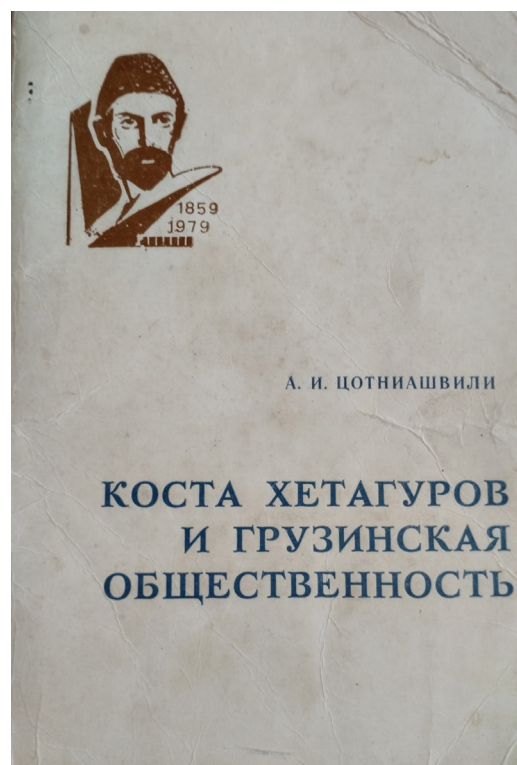
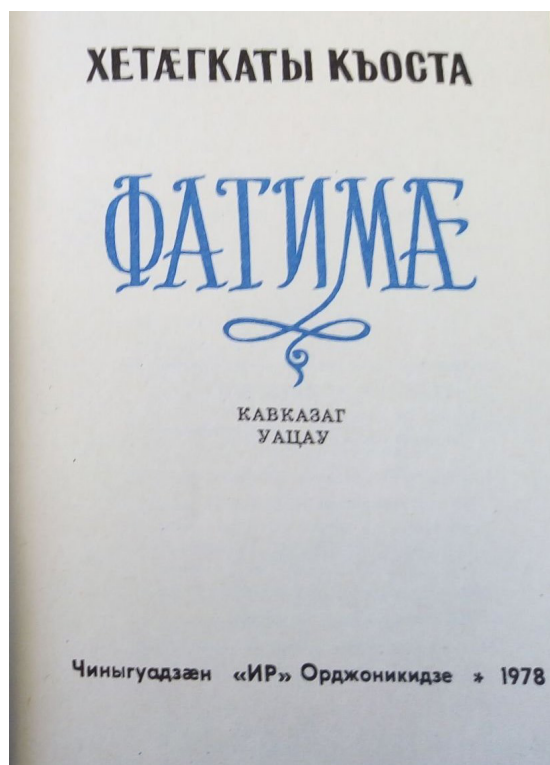
Хетæгкаты Къостайы уацмыстæ мыхуыргонд уырыссаг æмæ ирон æвзæгтыл

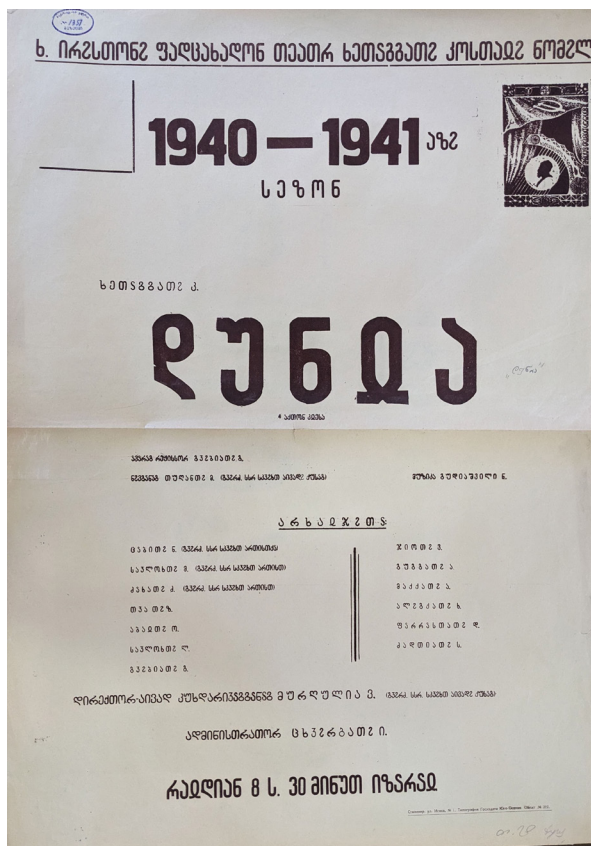
Kosta Khetagurov's works published in Russian and Ossetian

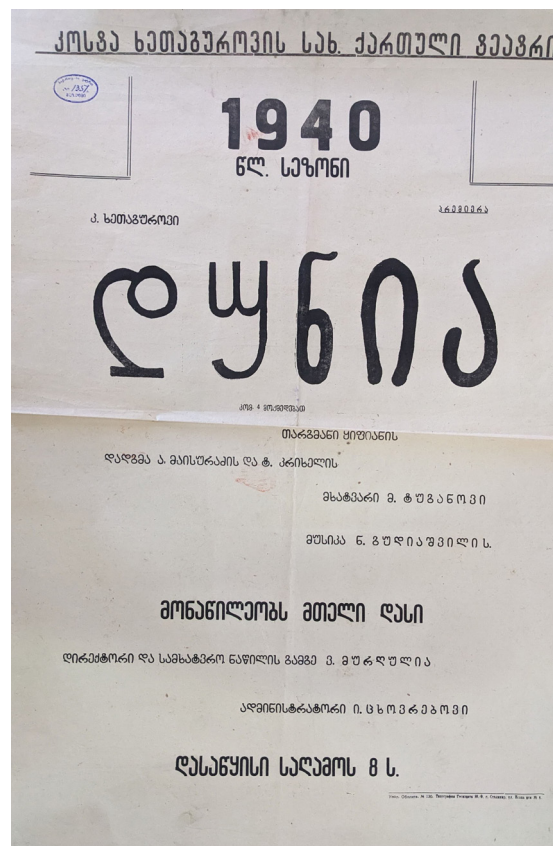

კოსტას პიესა - „დუნია“
ცხინვალის კ. ხეთაგუროვის სახელმწიფო
ქართული თეატრის აფიშა

Хетагкаты Къостайы пьесæ - «Дуня»
Цхинвалы Хетагкаты Къостайы номыл
паддзахадон гуырндзиаг театры афишæ

Kosta's play - 'Dunya'
Poster of the K. Khetagurov State Georgian
Theater in Tskhinvali

კოსტას პიესა - „დუნია“
სამხრეთ ოსეთის კ.ხეთაგუროვის
სახელმწიფო თეატრის აფიშა

Хетагкаты Къостайы пьесæ - «Дуня»
Хетагкаты Къостайы номыл Хуссар
Ирыстоны паддзахадон театры афишæ

Kosta's play - 'Dunya'
Poster of K. Khetagurov's State Theatre in South
Ossetia

კოსტას პიესა - „დუნია“
ლენინის ორდენის რუსთაველის სახ.
სახელმწიფო თეატრის აფიშა.

Къостайы пьесæ - «Дуня»
Тбилисы Ленины ордены Руставелийы номыл
паддзахадон театры афишæ.

Kosta's play - 'Dunya'
Poster of the Rustaveli State Theater,
awarded the Lenin Order

დაცულია ხელოვნების მუზეუმში

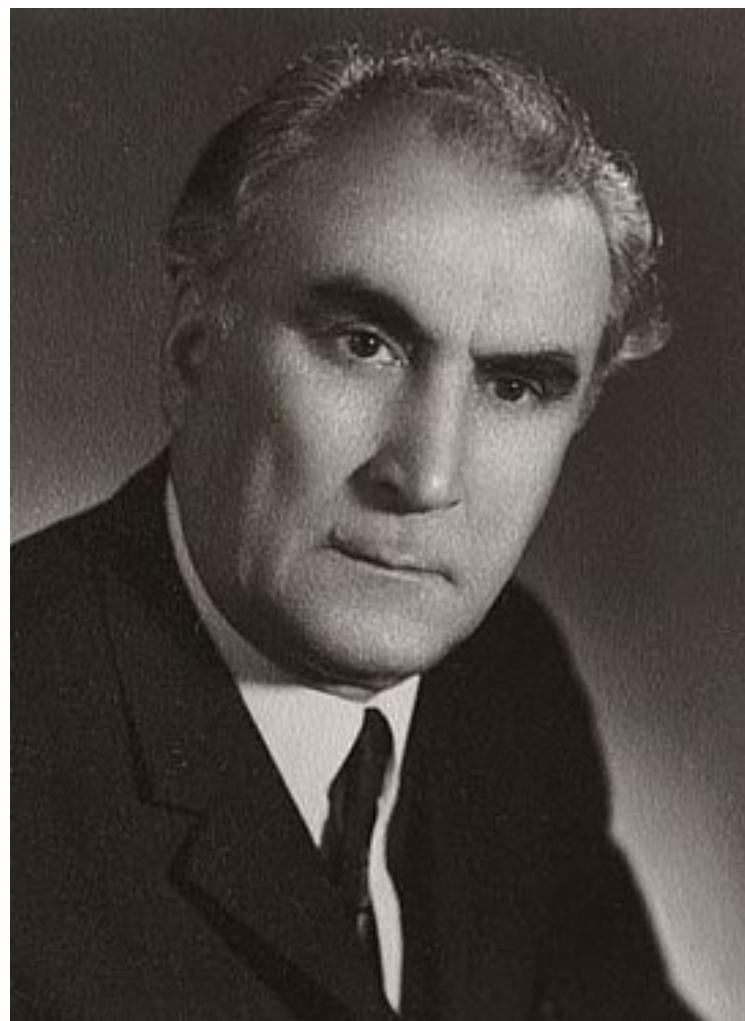
Хъахъхъæд у Аивадон музейи
It is preserved in the Art Museum.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე
The Art Palace of Georgia

სიკო დოლიძე. ფილმ „ფატიმა“-ს რეჟისორი
Сико Долидзе. Фильм «Фатимæ»-йы режиссер
Siko Dolidze. Director of the film 'Fatima'

ვლადიმერ ვალიშვილი. ფილმ „ფატიმა“-ს ოპერატორი
Владимир Валишвили. Фильм «Фатимæ»-йы оператор
Vladimir Valishvili. Cameraman of the film 'Fatima'

საქართველოს ხელოვნების სასახლე
— The Art Palace of Georgia —

დაცულია ხელოვნების მუზეუმში

Хъахъхъæд у Аивадон музейы

It is preserved in the Art Museum.

კადრები ფილმიდან „ფატიმა“

Кадртæ к/ф «Фатимæ»

Stills from the movie 'Fatima'

ფატიმა. თამარა კოკოვა

Фатимæ. Кокова Тamaræ

Fatima. Kokova Tamara

საქართველოს ხელოვნების სასახლე
— The Art Palace of Georgia —

დაცულია ხელოვნების მუზეუმში

Хъахъхæд у Аивадон музейи

It is preserved in the Art Museum.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე
The Art Palace of Georgia

დაცულია ხელოვნების მუზეუმში
Хъахъæд у Аивадон музейы
It is preserved in the Art Museum.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე
— The Art Palace of Georgia —

დაცულია ხელოვნების მუზეუმში

Хъахъæд у Аивадон музейы

It is preserved in the Art Museum.

დაცულია ხელოვნების მუზეუმში

Хъахъæд у Аивадон музейы

It is preserved in the Art Museum.

ჯამბოლათი, ქართველი მსახიობი ოთარ მეღვინეთუხუცესი

Дзамболат, Гуырძიაг актер Отар Мегъвинетухуцеси.

Jambolat, Georgian actor, Otar Meghvinetukhutsesi

იბრაგირი, ქართველი მსახიობი გიული ჭოხონელიძე,

Ибрагим, Гуырძიაг актер Гиული Чъохонелидзе

Ibragim, Georgian actor, Giuli Chokhanelidze

ფატიმა და ჯამბოლათი

Фатимæ æмæ Дзамболаты

Fatima and Jambolat

ოსური ცეკვა „სიმდი“

«Симды» кафт

'Simd', the Ossetian dance

ფატიმას და ჯამბოლათის შეხვედრის სცენა

Фатимæ æмæ Дзамболаты фембæлды сценæ

The scene of meeting between Fatima and Jambolat

ქართველი მსახიობი თენგიზ არჩვაძე

Гуырძиаг актер Тенгиз Арчвадзе

Tengiz Archvadze, a Georgian actor

ოსი მსახიობი დიმიტრი მამიევი

Ирон актер Мамиты Димитр

Ossetian actor, Dmitri Mamiev

ოსი მსახიობი ვლადიმერ თხაფსაევი

Ирон актер Тхапсаты Владимир

Ossetian actor, Vladimir Tkhapsaev

ქართველი მსახიობი კოტე დაუშვილი

Гуырდзиаг актер Къотъе Даушвили

Georgian actor Kote Daushvili

ოსი მსახიობი ესმა ცხოვრებოვა

Ирон актрисæ Цыхуырбаты Эсмæ

Ossetian actress Esma Tskhovrebova

ქართველი მსახიობი მეგი წულუკიძე

Гуырდзиаг актрисæ Меги Цъулукидзе

Georgian actress Megi Tsulukidze

ქართველი მსახიობი მიხეილ ჩიხლაძე

Гуырდзиаг актер Михеил Чихладзе

Georgian actor Mikheil Chikhladze

ქართველი მსახიობი ეკატერინე ამირეჯიბი

Гуырτζиаг актрисაჲ Екатерине Амირеджиби

Georgian actress Ekaterine Amirejibi

ესმა ცხოვრებოვა და გიული ჭოხონელიძე

Цыхуырбаты Эсмаჲ ჟიული Ч̌ოხონელიძე

Esma Tskhovrebova and Giuli Chokhonelidze

რუსი მსახიობი ივან რუსინოვი და დავით სოხადე

Уырйссаг актер Иван Русинов ჟმა Давид Сохадзе

Russian actor Ivan Rusinov and David Sokhadze

ოსური ცეკვა „სიმდი“

Ирон кафт «Симд»

Osetian dance 'Simd'

კადრები ბალეტიდან „ფატიმა“

Кадртæ балетæй «Фатимæ»

Stills from the ballet 'Fatima'

ფატიმას გაგიჟების სცენა

Фатимæйы сæдылыиы сценæ

The scene of Fatima's madness

ფატიმა და ძამბოლათი. ვიოლეტა მაგომედხანოვა და აზამათ მალიევი

Фатимæ æмæ Дзамболат. Магомедханты Виолетæ æмæ Малиты Азæмæт

Fatima and Dzambolat. Magomedkhanova Violeta and Maliev Azamat

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი
სოფელ ნარში

Хетæгкаты Къостайы цырт
Нары хъæуы

Monument to Kosta Khetagurov in the
village of Nar

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი
ქ. ვლადიკავკაზში

Хетæгкаты Къостайы цырт
Дзæуджыхъæуы

Monument to Kosta Khetagurov
in Vladikavkaz

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი
ქ. ბესლანში (ჩრდილოეთ ოსეთი)

Хетæгкаты Къостайы цырт
Беслæны (Цæгат Ирыстон)

Monument to Kosta Khetagurov in
Beslan (North Ossetia)

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი
ვლადიკავკაზის ოსური ეკლესიის ეზოში

Хетæгкаты Къостайы цырт
Дзæуджыхъæуы ирон аргъуаны кæрты

Monument to Kosta Khetagurov in the
courtyard of Ossetian church in Vladikavkaz

ქართველი და ოსი მწერლები ცხინვალში
კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლთან

Гуырджиаг æмæ ирон фысджытæ Цхинвалы
Хетæгкаты Къостайы цырты цур

Georgian and Ossetian writers near the monument to
Kosta Khetagurov in Tskhinvali

კოსტას ძეგლი ქ. სტალინირში, 1939 წ.
(ქ. ცხინვალი. სამხრეთ ოსეთის ავტ. ოლქი)

Хетæгкаты Къостайы цырт г. Сталиниры, 1939 аз
(г. Цхинвали. Хуссар Ирыстоны автономон облæст)

Monument to Kosta in the city of Staliniri, 1939
(Tskhinvali, the South Ossetian Autonomous District)

კოსტას ძეგლი ფატიმას ქანდაკებით.
ქ. სტალინირი, 1940 წ. (ქ. ცხინვალი,
სამხრეთ ოსეთის ავტ. ოლქი)

Хетæгкаты Костайы цырт Фатимæйы
скульптурæймæ. Г. Сталинирб 1940 аз
(г. Цхинвали, Хуссар Ирыстоны автономон
облæст)

Monument to Kosta with statue of Fatima.
Stalinir, 1940 (Tskhinvali, the South Ossetian
Autonomous District)

ქართველი და ოსი მწერლები ცხინვალში
კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლთან

Гуырджиаг æмæ ирон фысджытæ Цхинвалы
Хетæгкаты Къостайы цырты цур

Georgian and Ossetian writers near the
monument to Kosta Khetagurov in Tskhinvali

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი ქ. ცხინვალში

Хетæгкаты Костайы цырт г. Цхинвалы

Monument to Kosta Khetagurov in Tskhinvali

კოსტა ხეთაგუროვის ბიუსტი ჯავაში

Хетæгкаты Къостайы бюст Дзауы

Bust to Kosta Khetagurov in Java

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი ზნაურში

Хетæгкаты Къостайы цырт Знауыры

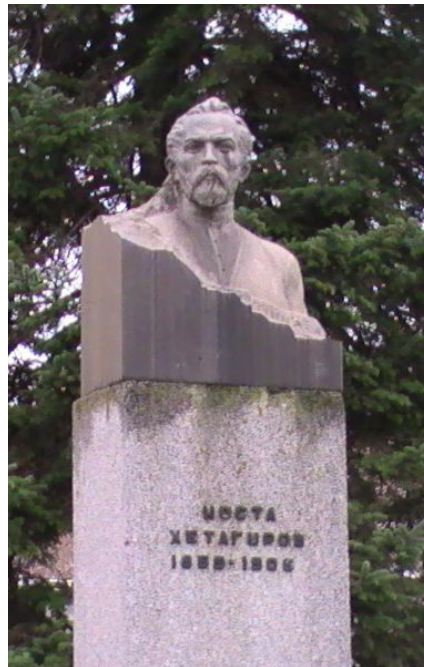
Kosta Khetagurov's monument in Znauri

კოსტას ბიუსტი ქ. პიატიგორსკში

Хетæгкаты Къостайы бюст г. Пятигорскы

Bust to Kosta in Pyatigorsk

კოსტა ხეთაგუროვის ბიუსტი ბულგარეთის ქ. კირჯალიში

Хетæгкаты Къостайы бюст Болгарийы г. Кирджалийы

Bust to Kosta Khetagurov in Kirjali, Bulgaria

კოსტა ხეთაგუროვის ბიუსტი ქ. სტავროპოლში

Хетæгкаты Къостайы бюст г. Стъараполы

Bust to Kosta Khetagurov in Stavropol

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი ყარაჩაიში

Хетæгкаты Къостайы цырт Хъæрæсейы

Kosta Khetagurov's monument in Karachai

კოსტა ხეთაგუროვის ბიუსტი ქ. თბილისში

Хетæгкаты Къостайы бюст г. Тбилисы

Bust to Kosta Khetagurov in Tbilisi

კოსტა ხეთაგუროვის ძეგლი
კახეთში, სოფ. არეშპერანში

Хетæгкаты Къостайы цырт
Къахеты, Арешпераны хъæуы

Monument to Kosta Khetagurov
in Areshperan village, Kakheti

კოსტა ხეთაგუროვის სახელობის ჩრდილო ოსეთის
ლიტერატურის მუზეუმი

Цæгат Ирыстоны Хетæгкаты Къостайы номыл ирон
литерæтурæйы музей

Kosta Khetagurov Museum of Literature in North Ossetia

მ. ტომაევის ქანდაკება „კოსტა-განმანათლებელი“

Томайты М. скульптурæ «Къоста- рухстауæг»

'Kosta- the Enlightener, sculpture by M. Tomaev

ვლადიკავკაზი.
კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმი

Дзæуджыхъæу.
Хетæгкаты Къостайы хæдзар-музей

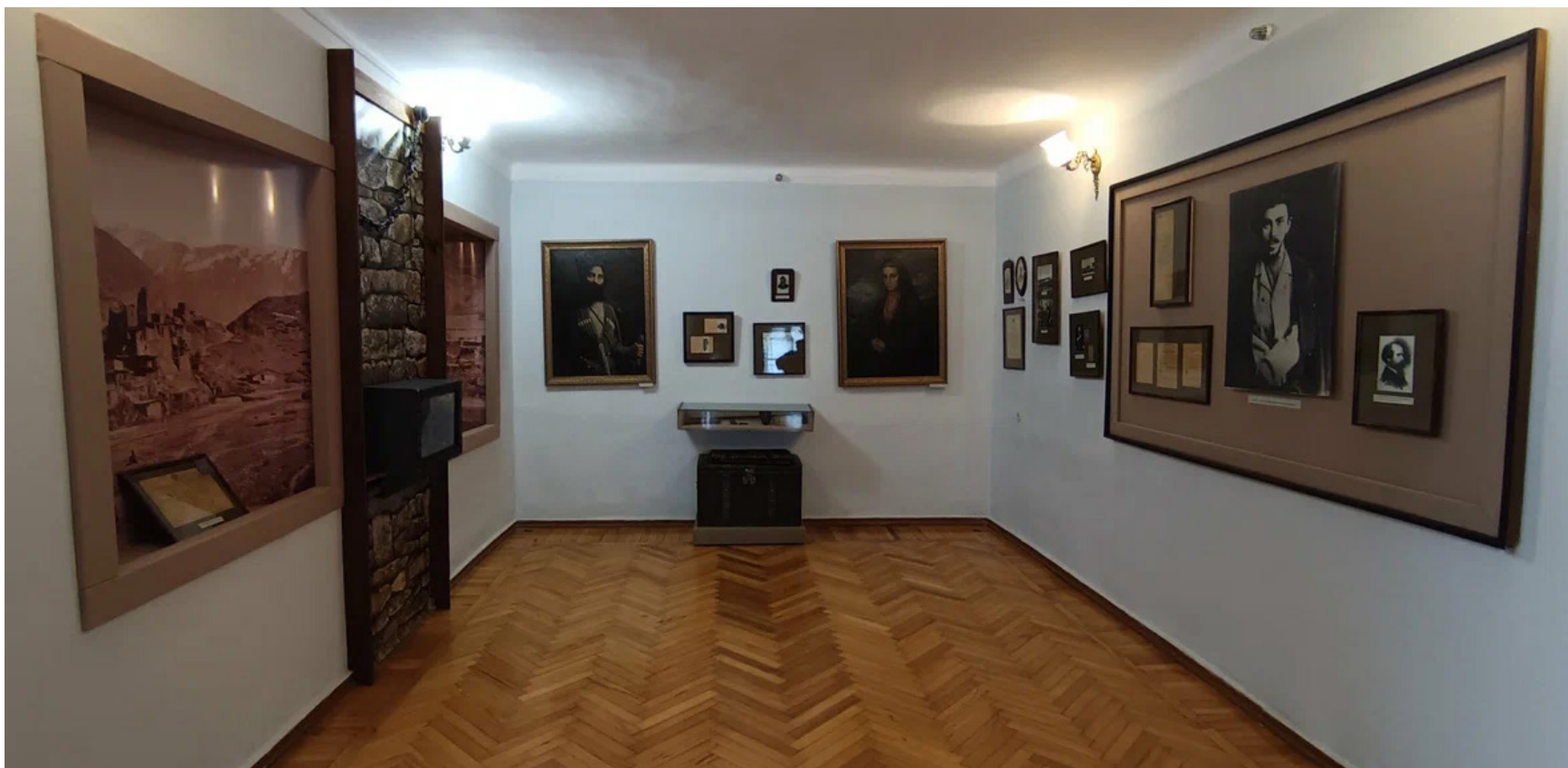
Vladikavkaz.
Kosta Khetagurov's house museum

ქ. ვლადიკავკაზი.
კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმის მემორიალური დაფა

Дзæуджыхъæу.
Хетæгкаты Къостайы хæдзар-музейы мемориалон фæйнæг

Vladikavkaz.
Memorial plaque of Kosta Khetagurov house museum

ვლადიკავკაზი. კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმი

Джауджихъæу. Хетæгкаты Къостайы хæдзар-музей

Vladikavkaz. Kosta Khetagurov's house museum

ვლადიკავკაზი. კოსტა ხეთაგუროვის სახლ-მუზეუმი.
ა. ჯანაევი-ხეთაგუროვის ფოტოაპარატი

Джауджихъæу. Хетæгкаты Къостайы хæдзар-музей.
Джанайты-Хетæгкаты А. (Садулла) фотоаппарат

Vladikavkaz. Kosta Khetagurov's house museum,
A. Janaev-Khetagurov's camera

კოსტა ხეთაგუროვის მემორიალური სახლ-მუზეუმი სოფელ ნარში

Хетæгкаты Къостайы мемориалон хæдзар-музей Нары хъæуы

Kosta Khetagurov Memorial house museum in the village of Nar

ნარის სახლ-მუზეუმის ექსპონატები

Нары хәдзар-музейы экспонаттә

Exhibits of the house museum of Nar

ნარის სახლ-მუზეუმის ექსპონატები

Нары хәдзар-музейы экспонаттә

Exhibits of the house museum of Nar

**ხალხნო, ერთმანეთის სიყვარულით იცხოვრეთ
კოსტა ხეთაგუროვი**

**Ада́м, кæра́дзийы уарзгæйæ цæрут
Хетæгкаты Къоста**

**People, live with love for each other
Kosta Khetagurov**

დაბარბი / Аѳтауц / Annex

№ 1

Разлука тяжела, мучительно изгнание
Но светоч истины – неугасимый свет, –
Я ясно вижу вас и слышу ликование,
И вам с днем ангела горячий шлю привет.

К. Л. Хетагуров.

(თარგმანი მ. ქრისტესიშვილისა)
(Тәлмацгәнәг Кристесиашвили М.)
(Translation by M. Christesiashvili)

№ 2

Додой фæкæнат, мæ райгуырæн хæхтæ,
Сау фæныкæй уæ куы фенин фæлтау!
Зæй уæ фæласа, нæ тæрхонылæгтæ, –
Иу ма уæ фезмæлæд искуы лæгау!..

Искæй зæрдæ уæ дзыназгæ нырризæд,
Искæмæ бахъарæд адæмы хъыг,
Дзыллæйы мæстæй уæ исчи фæррисæд,
Иумæ уæ разынаед иу цæстысыг!..

Фидар рæхыстæй нын не уæнгтæ сбастой,
Рухс кувæндæттæй хынджылæгкæнынц,
Мард нын нæ уадзынц, нæ хæхтæ нын байстой,
Стырæй, чысылæй нæ уистæй нæмынц...

Иугай ныййыстæм, ныууагътам нæ бæстæ,
Фос дæр ма афтæ ныппыркæны сырды, –
Фезмæл–ма, фезмæл, нæ фыййау, нæ фæстæ,
Иумæ нæ рамбырдкæн, арфæйы дзырд!..

Оххай–гъе! Не знаг нæ былмæ фæтæры, –
Кадмæ бæлгæйæ æгадæй мæлæм...
Адæмы фарнæй къæдзæх дæр ныннæры, –
Гъе, мардзæ, исчи! – бынтон сæфт кæнæм!

Хетæгкаты Къоста. «Додой»
(«მთქმე», თარგმანი ვ. გორგაძისა)
(‘Lamentation’, translation by V. Gorgadze)

Зымæг нæ хæхты цух нæ уадзы, –
 Лæджы æмбæрц æруары мит;
 Æфцæгæй коммæ уад дзыназы;
 Их доныл саразы йæ хид.

Æхсæвæн нæм кæрон нæ вæййы...
 Тæхудиæг кæм нæ у сæрд!
 Сæнар кæмæ нæй, уый ныссæйы, –
 Цырагъ нæм чи судзы фæсхæрд?!

Нæй кад мæгуыр лæгæн йæ куыстæн, –
 Йæ сихор, йе хсæвæр – йæ мæт;
 Иæ уат – ыскъæт, зыгуым – йæ лыстæн,
 Хъæбæр – йæ цъæх хуыссæн нымæт...

Кæд рухс нæ баййафы йæ цардæй,
 Йæ бон кæд арвиты зынтæй, –
 Уæддæр нæ ныххуыссы æнкъардæй –
 Йæ зæрдæ хъал вæййы фынтæй.

Хетæгкаты Къоста. «Мæгуыры зæрдæ»

(„ღარიბის გული“. თარგმანი ზ. მედულაშვილისა)
 ('Heart of the Poor', translation by Z. Medulashvili)

№ 3

К. П. Яновскому

Милостивый Государь Кирилл Петрович!

На цензурный просмотр вверенного мне комитета поступила рукопись на осетинском языке. Ввиду того, что в составе комитета нет лица, знакомого с этим языком, я позволяю себе обратиться к Вашему Превосходительству с покорнейшей просьбой возложить просмотр рукописи «Ирон фандыр» на кого-либо из подведомственных Вам чинов, знакомого с осетинским языком и о результатах почтить меня уведомлением с возвращением рукописи. Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности.

№ 4

Господину Председателю Кавказского Цензурного Комитета

В ответ на отношение Ваше от 12 сентября за № 2446, имею, честь препроводить Вашему Превосходительству рукописный сборник осетинских стихотворений «Ирон Фандыр» с отзывом о нем законоучителя Эриванской гимназии Джиеова, природного осетина, при чем обращаю Ваше внимание на стихотворение «Азар», как непозволительное в цензурном отношении.

Попечитель К. П. Яновский

№ 5

В Кавквзский Цензурный Комитет
Помощника Присяж. повер.
Геorgia Васильевича Баева, проживущего в г. Владикавказе в собств. доме
Заявление.

Попросить г. Попечителя
поручить цен. Джиоеву
Кавказский цензурный комитет разрешил недавно напечатать осетинскую рукопись Коста – «Ирон Фандыр». В дополнение к этому
сборнику посылаю новую вещицу того же автора легенду -«Уæлмæрдты» и прошу разрешить ее напечатать. При этом покорнейше прошу
рукопись эту передать на просмотр г. Джиоеву, который просматривал сборник Коста - «Ирон Фандыр». При сем прилагаю две гербовые
марки 80 коп. достоинства.

Помощник присяжного поверенного Георгий Васильевич Баев

№ 6

Господину Председателю
Кавказского Цензурного Комитета
Начальник Терской области, рапортом от 10 сего марта, донес, что Тифлисскою цензурою пропущены в печать стихотворения на осетинском
языке Константина Хетагурова, предназначенного к высылке из Кавказа. Стихотворения эти, по сообщению некоторых благонадежных
осетин, крайне возмутительного и противоправительственного содержания и кроме того воспевают те пороки осетин, к искоренению
которых должны приниматься особенно настойчивые меры, как например месть. Выдающимися по своему неблагонамеренному
содержанию являются стихотворения «Солдат» и «Шинель», направленные против воинской повинности. Находя распространение таких
стихотворений среди осетинского народа весьма вредным, генерал-лейтенант Каханов ходатайствует о приостановлении их печатания и
о высылке их к нему для ознакомления и последующего затем доклада командующему войсками округа.
Сообщая об этом, имею честь просить Ваше превосходительство не отказать в зависящем распоряжении к удовлетворению ходатайства
Начальника Терской Области и о последующем уведомить меня.

Зам. Начальника Штаба Генерал-Майор Пашинский
Начальник отделения Абрамов

№ 7

Господину Председателю Кавказского Цензурного Комитета
Преподаватель Закона Божия
Эриванской Гимназии
30 апреля 1899 г.
гор. Эривань

В официальной бумаге Вашей от 12 апреля сего года за № 1064, препровожденной на мое имя, говорится, что по дошедшим до Начальника
Терской Области сведениям, сборник осетинских стихотворений Константина Хетагурова «Ирон Фандыр», разрешенный к напечатанию
согласно моему отзыву, будто бы «содержит в себе стихотворения крайне возмутительного и противоправительственного содержания,
а именно: воспеваются те пороки осетин, к искоренению которых должны приниматься особенно настойчивые меры, как например -
месть, выдающимися по своему неблагонамеренному содержанию являются стихотворения „Солдат“ и „Шинель“, направленные против
воинской повинности». По Вашему предложению я вновь пересмотрел рукопись самым тщательным образом, сличил ее с печатным

экземпляром и пришел к тому непоколебимому убеждению, что сведения, дошедшие до Начальника Терской Области, представляют из себя нечто иное, как самую бесцеремонную по своей неосновательности клевету, ложный донос, учиненный лицом, не имеющим ни малейшего представления не только о внутреннем содержании, но даже и о внешнем составе сборника стихотворений К. Хетагурова. В названный сборник вошли только те стихотворения, которые мною были рассмотрены раньше и признаны, кроме одного, не вошедшего в печатный сборник, не заключающими в себе ничего противоправительственного и вообще антицензурного в каком бы то ни было отношении, при чем, для большей очевидности - и убедительности, я приводил содержание всех оригинальных стихотворений на русском языке; я между прочим писал тогда, что произведения К. Хетагурова могут иметь благотворное влияние на смягчение грубых нравов осетин. При вторичном рассмотрении сборника я не только не нашел оснований отступить от этого мнения, но, напротив, еще более убедился в его безошибочности. Вообще же считаю нужным заметить, что если бы в сборнике Хетагурова действительно имелись какие-либо стихотворения не только «возмутительные и противоправительственные», но даже хоть сколько-нибудь двусмысленного и подозрительного содержания, то не позволил бы себе промолчать об этом. При сем препровождается рукописный сборник стихотворений Хетагурова в двух тетрадах и один печатный экземпляр того же сборника (сокращенно).

Преподаватель закона Божия Эриванской гимназии Хр. Джигоев

№ 8

Господину Председателю Кавказского Цензурного Комитета

8 мая 1899 г. № 7133 г. Гор.Тифлис

По докладу Временно-Командующему войсками округа отзыва, от 5 сего мая за № 1214, Генерал-Лейтенант Фрезе, имея в виду, что, как видно из означенного отзыва, сборник стихотворений Хетагурова был вновь процензурован и в нем ничего не было найдено подлежащего печати, - поручил мне просить распоряжения Вашего Превосходительства о немедленной отправке, непосредственно от себя, упомянутого сборника, для продолжения печатания его. Об этом имею честь уведомить Ваше превосходительство, впоследствии упомянутого выше Вашего отзыва за № 1214.

Вр. и. д. Начальника штаба Генерал-Майор Пашинский

Начальник отделения Абрамов

№ 9

Не дрогнет лист... Простор, покой...
Чу! Тихий стон... Вот он... босой,
В хитоне, ризе обветшалою,
Стоит коленопреклоненный...
Глаза в слезах, лик изнуренный,
Чело прикрыла прядь волос...
То был молящийся Христос.

К.Л. Хетагуров. Отрывок из поэмы «Се человек»

(*ბაბუჯეფი პოემიდან „ზე ადამიანი“, თარგმნა მ. ქრისტესიაშვილმა*)
(*Скъуыддзаг поэмæйæ «Се человек» ратæлмац кодта Кристесиашвили М.*)
(*Excerpt from the poem 'The Man', translated by M. Kristesiashvili*)

№ 10

Умолкни, ненависть и злоба,
Цепей бряцанье, звон оков!
Развейся, мрак холодный гроба,
Безумье варварских веков!

Прочь, скорбь, печали и сомненья!
Свершилось чудо из чудес —
Из мрака, суеты и тленья,
Скорбей и слез Христос воскрес!

Слез, мироносицы, не лейте!
Не плачь, святая Дева-Мать!
Идите, сеятели, сейте
На нивах Божью благодать!

Спасенье миру возвещая,
Гремит торжественно с небес
Бесплотных духов песнь святая:
«Христос воскрес! Христос воскрес!»

Настанет день,— сплотившись дружно
Под светлым знаменем креста,
Мы все пойдем единодушно
На зов Спасителя-Христа...

Девизом будет нам распятие,
Благословление небес
Повсюду с нами... Пойте, братья:
«Христос воскрес! Христос воскрес!..»

კოსტა ხეთაგუროვი „ქრისტე აღსდგა“
Хетæгкаты Кьоста. «Чырысти райгас»
Kosta Khetagurov. 'Christ is Risen'

(*ბანყვეტის მთარგმნელი მ. ქრისტესიაშვილი*)
(*Скьюыдздзаг ратæлмац кодта Кристесиашвили М.*)
(*Translator of the passage M. Kristesiashvili*)

№ 11

«Но верь, воскресенье его нам осталось
Великим залогом спасенья людей, -
Любовь торжествует, все злое распалось,
Попрал Он смерть смертью пречистой своей»
К.Л. Хетагуров. «Воспоминание», 1889 г., (отрывок).

კოსტა ხეთაგუროვი „მეგონება“
Хетæгкаты Къоста. «Мысиная»
Kosta Khetagurov. 'Memory'

(*ნაწყვეტის მთარგმნელი მ. ქრისტესიაშვილი*)
(*Скъуыдздзаг ратæлмац кодта Кристесиашвили М.*)
(*Translator of the passage M. Kristesiashvili*)

№ 12

Скрывать, молчать, страдать безмолвно
Нет сил, терпенья больше нет,—
Как знать,— обижу ли вас кровно,
Найду ль сочувствие и ответ?

Но все, что так терзает душу
На части разрывает грудь,—
Давно уж просится наружу,
Давно уж пробивает путь.

В признание я не вижу цели,
Молчаньем я себя травлю...
Чего хочу на самом деле?
Зачем вам знать, что вас люблю?
К.Л.Хетагуров. 1888 г.

(*თარგმანი მ. ქრისტესიაშვილისა*)
(*Тæлмацгæнæг Кристесиашвили М.*)
(*Translation by M. Kristesiashvili*)

№ 13

Ах, с каким безграничным восторгом, дитя
На руках из мишурного света
Я унес бы далеко, далеко тебя
И любил бы любовью поэта...

Детский слух услаждал бы я лирой своей,
И под звуки ее безмятежно
Засыпала б ты сладко на груди моей,
А я пел бы, баюкал бы нежно...

Много, много сложил бы я песен тогда
На чарующем лоне природы
О восторгах любви, наслажденьях труда
И о светлом блаженстве свободы...
К.Л. Хетагуров. Посвящение из поэмы «Фатима»

კოსტა ხეტაგუროვი. მიძღვნა პოემიდან „ფატიმა“
Хетæгкаты Къоста. Номарæн поэмæйæ «Фатимæ»
Kosta Khetagurov. Dedication from the poem 'Fatima'

(თარგმანი გ. ცეცხლაძისა)
(Тæлмацгæнæг Цецхладзе Г.)
(Translation by G.Tsetskhladze)

№ 14

Умру я, и что же?— слезою участия
Почтишь ли могилу мою,
И смерть моя ляжет ли тучей ненастья
На душу больную твою?

Нас общее дело когда-то сближало,—
Хотели чему-то служить,—
Мы были друзьями, но что-то мешало
Нам нежно друг друга любить.

Не бедность ли злая, нужда и заботы
О хлебе насущном?.. Да, да! —
Мы жаждали оба простора, свободы
И счастья другого труда.

Так мы и расстались... и годы летели...
Жалея друг друга не раз,
Мы розно боролись... Достиг ли кто цели,
Намеченной каждым из нас?

Нисколько! Бесплодно расходуя силы,
Мы оба боролись с нуждой...
Состарились оба, брезгливы и хилы,
Без слез, без улыбки живой.

К чему ж мы лишили возможного счастья
Цветущую юность свою? —
За эту ошибку слезою участия
Почти хоть могилу мою...

კოსტა ხეთაგუროვი, 1893 წ.
Хетæгкаты Къоста, 1893 аз
Kosta Khetagurov, 1893

(ნაწყვეტის მთარგმნელი მ. ქრისტესიაშვილი)
(Скьюидздзаг ратæлмац кодта Кристესиашвили М.)
(Translator of the passage M. Kristesiashvili)

№ 15

Благодарю тебя за искреннее слово...
Прости, прости на век! Отвергнутый тобой,
Я посох и суму благословляю снова,
Благословляю жизнь, свободу и покой.

Благодарю тебя... Ты снова возвратила
Скитальцу бедному потерянное «я»,
Мучительным «прости» ему ты озарила
Забытую стезю разумного бытия.

Теперь настрою вновь заброшенную лиру,
Забуду твой напев и незлобивый смех,
Начну по-прежнему я странствовать по миру,
Молиться и любить, любя, страдать за всех.

კოსტა ხეთაგუროვი.
Хетæгкаты Къоста.
Kosta Khetagurov.

(თარგმანი მ. პატარიძისა)
(Тæлмацгæнæг Патаридзе М.)
(Translation by M.Pataridze)

№ 16

Не верь, что я забыл родные наши горы,
Густой, безоблачный, глубокий небосвод,
Твои задумчиво-мечтательные взоры
И бедный наш аул, и бедный наш народ.

Нет, друг мой, никогда! Чем тягостней изгнание,
Чем дальше я от вас, чем бессердечней враг,

Тем слаще и милей мне грезится свиданье
Со всем, мне дорогим в родных моих горах.

Не бойся за меня!— Я не способен к мщению,
Но злу противиться везде присуще мне,—
Не бойся!— я и здесь не дамся оболыценью
Красавиц, чуждых мне по крови и стране...

Люблю я целый мир, люблю людей, бесспорно,
Люблю беспомощных, обиженных, сирот,
Но больше всех люблю, чего скрывать позорно? —
Тебя, родной аул и бедный наш народ.

За вас отдам я жизнь... все помыслы и силы,—
Всего себя лишь вам я посвятить готов...
Вы так мне дороги, так бесконечно милы,
Что сил нет выразить, что высказать нет слов!..

К.Л. Хетагуров. 1896 г.

კოსტა ხეთაგუროვი.
Хетагкаты Къоста.
Kosta Khetagurov.

(ნაწყვეტის მთარგმნელი მ. ქრისტესიაშვილი)
(Скьюидздзаг ратәлмац кодта Кристесиашвили М.)
(Translator of the passage M. Kristesiashvili)

№ 17

Муза!.. Забудем мы эти аккорды,
Где каждый звук лишь кичится красотой,
Как надушенный, напыщенно-гордый
Франт пред оборванной грязной толпой.

Полно! На что нам такие напевы,
Где хор волшебных несбыточных грез
Сладко щекочет мечтательность девы,
Чуждой борьбы и беспомощных слез?..

Лучше пропой ты мне песню такую,
Чтобы она прозвучала в сердцах
И разбудила бы совесть людскую
В их повседневных житейских делах...

Лучше скажи мне могучее слово,
Чем бы весь мир я сумел убедить,
Что в этом мире нет счастья другого,
Как бесконечно прощать и любить.

К.Л. Хетагуров. «Музе», 1893 г.

კოსტა ხეთაგუროვი. „მუზასთვის“
Хетæгкаты Къоста. «Музæмæ»
Kosta Khetagurov. 'For the muse'

(ბანყუვეტის მთარგმნელი მ. ქრისტესიაშვილი)
(Скъуыдззаг ратæлмац кодта Кристесиашвили М.)
(Translator of the passage M. Kristesiashvili)

№ 18

Письмо Ильи Чавчавадзе из Тбилиси Директору народных училищ Терской области господину С. Ф. Грушевскому: «Представляя при сем для предполагаемого в г. Владикавказе одноклассного училища учебный план, составленный согласно правилам для частных учебных заведений в Кавказском учебном округе. Правление общества распространения грамотности среди грузинского населения имеет честь просить Вас ходатайствовать перед его превосходительством попечителем Кавказского учебного округа о разрешении обществу открыть во Владикавказе одноклассное училище третьего разряда».

№ 19

Ответ С. Ф. Грушевского в Тбилиси от 5 августа: «Возвращая при сем учебный план предполагающегося к открытию в г. Владикавказе, начального училища для грузинских детей, прошу Правление общества, в виду того, что план этот представляет собою обязательство Общества пред учебным ведомством, снабдить его надлежащей подписью и сверх того, в моем пун. 13 правил для частных учебных заведений в Кавказском учебном округе, указать кто именно будут в предполагаемом училище учителя».

№ 20

Фæндараст!.. Фервæзтæ нæ мæтæй –
Хуыцауы мацæмæй уал дом! –
Мæрдты дын хай уыдзæн дзæнæтæй,
Уæлæуыл баззайдзæн дæ ном.

Лæппуйæ базæрондмæ царддæ
Мæстджынæй адæмы мæстæй;
Æхсæв цырагъдарæй фæхаттæ
Хæларæй, уарзонæй, рæстæй...

Дæ мадау бауарзтай нæ бæстæ,
Фæцыддæ мæгуыртæн фыййау...
Цæмæй дын фиддзыстæм дæ хæрзтæ,

Цæмæй дын раддзыстæм æгъдау?!

Фыдæй фыртмæ нæ уд, нæ зæрдæ
Дæ рухсæн хъардзыстæм, бæргæ,
Фæлæ та сагъæссаг нæ сæртæ,
Дæ фæстæ чи баззад кæугæ!..

1891 азы Мартыйы 3 бон,
Дзæуыджыхъæу.

*Хетæгкаты Къоста. «Марды уæлхъус», (тæлмацгæнæг С. Шаншиашвили)
კ.ხეთაგუროვი „მეგობრის კუბოსთან“, (თარგმანი ს. შანშიაშვილისა)
K. Khetagurov with 'Friend's coffin' (translation by S. Shanshiashvili)*

№ 21

მოკვდა...ეს სიტყვა უსასო, ცივი,
ჟღერს უსასრულო ღრმა მწუხარებით
და შენს, კავკასო, შენს გლოვა-ჩივილს
ბანს აძლევს მთები ზარ-მწუხარებით.

კავკასო, შენი ხალხთა ოჯახი
დასტირის მას, ვინც შენს ფიქრებს ჰფლო
ვინც მოკრძალებულ ქართველის სახით
ნერგავდა კეთილს და ბოროტს ჰგმობდა.

ბევრი კი იყო განა მასავით,
ქოხებში ანთებულ ცოდნის ვარსვლავად;
რომ ვყვარებოდით მისებრ ძმასავით,
და მტერთ შებმოდა ჩვენს დასაცავად?

არა!.. მაშ, მხარევ, იგი ღირსია
ახსოვდეს მარად შთამომავლობას...
ჩემო კავკასო! მაგ ტირილშიც
ვხედავ მომავალს, შენს დიად მყობადს.

Умер!— И это холодное слово
Так глубоко огорчает подчас,-
Умер, и, как обездоленный, снова
Плачешь и стонешь, родимый Кавказ.

Плачь! Потерял ты достойного сына,-
Все, что ты нашей семье завещал,-
В образе скромном простого грузина
Все незабвенный наш брат совмещал.

Много ль их было, способных народу
Так же всецело отдаться, любя,
Так же бороться за нашу свободу,
Светоч познания в сакли внося?

Нет, их немного,— и эту потерю
Наши потомки припомнят не раз.
Плачь!— я в грядущее наше поверю,
Слушая плач твой, родимый Кавказ!

К. Л. Хетагуров. «На смерть М. З. Кипиани». 1891 г.

*კოსტა ხეთაგუროვი. „მ.ზ.კიფიანის სიკვდილზე“ (თარგმანი გ.ქუჩიშვილისა)
Хетæгкаты Къоста. «М. З. Хъипианийы амардмæ» (гуырძიაг æвзагмæ ратæлмац кодта Г.Кучишвили)
Kosta Khetagurov. 'On the death of M. Z. Kipiani' (translation by G.Kuchishvili)*

Письмо по поводу болезни Александра Казбега

Письмо в редакцию газеты «Северный Кавказ»

Милостивый государь г. редактор!

Не откажите поместить в Вашей уважаемой газете нижеследующее:

Всем, кто сколько-нибудь интересуется деятелями Кавказа, приходилось немало слышать и читать о печальной участи грузинского писателя Александра Казбека. Однако всякий, кто сколько-нибудь знаком с фамильными связями этого действительно несчастного народного певца, не мог не сомневаться в справедливости всего сообщаемого о нем. Ввиду этого я и беру на себя смелость обратиться с покорнейшей просьбой к ближайшим родственникам Сандро Мцeralи опровергнуть или подтвердить печатно последние известия о нем в № 94 «Тифлисского листка», где в статье «Две награды» говорится, что он (Александр Казбек), лишившись драгоценного дара божия, быть может, потому, что слишком много отдал своему народу, и, находясь в доме умалишенных, «в общей палате с другими сумасшедшими, питается, как последний бедняк, и не имеет даже такого насущного предмета, как чай, и такого ничтожного удовольствия, как папироска. Но и это положение он не может удержать за собою, - он не может платить больнице за свое содержание, и на днях его, как негодную вещь, выкидывают на улицу, благо, помешательство его тихое и никому оно вреда не сделает». Неужели А. Казбеку, - ему в то время, когда «его сочинения в великолепных переплетах, читаются с наслаждением», и после того, как в блестящем доме его отца «многие и многие ели и пили,- выпала награда ходить по улице в рубище и умереть где-нибудь под забором с голода?!».

Покорнейше прошу г. редакторов и других кавказских изданий перепечатать это письмо.

3 мая 1893 г. Ставрополь.

